

**T.C.
İSTANBUL OKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**19. YÜZYIL SONU OSMANLI TOPLUMUNDA
“TERCÜME” ESERLERİN TANITIMI ÜZERİNE
BETİMLEYİCİ BİR İNCELEME: KİTAPÇI ARAKEL
KATALOGLARI**

Ezgi YILDIRIM

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ÇEVİRİBİLİM ANABİLİM DALI
ÇEVİRİBİLİM PROGRAMI**

**DANIŞMAN
Doç. Dr. Cemal DEMİRCİOĞLU**

İSTANBUL, Haziran 2019

T.C.
İSTANBUL OKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

19. YÜZYIL SONU OSMANLI TOPLUMUNDA
“TERCÜME” ESERLERİN TANITIMI ÜZERİNE
BETİMLEYİCİ BİR İNCELEME: KİTAPÇI ARAKEL
KATALOGLARI

Ezgi YILDIRIM
(142003004)

YÜKSEK LİSANS TEZİ
ÇEVİRİBİLİM ANABİLİM DALI
ÇEVİRİBİLİM YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

Tezin Enstitüye Teslim Edildiği Tarih:

Tezin Savunulduğu Tarih : 24.06.2019

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Cemal DEMİRCİOĞLU _____
(İstanbul Okan Üniversitesi)

Diğer Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Ayşe Dilek ERBORA _____
(İstanbul Okan Üniversitesi)

Prof. Dr. Alev BULUT _____
(İstanbul Üniversitesi)

İSTANBUL, Haziran 2019

**T.C.
İSTANBUL OKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**19. YÜZYIL SONU OSMANLI TOPLUMUNDA
“TERCÜME” ESERLERİN TANITIMI ÜZERİNE
BETİMLEYİCİ BİR İNCELEME: KİTAPÇI ARAKEL
KATALOGLARI**

**Ezgi YILDIRIM
(142003004)**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ÇEVİRİBİLİM ANABİLİM DALI
ÇEVİRİBİLİM PROGRAMI**

**DANIŞMAN
Doç. Dr. Cemal DEMİRCİOĞLU**

İSTANBUL, Haziran 2019

ÖNSÖZ

Bu tezin yazımında burada sayamayacağım kadar çok kişinin emeği var aslında. Her şeyden önce, esami-i kütüplerin varlığından beni haberdar edip bunları çalışmaya değer bir konu olarak bana tavsiye eden, tezimi bitirmemi sabırla bekleyen çok değerli hocam Doç. Dr. Cemal Demircioğlu'na teşekkür ederim. Araştırmamda bana yol gösteren Türk kültür ve edebiyat tarihi araştırmacısı Sayın Turgut Kut'u da onun sayesinde tanıdım. İki hocama da katkılarından dolayı minnettarım. Ayrıca, jüri üyelerim Prof. Dr. Ayşe Dilek Erborla'ya, Prof. Dr. Alev Bulut'a ve ders dönemi boyunca bize emek veren diğer hocalarım Prof. Dr. Ayşe Ece'ye, İshak Reyna'ya, Dr. Yeşim Tükel Kanra'ya teşekkürler.

Bu süreçte zamanımın çoğunu kütüphanelerde geçirdim. Özellikle Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi'nden Abdulkadir Güzeltepe'yi, Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi'nden Sevgi Atila Cünüş'ü, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nden Ebubekir Kaya'yı, IRCICA'dan Orhan M. Çolak'ı, TBMM Kütüphanesi'nden Faruk Nafiz Ertürk'ü, Birleşik Krallık Milli Kütüphanesi'nden Dorian Leveque'i, Bavyera Devlet Kütüphanesi'nden Milena Fein'i, Berlin Devlet Kütüphanesi'nden Sabine Tolksdorf'u burada anmadan geçemem; kaynak için oradan oraya dolaşırken kendilerini ziyadesiyle rahatsız ettim. Hepsi sağ olsun.

Teşekkürü en çok hak eden elbette ailem, hep yanımda olup beni destekledikleri için. Son olarak, dünyanın bir ucundayken bile gece gündüz derdimi dinleyen güzel arkadaşım Selin Alkan'a çok teşekkür ederim, bu süreci atlatacağıma gönülden inandığı için.

Yazımı, Osmanlı döneminde yaşamış birtakım "müellif"le "mütercim"lerin kendi önsözlerinde kullandıkları şu sözle bitireyim: Ve minallahi't-tevfik. Düşüğümde beni yerden kaldırıana...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1. 19. YÜZYIL BABİÂLİ KİTAPÇILIĞI VE ERMENİ	
YAYINCILAR.....	8
1.1. BABİÂLİ'DE KİTAPÇILIK.....	8
1.2. OSMANLI TOPLUMUNDA ERMENİLERİN YAYINCILIĞA	
KATKILARI.....	32
1.3. KİTAPÇI ARAKEL VE KATALOGLARI.....	43
1.3.1. Arakel Tozlyan Efendi.....	43
1.3.2. <i>Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü</i>	51
BÖLÜM 2. KURAMSAL ÇERÇEVE VE YÖNTEM.....	60
2.1. BETİMLEYİCİ ÇEVİRİBİLİMDE METİNDİŞİ KAYNAKLAR VE	
GÉRARD GENETTE'İN YANMETİN KAVRAMI.....	60
2.1.1. Betimleyici Çeviribilimde Metindışı Kaynaklar.....	60
2.1.2. Gérard Genette'in Yanmetin Kavramı.....	61
2.1.2.1. Yanmetnin Tanımı ile Özellikleri.....	61
2.1.2.2. Çeviri: Metin mi, Yanmetin mi?.....	64
2.1.2.3. Çeviribilimde Yanmetin.....	70
2.2. OSMANLI TOPLUMUNDA “TERCÜME”	72
2.3. YÖNTEM VE KISITLAMALAR.....	74

BÖLÜM 3. “HİKÂYE” VE “ROMAN” BAŞLIĞI ALTINDA VERİLEN ÇEVİRİLERİN YANMETİNLERİNİN İNCELENMESİ.....	79
3.1. ÇEVİRİLERİN KAPAKLARININ İNCELENMESİ.....	79
3.2. ÇEVİRMENLERİN YAZDIĞI YANMETİNLERİN İNCELENMESİ.....	87
3.2.1. Biçim Açısından İnceleme.....	88
3.2.2. İçerik Açısından İnceleme.....	90
3.2.2.1. Çeviri Yapma Sebeplerini Anlatma.....	90
3.2.2.2. Kaynak Metni Tanıtma, Tavsiye Etme.....	94
3.2.2.3. Kaynak Metin Yazarı Hakkında Bilgi Verme.....	96
3.2.2.4. Çevrilmiş veya Çevrilecek Başka Eserler Hakkında Bilgi Verme.....	97
3.2.2.5. Özür veya Af Dileme.....	98
3.2.2.6. Erek Kültür, Erek Kültür Toplumunu ve Tarihi Hakkında Bilgi Verme.....	99
3.2.2.7. Çeviri Yöntemlerini Açıklama.....	100
3.2.2.8. Teşekkür veya İthaf Etme.....	102
3.2.3. İşlev Açısından İnceleme.....	102
3.3. ARAKEL KİTAPHANESİ ESAMİ-İ KÜTÜBÜ’NDEKİ TANITIM YAZILARININ İNCELENMESİ.....	103
SONUÇ.....	111
KAYNAKÇA.....	115
EKLER.....	128
EK 1. 1885-86 YILINDA ÇIKMIŞ <i>INDICATEUR ORIENTAL</i>’İN ÖNSÖZÜNÜN ÇEVİRİYAZISI.....	128
EK 2. KİTAPÇI ARAKEL’İN <i>TERCÜMAN-I HAKİKAT</i>’TE (11 KÂNUNUEVVEL 1886/ 14 REBİYÜLEVVEL 1304) ÇIKMIŞ VARAKASININ ÇEVİRİYAZISI.....	130
EK 3. BABİÂLİ CADDESİ’NDEKİ KİTAPÇI VİCAN BELEKNAN’IN ARZUHALİNE VERİLEN CEVABIN ÇEVİRİYAZISI (H. 23.12.1292).....	134
EK 4. BABİÂLİ CADDESİ’NDE KİTAPÇI VİCAN TİLKİYAN’A VERİLEN RUHSATNAMENİN ÇEVİRİYAZISI (H. 04.03.1293).....	135

EK 5. BABIÂLİ CADDESİ'NDE MATBAACI VİÇEN TİLKİYAN'A VERİLEN RUHSATNAMENİN ÇEVİRİYAZISI (H. 28.05.1293).....	136
EK 6. BABIÂLİ CADDESİ'NDE KİTAPÇI VİÇEN TİLKİYAN'A VERİLEN RUHSATNAMENİN ÇEVİRİYAZISI (H. 23.08.1293).....	137
EK 7. VİÇİN TİLKİYAN İMZALI ARZUHALE VERİLEN CEVABIN ÇEVİRİYAZISI (H. 21.10.1291).....	138
EK 8. BABIÂLİ CADDESİ'NDE KİTAPÇI TİLKİYAN'A VERİLEN RUHSATNAMENİN ÇEVİRİYAZISI (H. 04.06.1295).....	139
EK 9. BABIÂLİ CADDESİ'NDE KİTAPÇI TİLKİYAN'A VERİLEN RUHSATNAMENİN ÇEVİRİYAZISI (H. 24.03.1296).....	140
EK 10. ŞARK TİCARET YILLIKLARINA GÖRE 1880-1913 YILLARINDA İSTANBUL'DA İŞLEYEN KİTAPÇILAR.....	141
EK 11. 1885-86 YILINDA ÇIKMIŞ <i>INDICATEUR ORIENTAL</i> 'DEKİ KİTAPÇI ARAKEL İLANI.....	188
EK 12. 1887 YILINDA ÇIKMIŞ <i>INDICATEUR ORIENTAL</i> 'DEKİ KİTAPÇI ARAKEL İLANI.....	189
EK 13. 1888 YILINDA ÇIKMIŞ <i>INDICATEUR ORIENTAL</i> 'DEKİ KİTAPÇI ARAKEL İLANI.....	190
EK 14. 1889-1913 ARASINDA ŞARK TİCARET YILLIKLARINDA ADI GEÇEN BABIÂLİ CADDESİ SAKİNLERİ.....	191
EK 15. BABIÂLİ CADDESİ'NİN FOTOĞRAFLARI.....	243
EK 16. <i>1326 SENE-İ HİCRİYESİNE MAHSUS SALNAME-İ DEVLET-İ ALİYE-İ OSMANİYE</i> 'DEKİ MATBAA LİSTESİ.....	246
EK 17. 1908 YILINDA ÇIKMIŞ <i>ANNUAIRE ORIENTAL</i> 'DEKİ MATBAACILAR LİSTESİ.....	250
EK 18. OSMANLI TÜRKİYE'SİNDEKİ ERMENİ MATBAALARININ & BURALARDA BASILAN ERMENİCE YAYINLARIN SAYISI (1565-1923).....	252
EK 19. KİTAPÇI ARAKEL EFENDİ'NİN OĞLU İLE MATBAASINA DAİR BELGELERİN ÇEVİRİYAZILARI.....	253
EK 20. <i>ARAKEL KİTAPHANESİ ESAMİ-İ KÜTÜBÜ</i> 'NDEKİ (1301, 1304, 1310) ÖNSÖZ İLE SONSÖZLERİN ÇEVİRİYAZILARI.....	257

EK 21. ARAKEL KİTAPHANESİ ESAMİ-İ KÜTÜBÜ'NDEKİ TANITIMLARIN ÇEVİRİYAZILARI.....	273

ÖZET

19. YÜZYIL SONU OSMANLI TOPLUMUNDA “TERCÜME” ESERLERİN TANITIMI ÜZERİNE BETİMLEYİCİ BİR İNCELEME: KİTAPÇI ARAKEL KATALOGLARI

19. yüzyıl Babıâli’sinin önde gelen yayıncılarından Arakel Tozlıyan Efendi (Kitapçı Arakel) 1883/1884-1898/1899 (H. 1301-1316) yıllarında çıkan *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü* (Arakel Kitaphanesi Kitap Adları) adlı katalogunda hem önceki dönemin meşhur yazarlarının hem de kendi döneminin yazarlarının en çok rağbet gören eserleri hakkında bilgi verir. İlk özel kitapçı katalogunu hazırlamasıyla yayıncılık alanında ayrı bir yer tutan Arakel Efendi “esami-i kütüb”ünde “telif” (*sic*) eserlerle “tercüme” (*sic*) eserleri tanıtır. Bu çalışma kataloglarda hikâye ve romanlar başlığı altında verilen eserlerden çeviri olanların okura nasıl sunulduğu üstünedir; çalışmada Arakel Efendi’nin eserleri tanıtırken hangi bilgileri verdiğine bakılacak, söz konusu çevirilerin kapakları, önsöz veya sonsözleri incelenerek “esami-i kütüb”teki tanıtım yazılarında bunlardan ne ölçüde faydalandığı ortaya konacaktır. Bu amaçla önce eserlerin kapakları betimlenecek, daha sonra çevirmenlerin “Birkaç Söz”, “İfade-i Meram”, “Mukaddime” gibi başlıklar altında yazdıkları yanmetinler biçim, içerik, işlev açısından incelenip örneklerle anlatılacaktır. Son olarak kitapçının tanıtım yazılarının içeriği ele alınıp bu yazıların nasıl bir işlev üstlendiği tartışılacaktır. Arapça kitaplar hariç dönemin hemen hemen bütün eserlerinin fihristini hazırladığını söyleyen Arakel Efendi’nin kataloglarını esas alan bu çalışma Osmanlı toplumunda çevirilerin nasıl sunulduğuna, kitapçı ile çevirmenlerin çevirileri hangi bilgileri vererek okura tanıttığına çeviribilimsel bir bakışla odaklanır.

Anahtar Kelimeler: betimleyici çeviribilim, metindışı unsurlar, yanmetin, Arakel Efendi, esami-i kütüb.

1 Haziran 2019

ABSTRACT

A DESCRIPTIVE STUDY ON THE PROMOTION OF TRANSLATED (*TERCÜME*) WORKS IN THE OTTOMAN SOCIETY OF THE LATE 19TH CENTURY: KİTAPÇI ARAKEL'S CATALOGUES

Holding a special place in Ottoman publishing as the first person to prepare a private book catalogue, Arakel Effendi claims to have included almost all books of his time except Arabic ones in his bibliothecae *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü* ("Names of Books of Arakel's Book House"), published between AH 1301-1316 (1883/1884-1898/1899). The purpose of this study is to emphasise the catalogues' potential as a research topic for the field of Translation Studies and to present how the introductory passages in these catalogues relate to book covers and translator's prefaces or epilogues. To this end, the present study examines the bookseller's introductions on 64 translations which he categorised as either a "story" or a "novel" in his catalogues and determines to what extent Arakel Effendi, generally known as Kitapçı Arakel, makes use of the mentioned paratexts in writing his introductions. Based on *esami-i kütüps*, the present study sheds light on how translations are presented in the Ottoman society of the late 19th century and what information booksellers and translators give to the reader while introducing translations.

Keywords: descriptive translation studies, extra-textual elements, paratext, Arakel Effendi, *esami-i kütüp*.

1 Haziran 2019

KISALTMALAR

a.y. aynı yer, aynı eserin aynı sayfası

bkz. bakınız

BOA. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

DH.MKT. Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî

H. Hicri

MF.MKT. Maarif Nezareti Mektubi Kalemî

R. Rumi

sic. kaynakta da böyle

t.y. basım tarihi yok

vd. ve diğerleri

vs. ve saire

y.y. yazarı yok, eserde yazılı değil

GİRİŞ

Günümüz çeviri araştırmalarında çevirinin başlı başına bir üretim olduğunu vurgulayan, kuralcılıktan uzak durarak çeviri metinlerin erek bağlamdaki yerlerini inceleyen kuramlar sık sık öne çıkar. Bir erek kültürdeki çeviri geleneği ile çeviri algısını araştırmada çeviri metinlerin yanı sıra onların dışında veya çevresinde bulunan metindışı malzemeler de kullanılır (Toury 2012). Bu çalışmada da betimleyici bir yöntem benimsenecek, Arakel Efendi'nin yayımladığı *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü* (Arakel Kitaphanesi Kitap Adları) adlı katalogda yer alan, hikâye ve romanlar başlığı altında verilen eserlerden çeviri olanların yanmetinleri incelenecektir. Çalışmamız Arakel Efendi'nin kataloglarını çeviribilimsel bir bakışla yüksek lisans düzeyinde ele alan ilk akademik araştırmadır.

Çalışma üç bölüme ayrılmıştır: Birinci bölümde Arakel Efendi'nin dükkân açtığı yer, yani Babiâli ele alınarak dönemin kitapçılarından, yayıncılıkla uğraşan Ermenilerden bahsedilecek; daha sonra Arakel Efendi'nin katalogları betimlenecektir. İkinci bölümde kuramsal çerçeve ile yöntem sunulacak, üçüncü bölümde ise söz konusu çevirilerin yanmetinleri incelenecektir. Bu incelemeden elde edilen veriler sonuç bölümünde tartışılacaktır. Çalışma temelde esami-i kütüplerin sadece ticari amaçla yazılmadığını, başka işlevler de üstlendiğini, dönemin çeviri uygulamalarına, çevirmen ve yazar kimliklerine ışık tutabildiğini, bu sebeple çeviribilim alanı için önem taşıdığını göstermeyi amaçlar. Ayrıca, 19. yüzyılın sonunda, 20. yüzyılın başında yaşamış bir kitapçının çevirileri nasıl tanıttığını ortaya koyar.

Arakel Efendi I. Meşrutiyet döneminde Babiâli Caddesi'nde bulunan "alafranga" kitapçılardan biridir; on dokuzuncu yüzyılın sonlarında kitaba duyulan ilgi artmış, kitapçılar hem okumanın önemine inandıklarından hem de ticari kaygılardan dolayı, sattıkları ve bastıkları kitapları içeren birer esami-i kütüp, yani kitap katalogu yayımlamışlardır (Seymen 1993: 68). Arakel Efendi'nin katalogu piyasadaki editörlerce yayımlanan kitapların toplu olarak gösterildiği ilk katalogdur; daha sonra, kendi bastığı kitaplarla birlikte başka yayıncıların da kitaplarını gösteren bu katalogun yedi tane

ilavesini basar Arakel Efendi (Üyepazarcı 1993: 57). Erol Üyepazarcı katalogun çok ilgi gördüğünü, bu yüzden başka kitapçıların da aynı şekilde katalog çıkarmak zorunda kaldıklarını belirtir yazısında (a.y.). Dolayısıyla Arakel Efendi'nin, kitap kataloglarının nasıl hazırlanacağı konusunda bir norm koyucu olduğu söylenebilir.

Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü adlı kataloglardan H. 1301'de (1883-84'te)¹ basılanı kalınca bir kitap büyüklüğündedir. 272 sayfalık katalogda binden fazla kitap tanıtılır.² Daha sonraki yıllarda çıkan kataloglar bu kadar kalın değildir, ilaveten yayımlanan fihristlerdir. Katalogda tanıtılan kitaplar arasında şunlar yer alır: dini kitaplar, fıkıh ve adliye kitapları, yasa ve tüzükler, uluslararası antlaşmalarla ilgili kitaplar, şiir kitapları, romanlar, dergiler, resmi yazışmalarla mektuplar, sözlükler, sergüzeştler, biyografiler, seyahatnameler, siyaset kitapları, mektep kitapları, edebiyattan tiyatro kitapları, edebiyattan milli hikâyeler vs. Bunların tanıtım yazılarında eserin yazarı, konusu veya türü, sayfa sayısı, fiyatı, resimli olup olmadığı gibi belli başlı bilgiler verilir. Arakel Efendi kimi zaman yazısında ne yazarın ne de çevirmenin adını söyler, sadece kitabın konusundan bahseder. Buna göre, uzun uzun tanıttığı kitapların öbürlerine kıyasla daha da öne çıktığı söylenebilir. Kataloguna yazdığı "Mukaddime"de³ (Giriş) eksiklikleri olduğunu kabul eden Arakel Efendi "bazı unvanlar ile ibarâta görülecek nekaisin" affedilmesini ister (Kitapçı Arakel 1301/1883-84). Birkaç yıl sonra yazdığı "İfade-i Mahsusa"sında (Hususi İfade'sinde) ise 1301'de çıkan katalogunu kastederek şunları söyler: "[...] bundan evvel on kuruş fiyatla neşrettiğim esami-i kütüb o tarihe kadar bizde (*Arapça kitaplar müstesna*) tab ve neşrolunan hemen umum kitapların fihrisi idi" (Kitapçı Arakel 1305/1887-88: 5-6) (italik bana ait).

¹ Bu çalışmadaki bütün yıl/tarih çevrimlerinde Türk Tarih Kurumu'nun kılavuzu (<http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/>) kullanıldı. Bugünün takvimine göre yıl veya tarih veriliyorsa bunu belirtmek için ayrıca bir kısaltmaya başvurulmadı, sadece Hicri ile Rumi takvim için H. ile R. kısaltması kullanıldı. Belli bir yılın hangi takvime göre olduğu metinde bir kere kısaltmayla belirtildikten sonra aynı yıldan bahsedilirken tekrar tekrar kısaltma verilmedi, ancak araya başka tarihler girmişse karışıklık çıkmaması için takvim bir kere daha vurgulandı. Gazete, dergi gibi süreli yayınlarda tarihler farklı takvimlere göre kendiliğinden belirtilmişse ilk tarihin yanındaki tarih(ler) parantez içinde verilmedi, eğik çizgi kullanılarak yazıldı (11 Kânunuevvel 1886/14 Rebiyülevvel 1304 gibi). Kaynak gösterilirken verilen ilk yıl kaynakta yazılı olan yıl, ikincisi ise onun çevrimidir; örneğin: (Kitapçı Arakel 1301/1883-84: 3). Kitapların basım yılları genellikle Hicri takvime göredir.

² Katalogdaki kitapların sıralı listesi için bkz. Yılmaz, Barış. 2015. "Kitapçı Arakel'in Yayın Katalogları". Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı. Bu tezde son katalog yılı 1312 olarak söylense de Arakel Efendi son katalogunu H. 1316'da (1898-99) çıkarmıştır.

³ Bu katalogdaki mukaddimenin sayfaları numaralandırılmamıştır.

Bu çalışmanın birinci bölümünde Arakel Efendi ile esami-i kütüplerden önce, Raphaël Cervati'nin hazırladığı şark ticaret yıllıkları çoğunlukla esas alınarak Babîali kitapçılığı anlatılacak, Osmanlı toplumunda kitapçılık eden Ermenilerden bahsedilecektir. Osmanlı sahaflarının büyük çoğunluğu ticari faaliyetlerini İstanbul'da sürdürmüştür (Erünsal 2013: 81). 19. yüzyılda matbu eserlerin kitap pazarına girmesi, yeni okulların açılması, okuma yazma oranının artmasıyla yeni bir okur kitlesinin ortaya çıkması sahaflık mesleğini değiştirmiş, yazma eser alıp satan sahaflar önce kitapçı-sahafa, daha sonra yayıncı-sahafa dönüşmüştür; 19. yüzyılın ikinci yarısında ise eğitimin taşraya yayılmasıyla ortaya çıkan yeni okur kitlesinin taleplerini karşılamak için birçok şehirde kitapçı-sahaflar açılmıştır (Erünsal 2013: 81). Osmanlı/Türk yayıncılığında Ermenilerin kayda değer bir yeri vardır. Teotig *Baskı ve Harf: Ermeni Matbaacılık Tarihi*'nde Osmanlı toplumunun 1567-1912 yıllarını dikkate alarak sadece "Gosdantnubolis (İstanbul)" başlığı altında bile yüzden fazla matbaacı sayar (Teotig 2012: 72-172). Bunlar arasında Arakel Efendi'nin de anlatıldığı "Tozlıyan Biraderler" maddesi bulunur (Teotig 2012: 125). İstanbul Ermenileri kitapta şöyle anlatılır: "İstanbul Ermenisi becerilerle donanmış oluşu sayesinde, çevresindeki çeşitli unsurlar içinde medeni bir unsur olmuş, hem milletine hem de devletine çeşitli zanaat kollarına mensup, din adamı, öğretmen, yazar, tüccar, devlet memuru, sanatçı ve zanaatkâr gibi akıllı insanlar yetiştirmiştir" (Teotig 2012: 72). Ermeni kitapçıların becerilerini öven sözlere çeşitli edebiyatçıların yazılarında da rastlanır. Sözgelimi, *Dersaadet Sözlüğü*'nün "Ermeni Kitapçılar" maddesinde Halit Ziya'nın şu sözlerine yer verilir: "Babialı Caddesi baştan başa Karabet ve Kaspar'larla, Aleksan'larla sonra hepsinden daha önemli, köşede Arakel'le dolu idi. Bunlar da kitap, gazete, basımevi hayatında ırklarına vergi çalışkanlık, beceriklilik yeteneklerini geliştirmemiş olsalardı. Acaba ne olacaktı?" (Çetin 2012: 67). Aynı sözlüğün "Acem Kitapçılar" maddesinde 1900'lü yılların İstanbul'unda kitapçıların çoğunun Ermeni veya İranlı olduğu, özellikle İranlıların müstehcen yayın ticaretiyle uğraştığı yazar (Çetin 2012: 10). Ermeni kitapçılardan Arakel Efendi'nin, döneminde çok meşhur olduğu aşikârdır. Kitapçının hayatıyla katalogları anlatılırken halihazırdaki eserlere, tezlere, arşivden alınan gazetelerle elyazması belgelere başvurulacaktır.

İkinci bölümde önce Gideon Toury'nin (2012) betimleyici çeviri yaklaşımı ele alınacaktır. Toury'ye göre, çevirmenler arasında görülen düzenli davranış biçimlerinin,

başka bir deyişle normların incelenmesi iki yolla yapılabilir. Bunlardan ilki kaynak metinle erek metnin karşılaştırılmasını içeren metinsel çeviri incelemesidir; ikinci yol ise çeviri metnin dışında kalan söylemin incelenmesidir (Toury 2012: 87). Söz konusu söylem çeviriyle ilgili eleştiri yazısı, önsöz, sonsöz gibi metindışı malzemelerde bulunabilir. Bu çalışma için hazırlanan bütüncü de böyle metindışı malzemelerden sayılır. Betimleyici çeviribilimdeki metindışı unsurlar açıklandıktan sonra yanmetin kavramı anlatılacaktır. Gérard Genette'e göre yanmetinler (*paratexts*) önsöz, dipnotu, kapak yazısı gibi çevremetinler (*peritexts*) ile metne dair söyleşiler, yazışmalar, günlükler gibi dışmetinlerden (*epitexts*) oluşur⁴ (Genette 1997a: 4-5). Bu çalışmada hem çeviriyle birlikte sunulan ama çevirinin bir parçası olmayan çevremetinlerin, hem de çeviriyle maddi temasta bulunmayan dışmetinlerin incelenmesi söz konusudur. Çevremetinler çevirilerin kapaklarıyla çevirmen önsözleri veya sonsözleridir. Arakel Efendi'nin kataloğundaki tanıtım yazıları ise dışmetinden sayılır.

Genette'in yanmetin kavramı açıklandıktan sonra Şehnaz Tahir Gürçağlar'ın "What Texts Don't Tell: The Uses of Paratexts in Translation Research" (2002) makalesine göndermelerle, çeviri tarihi çalışmalarında yanmetinlerin nasıl kullanıldığına değinilecektir. Bu noktada metindışı kaynakları inceleyen bazı önemli çalışmalardan örnekler verilecektir. Çalışmalardan ikisi Şehnaz Tahir-Gürçağlar'ın *Kapılar: Çeviri Tarihine Yaklaşımlar* (2005) kitabı ile Cemal Demircioğlu'nun "From Discourse to Practice: Rethinking 'Translation' (Terceme) and Related Practices of Text Production in the Light of Ahmed Midhat Efendi's Works in the Late Ottoman Literary Tradition" (2005) başlıklı doktora tezidir.

Çevirinin kültüre ve zamana bağlı bir kavram olduğu şimdiye kadar pek çok yazıda dile getirilmiştir. Osmanlı toplumundaki çeviri etkinliği çeşitli adlarla anıldığından (Paker 2004, 2009; Toska 2000; Demircioğlu 2003, 2009, 2016) çalışmanın bütüncesine geçmeden önce bu farklı uygulamalardan bahsedilecektir. "Yöntem ve Kısıtlamalar" altbaşlığında ise önce Arakel Efendi'nin kataloglarından seçilen eserlerin adları verilecek, bu eserlerden hangilerinin inceleneceği açıklanacaktır. Betimleyici çeviri araştırmalarında metindışı kaynakların incelenmesi için birtakım yöntemler öne sürülmüştür. Bu çalışmada Maryam Hosseinzadeh'nin, "Translatorial Prefaces: A

⁴ Genette'in bu kavramları Türkçeye başka şekillerde de çevrilmiştir. Burada kullanılan iki karşılık Özge Çelik'in "Kuramsal Metinlerin Çevirisinde Yanmetinler ve İşlevleri" (2008) başlıklı yüksek lisans tezinden alınmıştır.

Narrative Analysis Model” (2015) başlıklı makalesinde anlattığı yöntem kullanılacak, yanmetin işlevleri için hem Rodica Dimitriu'nun “Translators' Prefaces as Documentary Sources for Translation Studies” (2009) makalesindeki sınıflandırmaya hem de Kathryn Batchelor'ın *Translation and Paratexts* (2018) kitabındaki işlev listesine başvurulacaktır. Çalışmanın temelindeki araştırma soruları şunlardır:

1. 19. yüzyılda Osmanlı toplumunda kitapçı/yayıncı “tercüme”yi nasıl tanıtır?
2. Katalogdan seçilen eserlerin kaçında “tercüme”yi yapanın yazdığı bir yanmetin bulunur? Önsöz veya sonsöz yazmak dönemin teamüllerinden midir?
3. Yanmetinlerin biçim özellikleri arasında benzerlikler var mıdır?
4. Önsöz veya sonsözler hangi amaçla yazılmıştır? Yaygın temalar nelerdir?
5. Yanmetinler hangi işlev(ler)i üstlenir?
6. Arakel Efendi tanıtım yazılarında kapak bilgilerinden veya çevirmenin önsözünden/sonsözünden ne ölçüde faydalanmıştır?

Bu sorulara cevap bulmak amacıyla çalışmanın üçüncü bölümünde daha önce adı verilen çevirilerin yanmetinleri incelenecektir. Önce kapaklar, sonra çevirmenin yazdığı yanmetinler ele alınacak; önsözler/sonsözler biçim açısından incelenip başlıkları, metin uzunlukları, sayfa numaralandırmaları, yer, tarih, imza bilgileri betimlenecektir. Ayrıca metinlerdeki temalar sınıflandırılıp örneklerle anlatılacak, metin işlevlerinden bahsedilecektir. Çevirmenin yazdığı yanmetinlerde genellikle şu temalar göze çarpar: 1. Çeviri yapma sebeplerini anlatma. 2. Kaynak metni sunma, tanıtma, tavsiye etme. 3. Kaynak metin yazarı hakkında bilgi verme. 4. Teşekkür etme, eseri bir kişiye ithaf etme. 5. Çevrilmiş veya çevrilecek başka eserler hakkında bilgi verme. 6. Özür dileme. 7. Erek kültür, erek kültür toplumu, tarihi hakkında bilgi verme. 8. Çeviri yöntemlerini açıklama. İşlevlerle ilgili kısım da yine inceleme sonuçlarına göre altbaşlıklara ayrılacaktır. Çevirmenlerin yazdığı yanmetinler incelendikten sonra Arakel Efendi'nin kataloglarına bakılacak, tanıtım yazılarında hangi bilgileri verip vermediği tespit edilecektir. Bütün bu incelemelerden elde edilen veriler sonuç bölümünde tartışılarak Osmanlı toplumunda çevirilerin okura nasıl sunulduğu, kitapçı ile çevirmenlerin çevirileri hangi bilgileri vererek okura tanıttığı ortaya konacaktır.

Bu çalışmadaki İngilizce veya Fransızca alıntılarının çevirileriyle Osmanlıca metinlerin çevriyazıları, aksi belirtilmediği sürece, bana aittir. Diliçi çeviride genellikle izlediğim yollar şunlardır:

1. Metinde gerekmedikçe uzunluk gösterilmedi, sadece anlam karmaşasına yol açabilecek (hala-hâlâ, bahis-bâhis gibi) kelimeleri birbirinden ayırmak için uzun ses kullanıldı.
2. Arapça çoğul eki olan “-ât”ta uzunluğun gösterilip gösterilmeyeceğine karar vermek için imla kılavuzlarıyla *Büyük Türkçe Sözlük* veritabanına (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts adresine) bakıldı. Söz konusu kelime Necmiye Alpay’ın *Türkçe Sorunları Kılavuzu*’nda (2007) veya Ömer Asım Aksoy’un *Ana Yazım Kılavuzu*’nda (2006) bulduysa oradaki yazılış benimsendi. Kelime kılavuzlarda bulunamadıysa veritabanına bakıldı. Buradan da bir sonuç çıkmadıysa sese uzatma işareti kondu (ibarât kelimesindeki gibi). Sıfat ve zarf yapan “-ane” ekinde uzunluk gösterilmedi (âcizane kelimesindeki gibi).
3. Kef veya lâm harfinden sonraki uzun seslilerin gösterilip gösterilmemesine imla kılavuzlarına bakılarak karar verildi. Yukarıda adı verilen kılavuzlarda kelime bulduysa oradaki yazılışı nasılsa kelime öyle yazıldı (lakin gibi). İki kılavuzda da geçmiyorsa kelime, *Büyük Türkçe Sözlük* veritabanına bakıldı. Veritabanında kelime varsa oradaki yazılışı benimsendi. Kelime orada da yoksa uzunluk gösterildi.
4. Farsça öneklerde veya birleşik kelimelerde tire kullanılmadı (biçare, sadaretpenahi, sadedilan kelimelerindeki gibi).
5. Türkçede sonda b, c, d, g bulunmaması kuralına uyularak özel isimler de dahil olmak üzere bu harflerle biten kelimeler p, ç, t, k sesiyle okundu; yalnız, Arapça Farsça tamlamaların tamlanan unsurunda bu kural dikkate alınmadı (sahib-i kalem, fevaid-i kesire gibi). Sert sessizle biten kelimelere gelen ekler de ünsüz sertleşmesine uygun biçimde yazıldı (sattık değil, sattık gibi).
6. Metindeki noktalama işaretleri mümkün mertebe olduğu gibi bırakıldı. Yayın adlarının yazımında hatalar olabildiğinden bunlarda genellikle italik kullanılmadı.
7. Ayın ve hemzeler gösterilmedi.
8. Harf-i cerlerle kullanılan kelimeler adı verilen imla kılavuzlarında veya veritabanında geçiyorsa oradaki imlaları benimsendi (bilhassa, filhakika, alelade kelimelerindeki gibi). Aksi takdirde, kelime yazılırken harf-i tarif gösterme işaretleri kullanıldı.

9. Bazı kelimeler bugünkü kullanımlarına göre okundu (zukak yerine sokak, bâd-hevâ yerine bedava, hizmet yerine hizmet, kangı yerine hangi gibi).
10. Nispet i'sinin müennes hali “-iyye” şeklinde değil, “-iye” olarak tek “y” ile yazıldı.
11. Yabancı kelimeler kaynak metinde yazıldığı gibi okundu. Yabancı dildeki yazımı gerektiğinde köşeli parantez içinde verildi (Öjen Sü [Eugène Sue] gibi).

BÖLÜM 1. 19. YÜZYIL BABIÂLİ KİTAPÇILIĞI VE ERMENİ YAYINCILAR

1.1. BABIÂLİ'DE KİTAPÇILIK

Bugün İstanbul'da Babiâli Caddesi Divanyolu üstündeki Sultan II. Mahmut Türbesi'nden başlar, Nur-u Osmaniye Caddesi ile kesişip aşağıya doğru İran İslam Cumhuriyeti Başkonsoloslugu binasına kadar devam eder. Bu caddenin bitiminde başlayan Ankara Caddesi ise İstanbul Valiliği ile Vilayet Camisi (Nallı Mescit/Babiâli Camisi) önünden geçip Sirkeci iskelesine doğru uzanır, burada Reşadiye Caddesi ve Kennedy Caddesi'yle kesişerek son bulur. Bu bölümde ele alınacak cadde bugünkü Babiâli Caddesi değil, eskisidir. Charles Edward Goad'un (1904) haritasına göre bu eski cadde Hacı Beşirağa Camisi önünden başlar, Babiâli binasıyla Babiâli Camisi önünden geçip Sirkeci iskelesine kadar uzanır; yani günümüzde Hükümet Konağı Sokağı'nı, Ankara Caddesi'nin de büyük bir kısmını kapsar. Reşad Ekrem Koçu *İstanbul Ansiklopedisi*'nde burayı şöyle anlatır: “Eski Babiâli Caddesi, bugünkü Ankara Caddesinin, Muradiye Sirkeci Tramvay Caddesi dörtyol ağzından Nuriosmaniye Caddesi köşesine kadar olan yerin adıdır” (Koçu 1960: 1756). Babiâli'nin yıllar içinde uğradığı değişim başlı başına bir araştırma konusudur. Goad'un haritalarındaki kapı numaralarıyla aynı yıla ait ticaret yıllıklarında verilen kapı numaraları bile birbirini büsbütün tutmaz; yine de bu haritalar 20. yüzyılın başındaki İstanbul'u görmek isteyen araştırmacılar için çok kıymetlidir.

19. ve 20. yüzyıl İstanbul'undaki iktisadi faaliyetler hakkında bilgi veren önemli kaynaklardan biri ise şark ticaret yıllıklarıdır. Raphaël Cervati ile N. C. Sargologo'nun yayımladığı *L'Indicateur Constantinopolitain: Guide Commercial* (1868) bu yıllıkların en eskisi sayılır. 1868-69 yılına ait risalede “Libraires. Sahaflar” başlığı altında şu adlarla adresler yer alır: Anastasopulo, Galata, Yorgancılar, Mahmudiye Caddesi'nde numara 45; Andreadis Simon, Galata, Yorgancılar'da Mahmudiye Caddesi'nde numara

11; Kertis (İngilizce kitap mağazası), Beyoğlu, Pasaj Oryantal'de numara 14; Dipasta biraderler, Galata, Yorgancılar'da Mahmudiye Caddesi'nde numara 9; Merkeryan (aynı zamanda mücellit), İstanbul'da Mercan Sokağı'nda numara 53; Papadis Jan, Beyoğlu, Pasaj Oryantal'de numara 10; Rot Kristiyan, Beyoğlu, Asmalı Mescit Sokağı, numara 1; Rumeheb, Beyoğlu, Büyük Cadde, numara 212; Veys, Beyoğlu, Büyük Cadde, numara 477; Vik, Beyoğlu, Büyük Cadde, Teke'de numara 269 (Cervati 1868: 194-195). 1870'lerden önce İstanbul'da işleyen kitap dükkânlarının sayısı bu kaynağa göre onu geçmez; dükkânlardan Babiâli Caddesi'ne en yakın olanı ise ciltçilikle de uğraşan Merkeryan'inkidir.

1880'den itibaren muntazaman basılan şark ticaret yıllıklarının hem adı hem de kapsamı giderek değişmiştir. Bu bölümde Arakel Efendi'nin kitapçılık ettiği dönem göz önünde bulundurularak 1880-1913 arasında yayımlanan yıllıklar dikkate alınacak, İstanbul'da, özellikle Babiâli Caddesi'nde kimlerin faaliyet gösterdiği anlatılacaktır.⁵ Konuyla ilgili başka bir kaynak Emin Nedret İşli'nin *Kitaphaneden Yayınevine Bâbiâli* (t.y.) adlı kataloğudur. İşli de çoğunlukla şark ticaret yıllıklarından faydalanarak Babiâli'deki kitapçıları, yayınevlerini, kitap yayınıyla uğraşan matbaaları sıralar

⁵ İncelenen yıllıklar şunlardır: 1880 – (Birinci Yıl) *L'Indicateur Ottoman: Annuaire-Almanach du Commerce et de l'Industrie*; 1881 – H. 1298 (İkinci Yıl) *L'Indicateur Ottoman: Annuaire-Almanach du Commerce de l'Industrie de l'Administration et de la Magistrature*; 1882 – H. 1299 (Üçüncü Yıl), 1883 – H. 1300 (Dördüncü Yıl) *Indicateur Ottoman Illustré: Annuaire-Almanach du Commerce de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature*; 1885-86 – H. 1302-03 (Altıncı Yıl) *Indicateur Oriental: Annuaire-Almanach du Commerce de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature*; 1887 – H. 1304 (Yedinci Yıl), 1888 – H. 1305 (Sekizinci Yıl) *Indicateur Oriental: Annuaire du Commerce de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature*; 1889-90 – H. 1306 (Dokuzuncu Yıl) *Annuaire Oriental du Commerce de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature*; 1891 – H. 1308-09 (Onuncu Yıl), 1892-93 – H. 1309 (On Birinci Yıl), 1893-94 – H. 1311 (On İkinci Yıl), 1894 – H. 1311 (On İkinci Yıl, 1893-94 baskısına ilave), 1895 – H. 1313 (On Üçüncü Yıl), 1896 – H. 1313-14 (On Dördüncü Yıl), 1898 – H. 1315-16 (On Beşinci Yıl) *Annuaire Oriental (Ancien Indicateur Oriental) du Commerce de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature*; 1900 – H. 1317-18 (On Altıncı Yıl), 1901 – H. 1318-19 (On Yedinci Yıl), 1902 – H. 1320 (Yirmi İkinci Yıl), 1903 – H. 1321 (Yirmi Üçüncü Yıl), 1904 – H. 1322 (Yirmi Dördüncü Yıl), 1905 – H. 1323 (Yirmi Beşinci Yıl), 1906 – H. 1324 (Yirmi Altıncı Yıl), 1907 – H. 1325 (Yirmi Yedinci Yıl), 1908 – H. 1326 (Yirmi Sekizinci Yıl), 1909 – H. 1327 (Yirmi Dokuzuncu Yıl), 1910 – H. 1328 (Otuzuncu Yıl) *Annuaire Oriental du Commerce de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature*; 1911 – H. 1329 (Otuz Birinci Yıl), 1912 – H. 1330 (Otuz İkinci Yıl) *Annuaire Oriental: Commerce, Industrie, Administration, Magistrature de l'Empire Ottoman*; 1913 – (Otuz Üçüncü Yıl) *Annuaire Oriental: Commerce, Industrie, Administration, Magistrature de l'Orient*. Ayrıca, yıllıkların kapaklarının klişeleriyle birlikte verildiği tanıtıcı yazı için bkz. Kut, Turgut. 1999. “*Indicateur Ottoman: Şark Ticaret Yıllıkları*”. *Simurg “Kitap Kokusu”*. 1: 186-199.

1901 yıllığının kapağında “17me Année” (on yedinci yıl) yazarken 1902'ninkinde “22me Année” (yirmi ikinci yıl) yazması dikkat çekicidir. Muhtemelen iki yıl için bazen tek sayı çıkarıldığı göz önünde bulundurulmuş, kapağa “18me Année” (on sekizinci yıl) yazılırsa 1880'den 1902'ye kadar geçen süre düşünüldüğünde bunun yıl hesabıyla yanlış olacağı fark edilmiştir. “On sekizinci” ifadesi kapağa yine konur; ama bu sıfat yıl için değil, baskı numarası için şöyle kullanılır: “18me Edition (22me Année)”. Böylelikle 1901-1902 yıllıkları arasındaki devamlılık da sağlanmış olur.

yazısında; ama sadece şu yıllara dair bilgiler verir: 1883, 1885, 1889/1890, 1896, 1909, 1913, 1914, 1921, 1933, 1936, 1941. Katalogda önde gelen kitapçılarla yayınevlerinin tarihçeleri, esami-i kütüplerden örnekler, çeşit çeşit zarflar, faturalar, antetli kâğıtlarla kartvizitler de bulunur; Emin Nedret İşli'nin, dönemi bu malzemeleri sunarak tanıtması araştırmacılara yol göstermesi bakımından epey önemlidir.

Fatma Nur Uçar da “1876-1923 Yılları Arasında İstanbul'daki Kütüphane İmtiyaz Sahipleri, Kütüphaneleri ve Katalogları” (2017) başlıklı tezinin ikinci bölümünde Babiâli kitapçıları üstünde durur. II. Abdülhamit Devri'nde, II. Meşrutiyet'in hem öncesinde hem de sonrasında Babiâli'nin “siyasi ve sosyal olayların baş gösterdiği bir yer” olduğunu söyleyen Uçar, burayı Türk basınıyla matbaacılığının merkezi sayar (Uçar 2017: 18). Beyazıt'taki sahalardan bazıları Babiâli'nin önemi artınca caddedeki canlılıktan paylarına düşeni almak için buraya taşınmışlardır; Ermenilerle İranlı Azerilerin ardından, Türk kitapçılar da taşınır caddeye (Uçar 2017: 19). Uçar çalışmasında belli başlı kitapçıların hayatlarını, dükkânlarını, yayımladıkları kataloglar varsa bu katalogları anlatır. Babiâli kitapçılarını ele aldığı bölümde ise şu başlıklar altında yirmi altı kişiyi tanıtır: “Arakel Tozlıyan (Arakel Kitabhanesi)”, “Kasbar Kayseryan (Kasbar Kütübhanesi)”, “Kirkor (Faik) Kayseryan (Asır Kitabhanesi)”, “Ohannes (Hovhannes) Ferid (Vatan Kütübhanesi)”, “Karabet Keşişyan (Umum-ı Mekatib-i Mülkiye ve Askeriye-i Osmaniye Kitabhanesi)”, “Parseh Keşişyan (Tefeyyüz Kitabhanesi)”, “Ohannes (Hovhannes) Aznavur (Osmanlı Kütübhanesi)”, “Mihran Mardirosyan (Cihan Kitabhanesi)”, “Misak Palamudyan-Balamudoğlu (Zaman Kitabhanesi)”, “Garbis-Garabet Palamudyan-Balamudoğlu (Gayret Kütübhanesi)”, “Hüseyin Kitapçı (İkbal Kütübhanesi)”, “İlyas Bayar/Elia Behar (Kanaat Kitabevi)”, “Hacı Kasım Efendi (Şark Kütübhanesi)”, “Semih (Leon) Lütfi [Erciyas] (Sühulet Kitaphanesi-Semih Lütfi Kitapevi)”, “Naci Kasım (Açikel) (Maarif Kütübhanesi)”, “Süleyman Sûdi (Kitabhane-i Sûdi)”, “Hüseyin M. Tutya (Yeni Şark Kütübhanesi)”, “Tüccarzade İbrahim Hilmi (Çığraçan) (Kütübhâne-i İslam ve Askerî- Hilmi Kitapevi)”, “Arakel Biberciyan (Avrupa Kitapevi)”, “Simbat Davudyan”, “Arşak Babikyan”, “Viçen Tilkiyan”, “Seyyid Tahir (İtimad Kütübhanesi)”, “Dican Beleknan”, “Kitapçı Avedis (İrfan, Jamgotciyan)”, “Joanidis (Yuvanidis)” (Uçar 2017: 19-60). Fatma Nur Uçar (2017) tezinde gerek şark ticaret yıllıklarından gerekse Emin Nedret İşli'nin kataloğundan faydalanarak Babiâli'deki kitapçıların adlarıyla adreslerini şu

yıllara göre liste halinde verir: 1881, 1883, 1885, 1888, 1889/1890, 1892/1893, 1893/1894, 1895, 1896, 1898, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904, 1909, 1912, 1913, 1921.

Bu bölümde, bahsi geçen yıllara ilişkin listelere yenilerini ekleyip tarihi bilgilerdeki eksikliği biraz olsun gidermeye, yaklaşık otuz beş yıllık bir zaman diliminde İstanbul’da hangi kitapçıların faaliyet gösterdiğini ortaya koymaya gayret edeceğim. 1889’dan itibaren şark ticaret yıllıklarına “Avenue de la Sublime Porte” başlığı eklendiğinden, o yıldan başlayarak ben de bütün Babıâli Caddesi sakinlerini kapı numaralarıyla birlikte ekler bölümünde vereceğim. Böylelikle kitapçıların yanında yöresinde kimlerin olduğunu öğrenecek, caddenin tamamını gözümüzde canlandırabileceğiz. 1880-1913 arasında basılmış şark ticaret yıllıklarından yerini tespit edemediğim tek yıllık var sadece, o da 1884 yıllığı. Bu yıllığın basılıp basılmadığı meçhuldür. Ne Türkiye’deki ne de başka ülkelerdeki kütüphanelerde izine rastlayabildim. Hasan Kuruyazıcı “İstanbul’un Unutulmuş Mimarları” başlıklı yazısında, tespitlerine göre 1884-86 arasında yıllıkların beşinci ile altıncı sayısının kesinlikle çıktığını, ama kendisinin bu sayıları elde edemediğini dile getirir (Kuruyazıcı 1999: 69). Gelgelelim, 1883 ile 1885-86 yıllıklarının önsözlerinde beşinci sayıyla ilgili bir malumat yoktur.⁶ 1887 yıllığının önsözünde ise Cervati Biraderler çalışmalarının yedinci yılına girdiğini, bu yıllığın yedinci baskı olduğunu söylerler. Bu hesaba göre 1884’te beşinci sayı gerçekten de çıkmış olmalıdır.

Yıllıklarda kitapçılar “Libraires” başlığı altında sıralanır. 1868-69 risalesinde aynı başlık Osmanlı Türkçesiyle birlikte, “Libraires. Sahafklar” şeklinde yazılıdır. Günümüzde genellikle eski, elden düşme kitap satanlara sahaf dense de Osmanlılarda bu kelime böyle dar anlamıyla kullanılmaz. N. Enderunluoğlu’nun, “Eski Sahafklar ve

⁶ Bu önsözlerde verilen bilgiler epey ilginçtir. 1883 yıllığındaki “Avant-Propos” (Önsöz) başlıklı, “Cervati Frères & D. Fatzea” imzalı önsözde yıllık çalışmalarının önündeki engellerden şöyle bahsedilir: Şarktakilerin çoğu “lakaytlık içinde yaşamaya alışmış”tır. Çalışmanın önemini anlamak şöyle dursun, işi saçma bir inada bindirip görevlilere adreslerini bile vermez bu kişiler. Özellikle yıllığın diline aşına olan varlıklı kesimin muhalefetine maruz kalan Cervati Biraderler ile D. Fatzea sürekli muhalefet yüzünden söz konusu sayıyı gönüllerince düzeltip geliştiremezler. Onlara göre, 24 Mayıs 1882’de *Levant Herald*’da yıllık üstüne söylenenler çok yerindedir; yıllığın tek kusuru haddinden fazla iyi olmasıdır, ileride zarara uğramadan basıma devam edilecekse de sıradan bir yıllık için ne lazımsa o yapılmalıdır, fazlası değil. Önsözün sonuna doğru editörler şunları söyler: “Bu baskının çoğu nüshası yurtdışına gideceğinden Avrupa halkı hiç şüphesiz şikâyet etmekte haklı olduğumuzu anlayacak, Türkiye’de ne çeşit insanlarla uğraştığımızı görecektir” (Cervati 1883). 1885-86 yıllığındaki “Avis Des Éditeurs” (Editörlerin İlanı) başlıklı önsözde benzer şikâyetlere rastlanır: “Yıllığımızın tertibi önünde böyle bir engel varken, 1 Ağustos 1884’ten beri neşrettiğimiz ilanda verdiğimiz sözü nasıl tutabilir, yıllığı 1 Ocak’ta nasıl basabiliriz?” (Cervati 1885: V). 1885-86 yıllığı, 1883 yıllığının aksine, önsözü Osmanlı Türkçesiyle birlikte verir. Bu önsözün çevriyazısı için bkz. Ek 1.

Kitap Ticareti” başlıklı yazısında belirttiği gibi, kitap satıcısının Müslüman memleketlerindeki adı sahaftır⁷ (Enderunluoğlu 1950: 15). İstanbul’daki sahaf lar hakkında yazar şunları söyler:

İstanbulda sahaf ların muayyen bir yerde yerleşmesi, Fatih devrine rastlar. Üç asır evvel İstanbulda yapılan bir sayımdan 50 kadar sahaf dükkânı, 300 kadar da kitapçı esnafı bulunduğu anlaşılıyor. Hattatlar, tesbihçiler bunun dışındadır. [...] Devlet ricalinin vücude getirdiği hususî kütüphaneler, sonraları umumun malı birer müessese olmuştur. Kanunî Veziri azami Rüstem, Köprülü Mehmet, Mahmut, Ragıp ve Damat İbrahim, Pertev, Şehit Ali, Amca Hüseyin, İdris Paşa kütüphaneleri bunlar arasındadır. Kitap sevgisi ve merakı İstanbulda kitap ticaretini genişletmiştir. Meslekleri ulemaya hizmet olduğundan, sahaf lar alayda ulema kıyafetinde, Kazasker alayında yer alırlardı. Kitap ticareti ile meşgul olan sahaf lar okumuş, ilim sahibi insanlardı. (Enderunluoğlu 1950: 15)

1868-69 risalesinde İstanbul’da on tane sahaf dükkânı sayılıyorken (Cervati 1868: 194-195), 1650’lerde bile, Enderunluoğlu’nun bahsettiği sayımda dükkân sayısının elliye yakın çıkması ilginçtir.⁸ 1860’larda Beyazıt ve civarında kitapçılar bulunmasına rağmen (Birinci 1995) Raphaël Cervati’nin hazırladığı risaleye bu kişileri dahil etmemesine bakılırsa, Cervati sadece belli muhitleri dikkate alarak satıcıları kaydetmiştir, denebilir. İstanbul sahaf larının eskiden Mehmetpaşa yokuşundaki Direkliarsa ve Kapalıçarşı’da, o dönemki halıcılarla mücevher bedesteninin bulunduğu yerde olduğunu söyleyen Enderunluoğlu seyyar sahaf lardan da bahseder; bu sahaf lar zengin konaklarına gidip

⁷ İsmail E. Erünsal 19. yüzyılın başlarına kadar birkaç istisna dışında, sahaf tabirinin sadece yazma eser alım-satımıyla uğraşan esnaf için kullanıldığını, 19. yüzyılın ortasından sonra matbu kitap talebinin artmasıyla bu tür kitapların sahaf dükkânlarına girdiğini, böylelikle sahaf-kitapçı kelimeleri arasında pek bir fark gözetilmediğini söyler (Erünsal 2013: 82).

⁸ Buradaki sayımı kimin yürüttüğünü Enderunluoğlu söylemez; ama verdiği bilgi *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*’nin (1314/1896-97) birinci cildinden alınmış gibi duruyor. Seyahatnamede kadıasker alayı ile din görevlilerinin anlatıldığı kısımda “Esnaf-ı Sahafan”dan şöyle bahsediliyor: “Dükkân 50, neferât 300. Bunlar ulema zeyninde ulema huddamları olmakla kadıasker alayında tahtirevanlar üzere dükkânlarında nice bin kitapları bulunur. Pirleri (Abdullah el-Yetimi)dir. Selman belini bağladı, kabri Şam kurbundadır. (Basra) şehrinde Hatem-i Tay canibinde metfundur” (Evliya Çelebi 1314/1896-97: 525). Nakkaşlar esnafının anlatıldığı kısımda ise “Esnaf-ı Sahafan” maddesinde şunlar yazar: “Dükkân 60, nefer 200. Zira ayak sahafı çoktur. Pirleri (Ebu Zer-i Gıfari)dir. Selman-ı Pak belini bağladı. Kabri Baki’dedir. Yüz yetmiş yaşında nakletmiştir. On beşinci pir-i maldar olduğundan hazreti resul-i Huda kendisine ‘Ebu Zer’ lakabını vermiştir (*). Hazreti resulden kırk hadis rivayet eder. Bunlar da dükkânlarını nice bin kitaplarla zeynedip hele ayak sahaf ları ‘Mülteka, Dürer Gurur’im var. Ama Keşşaf’ımı keşfedip Tarikat-ı Muhammediye’den ayrılmayın iyi kitaptır’ diye torba torba kitaplarla ubur ederler” (Evliya Çelebi 1314/1896-97: 609). Orlin Sabev (Orhan Salih) Evliya Çelebi’nin sahaf sayılarını abartmış olabileceğini belirtir; bu sayılar ona göre kitapçılık işinin kapsamını vurgulamak için kullanılmıştır (Sabev 2009: 179-180).

ellerine geçen nadide eserleri meraklılarına satarak hususi kütüphaneleri zenginleştirirler (Enderunluoğlu 1950: 15). Özellikle hali vakti yerinde bir kimse “bohçacı” sahaf devamlı kendisine gelsin, bulduğu yeni eserleri başkasına götürmesin diye, aldığı kitabın parasını toptan vermeyip taksit taksit öder (Akbulut 1992: 9). 1908’den sonra sahafların azaldığını, işine devam edenlerin ise ileride başka yerlere taşındığını şöyle anlatır Enderunluoğlu:

1908 den sonra sahaflar azalmaya başlamıştır. 1918 den sonra da şimdiki eski Hakkâklar çarşısına yerleşmişlerdir. Basma eserlere karşı alâka göstermiyen eski sahaflar, daha ziyade tütün ve tönbeği satan İranlıların bu işe el atmalarına sebep olmuşlardır.

Çemberlitaşa tönbekici Celil, Bahçekapısında Hasan, Beşiktaşa Abbas, bir de Tavukpazarında Şişman Kirkor meşhurlar arasındadır. Köprü üstü ve başı dükkânlarda, Beyazıtta tütün ve tönbeği satanlar, sürümü olan halk kitaplarını satarak yeni bir ticaret yolu tutmuşlardır. Basma eser satışı Ermeni vatandaşları da kendine doğru çekmiştir. Yazma eserleri satanlar, uzun müddet matbu eserleri dükkânlardan içeriye sokmamışlardır. Türk kitapçılığını Babıâliye sokan Ahmet Mithat Efendidir. Çeşitli eserleriyle halka okuma zevki aşılamıştır. (Enderunluoğlu 1950: 16)

Enderunluoğlu 1908’den sonra sahafların niye azaldığını yazısında açıklamaz, sözünü ettiği taşınma ise esasında 1918’den çok önce başlar. İstanbul sahafları eskiden Hakkâklar Çarşısı diye anılan bugünkü yerine 1894 depreminden önce geçmeye başlamış, depremde zarar gören çarşının tamiratı uzayınca Kapalıçarşı’daki sahafların çoğu buraya yerleşmiştir (Ermiş 2008: 510). II. Meşrutiyet’in ilanı sırasında Hakkâklar Çarşısı’nda 55, Kapalıçarşı’da 18 sahaf ve kitapçı dükkânı vardır⁹ (a.y.).

Yeni Şark Maarif Kütüphanesi sahibi Hüseyin Tutya, *Cumhuriyet* gazetesinin 8 Haziran 1972 tarihli nüshasında yer alan söyleşisinde “1908 Meşrutiyet hareketi kitapçılığımıza nasıl tesir etmişti?” sorusuna şu cevabı verir: “1908 Meşrutiyet hareketi kitapçılığımıza yeni bir revnak vermişti. O yıllar hâlâ gözümün önündedir. Kitap fiyatları bedava denecek kadar ucuzdu. Hergün çıkan kitaplar en fazla iki, üç kuruşa satılırdı” (6). Görüldüğü üzere o dönemde kitap ticaretinde güçlük çekilmez. II. Meşrutiyet’in ilanı ile her türlü sansür, baskı ortadan kalktığı için hem yayımlanan kitap

⁹ *Meydan Larousse*’un (1992) “Kitapçılık” maddesinde 1908’de İstanbul’da 90 matbaa ile 128 kitapçının bulunduğu yazılır.

sayısı artar, hem de konularda çeşitlilik meydana gelir; kitapçılar arasında Ermenilerle İranlılar büyük yer tutarken, Ermeniler bilimsel kitaplarla edebiyat kitapları piyasasına, İranlılar ise halk kitapları piyasasına hâkimdir (“Kitapçılık”, *Meydan Larousse*). Hüseyin Tutya *Cumhuriyet*’teki (8 Haziran 1972) söyleşisinde “İstanbul’daki İran’lı kitapçıların faaliyetiyle, Ermeni kitapçıları anlatır mısınız? Her iki zümrenin neşrettikleri ve sattıkları kitaplar?” sorusuna şöyle cevap verir: “Osmanlı ve Türk kitapçılığına İran’lı kitapçılarla Kayserili Ermeni vatandaşlarımızın büyük faydaları dokunmuştur, İranlı kitapçıların başlıca yayınları medrese kitaplarıyla halk hikâyeleri ve tevatür kitapları olup, Ermeni vatandaşların başlıca yayınları okul kitapları ve bazı romanlar olmuştur” (6). Tutya “halk kitabı”nın ne olduğu sorusuna cevaben ise, “Bugün için halk kitapları demek, çoğunlukla sokak sergilerinde satılan hikâye kitapları demektir. **Âşık Garip, Âşık Kerem, Leylâ ile Mecnun** emsali kitaplar bunlardandır. Aslında halk kitabı bunlar olmamalıdır. İlk öğrenimini yapmış ve sonra okuyamamış kimselere lâyük ellerde kitaplar hazırlatılmalıdır,” der (6). Babiâli kitapçılarından Arakel Efendi de **Âşık Garip, Âşık Kerem, Koroğlu** emsali halk kitaplarının taşrada çok okunduğunu, “asar-ı cedide”nin burada doğru düzgün satılmadığını *Tercüman-ı Hakikat*’in 11 Kânunuevvel 1886/14 Rebiyülevvel 1304 tarihli nüshasında çıkan “Varaka”sında¹⁰ dile getirir (2). II. Abdülhamit döneminde İstanbul’da birçok sahaf varsa da yeni eserleri satan dükkânların sayısı azdır (İrtem 1936: 8). Süleyman Kâni İrtem bu türden dükkânları şöyle anlatıyor: “Çenberlitaşa tönbekici Celil, Bahçekapısında Hasan ağalar, daha sonra tavukçular içinde Kirkor ile Babiâlîde Aragel, Karabet, Parsih, Ohanes Ferid türemişlerdi” (İrtem 1936: 8). Burada anlatılan zaman Hacı Kasım Efendi’nin söylediklerine bakılırsa kabaca 1860-1880 yıllarıdır (Baylâv 1995: 92-93). Nâşid Baylâv “modern kitapçılığı ilk tesis eden” (Baylâv 1995: 88) Hacı Kasım Efendi’nin sözlerini yazısında şöyle alıntılar:

1280 [1863-64] tarihlerinde müslüman kitapçılarından Çemberlitaşa komisyoncu *Celil ağa*, tönbekici *Hasan ağa*; ve köprü başında barakada oturan kitapçı *Aleksan ağa* da devrin kitapçıları meydanında [meyanında] sayılabilirler.

Kitapçı *Arakel*’ler, kitapçı *Karabet*’ler, kitapçı *Kasbar*’lar 1290/1295 [1873-74/1878] yılları arasında bu mesleğe atılmışlardır. (Baylâv 1995: 92- 93)

¹⁰ Varakanın çevriyazısı için bkz. Ek 2.

“İlk Türk kitapçılarından” sayılan, “Matbaa i Amire-Darüttaba-tül-âmire”den medrese kitapları alıp satan Hacı Kasım Efendi (Baylâv 1995: 89) bu mesleğe erken başlasa da Babiâli Caddesi’ndeki dükkânını 1914’te açar (95). İran Azerbaycan’ının Hoy kasabasından İstanbul’a 1862’de 21 yaşındayken gelen Hacı Kasım Efendi gelişinden üç dört ay sonra Beyazıt’ta Hakkâklar Çarşısı’nda 10 numaralı dükkânı tutup kitapçılığa başlar; tahsili o zamanın icaplarına göre ilmiye tahsilidir; bildiği diller Türkçe, Arapça, Farsçadır (Baylâv 1995: 88). Hacı Kasım Efendi’nin ağzından aktarılan sözlere bakılınca, kendisinin ilk kitapçı olduğunu iddia etmediği görülür; gelgelelim, dönemin kitapçılığı hakkında önemli bilgiler verir.¹¹

Babiâli’de kitapçı dükkânı açan ilk kişileri kesinkes tespit etmek hayli zordur. Ahmet Rasim *Vakit* gazetesinin 15 Eylül 1921 tarihli nüshasında çıkan yazısında meşhur kitapçılardan Kirkor Efendi ile konuşmasını aktarır (3). Babiâli Caddesi’nde ilk kitapçı dükkânı açanın Toros adında biri olduğu söyleyen Kirkor Efendi bu kişinin sonunda işi bırakıp gittiğini şöyle anlatır: “[E]ski (İkdam) matbaasının bulunduğu hanın kapısı karşısındaki tarafta, bir zamanlar Hakkâk (Antranik)in bulunduğu dükkânda imiş... O zavallı da biraz sonra kitaplarını çuvallarla okka ile satmış... Bırakıp gitmiş...”¹² (a.y.). Ali Birinci, Toros Efendi’ye rağmen Babiâli’nin ilk kitapçısının Arakel Efendi olarak zikredildiğini söyler (Birinci 1995: 28). Arakel Efendi’nin mektup yazarken kullandığı antetli kâğıtlarda, Babiâli Caddesi’ndeki “Arakel Kitaphanesi”nin “tarih-i tesisi” hanesinde 1291 yazar, yani kuruluş yılı 1874-75 olarak geçer (Seymen 1993: 101).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nin katalogundaki belgeler arasında Arakel Efendi’nin erken dönemiyle ilgili bir yazıya rastlanmaz. Öte yandan, onunla aynı dönemde kitapçılık eden Viçen Tilkiyan’a ilişkin yedi belge mevcuttur. Bu belgelerden dördü kitapçının adıyla soyadını verip Babiâli Caddesi’nde faaliyet gösterdiğini açık açık yazar. Bunların tarihleri Hicri takvime göre sırasıyla 23.12.1292 (20.01.1876),

¹¹ Kuran basmanın yasak olduğu günleri şöyle anlatıyor Hacı Kasım Efendi: “O vakit en ziyade Evkafın mahalle mektepleri (Taş mektepler) revaçta imiş. İptidâî mekteplerde okunan dersler: Elif cüz’u, İlm-i hâl, Tecvit, Kur’an-ı Kerim, Vezâif-ul ünas, İlm-i ahlâk, Sebha i sübyan imiş. Ş İşte bu sıralarda (1280-1864) Kur’an-ı Kerim’in basılması da yasak idi. İlk olarak Kur’an-ı Kerimi basan Beyoğlundaki **La Türki** basmahanesi idi. Ondandır satardık. Tanesi bir Osmanlı lirasına yani 108 Kuruşa satılırdı. Ancak, serbest satmağa cesaret edemezdik. [...] (1283-1867) yılında Süleymaniye camii şerifi civarında —şimdi birtakım kahvehane ve lokantaların bulunduğu sıralar, daha evvelce de Dökmecilerin bulunduğu yerlerde— o zamanın tekniğine göre bir taş makinesi ve kalıpları ihzardan sonra bir basmahane tesisile Kur’an-ı kerim basmaya muvaffak oldum” (Baylâv 1995: 90). Hacı Kasım Efendi 8 Nisan 1932’de 91 yaşında vefat etmiştir (Baylâv 1995: 95).

¹² Münir Süleyman Çapanoğlu burada bahsedilen hanın Reşid Efendi Hanı olduğunu belirtir (Çapanoğlu 1962: 46).

04.03.1293 (30.03.1876), 28.05.1293 (18.06.1876), 23.08.1293'tür (18.09.1876'dır).¹³ “Babıâli Caddesi'nde kitapçı Vican Beleknan imzalı arzuhal zahrına” diye başlayan ilk belgeden anlaşıldığı kadarıyla, Viçen Tilkiyan daha önce bir dilekçe verip *Sıdk-ı Canan* adlı Türkçe tiyatro risalesinin basımı için bir ruhsatname istemiştir. Belgede de risalenin zararlı bir tarafının bulunmadığı, geçici bir ruhsatname verilebileceği yazar. İkinci belge *Sıdk-ı Canan*'ın basımı için “Babıâli Caddesi'nde kitapçı Viçen Tilkiyan”a verilen ruhsatnamenin kendisidir. Üçüncü belge yine bir ruhsatnamedir; yazılanlardan anlaşıldığı kadarıyla “Babıâli Caddesi'nde matbaacı Viçen Tilkiyan nam kimesne yazmış olduğu (Çoban Kızları) adlı hikâyenin” basımı için daha önceden yine bir dilekçeyle izin istemiştir. “Muvakkat ruhsatname” başlıklı dördüncü belgeden ise “Babıâli Caddesi'nde kitapçı Viçen Tilkiyan'ın Türkçeden Ermeniceye mütercem (Çoban Kızlar) nam hikâyenin tabını istida eylemiş ve münderecatında mahzur görülememiş olduğu” anlaşılır. Bu belgelere göre Viçen Tilkiyan hem kitapçı hem matbaacı hem de yazar/çevirmendir. Ermeni asıllı Tilkiyan *Çoban Kızlar*'ı 1876 yılında Ermeni harfli, ertesi yıl da Arap harfli Türkçe olarak yayımlar; bu kitap Fransız yazar Jean-Pierre Claris de Florian'ın *Galatée*¹⁴ adlı romansının son derece serbest bir çevirisidir (Ayaydın Cebe 2018: 68). *Cervantes'ten Tilkiyan'a Osmanlı Edebiyatında Pastoralin Sergüzeşti* kitabında *Sıdk-ı Canan*'la *Çoban Kızlar*'ın çevriyazılarını veren Günil Özlem Ayaydın Cebe, Tilkiyan için “Osmanlı edebiyatında, 1865-1881 arasında 16 yıl boyunca yazar, çevirmen ve yayımcı olarak imzasını attığı 10'dan fazla yapıtla dikkate değer bir etkinlik sergilemiştir,” der (Ayaydın Cebe 2016: 90). Kitaplarını farklı matbaalarda bastıran Tilkiyan'ın kendi adına kayıtlı bir matbaası yoktur (Ayaydın Cebe 2016: 87). Teotig'in *Baskı ve Harf: Ermeni Matbaacılık Tarihi*'nde (2012) de adına rastlanmaz. Hasmik A. Stepanyan *Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası (1727-1968)* kitabında Viçen Tilkiyan'ı “Yazarlar ve Çevirenler” listesine dahil eder (Stepanyan 2005: 446). Ne var ki, yukarıda bahsi geçen belgelerin üçüncüsünde görüldüğü üzere Tilkiyan matbaacı olarak da anılır.

¹³ Kitapçının adı tarihi verilen ilk belgede Vican Beleknan, ikincisinde Viçen Tilkiyan, son iki belgede ise Viçen Tilkiyan olarak geçer. Bu çalışmada esas alınan, tekrar eden addir. Belgelerin sıralı çevriyazıları için bkz. Ek 3, 4, 5, 6. İlk belgedeki Vican adı Başbakanlık Osmanlı Arşivi kataloğunda bulunan özette yanlışlıkla Dican olarak geçer. Fatma Nur Uçar da “1876-1923 Yılları Arasında İstanbul'daki Kütüphane İmtiyaz Sahipleri, Kütüphaneleri ve Katalogları” (2017) başlıklı tezinde Dican Beleknan ile Viçen Tilkiyan'ı ayrı kişilermişçesine ele alır; ama belgelerin içeriğine bakılınca bunun böyle olmadığı görülür.

¹⁴ İlk defa 1783'te basılan bu eser Cervantes'in *La Galatea* (1585) adlı romansının yeniden yazımıdır.

Viçen Tilkiyan belki de H. 1292'den (1875-76'dan) önce Babiâli'de kitapçılık/yayıncılık faaliyetine başlamıştır; ne yazık ki bunu gösteren bir kaynak şimdilik yoktur. Kitapçıyla alakalı öteki belgelerden biri H. 21.10.1291 (01.12.1874) tarihlidir. Tilkiyan “Dört Karındaşlar”¹⁵ adlı Türkçe hikâyenin birinci cüzünü basmak için belli ki önceden izin istemiş, 1291'deki (1874-75'teki) yazı da buna cevaben yazılmıştır; ama ne “Viçen Tilkiyan”dan kitapçı olarak bahsedilir bu yazıda, ne de Babiâli'nin adı geçer. Yine de ihtimal, Arakel Kitaphanesi kurulduğu yıl Viçen Tilkiyan zaten Babiâli'de kitapçılık ediyordur. H. 04.06.1295 (05.06.1878), H. 24.03.1296 (18.03.1879) tarihli belgeler ise “Babiâli Caddesi'nde kitapçı Tilkiyan”a verilen ruhsatnamelerdir.¹⁶ Burada sadece soyadı anılsa da kitapçının Viçen Tilkiyan olduğu, belgelerde adı geçen eserden çıkarılabilir. Bunlara göre 1879'da hâlâ Babiâli'de faaliyet gösterdiği anlaşılan Viçen Tilkiyan 1880 yılına ait şark ticaret yıllığında anılmaz.

Şark ticaret yıllıkları, daha önce de değinildiği gibi, türlü engellere rağmen hazırlanmıştır. Bu sebeple eksikleri yok değildir. Dili Fransızca olan yıllıklarda özellikle kişi adlarının yazımı neredeyse ayrı bir araştırmayı gerektirir; Fransızca telaffuza göre yazılmış adların çoğu Ermeni veya Rum adlarıdır, bunların Türkçede nasıl yazıldığını belirlemek için ayrıca çalışmak elzemdir. Bu bakımdan, aşağıdaki listelerde kitapçı adlarını da adresleri de Türkçeleştirmeden, değiştirmeden¹⁷ verdim. Fransızca açıklamaları çevirip köşeli parantez içinde yazdım. Yıllıkların adı zaman içinde değişse bile *Annuaire Oriental*'i esas alarak hepsi için AO kısaltmasını kullandım. Listelerdeki numaralandırma da bana aittir. 1880-1913 yıllarında Babiâli'de işleyen kitapçıların listesi¹⁸ şöyledir:

AO (1880: 184)

“Libraires”

1. Hiazim (İbrahim) (*turc* [Türk]), R. Babi Ali Djabatessi, 26, S.
2. Papazian (Avedis) (*turc* [Türk]), R. Babi Ali Djabatessi, 18, S.
3. Toslian (Arakel), *turc* [Türk], R. Babi Ali Djabatessi, 46, S.

¹⁵ Ayaydın Cebe kitabında bu hikâyenin hiç basılmadığını söyler (Ayaydın Cebe 2016: 86).

¹⁶ Üç belgenin çevriyazısı için bkz. Ek 7, 8, 9.

¹⁷ Dizgi hatası saydığım yerler müstesna. Sözelimi, “Djaddessi” sözü arada sırada “Djddessi” veya “Djadessi” diye yazılmışsa bunlara eksik olan harfi ekledim, yahut “Bab-i-Ali” bir iki yerde “Bal-i-Ali” diye geçmişse yanlış olan o harfi değiştirdim. Kişi adlarına böyle değişiklikler getirmedim.

¹⁸ İstanbul'da işleyen bütün kitapçıların listesi için bkz. Ek 10. Yıllıkta sık sık kullanılan bazı kısaltmaların karşılıkları şunlardır: S. İstanbul; P. Beyoğlu (Pera); G. Galata; Panc. Pangaltı; V. R. I. page... *Revue Industrielle*'den [yıllığın son kısmındaki ilan cetvelinden] ...sayfaya bakınız; F^{es}, Biraderler; Cie, Şirket; G^{de}, Büyük; R. Cadde/Sokak.

AO (1881: 326-327)

“Libraires”

1. Hiazim (Ibrahim) (*turc* [Türk]), R. Babi Ali Djaddessi, 26, S.
2. Papazian (Avedis), R. Babi Ali Djaddessi, 18, S.
3. Toslian (Arakel), R. Babi Ali Djaddessi, 46, S.

AO (1882: 400)

“Libraires”

1. Hiazim (Ibrahim), (*turc* [Türk]), R. Babi Ali Djaddessi, 26, S.
2. Papazian (Avedis), R. Babi Ali Djaddessi, 18, S.
3. Toslian (Arakel), R. Babi Ali Djaddessi, 46, S.

AO (1883: 417)

“Libraires”

1. Papazian (Avedis), R. Babi Ali Djaddessi, 18, S.
2. Toslian (Arakel), R. Babi Ali Djaddessi, 46, S.

AO (1885-86: 354)

“Libraires”

1. Lazarian Pascal, Grande Rue de la Sublime Porte, 42, S.
2. Papazian (Avedis), R. Babi Ali Djaddessi, 18, S.
3. Tozlian (Arakel), *turc* [Türk] (*Voir annonce page 68 D* [Sayfa 68 D'deki ilana bakınız]), Grande Rue de la Sublime Porte, 46, S.¹⁹

AO (1887: 412-413)

“Libraires”

1. Assir (Krikor), R. de la Sublime Porte, 44, S.
2. Kéchichian (Abram), R. de la Sublime Porte, S.
3. Lazarian (Pascal), Grande Rue de la Sublime Porte, 42, S.

¹⁹ İlanla çevriyazısı için bkz. Ek 11.

4. Tozlian (Arakel), *turc* [Türk], (*Voir annonce page 92* [92. sayfadaki ilana bakınız]), Grande Rue de la Sublime Porte, 46, S.²⁰

AO (1888: 401)

“Libraires”

1. Assir (Kricor), R. de la Sublime Porte, 44, S.
2. Kéchichian (Abram), R. de la Sublime Porte, S.
3. Lazarian (Pascal), Grande Rue de la Sublime Porte, 42, S.
4. Tozlian (Arakel), *turc* [Türk], (*Voir annonce page 71* [71. sayfadaki ilana bakınız]), Grande Rue de la Sublime Porte, 46, S.²¹

AO (1889-90: 466-467)²²

“Libraires”

1. Assadourian (A.), Bab-ï-Aali Djadd., 52, S.
2. Biberdjian (A.), R. Bab-ï-Aali Djadd., 12, S.
3. Ferid (Oh.), R. Bab-ï-Aali Djaddessi, 38, S.
4. Hodjabeyekian (Alexan), R. Bab-ï-Aali Djaddessi, 18, S.
5. Jamgotchian (Avedis), R. Bab-ï-Aali Djaddessi, 5, S.
6. Kaïssérian (Karbar), R. Bab-ï-Aali Djaddessi, 23, 25 et 27, S.
7. Kaïssérian (Kirkor B.), R. Bab-ï-Aali Djaddessi, 44, S.
8. Kéchichian (Garabet), R. Bab-ï-Aali Djaddessi, 20, S.
9. Michel (H.), R. Bab-ï-Aali Djaddessi, 62, S.
10. Tozlian (Arakel), R. Bab-ï-Aali Djaddessi, 46, S.

AO (1891: 535)

“Libraires”

1. Assadourian (A.), Bab-i-Ali Djadd., 52, S.
2. Biberdjian (A.), R. Bab-i-Ali Djadd., 12, S.
3. Ipekdjian (Gar.), R. Bab-i-Ali Djad., 14, S.

²⁰ İlanla çevriyazısı için bkz. Ek 12.

²¹ İlanla çevriyazısı için bkz. Ek 13.

²² Bu yıldan itibaren yıllıktaki adres bölümüne Babıâli Caddesi de eklenmiştir. Cadde sakinlerinin kapı numaralarıyla birlikte verildiği listeler için bkz. Ek 14. Burada da Fransızca sözlerin çevirileri ile metne dair birtakım notlar yine köşeli parantez içinde verildi.

4. Jamgotchian (Avedis), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 5, S.
5. Kaïsserian (Gaspar), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 16, S.
6. Kaïsserian (Kirkor B.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 44, S.
7. K chichian (Gar.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 20, S.
8. Kodjabeykian (Alex.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 18, S.
9. Michel (H.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 95, S.
10. Tozlian (Arakel), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 46, S.

AO (1892-93: 535)

“Libraires”

1. Assadourian (A.), Bab-i-Ali Djadd., 52, S.
2. Biberdjian (A.), R. Bab-i-Ali Djadd., 12, S.
3. Ipek djian (Gar.), R. Bab-i-Ali Djad., 14, S.
4. Jamgotchian (Avedis), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 5, S.
5. Kaïsserian (Gaspar), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 16, S.
6. Kaïsserian (Kirkor B.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 44, S.
7. K chichian (Gar.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 20, S.
8. Kodjabeykian (Alex.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 18, S.
9. Michel (H.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 95, S.
10. Tozlian (Arakel), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 46, S.

AO (1893-94: 570-571)²³

“Libraires”

1. Assadourian (A.), Bab-i-Ali Djadd., 52, S.
2. Biberdjian (A.), Bab-i-Ali Djadd., 12, S.
3. Christodoulos (C.), Grande Rue de P ra, 525, et Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.
4. Ipek djian (Gar.), Bab-i-Ali Djad., 14, S.
5. Jamgotchian (Av.), Bab-i-Ali Djad., 5, S.
6. Kaïsserian (G.), Bab-i-Ali Djad., 16, S.
7. Kaïsserian (K. B.), Bab-i-Ali Djad., 44, S.
8. K chichian (Gar.), Bab-i-Ali Djaddessi, 20, S.

²³ 1894'te basılan ilave sayının listesinde hi bir değişiklik yoktur.

9. Kodjabeykian (A.), Bab-i-Ali Djad., 18, S.
10. Mardirossian (Mih.), Bab-i-Ali Djad., S.
11. Michel (H.), Bab-i-Ali Djadessi, 95, S.
12. Tozlian (A.), Bab-i-Ali Djadessi, 46, S.

AO (1895: 569-570)

“Libraires”

1. Biberdjian (A.), Bab-i-Ali Djadd., 12, S.
2. Christodoulos (C.), Grande Rue de Péra, 525, et Bab-i-Ali Djadessi, 32, S.
3. Ichan (D.), Bab-i-Ali Djadessi, 73, S.
4. Ipekjdjian (Gar.), Bab-i-Ali Djad., 14, S.
5. Jamgotchian (Av.), Bab-i-Ali Djad., 5, S.
6. Kaisserian (G.), Bab-i-Ali Djad., 16, S.
7. Kaisserian (K. B.), Bab-i-Ali Djad., 44, S.
8. Kéchichian (Gar.), Bab-i-Ali Djad., 20, S.
9. Kodjabeykian (A.), Bab-i-Ali Djad., 18, S.
10. Michel (H.), Bab-i-Ali Djadessi, 95, S.
11. Tozlian (A.), Bab-i-Ali Djadessi, 46, S.

AO (1896: 701)

“Libraires”

1. Assadourian (A.), R. Bab-i-Ali Djadessi, 50, S.
2. Biberdjian (A.), Bab-i-Ali Djadd., 12, S.
3. Christodoulos (C.), Grande Rue de Péra, 525, et Bab-i-Ali Djadessi, 32, S.
4. Hussein Eff., *Chems*, R. Bab-i-Ali Djadessi, 40, S.
5. Kässserian (G.), Bab-i-Ali Djadd., 13 bis, S.
6. Kässserian (K. B.), R. Bab-i-Ali Djad., 44, S.
7. Kässserian (O.), R. Bab-i-Ali Djadessi, 73, S.
8. Kéchichian (G.), R. Bab-i-Ali Djad., 13 bis, S.
9. Mardirossian (M.), R. Bab-i-Ali Djadessi, 73, S.
10. Michel (H.), Bab-i-Ali Djadessi, 62, S.
11. Ohanian (M.), R. Bab-i-Ali Djadessi, 19, S.

12. Tchouhadjian (A. D.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.
13. Tozlian (A.), Bab-i-Ali Djaddessi, 46, S.
14. Tudjar-Zadé (I. H.), R. Bab-i-Ali Djadd., 42, S.

AO (1898: 701-702)

“Libraires”

1. Assadourian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 50, S.
2. Assir Eff., R. Bab-i-Ali, 44, S.
3. Biberdjian (A.), Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.
4. Garabetian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 20, S.
5. Husséin Effendi, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.
6. Ipekdjian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.
7. Kaïsserian (G.), R. Bab-i-Ali Djadd., 43 bis, S.
8. Kaïsserian (R. B.), R. Bab-i-Ali Djadd., 44, S.
9. Kaïsserian (O.), R. Bab-i-Djaddessi, 73, S.
10. Kéchichian (G.), R. Bab-i-Djaddessi, 13 bis, S.
11. Mardirossian (M.), R. Bab-i-Ali Djadd., 73, S.
12. Ohanian (M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 16, S.
13. Raouf Bey, R. Bab-i-Ali Djaddessi, S.
14. Tchouhadjian (A. D.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.
15. Tozlian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 46, S.
16. Tudjar-Zadé (I. H.), R. Bab-i-Ali Djadd., 42, S.

AO (1900: 716-717)

“Libraires”

1. Abdullah, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 21, 34, S.
2. Assadourian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 50, S.
3. Assir Effendi, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 44, S.
4. Biberdjian (A.), Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.
5. Derkrikorian (Oh.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 56, S.
6. Garabetian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 20, S.

7. Husséin Effendi, librairie *Dahulchefaca* [Darüŝsafaka kitaphanesi], R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.
8. Ipekdjian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.
9. Joannidis (N. A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.
10. Kaïsserian (G.), R. Bab-i-Ali Djadd., 43 bis, S.
11. Kaïsserian (R. B.), R. Bab-i-Ali Djadd., 44, S.
12. Kaïsserian (O.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 73, S.
13. Kéchichian (G.), R. Bab-i-Djaddessi, 13 bis, S.
14. Mardirossian (M.), R. Bab-i-Ali Djadd., 73, S.
15. Mihalian (N.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 18, S.
16. Ohanian (M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 16, S.
17. Raouf Bey, R. Bab-i-Ali Djaddessi, S.
18. Tchouhadjian (A. D.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.
19. Tefeyuz Eff., R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.
20. Tozlian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 46, S.
21. Tudjar-Zadé (I. H.), R. Bab-i-Ali Djadd., 42, S.

AO (1901: 730-731)

“Libraires”

1. Assadourian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 50, S.
2. Assir Effendi, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 44, S.
3. Biberdjian (A.), Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.
4. Derkrikorian (Oh.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 56, S.
5. Garabetian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 20, S.
6. Husséin Effendi, librairie *Dar-ul-Chéfahat* [Darüŝsafaka kitaphanesi], R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.
7. Ipekdjian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.
8. Joannidis (N. A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.
9. Kaïsserian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 14, S.
10. Kaïsserian (Kircor), R. Bab-i-Ali Djadd., 44, S.
11. Kaïsserlian (Th.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.
12. Kéchichian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 20, S.

13. Mardirossian (Agop), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.
14. Mihalian (N.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 18, S.
15. Ohanian (M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 26, S.
16. Raouf Bey, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.
17. Tchohadjian (A. D.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.
18. Tefeyuz Eff., R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.
19. Tozlian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 48, S.
20. Tudjar-Zadé (I. H.), R. Bab-i-Ali Djadd., 42, S.
21. Vafiadis (Themist.), Place du Tunnel, P et R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.

AO (1902: 831-832)

“Libraires”

1. Biberdjian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.
2. Derkrikorian (Oh.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 56, S.
3. Ipekdjian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.
4. Joannidès (N. A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 5, S.
5. Kaïsserian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 14, S.
6. Kechichian (Arsène), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.
7. Kaïsserlian (Oh.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.
8. Kéchichian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 20, S.
9. Mihalian (N.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 18, S.
10. Ohanian (M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 26, S.
11. Palamoudian (Is.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.
12. Tchohadjian (A. D.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.
13. Tozlian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 48, S.

AO (1903: 901-902)

“Libraires”

1. Biberdjian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.
2. Derkrikorian (Oh.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 56, S.
3. Ipekdjian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.
4. Joannidès (N.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 5, S.

5. Kaïsserian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 14, S.
6. Kaïsserlian (Oh.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.
7. Kechichian (Arsène), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.
8. Kéchichian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 20, S.
9. Mardirossian (Mihran), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 73, S.
10. Ohanian (M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 26, S.
11. Palamoudian (Is.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.
12. Tchohadjian (A. D.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.
13. Tozlian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 48, S.

AO (1904: 910)

“Libraires”

1. Biberdjian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.
2. Ibrahim Hilmi, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 56, S.
3. Ipekdjian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.
4. Irfan (Av.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 47, S.
5. Joannidès (N.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 5, S.
6. Kaïsserian (Kasbar B.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 14, S.
7. Kaïsserlian (Oh.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.
8. Kéchichian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 20, S.
9. Kechichian (Parsegh), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 36, 38, S.
10. Mardirossian (Mihran), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 73, S.
11. Ohanian (M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 26, S.
12. Palamoudian (Garabet), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 24, S.
13. Palamoudian (Missak), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.
14. Tchohadjian (A. D.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.
15. Tozlian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 48, S.

AO (1905: 915-916)

“Libraires”

1. Biberdjian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.
2. Djihan (Mihran), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.

3. Garbis (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 24, S.
4. Ibrahim Hilmi, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 56, S.
5. Ipekdjian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.
6. Irfan (Av.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 47, S.
7. Joannidès (N.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 5, S.
8. Kaïsserian (Kasbar B.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 14, S.
9. Kaïsserlian (Oh.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.
10. Kéchichian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 20, S.
11. Ohanian (M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 28, 38, S.
12. Palamoudian (Garabet), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 24, S.
13. Tozlian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 48, S.

AO (1906: 949-950)

“Libraires”

1. Biberdjian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.
2. Djihan (Mihran), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.
3. Garbis (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 24, S.
4. Ibrahim Hilmi, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 56, S.
5. Ipekdjian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.
6. Irfan (Av.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 47, S.
7. Joannidès (N.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 5, S.
8. Kaïsserian (Kasbar B.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 14, S.
9. Kaïsserlian (Oh.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.
10. Kéchichian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 20, S.
11. Ohanessian (Miguirditch), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 34, S.
12. Palamoudian (Garabet), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 24, S.
13. Tozlian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 48, S.

AO (1907: 1170)

“Libraires”

1. Biberdjian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.
2. Djihan (Mihran), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.

3. Garbis (G.), R. Bab-i-Ali Djadessi, 24, S.
4. Ibrahim Hilmi, R. Bab-i-Ali Djadessi, 56, S.
5. Ipekdjian (G.), R. Bab-i-Ali Djadessi, 12, S.
6. Irdan (Av.), R. Bab-i-Ali Djadessi, 47, S.
7. *Islam*, R. Bab-i-Ali Djadessi, 57, S.
8. Joannidès (N.), R. Bab-i-Ali Djadessi, 5, S.
9. Kaïsserian (Kasbar B.), R. Bab-i-Ali Djadessi, 14, S.
10. Kaïsserlian (Oh.), R. Bab-i-Ali Djadessi, 38, S.
11. Kéchichian (G.), R. Bab-i-Ali Djadessi, 20, S.
12. Ohanessian (Miguirditch), R. Bab-i-Ali Djadessi, 34, S.
13. Palamoudian (Garabet), R. Bab-i-Ali Djadessi, 24, S.
14. Tozlian (A.), R. Bab-i-Ali Djadessi, 48, S.

AO (1908: 1165-1166)

“Libraires”

1. Aznavourian (O.), R. Bab-i-Ali Djadessi, 56, S.
2. Biberdjian (A.), R. Bab-i-Ali Djadessi, 12, S.
3. Garbis (G.), R. Bab-i-Ali Djadessi, 24, S.
4. Ipekdjian (G.), R. Bab-i-Ali Djadessi, 12, S.
5. Irfan (Av.), R. Bab-i-Ali Djadessi, 47, S.
6. Joannidès (N.), R. Bab-i-Ali Djadessi, 5, S.
7. Kaïsserian (Kasbar B.), R. Bab-i-Ali Djadessi, 14, S.
8. Kaïsserlian (Oh.), R. Bab-i-Ali Djadessi, 38, S.
9. Kéchichian (G.), R. Bab-i-Ali Djadessi, 20, S.
10. Mardirossian (M.), R. Bab-i-Ali Djadessi, 32, S.
11. Ohanessian (Miguirditch), R. Bab-i-Ali Djadessi, 34, S.
12. Palamoudian (Garabet), R. Bab-i-Ali Djadessi, 24, S.
13. Palamoudian (M.), R. Bab-i-Ali Djadessi, 38, S.
14. Tozlian (A.), R. Bab-i-Ali Djadessi, 48, S.

AO (1909: 1170-1171)²⁴

“Libraires”

1. Aznavour (Ohannès M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 56, S.
2. Behar (Elia), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.
3. Biberdjian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.
4. Davoutian (Simpat.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 47, S.
5. Garbis (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 24, S.
6. Hilmi (I.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 42, S.
7. Ipekdjian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.
8. Irfanian (Irfan), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 13, S.
9. Joannidès (N.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 5, S.
10. Kaïsserian (Kasbar B.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 14, S.
11. Karacachian (Léon), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 73, S.
12. Kéchichian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 20, S.
13. Kechichian (Parsegh), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 36, 38, S.
14. Mardirossian (M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.
15. Palamoudian (M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.

AO (1910: 860-861)²⁵

“Libraires”

1. Aznavour (Ohannès M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 56, S.
2. Behar (Elia), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.
3. Biberdjian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.
4. Davoutian (Simpat), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 47, S.
5. Garbis (Minas), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 24, S.
6. Hilmi (I.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 42, S.
7. Hussein Cassem et Cie, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 48, S.
8. Ipekdjian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.
9. Irfan (Avedis), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 13, S.

²⁴ Bu yıllıkta “Tozlian (Arak.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 48, S.” kaydı sayfa 1161’de, “Imprimeurs” (Matbaacılar) başlığı altındadır.

²⁵ Bu yıllıkta “Tozlian (Arak.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 48, S.” kaydı sayfa 851’de, “Imprimeurs” (Matbaacılar) başlığı altındadır.

10. Joannidès (N.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 5, S.
11. Kaïsserian (Kasbar B.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 14, S.
12. Karacachian (Léon), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 73, S.
13. Kéchichian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 20, S.
14. Kechichian (Parsegh), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 36, 38, S.
15. Mardirossian (M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.
16. Palamoudian (M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.

AO (1911: 902-903)²⁶

“Libraires”

1. Aznavour (Ohannès M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 56, S.
2. Behar (Elia), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.
3. Biberdjian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.
4. Davoutian (Simpat), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 47, S.
5. Garabed (Haïgazoun), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 27, S.
6. Hilmi (I.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 42, S.
7. Husséin et Kassim, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 48, S.
8. Ipekdjian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.
9. Irfan (Avedis), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 13, S.
10. Joannidès (N.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.
11. Kechichian (Arsen), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.
12. Kaïsserian (Kaspar B.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 14, S.
13. Kéchichian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 20, S.
14. Kechichian (Parsegh), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 36, 38, S.
15. Mardirossian (M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.
16. Nasroullah Ibrahim, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 48, S.
17. *Ouhouvet*, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 30, S.
18. Palamoudian (Garbis), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 24, S.
19. Seïd Husséin, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.
20. Zia Nadji, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 73, S.

²⁶ Bu yıllıkta “Tozlian (Arak.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 48, S.” kaydı sayfa 896’da, “Imprimeurs-Typographes” (Matbaacılar-Dizgiciler) başlığı altındadır.

AO (1912: 935)²⁷

“Libraires”

1. Ahmed Akif et Cie, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 77, S.
2. Aznavour (Ohannès M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 56, S.
3. Behar (Elia), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.
4. Biberdjian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.
5. Chukri Bey, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 27, S.
6. Davoutian (Simpat), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 47, S.
7. Garabed (Haïgazoun), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 27, S.
8. Hilmi (I.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 42, S.
9. Husséin et Kassim, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 48, S.
10. Ipekdjian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.
11. Irfan (Avedis), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 13, S.
12. Joannidès (N.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.
13. Kechichian (Arsen), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.
14. Kaïsserian (Kaspar B.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 14, S.
15. Kéchichian (Garabed S.) et Fils [ve oğlu], R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.
16. Kechichian (Parsegh), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 36, 38, S.
17. Mardirossian (M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.
18. Mehmed Ali, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 34, S.
19. Mehmed Tevfik, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 48, S.
20. Nasroullah Ibrahim, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 48, S.
21. Palamoudian (Garbis), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 24, S.
22. Palamoudian (Léon), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 42, S.
23. Seïd Husséin, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.

AO (1913: 913)

“Libraires”

1. Ahmed Akif et Cie, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 77, S.
2. Aznavour (Ohannès M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 56, S.

²⁷ 1912 yılında vefat eden Arakel Tozlıyan'ın adı bu yılda yoktur. Kitapçı listesine göre Arakel Efendi'nin eski adresinde, yani 48 numarada Mehmet Tevfik, Nasrullah İbrahim, Hüseyin ile Kasım adlı kişiler bulunuyor.

3. Behar (Elia), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.
4. Biberdjian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.
5. Boyadjian (Ohannès), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 80, S.
6. Davoutian (Simpat), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 47, S.
7. Garabed (Haïgazoun), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 27, S.
8. Hilmi (I.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 42, S.
9. Husséin et Kassim, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 48, S.
10. Ibrahim Hilmi, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 46, S.
11. Ipekdjian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.
12. Irfan (Avedis), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 13, S.
13. Jéannidès (N.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.
14. Kechichian (Arsen), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.
15. Kaïsserian (Kaspar B.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 14, S.
16. Kéchichian (Garabed S.) et Fils [ve oğlu], R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.
17. Kechichian (Parsegh), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 36, 38, S.
18. Mardirossian (M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.
19. Mehmed Ali, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 34, S.
20. Mehmed Tevfik, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 48, S.
21. Palamoudian (Garbis), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 24, S.
22. Palamoudian (Léon), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 42, S.
23. Seïd Husséin, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.

Özellikle 1880'lerin başında hazırlanmış listelere bakılırsa kitapçıların iki iş birden yaptığı görülür. Kimi matbaacı, kimi kırtasiyeci, kimi de tütüncüdür bu kişilerin. Bu durum 20. yüzyılda, II. Meşrutiyet'ten sonra da devam eder. Sınırlı sayıdaki sahaf dükkânı kitapların satışı için gereken dağıtım ağını kuramayacağı için, devreye kâğıtçı, tömbekici, tütüncü, sucu, çaycı, kaşıqçı, mücellit, resimci, oyuncakçı ve sair dükkânlar girer; gazete müvezzileri ile kıraathaneler de böyle kitap satıcıları arasında sayılır (Erünsal 2013: 83). 19. yüzyılda Babıâli Caddesi'nde art arda "alafranga" kitapçı dükkânlarının açıldığını söyleyen İ. Lütfü Seymen bu dükkânlardaki kitapların eskisi gibi tasnifsiz, bakımsız olmadığını belirtirek söz konusu değişikliği şöyle anlatır: "Tütün ve tömbeki öbeklerinin arasındaki kitapçı dükkânı görüntüsü yerini sadece

gazete ve kitap satan temiz pak dükkânlarla bırakır. Bu dükkânların sahipleri de genellikle redingot giyen, yakalık takan gayrimüslümlerdir” (Seymen 1993: 67).²⁸ Seymen’e göre “çağdaş ilk kitapçı kuşağı”nı oluşturan bu kitapçılar okurları ile sıcak ilişkiler kurmaya özen gösterirler, yayımladıkları kitapları taşradaki okurlara posta ücreti karşılığında ulaştırarak “erbab-ı mütalaa”ya hizmet etmeyi amaçlarlar (Seymen 1993: 67-68). Arakel Efendi de Seymen’in anlattığı kitapçılardandır. Kitapçı ele alınmadan önce ikinci altbaşlıkta Osmanlı toplumundaki Ermenilerin yayıncılığa katkıları anlatılacaktır.

1.2. OSMANLI TOPLUMUNDA ERMENİLERİN YAYINCILIĞA KATKILARI

Şark ticaret yıllıklarındaki “Libraires” (Kitapçılar), “Imprimeurs” (Matbaacılar), “Imprimeurs-Typographes” (Matbaacılar-Dizgiciler) ile “Journaux” (Gazeteler) başlıklı listelere şöyle bir bakıldığında Ermenilerin basın-yayın alanında öne çıktığı hemen fark edilir. Bilindiği üzere Türk matbaacılığı denince akla gelen ilk ad İbrahim Müteferrika’dır. Gelgelelim, Türkiye’de, daha doğrusu Osmanlı sınırları içinde matbaa kuran ilk kişiler Türkler değildir. Yahudiler İspanya’dan gelip 1494’te İstanbul’da herkesten önce matbaa açar; İbranice eserlerden başka İspanyolca, İtalyanca, Yunancayla Almanca kitap basan Yahudiler kendilerine izin verilmediği için Türkçe veya Arapça kitap basamazlar (Galanti 1947: 100).²⁹ Onların ardından matbaa açanlar

²⁸ Seymen’in bahsettiği “alafrangalık”ın görsel açıdan da desteklenmesi faydalı olabilirdi; ama 1880-1913 arasında Babıâli Caddesi’nde çekilmiş fotoğrafların nadir olması, bazı kütüphanelerin fotoğraf arşivini araştırmacılara açmaması, ada-parcel bilgileriyle bile fotoğraf aramakta güçlük çekilmesi gibi sebeplerden, o dönemde kitap dükkânlarının nasıl görüldüğüne dair örnekler bulamadım ne yazık ki. Kitapçı dükkânları olmasa bile Babıâli Caddesi’nin o dönemki halini gösteren birkaç fotoğraf için bkz. Ek 15.

²⁹ Teotig’in *Baskı ve Harf: Ermeni Matbaacılık Tarihi*’nde (2012), Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk matbaanın kurulmasıyla ilgili bir alıntı bulunur. Bu alıntı Bükreş’te 1906’da basılmış bir kitaptan, George Ionescu adlı matbaacı ve mürettibin *Calauza Tipografului* (Matbaacının Öncüsü) kitabındandır. Teotig kitaptan bir bölümü, Tuja’da papaz olan Romen dili uzmanı Ğevont Papazyan’ın çevirisiyle sunar. Söz konusu alıntıda Yahudilerin matbaa kurmasıyla ilgili kısım şöyledir: “Dini bağınazlığın hâkim olduğu zamanlarda, Sultanların imparatorluğunun İstanbul şehrinde, 1483’te Sultan II. Bayezid zamanında, Rabbi Gerson (Yahudi) tarafından ilk matbaa kuruldu. [...] Başlangıçta Türkiye’deki matbaacılar (tamamı Yahudi) Sultan II. Bayezid zamanında gizli basım yapmaktaydılar, zira Sultan kendi ülkesine bu zanaatın girmesine izin vermiyor ve aksini yapanları ölümle cezalandırıyordu. Halefi I. Selim matbaaya izin vermiş, böylece edebiyatı seven bu sultan zamanında pek çok kitap basılmıştır. Ancak I. Selim de babasının matbaayı yasaklayan fermanını 1515’te yenilemiştir. Türkiye’de matbu olarak sayabileceğimiz ilk eser 1490’da Jozef Ben Goriom tarafından basılan *Yahudi Tarihi*’ydi. Daha sonra 1492, 1500, 1506, 1509, 1512, 1515, 1598 tarihlerinde başka kitaplar da basılmıştır. Ancak bu kadar kısıtlı bir dönem için

Ermenilerle Rumlardır. Avram Galanti Türkiye’de Türkçe konuşan Ermenilerle yine Türkçe konuşan Anadolu Rumlarının, 19. yüzyılın sonlarına kadar Ermenice-Rumca harflerini kullanarak Türkçe gazete çıkardıklarını belirtip sözüne şöyle devam eder: “Sebebi? Arabî harfler Kur’anın yazısı olduğundan, Kur’anın gayri Müslimlerin ellerinde bulunmasına cevaz verilmediği gibi mukaddes addolunan bu yazının dahi gayri Müslimler tarafından kullanılmasına cevaz verilmemesi idi. Bu malûmattan sonra şu cihetin belirtilmesi mantıkîdir. 1494 ve 1728 senelerinin aralarındaki müddet 234 sene eder. Bu müddet zarfında memlekette Türkçe dil ve Arabî harflerle işleyen bir matbaa yoktu. Bu vaziyet, memleketin ilim sahasında geri kalmasına sebebiyet vermiştir” (Galanti 1947: 100-101). Galanti’nin burada esas aldığı ikinci yıl ilk Türk matbaasının Sultan III. Ahmet zamanında kurulduğu yıldır. Sait Mehmet Efendi ile Müteferrika İbrahim Efendi matbaa kurma çalışmalarına 1726’da başlamıştır;³⁰ 1727’de Müteferrika’nın Sultan Selim semtindeki konağında matbaa fiilen kurulmuş, önce tecrübe olarak iki harita, sonra da 1729 yılında Arap harfleriyle ilk kitap³¹ basılmıştır (İskit 2000: 19). Aslında, bu yıldan önce Osmanlı sınırları içinde Arap harfleriyle basılmış kitap yoktu, denemez. Mustafa Nuri Paşa *Netayicü’l-Vukuat*’ta böyle bir kitabın Osmanlı Devleti’ne girişine izin verildiğini şu sözlerle anlatır: “Lakin Sultan Murat Salis asrında bir ecnebi Türkçe huruf ile kitap tab etmek ve gümrük rüsumundan muaf tutulmak üzere ruhsat istida edip müsaadeyi havi ferman verilmiş olduğundan dokuz yüz doksan altı tarihinde [1587-88 yılında] Vasıf Tarihi hacminde bir kitap basmış ve ferman-ı âli-i mezkûru dahi dibacesine aynen yazmış olmakla bir nüshası şeyhülislam-ı esbak Hüsam Efendi merhumda manzur-ı fakir olup fakat ismi ve hangi fenden olduğu hatırdı kalmadı [...]” (Mustafa Nuri Paşa 1327/1909-10: 110). Burada anlatılan kitap Roma’da 1594’te basılan, Nasiruddin Tusi’nin 400 sayfalık *Kitab-ı Tahrirü Usuli’l-Öklides*’idir. Özetle, Osmanlı toplumunda 1700’lerden önce de Arap harfli Türkçe kitaba rastlanır.

Türkiye’de basılmış en önemli eser 1546’da basılan *Pentateucul poliglot* [Çokdilde Tevrat] sayılabilir” (Teotig 2012: 72-73).

³⁰ İbrahim Müteferrika Türkçe kitap basma hazırlıklarına daha da önce, 1719 civarında başlar; yayımladığı Marmara Denizi haritalarını Babıâli’nin ilgisini çekmek amacıyla Sadrazam İbrahim Paşa’ya takdim eder (Jeltyakov 1979: 25).

³¹ Bu eser “İmam ebu Nasr İsmail bin Hammadülcevherilfarabî”nin *Sihah-ı Cevheri* adlı kitabının, Manisa müftüsü ve Medine kadısı olduktan sonra vefat eden müderris Mehmet Efendi’ye ait çevirisidir; Mehmet Efendi “Vankulu” lakabıyla meşhur olduğundan, bu Arapça-Türkçe lügatine de *Vankulu Lügati* denir (İskit 2000: 22).

Selim Nüzhet *Türk Matbaacılığı*'nda (1928) ilk Ermeni matbaasının kuruluşunu anlatır. Venedik matbaalarında matbaacılığı öğrenen Sivaslı³² Apkar 1567'de matbaa alet edevatıyla İstanbul'a gelir, getirdiği bu eşyanın ne olduğu iyice anlayamadığından derdest edilse de tahkikat sonunda suçu görülmediği için serbest bırakılır, matbaasını Kumkapı'da Surp Nigogos kilisesinin akaretlerinde kurar (Selim Nüzhet 1928: 19). Aynı kitapta Rumların da Londra'da satın alınmış bir matbaa levazımını 1627'de İstanbul'a getirdiğinden bahsedilir; Nikodemos Metaksas adlı rahip, sadrazamın izniyle İngiltere sefarethanesisinin himayesi altında bulunan bir binada matbaasını açar (Selim Nüzhet 1928: 19-20).

“Osmanlı Tıbaat ve Matbuat Hayatında (1567-1908) Ermeniler” başlıklı makalesinde matbaanın Osmanlı Devleti'ne nasıl girdiğine değinen Ali Birinci bu aletin bizatihi kendisine muhalefet edilmediğine dikkat çekerek “icadının üzerinden yarım asır bile geçmeden hudutların içine girişine müsaade edildiğine göre” devletin matbaa karşısında tavır takınmadığını savunur (Birinci 2014: 835). Birinci'ye göre matbaa Osmanlı Devleti'nde hiçbir zaman tehlikeli bir alet olarak görülmemiştir; matbaacılık ancak III. Selim devrinin ıslahat hareketinde devlet için bir ihtiyaç haline gelmiş, 19. yüzyılda bu ihtiyacın şiddeti özellikle bürokrasinin, maarifin zorlamasıyla artmıştır (Birinci 2014: 838). Devlet matbaa tekniğine değil, onun mezhep rekabeti için alet edilmesine karşı çıkar (Birinci 2014: 855). Ali Birinci makalesinde hem Sultan Abdülaziz hem de II. Abdülhamit devrinde Ermenilerin matbaa açmak için verdikleri dilekçelerle bu muamelelere ilişkin evrakın kayıtlarını sıralar. II. Meşrutiyet'in ilanından önce basılan son salnamedeki matbaacı listesinden yola çıkarak İstanbul'daki 98 matbaadan³³ 36 adedinin, yani matbaaların %36,73'ünün “Ermeni unsuruna mensup” vatandaşlara ait olduğunu söyler (Birinci 2014: 854). *1326 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*'de (1323/1907-08) “Dersaadet'te Mevcut Matbaalar” başlığı altında sayılan matbaalardan Ermenilere ait olduğunu düşündüklerimi ben de aşağıda liste halinde sıralayacağım. Buna göre, Ali Birinci'nin makalesinde verdiği %36,73 oranının aslında daha yüksek olması gerektiği savunulabilir. H. 1326 (1908) yılında İstanbul'daki Ermenilere ait olduğunu düşündüğüm matbaaların listesi³⁴ şöyledir:

³² Teotig'in kitabında “Yevtogyatsi”, yani Tokatlı olarak geçer (2012: 53).

³³ Söz konusu salnamede adı verilen matbaaların sayısı 97'dir.

³⁴ Listedeki numaralandırma bana aittir. Uzun çizgiyle böldüğüm haneler salnamede sırasıyla “Matbaanın ismi”, “Mahali”, “Sahib-i imtiyazı”, “Tarih-i küşadı” diye adlandırılır. Bu salnamenin basım yılı Rumi takvime göre olsa da salname içinde verilen yılların hangi takvime göre olduğunu söylemek zordur. Her

1. Samuel Hazarosyan — Fincancılar Yokuşu'nda Rıza Paşa Hanı'nda — Samuel Hazarosyan Efendi — 1286
2. Agop Boyacıyan — Fincancılar Yokuşu'nda Amerikan Hanı'nda — Agop Boyacıyan Efendi — 1288
3. Karabet — Babıâli Caddesi'nde — Karabet Efendi — 1298
4. Serviçen Çakıryan — Sultan Hamamı'nda Topalyan Hanı ittisalinde — Serviçen Efendi — 1292
5. Ceride-i Şarkiye — Babıâli Caddesi'nde — [Sahib-i imtiyazı yazmıyor.]³⁵ — 1293
6. Mihran Efendi — Babıâli Caddesi'nde — Sabah gazetesi sahib-i imtiyazı Mihran Efendi — 1297
7. Minasyan — Beyoğlu'nda Halep Çarşısı'nda — Antuvan Minasyan Efendi — 1298
8. Agop Matosyan — Fincancılar Yokuşu'nda Amerikan Hanı'nda — Müdür-i mesul Vahan Efendi — 1300
9. Zareh Berberyan — Babıâli Caddesi'nde Reşit Efendi Hanı derununda — Zareh Berberyan Efendi — 1300
10. Şirket-i Mürettibiye — Babıâli Caddesi'nde — Artin Asaduryan Efendi — 1300
11. Leon Terziyan — Galata'da Medrese Sokağı'nda — Leon Terziyan Efendi — 1303
12. Babayan — Galata'da Tünel Caddesi'nde — Barunak Babayan Efendi — 1304
13. Tolayan — Beyoğlu'nda Taksim Caddesi'nde — Tolayan Ohanes Efendi — 1304
14. Arevelk gazetesi — Galata'da Bereketzade Sokağı'nda — Boyacıyan Karakin Efendi — 1304

iki takvim de göz önünde bulundurulursa “Tarih-i küşadı” hanesindeki yıllar 1869-1908 arasındadır. Bu salnamedeki “Dersaadet'te Mevcut Matbaalar” (1323/1907-08: 1054-1058) listesinin tamamı için bkz. Ek 16. Ayrıca aynı yıla, yani 1908 yılına ait *Annuaire Oriental*'deki “Imprimeurs” (Matbaacılar) listesi için bkz. Ek 17.

³⁵ 1325 *Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*'de bu matbaanın “Sahib-i imtiyazı” hanesinde şu yazar: “*Ceride-i Şarkiye* ve *Surhantak* gazeteleri sahib-i imtiyazı Ohanes Civelekyan Efendi” (1322/1906-07: 1055).

15. Kaspar — Babiâli Caddesi'nde Reşit Efendi Hanı derununda — Müdür-i mesul Manzume-i Efkâr gazetesi sahib-i imtiyazı Ohanes Ferit Efendi — 1304
16. Mikail Mikailyan — Eski Zaptiye Caddesi'nde — Müdür-i mesul Ohanes Aznavur Efendi — 1306
17. Onnik Mokosyan — Sultan Hamamı'nda Katırcıoğlu Hanı civarında — Onnik Mokosyan Efendi — 1307
18. Dersaadet Ticaret Odası gazetesi — Galata'da Haraççı Sokağı'nda — [Sahib-i imtiyazı yazmıyor.]³⁶ — 1308
19. Nersis Papasyan — Sultan Hamamı civarında Çingiroğlu Hanı'nda — Nersis Papasyan Efendi — 1310
20. Puzantiyon gazetesi — Babiâli Caddesi'nde — Puzantiyon gazetesi sahib-i imtiyazı Puzant Keçyan Efendi — 1312
21. Asır — Babiâli Caddesi'nde — Terakki gazetesi sahib-i imtiyazı Kirkor Efendi — 1313
22. Arakel — Babiâli Caddesi'nde — Kitapçı Arakel Efendi — 1315
23. Vahan Derminasyan — Sultan Hamamı Caddesi'nde — Luis gazetesi sahib-i imtiyazı Vahan Derminasyan Efendi — 1315
24. Vahan Yordamyan — Fincancılar Yokuşu'nda İbrahim Paşa Mahallesi'nde — Tomas Yordamyan Efendi — 1315
25. Sanayi — Galata'da Bank-ı Osmani karşısında — Azaryan Efendi — 1315
26. Rupen Agopyan — Daye Hatun Mahallesi'nde Sıvacıoğlu Hanı altında — Rupen Agopyan Efendi — 1317
27. Vahram Dernerseyan — Sultan Hamamı ittisalinde — Vahram Dernerseyan Efendi — 1318
28. Yervant Becit — Galata'da Tünel Hanı altında — Yervant Becit Efendi — 1318
29. Bogos Kaprilyan — Babiâli Caddesi'nde — Bogos Kaprilyan Efendi — 1318
30. Mihran Hamamcıyan — Bab-ı Vâlâ-ı Seraskeri altında — Mihran Hamamcıyan Efendi — 1318

³⁶ 1325 *Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*'de bu matbaanın "Sahib-i imtiyazı" hanesinde şu yazar: "Müdür-i mesul *Arevelk* gazetesi sahib-i imtiyazı Zareh Yusufyan Efendi" (1322/1906-07: 1056).

31. Yervant Acemyan — Meydancık Caddesi'nde — Yervant Acemyan Efendi — 1318
32. Kigork Papasyan — Yeni Cami civarında Çiçek Pazarı'nda — Kigork Papasyan Efendi — 1319
33. Dikran Mihlayıcıyan — Galata'da Kürkçüler'de Tahta Han'da — Dikran Mihlayıcıyan Efendi — 1319
34. Pekmezian Edvar — Beşiktaş'ta Dereiçi'nde — Pekmezian Edvar Efendi — 1319
35. Cihan Kütüphanesi Matbaası — Babıâli Caddesi'nde — Cihan Kütüphanesi sahibi Mihran Efendi — 1321
36. Hakkâk Eskon Papasyan — Babıâli Caddesi'nde — Eskon Papasyan Efendi — 1321
37. Takfor Sancakçıyan — Ağa Cami-i şerifi civarında Devo Sokağı'nda³⁷ — Takfor Sancakçıyan Efendi — 1322
38. Hrant Keresteciyan — Babıâli civarında Eski Zaptiye Caddesi'nde — Hrant Keresteciyan Efendi — 1322
39. Rokos Sakayan — Galata'da Balık Pazarı'nda — Rokos Sakayan Efendi — 1323

Bu listeye göre Ermenilerin işlettiği matbaaların oranı %40,20 çıkar. Ali Birinci'nin belirttiği üzere, salnamelerdeki matbaa listelerinin üstünkörü incelenmesiyle bile Ermenilerin bu alanın “itici gücü” olduğu anlaşılır (Birinci 2014: 855). Öncü bir gelişme kaydetmelerinin sebebi ise her şeyden önce “bu unsurun Osmanlı devrinde Anadolu'daki huzurdan ve iktisadî ve içtimaî gelişmelerden en çok faydalanan gayri Müslim unsurlardan biri” olması, Ermenilerin “matbaacılığa müsait el sanatları geleneğine ve marifetine” sahip olmaları, özellikle kuyumculuktaki maharetleri sayesinde matbaacılığı da kolayca benimsemeleridir (a.y.).

Pars Tuğlacı “Osmanlı Türkiyesi'nde Ermeni Matbaacılığı ve Ermenilerin Türk Matbaacılığına Katkısı” (1991) başlıklı yazısında ilk Ermenice kitapları; Türk matbaacılığına katkı sağlayan Boğos Arabyan'ı, Ohannes Mühendisyan'ı, Haçik Kevorkyan'la Rafael Kazancıyan'ı; İstanbul'daki Ermeni matbaacılarla bunların faaliyet

³⁷ Bugünkü Yeşilçam Sokağı'nın eski adı.

sürelerini etraflıca anlatır. Özellikle Ohannes Mühendisyan basında “Türklerin Gutenbergi” diye anılan meşhur bir matbaacıdır; klişecilik dalının temelini oluşturan galvano, stereotip, çinkografi usullerini Türkiye’de ilk uygulayan kişidir (Tuğlacı 1991: 53). Pars Tuğlacı Osmanlı İmparatorluğu’nun başkenti İstanbul’da ve taşrada bulunan öbür illerde işleyen Ermeni matbaalarının, bu matbaalarda basılan Ermenice gazetelerle dergilerin sayısını tablo ³⁸ halinde verir (Tuğlacı 1991: 56). Osmanlı İmparatorluğu’ndaki matbaa sayılarıyla basılan kitaplar üstüne şunları söyler:

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde, 1567-1923 arasında İstanbul’da kurulan 131, taşrada 63 Ermeni matbaasında Ermenice ve Ermenice yazılarla Türkçe basılan gazete ve dergi sayısı 598’dir. Bugüne kadar Venedik ve Viyana Mıkhitarist Manastırları Kütüphanelerinde, Erivan’daki Aleksandr Miasnikyan Halk Kütüphanesi’nde, Mesrob Maşdots Yazma Eserler Kütüphanesinde ve Ermenistan Sanat ve Edebiyat Müzesi Kütüphanesi’nde yaptığım çalışmalarla, İstanbul’da basılmış Ermenice kitapların ancak 1850’ye kadar gelenleri, yani 283 yılda basılmışları tespit edebildim. Bunların sayısı 525’tir ve 14’ü tarihsizdir.

Basılan kitaplar arasında Ermenice ve Ermenice yazılarla Türkçe din, kilise, dil, tarih, coğrafya, edebiyat (*Roman, şiir, mizah, tiyatro oyunu*), çocuk eğitimi, gezi notları, mantık, felsefe, antoloji, biyografi, sözlük, anı, takvim salname, her türlü ders kitabı gibi telif ve çeviri binlerce eser yer almıştır. Venedik ve Viyana’da Osmanlı Türkiyesi sınırları içinde basılan Ermenice yazılarla Türkçe kitap, gazete ve dergilerin sayısı 1000’i bulmaktadır. (Tuğlacı 1991: 50)

Görüldüğü gibi Ermeniler hem Ermenice hem de Ermeni harflerini kullanarak Türkçe kitap, gazete, dergi basarlar. Rober Koptaş “Ermeni Harfleriyle Türkçe” başlıklı yazısında Türkiye’de Ermeni harfleriyle Türkçe eserlerin yayımlanmasının 1960’lı yıllara kadar devam ettiğini belirtir (Pamukciyan 2002: XI). Ermenilerin, Türkçeyi Ermeni harfleriyle yazarak kendi kültürlerini korumaya çalışmış olabileceklerine dikkat çeken Koptaş konu hakkında şunları söyler: “Ermeni harfli Türkçe, Ermeni kültürünü koruma ve yabancılaşmaya karşı koyma çabalarının ürünü olarak değerlendirilebileceği gibi, Ermenice bilmeyen, kendini Türkçe olarak ifade edebilen Ermeni nüfusun, Ermeni harfleri üzerinden kimlik aidiyetini sürdürerek kendisini yazıyla ifade etmesinin doğal sonucu olarak da kabul edilebilir” (Pamukciyan 2002: XI). Ali Budak da (2007) Vartan Paşa’nın 1851’de Ermeni harfleriyle Türkçe olarak yazdığı, Osmanlı sınırları içindeki

³⁸ Tablonun tamamı için bkz. Ek 18.

ilk roman denemesi sayılan *Akabi Hikâyesi*'ni anlatırken, Ermenilerin Türkçeyi niye tercih ettiklerini sorgular. 1850'li yıllarda onca gazeteyle derginin, Ermeni harfli Türkçe kullanılarak yayımlanmasının sebebini şöyle açıklar Budak: “Günlük hayatlarında Türkçe konuşmakta, fakat Arap harflerini öğrenmekte zorlandıkları için, Türkçe kitap ve gazeteleri okuyamamaktadırlar. Kendi okullarında Ermenice harfleri öğrenmekte, fakat burada da dillerini öğrenmekte zorlanmaktadırlar. Zira bu okullarda öğretilen dil, birçok kelimesini bilmedikleri eski Ermenicedir ve bu dille günlük hayatı ifade etmek mümkün olmamaktadır” (Budak 2007: 340). Bu yüzden de Ermeniler eski Ermeniceyi değil, Türkçeyi tercih eder. Ermeni harfli Türkçe ilk kitap 1727'de Venedik'te Antonio Bortoli'nin matbaasında basılmıştır; Mıkhitaristler Birliği'nin kurucusu Mıkhitar Sepasdatsi'nin (Sivaslı Mıkhitar'ın) *Turn Keraganutyán, Aşkharhapar Lezun Hayots: Şaratriyal Dacgagan Lezvav Ar Ĭ Hokud Aynts Hayots, Vork Izdacgagan Lezu Miayn Kiden, Yev Papakin Usanil Zaşkharhapar Hayerenn* (Yeni Ermenicenin Dilbilgisine Giriş: Yalnızca Türkçe Bilen ve Yeni Ermenice Öğrenmek İsteyen Ermeniler İçin Türkçe Lisansıyla Yazılmıştır) adlı kitabıdır bu (Pamukciyan 2002: XIV-XVII). Hasmik A. Stepanyan *Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası (1727-1968)* adlı eserinde, “Kronolojik Sıraya Göre Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar Bibliyografyası” başlığı altında 1696 kitap sayar (Stepanyan 2005: 29-385). Ayrıca “Ermeni Harfleriyle Türkçe Yeri ve Yılı Belirsiz Alfabe Sırasına Göre Kitaplar Listesi”nde 160 kitap (Stepanyan 2005: 387-414), “Kronolojik Ermeni Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Bibliyografyası”nda ise 119 süreli yayın vardır (Stepanyan 2005: 553-626).

Bu bölümde özellikle şu dört kişiye değinmekte fayda vardır: İlk Ermeni matbaasını kuran Apkar Tıbir'e, “İstanbul'da bulunan Ermeni matbaaları içinde en verimli olanı”nın başındaki Hacı Asdvadzadur Tıbir'e (Teotig 2012: 76), “İstanbul kitapçılarının atası sayılan” Kitapçı Markar'a (Teotig 2012: 129), ilk Ermeni neşriyat şirketini kuran Hovhannes Çelebi'ye (Pamukciyan 2003: 212). Osmanlı Devleti'nde basılan ilk Ermenice kitaplar Apkar Tıbir'in bastıklarıdır. 1563'te oğlu Sultanşah'la³⁹ birlikte İtalya'ya giden Tokatlı Apkar Tıbir burada bir süre matbaacılıkla uğraştıktan sonra 1567'de İstanbul'a döner, Karagümrük'teki Surp Nigoğayos Kilisesi'nin

³⁹ Rober Koptaş yazısında bu adın yanı sıra parantez içinde Marc Antonio adını da verir (Pamukciyan 2002: XIV). Sultanşah babasının yokluğunda Papa'nın himayesinde kalmış, adı da Romalı bir komutanın adından esinlenilerek “Mark-Andon” olarak değiştirilmiştir (Teotig 2012: 59).

bodrumunda ilk Ermeni matbaasını kurar (Pamukciyan 2003: 26). Apkar Tıbir'in kaç kitap bastığı ihtilafli bir konudur. Pamukciyan'a göre matbaacı altı Ermenice kitap basmıştır (Pamukciyan 2003: 26). Teotig beş kitap basıldığını söyler ama sadece şu adları sayar: “1567’de *Pokr Keraganutyun gam Aypenaran* (küçük dilbilgisi veya alfabe kitabı), 1568’de *Barzadumar, Jamakirk Yev Badarakamaduyts* (kilise takvimi, ayin ve duaları kitabı), 1569’da *Maşdots* (Ermeni kilisesinin vaftiz, düğün vs ayin ritüellerini içeren kitap)” (Teotig 2012: 73). A. D. Jeltyakov ise 1567’de faaliyete geçen matbaacının dört yıl içinde “Gramer”, “Şark Kitabı” gibi yedi Ermenice kitap yayımladığını belirtir (Jeltyakov 1979: 19). Apkar Tıbir'in matbaası yazıları bozulunca işleyemez hale gelir, daha sonra çıkan bir yangında da kiliseyle birlikte yanar; bu yangından sonra Apkar Tıbir 1569’da Eçmiyadzin’e gider (Pamukciyan 2003: 26).

18. yüzyılın meşhur matbaacılarından biri Hacı Asdvadzadur Tıbir’dir. Matbaasını 1700’de kurup ara vermeden elli yıl işletir (Teotig 2012: 77). Aslen Erzincan’ın Abuçeh köyünden olan Asdvadzadur Tıbir çalışma süresi boyunca farklı konularla ilgili kırk elli kitap basar (Pamukciyan 2003: 30). Kendisinden sonra çocukları, torunları, hatta torununun torunları da bu işle uğraşır. Teotig bu ailenin fertlerini şöyle sayar: “1. Hacı Asdvadzadur (1700-50). 2. Diratsu ya da Çınçin Hovhannes (1746-76), oğul. 3. Hovhannes ve Boğos Asdvadzaduryan (1777-90) oğul ve torun. 4. Boğos Hovhannesyan, İstanbul (1799-1819) torun. 5. Abuçehli Boğos Arabyan, Ortaköy (1820-35), aynı şahıs ancak soyadını değiştirmiş. 6. Boğos Arabyan Oğulları Matbaası (Asdvadzadur, Kevork, Kalust) Ortaköy (1836-53) torun çocukları. 7. Arabyan Kardeşler, İstanbul (1855) aynısı. 8. Harutyun ve Khaçik Arabyan, Ortaköy, torununun torunları, son zamanlara kadar mürettip ve dökümcü” (Teotig 2012: 76-77). Bunların içinde özellikle Boğos Hovhannesyan/Arabyan hizmetleriyle dikkat çeker. Arabyan ileride “Araboğlu” diye, yani soyadıyla anılacak nesih ile talik harflerini hazırlamış, Sultan II. Mahmut’un verdiği matbuat nişanını taşıyan ilk ve tek kişi olmuştur (Teotig 2012: 88-90). Teotig, Asdvadzadur Tıbir’in 1750’lerde ölmüş olabileceğini söylese de bu doğru değildir çünkü Tıbir’in henüz hayatta olduğu, hem 1769’da Arabyan Matbaası’nda basılan bir İncil’in muhtıra kısmından hem de 1772’de aynı matbaada basılan *Dağaran* (Şiirname) adlı kitaptan anlaşılır (Pamukciyan 2003: 30). Pamukciyan 1782’de basılan bir kitapta Asdvadzadur Tıbir’in müteveffa olarak anılmasından yola çıkarak matbaacının ölümünün 1772-1782 arasında vuku bulduğunu dile getirir (a.y.).

Pars Tuğlacı'nın yazısında ise daha farklı bir hayat hikâyesi vardır. Matbaacıyı şöyle anlatır Tuğlacı: “Bir anlaşmazlık sonucu işbirliği yaptığı Merzifon’lu Krikor’dan ayrılan İstanbul’lu Asdvadzadur Tıbir, 1699’da kendi adına bir matbaa kurdu. Asdvadzadur’un ölümünden sonra (1748) oğulları Ohannes, Minas ve Harutyun, 26 yıl faaliyetlerini sürdürdüler (1750-76). Bu tarihten sonra matbaa Abuçehli Ohannes Arabyan’a geçti” (Tuğlacı 1991: 49). Asdvadzadur Tıbir daha çok dini içerikli kitaplar basmıştır.⁴⁰

İstanbul’un ilk Ermeni kitabevini Kitapçı Markar 1805’te Koska’da açar (Teotig 2012: 129-130; Pamukciyan 2003: 302). Markar hakkında çok yazılıp çizilmediği, kendisinden ziyade oğlu V. Harutyun Markaryan’la torunu Vahram Markaryan araştırmalara konu edildiği için, kitapçıya dair şu bilgiyi ne yazık ki tek kaynaktan, Teotig’in kitabından (a.y.) vereceğim: Markar 1789’da İstanbul’da doğar. Babası Palulu Baron amiraların kâhyasıdır. Markar da babasıyla birlikte yazıhanelere gidip kitap satar, Hasan Paşa Hanı’nda matbaası olan Amira Apraham Terziyan’ın kitaplarını dağıtır. Kitapçı Markar Koska’da açtığı kitap dükkânını daha sonra Çakmakçılar’a Büyük Yeni Han’ın altına taşıyınca amiralarla iletişimi artar. Kısa bir süre sonra Mercan’daki Yıldız Han’a taşınır. Ermeni kitapseverlerle kitapçıların bulunduğu her yerde, özellikle Hindistan, Rusya, İran gibi uzak diyarlarda nam salar. Markar’ın dini resimlerle donattığı dükkânı okuryazarların buluşma yerine dönüşür. Sivillerle ruhaniler burada toplanıp günün meseleleri hakkında konuşurlar. Uzun süre Mıkhitaristlerin temsilciliğini üstlenen Markar amiraları maliyetli kitapları desteklesinler diye ikna etmiştir. Kitapçının 3 Haziran 1845’teki vefatından sonra bir Ermeni değerli kitaplarla elyazmalarını Markar’ın oğlundan satın alıp Paris’teki Milli Kütüphane’ye yüksek fiyatla satmıştır.

Teotig İstanbul’da ilk yayınevini 1812’de Hovhannes Çelebi’nin kurduğunu söyler (Teotig 2012: 129). Hassa kuyumcubaşısı ve Darphane emini Hovhannes Çelebi Düzyan (1749-1812) Arşarunyats adlı ilk Ermeni neşriyat şirketinin hamisidir; maddi desteğiyle 1 Ağustos 1812’den itibaren Venedik’te *Tidak Püzantyan* (Bizans Dürbünü) adlı 15 günlük bir dergi çıkarılır (Pamukciyan 2003: 212). Arşarunyats’ın amacı İstanbul’da “halkı kitap ve gazete okumaya teşvik etmek ve okumayı yaygınlaştırmak”tır (Mildanoğlu 2014: 11). Zakarya Mildanoğlu *Ermenice Süreli Yayınlar (1794-2000)* adlı eserinde “Arşarunyats Cemiyeti” ile söz konusu dergi

⁴⁰ Kitapların adları için bkz. Teotig (2012: 77-78).

hakkında şunları yazar: “[G]azetenin İstanbul’da değil Venedik’te, Mikhitarist rahiplerin denetiminde yayımlanması uygun görülür. Öyle ki, 1812 yılında *Tidag Püzantyan* dergisi yayın hayatına başlar. On beş günlük periyotlarla yayımlanan gazetenin en önemli özelliği halk diliyle hazırlanmış olmasıdır. Yayın kurulu gazetenin sadece eğitilmiş kimseler tarafından değil, geniş halk kitlelerince de okunmasını hedeflemektedir. Arşarunyats Cemiyeti’nin henüz beşinci yaşında faaliyetlerini durdurmasıyla birlikte *Tidag Püzantyan* da yayın hayatına son vermek durumunda kalır” (Mildanoğlu 2014: 12). Buradan anlaşıldığı üzere, İstanbul’un “ilk Ermeni gazetesi”nin de (Karacakaya, “Kronoloji”) ilk yayınevini de ömrü uzun olmamıştır.

K. Gorgodyan’ın yazdığına göre, İstanbul’da kitapçı dükkânlarına 1730’dan itibaren rastlanır; bu dükkânların ilki de Asdvadzadur Tıbir’in kitaplarını satan Erzurumlu Manuk’un kitaphanesidir (Tuğlacı 1991: 49-50). Ermeni kitapçılar 1840’lı yıllarda Vezir Hanı gibi yerlerde kitap satarlar; Venedik’te basılmış bu kitaplar çoğunlukla dini eserlerdir, az bir kısmı ise teoloji veya tıp üstünedir (White 1845: 154). Johann Strauss “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kimler, Neleri Okurdu (19.-20. Yüzyıllar)?” (2009) başlıklı makalesinde kitapçıları anlatırken bir Alman gözlemcinin sözlerine dayanarak 1847’de Beyoğlu’nda kitap ticaretinin iki kitapçıyla sınırlı olduğunu söyler. Bunlardan biri Eugène Sue romanlarıyla bu romanlara benzer kitapları satan Batılı Wick, öbürü bilimsel kitapları olan ama bunları gönülsüzce satan İskender adlı bir Ermenidir (Strauss 2009: 218). Kitapçı İskender “[ö]zellikle de din üzerine kitapları satmaktan kaçınıyordu çünkü bu durumda basit bir el koyma cezasından daha ciddi yaptırımları göze almak zorundaydı” (Strauss 2009: 218-219).

Osmanlı uyruklu Ermeniler Türklerden çok daha önce Batı ile ilişki kurma imkânı bulmuş, kendi aralarında ıslahat düşüncesini yaymışlardır (Tuğlacı 1991: 49). İ. Lütfü Seymen’e (1993) göre Ermeni kitapçıların alanlarındaki öncülüklerinin sebebi Batı kültürünü yakından tanımaları, çoğunun ikinci hatta üçüncü bir dil bilmesidir. Kitap kataloğu hazırlamada da yine Ermeniler başı çeker. Ahmet Midhat’ın *Zabit* kitabında bu kitapçılar şöyle anlatılır: “Bizde Osmanlı ve Arap ve Acem kitaplarını tanımak ve arayıp bulmak biraz müşkül olup sahaflar ile kitapçılar hemen umumiyet üzere cahil adamlar ise de ecnebi kitaplarını aramak bulmak gayet kolaydır. Onların kitapçıları tahsil görmüş adamlar olduklarından her nevi kitaplar için kataloglar yani defterler tanzim etmişlerdir. Bu defterleri de bedava olarak verirler. İmdi lisan bilen bir zabit

hangi ecnebi kitapçıdan bir askeri kitaplarının katalogunu istemiş olsa verir” (Ahmet Midhat 1308/1890-91: 104-105). Görüldüğü gibi, katalogların basılması her şeyden önce “ecnebi kitap” satan kitapçıların tahsilli olmasına bağlanır burada. Ermenilerin kitapçılıktaki yeri, mahareti o dönemin yazarlarının anılarında, eserlerinde bile açığa çıkar. Bir sonraki bölümde bu kitapçılardan biri olan Arakel Efendi ile onun hazırladığı kataloglar anlatılacaktır.

1.3. KİTAPÇI ARAKEL VE KATALOGLARI

1.3.1. Arakel Tozlıyan Efendi

Arakel Efendi hakkında bilgi içeren en eski kaynaklardan biri, hiç şüphesiz, Teotig’in ilk defa 1912’de çıkan *Baskı ve Harf: Ermeni Matbaacılık Tarihi* (2012) adlı kitabıdır. Aslında bu kitapta Tozlıyan kardeşlerin en büyüğünden, Hovhannes K. Tozlıyan’dan daha çok bahsedilir, onun matbaasında basılan kitapların adları⁴¹ verilir. Arakel için böyle bir anlatma yoluna gidilmemesinin sebebi ise belki de Arakel’in “Türk kitapçısı” olarak tanınmasıdır. Bu tabire hem şark ticaret yıllıklarının adres kayıtlarında hem de kitapçının kendi ilanlarında sık sık rastlanır. Ermeni harfli Türkçe yazarlarını, çevirmenlerini, yayıncılarını listeleyen Hasmik Stepanyan’ın (2005) bibliyografyasında da Arakel Efendi’nin adı geçmez. Buradan yola çıkarak Arakel Tozlıyan’ın Arap harfli Türkçe kitaplar basıp sattığı söylenebilir. Teotig “Tozlıyan Biraderler”in Kayserili olduğunu söyleyip Hovhannes’i anlattıktan sonra şöyle devam eder: “Diğer kardeşleri Arakel, Garabed, Tatul ve Mardiros’tur. İçlerinden sadece Mardiros sağdır ve Kara Hisar’da ticaretle meşgul olmaktadır. Arakel tanınmış bir kitapçıydı. 20 yıldan beri kendine ait matbaası (Bab-ı Âli no: 56) vardı, Türkçe ve Fransızca ders kitapları basmaktaydı. 1912 Nisanında vefat etmiştir, oğlu Levon aynı işi sürdürmektedir” (Teotig 2012: 125). Tozlıyanlarla ilgili başka bir bilgi aynı kitapta Ermeni Mürettepler Şirketi’nin, yani Şirket-i Mürettebiye’nin anlatıldığı kısımda

⁴¹ Eserler şunlardır: *Digin Monsoro* (Bayan Monsoro) (1869), *Vrej* (İntikam), *Aş Yahut Çiçek İletinin Birinci Tertibi* (1871), *Paregam Mangants* (Çocuklara Arkadaş), *Dürbün-i Aşk*, *Nor Oratsuyts Joğovirtagan* (Yeni Halk Takvimi) (1872), *Tesir-i İmla* (Erzincanlı M. K. Tiriakyan) (1873), *Nor Hıraşk İ Kum Kapu* (Kumkapı’da Yeni Mucize), *Tütsaznerkutyunk Medzin Vartana Yev Vahana Mamigoneits* (Büyük Vartan ve Vahan Mamigonyanların Destanları) (1875). Tahsilli biri olan Hovhannes Tozlıyan önce bir süre çarşıda sucuk-ekmek satar, matbaasını 1869’da Vezir Han’da kurup yedi yıl işletir, 1875 sonlarında bu küçük matbaayı elden çıkarıp ölünceye kadar avukatlık eder (Teotig 2012: 125).

bulunur; buna göre söz konusu şirket her zaman Tozlıyan'ın matbaa iznini kullanmıştır (Teotig 2012: 144).

Kitap ve Kitapçılık'ın 15 Şubat 1937 tarihli nüshasındaki “Babıâlinin eski kitapçıları” yazısında Arakel Efendi'ye de yer verilir. Buradaki hayat hikâyesi Server R. İskit'in *Türkiyede Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış* (2000) kitabında aynen aktarılır. Gelgelelim, söz konusu hikâye Teotig'in kitabında anlattıklarıyla yer yer çelişir. 15 Şubat 1937 tarihli *Kitap ve Kitapçılık*'taki yazı şöyledir:

Afyonkarahisarlıdır. İstanbula geldiği vakit belli başlı bir kütüphane yoktu. Kitap satıcıları tütün ve tönbeği dükkâncıları idi. Arakel, yalnız kitapçılık yapmak istediğinden dükkânını kitaplara tahsis ederek kitapçılığı tütün ve tönbeği dükkânlarından kurtardı.

Zamanında bütün mekteplerde okunan Talimi Kıraat'ı ilk defa kendisi toplayarak tertip etmiş ve muallim Naciye tashih ettirerek bastırmıştı.

Arakel, bastırıldığı kitapları zamanın en şöhretli muharrir ve müelliflerine hazırlatır ve bu suretle kitaplarının kıymetine ayrı bir hususiyet verirdi.

Arakel, kitaplarının fiyatlarını kat'ıyyen kırmak istemez, her şeye rağmen yüksek fiyatla satardı. Bu yüzden borçlandı ve borcunu ödeyemez hale gelince iflâs etti. Dükkânını da en çok alacaklısı olan Andon Nahnikyan'a terkederek kendisi sefil ve perişan bir halde öldü. (4)

Arakel için Afyonkarahisarlı denmesinin sebebi muhtemelen, İ. Lütfü Seymen'in (1993) tahmin ettiği gibi, Arakel'in kardeşi Mardiros'un orada tüccarlık etmesidir.⁴² Sadece kitap satmak isteyen, dükkânını buna göre düzenleyen ilk kişinin Arakel olması ise pek mümkün gözükmez. Ondan önce kitapçılığa başlayan Hacı Kasım Efendi çalışma yıllarını anlatırken dükkânından “kütüphane” diye bahseder (Baylâv 1995: 90), ayrıca görünüşe göre burada başka bir şey satmamıştır. Keza İstanbul'un ilk Ermeni kitabevini 1805'te açan Kitapçı Markar'ın (Pamukciyan 2003: 302) dükkânında başka bir şey sattığı eldeki kaynaklarda yazmaz. Yine de Arakel'in dükkânı belli ki öteki dükkânlardan görüntü itibarıyla farklıdır. Ahmet Rasim bu “yeni sistem”in kitapçıları hakkında şunları söyler:

⁴² Sinan Çetin “Booksellers and Their Catalogs in Hamidian Istanbul, 1884-1901” (“II. Abdülhamid Dönemi İstanbul'unda Kitapçılar ve Katalogları, 1884-1901”) başlıklı tezinde Arakel Efendi'nin Afyon'da doğduğunu, İstanbul'a on sekiz yaşındayken geldiğini söyler (Çetin 2010: 45); yalnız, bu bilginin hangi kaynaktan alındığı meçhuldür.

Sahaflar, Kaşıkçılarbaşı, kitapçıları dâimî bir muattaliyete (tenbellik) mahkûm olduklarından meşhur kitapçı Arakel ile Karabet, Ohannes, Kasbar gazete müvezziliğini yeni sistem kitapçılığı irtikâ ettirmiş bulunuyorlardı. Bunlar Bâb-ı âli yokuşunu birer birer tırmanmamışlardı. İnsan bir sahafın karma karışık, yığın, yığın, raflara, âdî gözlere yerleştirdiği ekserinin ciltleri mekşûf ve perişan yatan kitap kümeleriyle tozlu kütüphanesinden kalkıp da bu kütüphanelere girdiği zaman velev pek ibtidaî bir hâlde olsun gördüğü şime-i intizâmdan (düzenli durum) mahzûz oluyordu. (Ahmet Rasim 2016: 129)

Kitapların artık daha temiz derli toplu bir ortamda satıldığı buradan anlaşılır. Sahaf dükkânlarının karman çorman olması bir yana, sahafların kendileri de müşteriler karşısında lakayt, umursamaz bir tavır takınır. Charles White (1845) çarşının en pespaye dolaplarının sahaflara ait olduğunu, bu dükkânların hiçbir albenisinin bulunmadığını, satıcıların yardımseverlikten nasibini almadığını yazar; sahaflar,

[m]inderlerinin üstünde somurarak otururlar, varlıklarıyla yoklukları bir gibi yaşayıp giderler, ne çağırırlar müşterileri ne kovarlar. Dükkânları açıktır; kitaplar yanı başlarında, arkalarındaki raflarda veyahut içeride kıyıda köşede durur; göz dolduran hiçbir tarafı yoktur bu kitapların. Katalog nedir bilmez hiçbiri. Her sahaf elindeki kitapların listesini, bunların fiyatlarını aklında tutar. (White 1845: 155-156)

Anlaşılan, sahafların aksine Arakel Efendi gibi kitapçılar kitapların müşterinin gözüne güzel gözükmesini de sağlamıştır. Yazar sahafların kitaplara fahiş fiyatlar biçtiğinden de bahseder (White 1845: 154). Arakel Efendi de, yukarıdaki alıntıdan anlaşıldığı üzere, kitaplarını yüksek fiyatla satar, hatta bu yüzden borçlanıp iflas eder. “Zarif bir adam” diye tarif edilen Arakel Efendi’nin müşteriyle pazarlık etmek istemeyişi Ahmet Rasim’in hatıralarında görülür (Kutlu [t.y.]). Öte yandan, Halit Ziya Uşaklıgil *Kırk Yıl*’da “zamanın en muktedir ve en cesur” yayıncısı (Uşaklıgil 2017: 156) olan Arakel’e bir kitap teklifiyle gittiğinde, onun daha kitabı basmadan kendisine bir miktar para verdiğini şöyle anlatır: “Tâbilerin para vermek hususunda bu derece isticalini birinci ve galiba sonuncu defa olarak bu vesile ile gördüm” (Uşaklıgil 2017: 157). Kitaplarının fiyatını düşürmek istemeyen Arakel Efendi yeri gelince cömertçe de davranabiliyordu. Ayrıca, kitapçı kendi bildiğinden şaşmayan bir kişidir; matbaa provalarının Uşaklıgil’e düzelti için gönderilmesinde karar kılınsa bile Arakel Efendi sözünü tutmaz, kitabı nasıl istiyorsa öyle basıp yazara gönderir. Uşaklıgil bu hadiseyi şöyle anlatır:

Arakel Efendi eseri kabul etmekte ne kadar isticial etti ise şeraite riayetkâr olmakta da o kadar ihmal göstermişti. *Kendi görüşüne ve bilişine fazla bir itimat ve dükkânında musahhah sıfatıyla çalışan ihtiyar Ermeni kâtibin mütalaa ve muhakemesine müfrit bir emniyet göstererek* her şeyden evvel eserin cesameti peşin verilmiş tahrir ücretini tecavüz etmemesine dikkat etmiş, kitabın baş taraflarından yarından ziyadesini hazfeylemişti. Sonra sebk ü rapt sakatları, hele tertip yanlışları kitabı baştan başa istilâ etmişti. Elimde kurşun kalemle bunları olanca hiddetimin hızıyla işaret ederken kitabı kalbura çeviriyordum ve galiba hülyalarımın bu menfur maskara haline girmiş olmasından zaptedilmeyen bir sinir buhranıyla ağladım. (Uşaklıgil 2017: 157) (italik bana ait)

Bu vesileyle Arakel Efendi'nin yanında bir düzeltmen çalıştırdığını, hatta ona çok güvendiğini öğreniriz. Kitapçının dükkânı başka yazarların da uğrak yeridir. “O dönemin en ünlü yayımcısı”na eserini götüren Hüseyin Cahit Yalçın bu dükkâna girip çıkarken birtakım yazarlara rastladığını dile getirir (Yalçın 1975: 26). Arakel Efendi'nin Sait Paşa'nın bir isteği üzerine Hüseyin Cahit Yalçın'ı ziyaret etmesi onun devlet erkânıyla da temasta olduğunu gösterir. Yalçın eserini basmayı reddeden, daha sonra adı duyulduğunda kapısına gelen bu kitapçı için şunları söyler: “[...] içeriye kitapçı Arakel girdi. ‘Nadide’yi yayımlamak için dükkânına gittiğim zaman beni kovumsamış gibi karşılayan ve baş eserimin (!) değerini anlamayan kurumlu kitapçı Arakel değil. Şimdi göğsünün düğmelerini ilikleyerek, yerden selâm vererek alabildiğine alçak gönüllülükle yanıma sokulan Arakel” (Yalçın 1975: 94).

15 Şubat 1937 tarihli *Kitap ve Kitapçılık*'ta Arakel'in “sefil ve perişan bir halde” (4) öldüğü yazılsa da bunun gerçekliği tartışılır. *Tanin* gazetesinin 4 Cemaziyülevvel 1330/8 Nisan 1328/21 Nisan efrenci sene 1912 tarihli nüshasında yer alan “Arakel Efendi” başlıklı ilana göre kitapçı evinde birdenbire ölmüştür.⁴³ Yine bu ilandan Arakel Efendi'nin birkaç yıldır kitapçılıkla uğraşmadığı anlaşılır. Bu sırada dükkânın başında muhtemelen onun oğlu vardır, çünkü 1912'ye kadar şark ticaret yıllıklarında Arakel Tozlıyan adı hep geçer. İhtimal, Arakel Efendi'nin oğlu dükkânın başında olsa bile şark ticaret yıllıklarındaki adres kaydına babasının adını yazdırmaya devam eder; nihayetinde kitapçı “Arakel Kitaphanesi” diye tanınıyordur.

İbrahim Hilmi *Kitap ve Kitapçılık*'ın 1936'da çıkan ikinci sayısındaki söyleşisinde, kendi dükkânının taşınmasını anlatırken Arakel'in iflasına da değinerek şöyle der: “Sonra şu Cağaloğlu yokuşu başındaki köşedeki karşılıklı dükkânlara geçtik. Orası

⁴³ İlan şöyledir: “Maruf Osmanlı kitapçılarından olup birkaç seneden beri işten el çekmiş olan Arakel Efendi evvelki gün hanesinde füceten vefat etmiştir” (4).

eskiden meşhur kitapçı Arakelin dükkânı idi, o iflas edince binayı biz tuttuk” (7). Daha önce aktardığım hayat hikâyesinde Arakel’in, dükkânını alacaklısı Andon Nahnikyan’a bıraktığı yazılıydı, ama burada İbrahim Hilmi iflastan sonra dükkâna kendisinin taşındığını söyler. Bu noktada şark ticaret yıllıklarındaki kayıtları takip etmek faydalı olabilir. Andon Nahnikyan yıllıklarda “Makhnikian (Andon H.)” şeklinde geçer. Adın ilk defa görüldüğü yıl 1903’tür.⁴⁴ AO 1903’te Mahnikyan 46 numarada kitapçıdır. Aynı yılda Arakel Tozlıyan 48 numarada hem kitapçı hem de matbaacı diye tanıtılır.⁴⁵ İbrahim Hilmi caddede yoktur henüz. AO 1904, 1905, 1906 ve 1907’de 46 numarada Andon Mahnikyan, 48 numarada Arakel Tozlıyan, 56 numarada ise İbrahim Hilmi çalışıyordu. Andon Mahnikyan’ın adı 1908’den itibaren yıllıklarda gözükmez. AO 1908, 1909, 1910 ve 1911’de 46 numarada İbrahim Hilmi, 48 numarada Arakel Tozlıyan vardır. AO 1908 Arakel’in hem kitapçı hem de matbaacı olarak tanıtıldığı son yıllıktır. Sonraki yıllıklarda sadece matbaacı diye anılır. Özetle, şark ticaret yıllıklarına göre Arakel Tozlıyan 46 numaradaki dükkânından Andon Mahnikyan caddeye gelmeden önce çıkmış, bu dükkânda bir süreliğine Garabet Palamutyan kitapçılık etmiştir. Palamutyan’dan sonra Mahnikyan 46 numarada beş yıl kadar durmuş, o çıkınca buraya İbrahim Hilmi gelmiştir. Bütün bu değişimler esnasında Arakel Tozlıyan hep caddededir, kapı numarası da 48’dir. Tabii, yıllıklarda Arakel’den başka ad geçmediği için oğlunun işleri hangi yıldan itibaren yürüttüğü kesinleşemez. Andon Mahnikyan’la ilgili şu hususa da dikkat çekmek lazımdır: Yukarıda yıllarıyla verdiğim şark ticaret yıllıklarında Andon Mahnikyan “Bab-i-Ali Djaddressi (Avenue de la Sublime Porte)” başlığı altında kitapçı olarak tanıtılır;⁴⁶ ama “Babîâli’de Kitapçılık” bölümünde aynı yıllıklardan aktardığım listelere bakarsak bunlarda Mahnikyan’ın adının hiç geçmediğini görürüz, yani Arakel Efendi’nin dükkânına geçen bu kişinin asıl mesleğinin kitapçılık olduğu su götürür.

Arakel Efendi’nin kullandığı antetli kâğıtlarda kitaphanenin kuruluş yılı hanesinde 1291 yazdığı belirtilmişti (Seymen 1993: 101). Kitapçının Hicri takvimi kullandığı düşünülürse kuruluş yılı 1874-75 olmalıdır. *Dersaadet Sözlüğü*’ne göre, “Arakel

⁴⁴ Burada şunu hatırlamakta fayda var: Yıllıklar zar zor hazırlandığı için, başka sorunlar bir yana sadece bilgi toplamak bile zaman aldığı için belli bir yıla ait yıllık büyük ihtimalle bir önceki yılın bilgilerini taşıyordur. Yani Mahnikyan caddeye 1902 yılında gelmiştir, denebilir.

⁴⁵ Arakel Tozlıyan AO 1900’de 46 numaradayken AO 1901’de 48 numaraya geçer. 46 numara 1901 yılığında bulunmaz. AO 1902’de ise 46 numarada Garabet Palamutyan görünür, Arakel bu yılda yine 48 numaradadır.

⁴⁶ İlgili listelerin tamamı için bkz. Ek 14.

Kitaphanesi, 1886 yılında, ‘Osmanlı Kütüphanesi’ adı altında, cep kitapları yayınladı. [Arakel Efendi] 1899’da Sirkeci’de Musullu Hanı’nda kendi matbaasını da kurdu” (Çetin 2012: 20). Osmanlı Arşivi’nde hem Arakel Efendi’ye hem de onun oğluna dair birçok belge vardır. Bunların içinden seçtiğim sekiz belgeye⁴⁷ dayanarak kitapçıyla ilgili şu sonuçlara varılabilir: Arakel Efendi matbaa ruhsatını 1899’dan önce almış olmalıdır, çünkü H. 26.04.1316 (13.09.1898) tarihli belgeden anlaşıldığı kadarıyla kitapçı halihazırdaki matbaası için Türkçe harf satın almak istediğini belirten bir dilekçe vermiştir. Belgede Arakel Efendi’nin resmi ruhsat taşıyan bir matbaa sahibi olduğu söylenip gereğinin yapılması arz edilir. H. 06.06.1316 (22.10.1898) tarihli başka bir belgede kitapçının “Babiâli civarında Hobyar Mahallesi’nde Aşir Efendi Kütüphanesi sokağında mükerrer iki numarolu mahali” matbaası için kullandığı söylenip “mahal-i mezkûru terk ile Babiâli Caddesi’nde kırk sekiz numarolu mahale matbaa itihaz edeceğinden” bahsedilir. İstanbul’daki Ermenilere ait olduğunu düşündüğüm matbaaların listesini daha önce “Osmanlı Toplumunda Ermenilerin Yayıncılığa Katkıları” başlıklı bölümde vermiştim; bu listede Arakel matbaasının “Tarih-i küşadı” hanesinde 1315 yazılıdır, matbaanın yeri ise “Babiâli Caddesi’nde” diye gösterilir. 1315 yılı Arakel Efendi’nin matbaası için ruhsat aldığı yılsa, yani Babiâli’ye taşınmasından önceki zaman gösteriliyorsa bu yıl Hicri takvime göredir, diyebiliriz. O halde salnamedeki 1315, 1897-98’i işaret ediyordur. Ne var ki, bu yıllar matbaanın Babiâli Caddesi’ndeki açılışı kastediliyorsa o zaman 1315 Rumi takvime göredir, 1899/1900 yılına denk düşer. H. 21.08.1316 (04.01.1899) tarihli arşiv belgesinden Arakel Efendi’nin matbaasını taşımasına karşı çıktığı, “kırk sekiz numarolu mahalın Babiâli’ye yakın ve caddeye nazır bir dükkândan ibaret olmasıyla orada matbaa küşadı[nın] zabıtaca mahzurdan salim olamayacağı” kararının verildiği anlaşılır; ama Arakel Efendi cadde üzerinde başka matbaaların bulunduğunu söyleyerek bu karara itiraz edip bir dilekçe daha yazar. Bunun üzerine söz konusu yerin tekrar teftiş edilmesi istenir. Arakel Efendi H. 1316’da (1898-99’da) bastığı *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü: Zeyil 5* adlı katalogda kitap dükkânını hâlâ 46 numarada şöyle gösterir: “Arakel kitaphane ve matbaası – Babiâli Caddesi’nde numero 46, 48”. 48 numaradaki matbaa devlet izniyle ne zaman işlemeye başlamıştır, kesinlikle bilinmez; yalnız, H. 20.04.1319 (06.08.1901) tarihli belgeden anlaşıldığı kadarıyla Arakel Efendi’nin tipografya

⁴⁷ Belgelerin çevriyazıları için bkz. Ek 19.

makinesi “mahalin nizamem matbaa ittihazına salih olma[ması]” sebebiyle bir süre mühürlü kalmıştır. Bu belge mührün daha sonra usulünce sökülmesi üzerinedir. Kısacası, 48 numaranın matbaa için uygun düşüp düşmediği meselesi neredeyse 1902 yılına kadar çözülememiştir. Bu bilgi şark ticaret yıllıklarındaki maddeyi de doğrular. Arakel Tozlıyan ilk defa AO 1901’de 48 numarada gösterilir.

Arakel Efendi’nin ölümünden sonra dükkânı Levon adlı oğlunun işlettiği konusuna gelince, arşivde buna ilişkin belgeye rastlanmaz. Gelgelelim, kitapçı daha hayattayken Armenak adlı oğlunun ona yardım ettiği kesindir. H. 01.03.1323 (06.05.1905) tarihli belgede görüleceği üzere, “Kitapçı Arakel Efendi’nin mahdumu Armenak Tozlıyan” Selanikli Tefvik Bey’in yazdığı bir kitabı tekrar basmak için ruhsat istemiştir. Armenak Efendi, R. 25.07.1319 (08.10.1903) tarihli dilekçesinde bizatihi “Pederim Kitapçı Arakel Efendi’nin eseri olup hakk-ı tabı bendelerine ait bulunan ‘Mekteb-i Edep’” diye söze başlar. Buradan anlaşıldığı gibi, Arakel Efendi işlerinin hiç değilse bir kısmını oğlu Armenak’a devretmiştir. H. 24.06.1327 (13.07.1909) tarihli belgede Arakel Efendi’nin verdiği bir beyannameden söz edildiğine göre, kendisi II. Meşrutiyet’ten sonra da işine devam eder. *Tanin*’deki ilan göz önünde bulundurulursa, Arakel Efendi ölümünden iki üç yıl önce işten elini çekmiştir, denebilir.

Ahmet Rasim *Vakit* gazetesinin 15 Eylül 1921 tarihli nüshasında çıkan yazısında Kırkor Efendi’yle konuşmasını aktarır. Arakel Efendi’nin kitapçılık mesleğine başlamadan önce gazete dağıttığı bu yazıdan öğrenilir. “Matbuat Tarihinde Bir Nokta Daha” (3) başlıklı yazıda geçen konuşma şöyledir:

- Müvezzi mi idin?
- Hangimiz değil idik. (Arakel), (Kasbar), (Karabet) kardeşim (Ohanes Ferit) ne idiler?.. Hepsi müvezzi... (Arakel) köprü başında, (Kasbar) ile (Karabet) de (Beyazıt) taraflarında bulunurlarmış... Sonradan (Kasbar) Efendi benim ile (Ohanes)i memleketten getirtti. Müvezzi yaptı. Biz tâ (Yedikule) dışarısındaki (Kazlıçeşme)ye kadar giderdik!

Gazete dağıtımını bırakıp kitapçılığa başlayan bu kişilerin hepsi zamanında öne çıkmış kitapçılardır. Arakel Efendi kitaplarını taşraya ulaştırmak için başkalarıyla da işbirliği eder, kullandığı antetli kâğıtlarda “Arakel Kitaphanesi’nin semere-i neşriyatı olan asarın, vilayet-i şahanede (şube makamında) sarfına vasita olan mahaller”i sıralar (Seymen 1993: 103). Bu mahaller şunlardır: “Erzincan’da Sahakian Haçik Efendi, Erzurum’da Yagoyan Minas Efendi, İzmir’de Kağıtçılarda Hafız Talât Efendi ve

Hükümet Cad[d]esinde Ahmet Sabri Efendi, Ankara’da Hacı Sofuzade Ali Rıza Efendi, Bursa’da Murat Emiri Efendi, Selanik’te Kitapçı Mustafa Fazıl Efendi, Sivas’ta Derbaboğlu Kalosud Efendi, Halep’de Mehmet Nur Mülki Efendi, Diyarbakir’de Mücellid Zihni Efendi, Rodos’ta Cerrahzade Mustafa Nuri Efendi ile Hafız İbrahim Efendi, Rize’de Hacı İsmailzade Hafız Ömer Efendi ile Esnaf Kütüphanesi sahibi Ahmed Efendi, Ayıntap’ta Kürkcüyan Vahan Efendi, Konya’da Lafcıyan Artin Efendi, Kastamonu’da Hacı Evliya Efendi ile Elmacıoğlu Yordanaki Efendi, Gümölcine’de Pamuk Pazarında Hasan Efendi, Görice’de Müftüzade İsmail Efendi, Mamuret ül Aziz’de Ohanyan Toros Efendi, Giresun’da Mehmet Temel Efendi, Niğde’de Alayyan Misak Efendi, Yanya’da Kamburzade Sadık Efendi, Üsküb’de Kosova kütüphanesi Müdürü İsmail Hakkı Efendi ve Trabzon’da Rasim Efendizade Hamdi Efendi” (Seymen 1993: 69). Bu şubelerin yanı sıra, Arakel Efendi birtakım yayınlara verdiği ilanlar vasıtasıyla da mümkün mertebe çok okura ulaşmaya çalışmıştır.⁴⁸ Barış Yılmaz’a göre Arakel Efendi kitap satış stratejilerini geliştirmek ister, kendi matbaasını kurmasının sebebi de kitapların basım maliyetini karşılayıp aracı kurumları ortadan kaldırarak kârını artırmak istemesidir (Yılmaz 2015: 1).

Arakel Efendi’nin alelade bir kitapçıdan sayılamayacağı, Avrupa’daki kitap piyasasını takip ederek yayıncılık üstüne fikir yoran bir kişi olduğu kendi yazılarından da anlaşılır. Sözelimi, *Tercüman-ı Hakikat*’in 11 Kânunuevvel 1886/14 Rebiyülevvel 1304 tarihli nüshasında çıkan “Varaka”da⁴⁹ Arakel Efendi şunları söyler:

Meğer ki bazı mahallerde olduğu gibi bizde de mahza neşr-i maarif için toplanılan para ile umuma elzem ve nafi kitaplar telif ve tercüme ettirilerek külliyetli tab ve ehvence fûruht etmek maksadıyla ayda herkesin kudretine göre üçer, beşer ve hatta birer kuruş verecek bir cemiyet teşekkül ede. [...]

Şu ifade-i âcizanem bazılarını ikna ve ilzam etmez ise şunu da ilave ederim ki Avrupa’da bir kitaptan yüz bin, elli bin, kırk bin ve en azı yirmi bin nüsha satılanı vardır. Bunlardan bir kitap gösterilsin biz onu tercüme ettirelim. Hem Avrupa’da satılan adetten yüzde yirmi az satmaya razı ve hem de fiyatça da bir fark olmak üzere dört franklık kitabı üç buçuk franga vermeye hazırım.

Bâlâda teşekkülünü arzu ve teklif eylediğim encümen bu babda vatanımız için pek nafi bir teşebbüs olabilir. Teşekkül ettiğini görmek şerefine nail olur isem on hisse de bendeniz yazılacağımı ve sair bir hayli hissedarlar bulmaya çalışacağımı şimdiden vadederim.

⁴⁸ Şark ticaret yıllıklarında bu ilanlardan örnekler görülebilir. Sözelimi, bkz. Ek 11, Ek 12, Ek 13.

⁴⁹ Varakanın çevriyazısının tamamı için bkz. Ek 2.

Toplanılan para ile fenni, sınai, zirai ve kadınların dikiş ve ölçü ve sair el hünerlerine ve başka lüzumlu şeylere müteallik eserler telif ve tercüme ettirip sermayesine ve hatta icap ettiği halde daha aşağı ve meccanen bile vermek maksadıyla teşkilini arzu eylediğim şu cemiyet teklifini kabul edecek ashab-ı cemiyet hiçbir vakit eksik olmayacağını kaviyen ümit ederim. (2)

Arakel Efendi yazısında amacının “tashih-i efkâr”dan başka bir şey olmadığını, anlattığına benzer bir cemiyet kurulursa kendisinin de payına düşen görevleri üstleneceğini söyler. Üstelik bu “arzu”sunun gerçeğe dönüşmesi çok hissedar bulunmasına, çok para toplanmasına bağlı değildir. Ona göre, yüz hisse bulursa her hisse birer kuruştan ibaret olsa bile birkaç ayda faaliyete geçilebilir. İşin faydası görüldükçe hem halk hem de hissedarlar memnun olacak, dolayısıyla cemiyete katılanlar arttıkça artacaktır. “Varaka”dan anlaşıldığı üzere Arakel Efendi gerçekten de insanlara hizmet etmek isteyen, halkını “mütalaaya alıştırmak için” birtakım teşebbüsler tahayyül eden bir kitapçıdır. Ayrıca, Muallim Naci ile çalışarak *Talim-i Kıraat, Mekteb-i Edep* gibi okul kitapları hazırlamıştır. Bu işte derlemeyi Arakel Efendi, düzeltiyi ise Ömer Hulusi takma adıyla Muallim Naci üstlenmiştir. Arakel Efendi’nin kayda değer hizmetlerinden bir diğeri ilk özel kitap kataloğunu basmasıdır. Bir sonraki altbaşlıkta kitapçının bu katalogları anlatılacaktır.

1.3.2. Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü

Osmanlı toplumunda kitapçı kataloglarının ortaya çıkmasından önce kimde hangi kitabın bulunduğunu görebileceğimiz kaynakların başında muhallefat defterleriyle vakfiyeler gelir (Soysal 2010: 166). Muhallefat defteri terekeyi, yani ölen kişinin ardında bıraktığı taşınır taşınmaz malları içerir. Vakfiye ise vakfedilen bir malın hangi hayır işine ayrılacağını, ne şekilde, hangi şartlarla yönetileceğini gösteren mahkemece onaylanmış belgedir. Bu iki kaynağın yanı sıra kütüphane defterlerine de bakılarak o zamanlar ne tür kitapların okunduğu sorusuna kısmen de olsa cevap verilebilir.

Avrupa’daki kataloglara benzeyen kitap katalogları Osmanlı toplumunda ancak 1880’lerde hazırlanır. İstanbul’da matbu kitapların listelendiği matbu bir katalog bulamayan İngiliz seyyah Charles White (1845) sahaflardan birisinin teklifiyle elyazması katalog almayı kabul eder; bunun tedariki için bir ay bekledikten sonra nihayet kataloğu eline alan White bilgilerde bir sürü hata görüp de şikâyet edince

satıcıdan şu cevabı alır: “Belli ki bu işi bizden iyi biliyorsun sen! Madem öyle, kataloğu ne yapacaksın? Yazsana sana lazım olacak kitapların adlarını. Ben getirtirim onları. Zaten siz Frenklerde her kitabın her dilde kaydı var. Ha katalog istemişsin, ha benimle alay etmişsin!” (White 1845: 157). 19. yüzyılın sonunda kitapçılar Avrupalıları taklit etmekle birlikte hem okumanın önemine inandıklarından hem de ticari kaygılardan dolayı “esami-i kütüp” adı verilen kitap katalogları yayımlamaya başlarlar (Seymen 1993: 68). Arakel’den başka Kirkor, Kaspar, Ohannes Ferit, Mihran gibi kitapçılar da o dönemde katalog çıkarmıştır.

Seyfettin Özege’nin *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*’na göre *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü* sekiz katalogdan ibarettir; bunlar 1301, 1304, 1305, 1306, 1308, 1310, 1311, 1313 yıllarında basılmıştır⁵⁰ (Özege 1971: 66). Kayıtlardan anlaşıldığı üzere 1301 yılında basılan katalog en kapsamlı olanıdır. Erol Üyepazarcı ile Barış Yılmaz 1301 yılının Rumi takvime göre yazıldığını söyleseler de (Üyepazarcı 1993: 57; Yılmaz 2015: 7), bu yılın Hicri takvime göre olması daha muhtemeldir; çünkü R. 1301 1885-86 yıllarına, H. 1301 ise 1883-84 yıllarına denk gelir. Esami-i kütüplerde basım yılıyla birlikte ay verilmediği için, hem bu katalogları bulunduran kütüphanelerin hem de Özege’nin kayıtlarından yola çıkarak yılların Hicri takvime göre yazıldığını kabul etmek daha uygundur. 1301’den sonra çıkan katalogların bazıları defter, bazıları da zeyil, yani ek altbaşlığını taşır. Özege’nin kayıtlarına 1316’da (1898-99’da) çıkan katalogları da eklemek lazımdır. Arakel matbaasında basılan bu kataloglardan biri *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü: Zeyil 5*, öbürü *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü: Zeyil 6*’dır. 5 numaralı ek katalog 1310’da (1892-93’te) aynı adla çıkan katalogun

⁵⁰ Katalogdaki kayıtlar şöyledir (buradaki tarih çevrimleri Özege’ye aittir): 891. *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü*. İstanbul, Matbaa-i Ebüzziya, 1301 (1884). 4+272+5 S., 23x15, 18x10,5. 892. *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü*. İstanbul, Cemal Efendi Matbaası, 1304 (1887). 85 S., 19x13, 14,5x8,5. 893. *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü*. İstanbul, Mürüvvet Matbaası, 1305 (1888). 112 S., 18x12, 14,5x8,5. 894. *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü: Defter 3*. İstanbul, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1306 (1889). 39 S., 18x12, 15x9. 895. *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü*. İstanbul, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1308 (1891), 151 S., 18x12, 14,5x8,5. 896. *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü: Zeyil 5*. İstanbul, Nişan Berberyan Matbaası, 1310 (1892). 39 S., 18x12, 14,5x8,5. — — İstanbul, Nişan Berberyan Matbaası. 40 S., 18x12, 14,5x8,5. 897. *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü*. İstanbul, Nişan Berberyan Matbaası, 1311 (1893). 151 S., 18x12, 14,5x8,5. 898. *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü: Zeyil 6*. İstanbul, Nişan Berberyan Matbaası, 1313 (1895). 40 S., 18x12, 14,5x8,5. Katalogda “— —” işaretiyle kitabın kaçınca basılışı olduğunu yazmayan başka baskıları anlatılır. Özege’nin kaydettiği kataloglar belli ki onun eline geçen kataloglardan ibarettir. Sözelimi, 1305’te Cemal Efendi Matbaası’ndan *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü*, Mahmut Bey Matbaası’ndan ise *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü: Defter 1* çıkmıştır. Keza 1306’da hem Âlem Matbaası’ndan *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü: Defter 2*, hem de Artin Asaduryan Matbaası’ndan *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü: Defter 3* çıkar. Bu çalışmada aynı yıl içinde yayımlanan kataloglardan sadece biri esas alındı.

hemen hemen aynıdır. Benzer bir durum 6 numaralı ek katalog ile 1312'de (1894-95'te) aynı adla çıkan katalog arasında vardır. Hem telif hem çeviri eserlerin tanıtıldığı kataloglarda yazılar zaman içinde uzamış, bilgilerdeki eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Sözelimi, Eugène Sue'nün romanı *Serseri Yahudi* 1301 (1883-84) yıllı ilk katalogda birkaç satırlık bir yazıyla tanıtılırken 1305'te (1887-88'de) tanıtım epeyce uzayıp neredeyse bir sayfayı kaplar, 1308'de (1890-91'de) ise bu uzun yazıya bir iki değişiklik getirilir. Üç katalogdan alınan tanıtımlar şöyledir:

Serseri Yahudi * Fransa meşahir-i üdebasından (Öjen Sü)nün telifi ve Tercüman-ı Hakikat gazetesi muharrirlerinden Selanikli Tevfik Efendi'nin tercümekeerdesi bulunan eser-i mezkûr dahi (Sefiller) ve (Monte Kristo) gibi Avrupa'ca gayet şöhret ve rağbet bulmuş asardan olup bizde dahi calib-i dikkat ve haylice mazhar-ı rağbet olmuş ve peyderpey neşredilmekte bulunmuştur. (Kitapçı Arakel 1301/1883-84: 196)

Serseri Yahudi Fransa meşahir-i üdebasından (Öjen Sü)nün asar-ı meşhuresi meyanında en ziyade mazhar-ı rağbet-i umumi olmuş ve hemen her lisana tercüme olunup yüzlerce defa tab ve her bir tabında yüz binlerce nüshalar sarf olunmuş meşhur bir romandır. Eser-i mezkûr sair bazı romanlar gibi efkâr-ı muhayyileden ibaret olmayıp tarihe müstenit ciddi bir hikâyeyi havi ve efkâr ve hissiyat-ı âliye ile mali olmakla bu kadar şöhret bulmuştur. Şöyle ki vaktiyle Avrupa'da mezhebi kendi ellerinde bir alet-i iğfal ittihaz ile sadedilan ahaliyi türlü desais ve entrikalarıyla iğfal ederek âlemde etmedikleri fenalık kalmamış ve nihayet işte böyle (Öjen Sü) gibi insaniyetperver ve sahib-i kalem zevat sayesinde türlü türlü fezahatleri meydana çıkararak daha yakınlarda da Fransa'dan külliye tart ve tebit edilmiş olan Cizvit cemiyet-i habisesinin ahval ve harekât-ı mefsedetkâranesinden bâhistir. Binaenaleyh bu yolda eserler tarih nazarıyla mütalaa olundukta fevaid-i kesireyi mucip ve tenvir-i efkâra hadim olacağı derkârdır. İmdi böyle bir eser-i nâfinin mütalaa ve muhassenatından umum halkımızın dahi müstefit olmaları emeliyle iki büyük cilde baliğ olan bu kitabın tekmi 166 kuruşa satılmakta iken bu kere eczası 100 ve iki cilt üzerine âlâ mücelledi 120 kuruşa tenzil edilmiştir. Posta ücreti 20 kuruştur. (Kitapçı Arakel 1305/1887-88: 86-87)

Serseri Yahudi * Fransa meşahir-i üdebasından (Öjen Sü)nün asar-ı meşhuresi meyanında en ziyade mazhar-ı rağbet-i umumi olmuş, hemen her lisana tercüme, yüz binlerce nüshalar sarf olunmuş meşhur bir romandır. Eser-i mezkûr sair bazı romanlar gibi efkâr-ı muhayyileden ibaret olmayıp tarihe müstenit ciddi bir hikâyeyi havi ve efkâr ve hissiyat-ı âliye ile mali olmakla pek çok şöhret bulmuştur. Şöyle ki vaktiyle Avrupa'da mezhebi kendi ellerinde bir alet-i iğfal ittihaz ile sadedilan ahaliyi türlü desais ve entrikalarıyla iğfal ederek âlemde etmedikleri fenalık kalmamış ve nihayet işte böyle (Öjen Sü) gibi insaniyetperver ve sahib-i kalem zevat sayesinde türlü türlü fezahatleri meydana çıkararak daha yakınlarda Fransa'dan külliye tart ve tebit edilmiş olan Cizvit cemiyet-i habisesinin ahval ve harekât-ı mefsedetkâranesinden bâhistir. Binaenaleyh bu

yolda eserler tarih nazarıyla mütalaa olundukta fevaid-i kesireyi mucip ve tenvir-i efkâra hadim olacağı derkârdır. İmdi böyle bir eser-i müfidin mütalaa ve muhassenatından umum halkımızın dahi müstefit olmaları emeliyle iki büyük cilde baliğ olan bu kitabın tekmili 166 kuruşa satılmakta iken eczası 100 ve iki cilt üzerine âlâ mücelledi 120 kuruşa tenzil edilmiştir. Posta ücreti 12 kuruştur. Büyük hacimde 1770 sahifeden ibarettir. Birçok resimleri dahi havidir. (Kitapçı Arakel 1308/1890-91: 134)

Arakel Efendi eser hakkındaki ilk yazısında hem yazarı hem de çevirmeni kısaca tanıtır. Eugène Sue Fransa'nın meşhur edebiyatçılarından, Selanikli Tevfik Efendi ise *Tercüman-ı Hakikat* yazarlarındandır. Roman tıpkı Victor Hugo'nun *Sefiller*'i, Alexandre Dumas'nın *Monte Kristo*'su gibi Avrupa'da epey rağbet görmüş, Osmanlı toplumunda da pek çok okurun dikkatini çekmiştir. Ayrıca, bu tanıtımda kitabın parça parça yayımlandığı bilgisi verilir. Arakel Efendi birkaç yıl sonraki yazısında *Serseri Yahudi*'nin özelliklerinden, fiyatından, konusundan bahseder. Hikâyenin kurmacadan ibaret olmayıp tarihi gerçeklere dayanması ona göre eseri yücelten özelliklerden biridir. Bu meşhur roman hemen hemen her dile çevrilmiş, yüzlerce defa basılmıştır. Üstelik bütün halkın eserden faydalanması amacıyla kitabın ciltli hali indirimli satışadur. 1308 (1890-91) yılında çıkan tanıtım yazısında ise daha önce anlatılanlara kitabın sayfa sayısı ile resimli olduğu bilgisi eklenir. Arakel kataloglarının yıllar içinde nasıl geliştiğini sadece bu örnek üzerinde görmek bile mümkündür. Yukarıdaki tanıtımlardan ilki "Romanlar", ikincisi "Hikâye ve Roman", üçüncüsü "Hikâye ve Romanlar" başlığı altında verilir. Sıddıka Dilek Yalçın "XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatında Popüler Roman" başlıklı doktora tezinde 1301 (1883-84) yıllı katalogun "Romanlar" kısmı üstüne şunları söyler: "Arakel, fihristinde '*Romanlar*' alt başlığı altına, roman dışında sadece tercüme-i hal, olan **Aratos Ya'ni Sevdâ** adlı eseri almıştır. Bu bölümde, tercüme edilerek basılan romanların açıklamaları yer almaktadır. Bilgi verilen romanların büyük bir çoğunluğu ise popüler Fransız romanlarının tercümelerinden oluşmaktadır" (Yalçın 1998: 94). Kitapçının herkesin beğenip istediği eserleri kataloguna dahil ettiği, kapaktaki "Meşahir-i müellifin-i eslaf ile muasirinin müellefat-ı mergubelerinin esami ve muhteviyatını ve hususat-ı sairesini mübeyyin bir defterdir ki her nevi müellefat aksam-ı mahsusasında kayıt ve işaret olunmuştur" yazısından da anlaşılır. Arakel Efendi bu esami-i kütübün "Mukaddime"sinde amacını "kitap mütalaasında hahişger [istekli] olanların istedikleri kitapları kemal-i suhuletle intihap edebilmelerine [seçebilmelerine] medar olmak" diye açıklar (Kitapçı Arakel 1301/1883-84). Kitapçının halka okuma

alışkanlığı kazandırmak, onlara kitap seçiminde yardım etmek istediği aşikârdır. Büsbütün ticari bir amaç gütmeyen Arakel Efendi. Sözelimi, kataloglardan bazılarında koyduğu “İhtar-ı Mühim”de⁵¹ noktalama işaretlerinin nerede ne zaman kullanıldığını açıklayıp örnekler verir çünkü “okumaya ve mana çıkarmaya yeni alışan etfal-i Osmaniye ve sair müptediler [...] dürüst okumak, durak mahallerini tanımak için yardıma, vasıtaya muhtaçtırlar” (Kitapçı Arakel 1310/1892-93: 2). Bu durumda da eğitici rolünü Arakel Efendi üstlenir. Bütün bunlara rağmen, okurun müşteri de olduğu unutulmuş değildir. Esami-i kütüplerin hepsinde “şayan-ı mütalaa”, “şayan-ı dikkat”, “ibretamiz”, “latif ve müessir”, “tuhaf ve eğlenceli”, “şevkengiz”, “adap ve ahlaka hadim”, “asar-ı mergubeden”, “asar-ı meşhureden”, “lüzum-ı mütalaa müsellem [okunması gerektiği su götürmez]” gibi ifadelerle kitaplar övülür.⁵² Bu açıdan özgün metinlerle çeviriler arasında bir fark gözetilmez. Hemen hemen bütün eserler okura cazip gelecek şekilde tanıtılır.

Kataloglardaki bölüm başlıkları, daha doğrusu sınıflandırmalar zamanla azalır. 1301 (1883-84) yıllı katalogun bölümleri sırasıyla şöyledir: “Edyan ve Mezahibe Müteallik Kütüp ve Resail-i Münifenin ve Mevzubahislerini Mübeyyin Cetveldir”, “Kütüp ve Resail-i Fıkhiye ve Adliye”, “Kavanin ve Nizamât”, “Muahedât Mecmuaları”, “Kavanin ve Nizamâta Taalluku Bulunan Kitaplar”, “Divan ve Eşar ve Gazeliyat Cetveli”, “Edebiyattan Risale-i Mevketeler”, “Edebiyattan Münşeat Kitapları”, “Kütüb-i Lügat”, “Sergüzeşt ve Teracim-i Ahvale Mensup Kitaplar”, “Seyahatnameler”, “Asar-ı Siyasiye”, “Edebiyat Kitapları”, “Tarihe Dair Kitaplar”, “Ulum ve Fünundan Hıfz-ı Sıhhat Kitapları”, “Ulum ve Fünundan Tıp Kitapları”, “Edebiyattan Tiyatro Kitapları”, “Edebiyattan Milli Hikâyeler”, “Mudhik Hikâyeler”, “Romanlar”, “Mektep Kitapları”, “Kıraate Dair Kitaplar”, “Hüsnuhat Risaleleri”, “Sarf ve Nahiv ve Kavaide Dair Kitaplar”, “Elsine-i Muhtelif Üzere Mükâleme Kitapları”, “İlim ve Fünundan Kozmografya Kitapları”, “Hesaba Dair Kitaplar”, “Fünundan Usul Defteri Kitapları”, “Fünundan Kimya Kitapları”, “İlim ve Fünundan Hendese Kitapları”, “Ulum ve Fünundan Coğrafya Kitapları”, “Ulum-ı Riyaziyeden Cebir Kitapları”, “Yine Mektep ve Edebiyat Kitapları”, “Ziraat ve Ona Taalluku Olan Kitaplar”, “Kütüb-i Muhtelif”,

⁵¹ Bu ihtar ile yukarıda sözü geçen mukaddimenin çevriyazıları için bkz. Ek 20.

⁵² Bu söylemler Cemal Demircioğlu'nun (2005) tezindeki tespitleri de doğrular. 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı toplumunda ahlaki değerleri korumanın ne kadar önemli olduğu birtakım yazar ve/veya çevirmenlerce vurgulanmış, eserin ahlaka uygunluğu çeviri öncesinde bakılması gereken bir mesele, süreç öncesi bir norm addedilmiştir (Demircioğlu 2005: 179-182).

“Salon Eğlencelerini Muhtevi Ber-Veçh-i Atidir”. 1304 (1886-87) yıllı katalogda ise bölüm sayısı 36’dan 15’e düşer. Bu katalogda bölüm başlıkları şunlardır: “Edyan ve Mezahip”, “Fıkhiye ve Adliye Kitapları”, “Edebiyat ve Hikemiyât”, “Mekâtibe Mahsus Kitaplar”, “Tarih, Lügat ve Tercüme-i Hal”, “Lisan ve Mükâleme ve Tercüme”, “Adap ve Ahlak ve Terbiyeye Dair Kitaplar”, “Münşeat ve Mektubât”, “Sıhhiye ve Fenniye Kitapları”, “Hikâye ve Roman”, “Risale-i Mevketeler”, “Tiyatrolar”, “Letaif ve Mudhik Hikâyeler”, “Asar-ı Müteferrika”, “Muahharen Zammolunan Kitaplar”. Barış Yılmaz Arakel Efendi’nin esami-i kütüp formunu 1304 (1886-87) yıllı katalogla belirlediğini, daha sonra yöntem açısından bu katalogu esas aldığı belirtir (Yılmaz 2015: 22). Nitekim, sonraki kataloglarda o kadar çok bölüm başlığı bulunmaz, hatta bazılarında eserler sınıflandırılmadan ardı ardına sıralanır. 1886-87’de bedava dağıtılan esami-i kütüp kapakta şöyle tanıtılır: “Meşahir-i üdeba-ı izam [büyük edebiyatçılardan meşhur olanlar] ve muharririn-i kiramımızın [ulu yazarlarımızın] asar-ı mergubelerinden [rağbet gören eserlerinden] bazılarının esami ve hülasa-ı münderecat ve hususat-ı sairelerini mübeyyin bir fihrist-i hususidir.” Bu katalogdaki “İfade-i Mahsusa”da⁵³ Arakel Efendi önceki katalogu parayla satmasını eleştirenlere cevap verir, “Bunca sene zarfında yevmiye [gün gün] kitaphane-i âcizaneme müracaat eden zevattan ve memalik-i şahanenin her tarafından şimdiye kadar aldığım on bini mütecaviz mektuplar mütalaasından diyebilirim ki halkımızın ahvaline âcizleri kadar vakıf olan az bulunur,” der (Kitapçı Arakel 1304/1886-87: 16). Aslında Arakel Efendi esami-i kütübü parayla satmakta ne kadar haklı olduğunu açıklar önsözünde; yine de halkın itirazlarına cevap vermenin “en kestirme” yolu ona göre fihristlerini bedava vermektir (Kitapçı Arakel 1304/1886-87: 17). Nihayetinde, 1886 yılından itibaren bütün esami-i kütüpler para alınmadan dağıtılır.

Bu bölümde esami-i kütüplerdeki sınıflandırmalarla tanıtımların üstünde tek tek durmayıp sadece çeviriyle ilgili bazı noktalara dikkat çekeceğim.⁵⁴ Tanıtımlarda geçen “müellif” ile “mütercim” kavramları, Sinan Çetin’in de belirttiği gibi, keskin çizgilerle ayrılmış değildir (Çetin 2010: 49). Kitaplar yazarlarıyla birlikte anılırken şu ifadeler kullanılır kataloglarda: “...-(I)n eseri”, “...-(I)n asarından”, “...-(I)n telifi”, “...-(I)n telifkerdesi”, “...-(I)n telifâtından”, “...tarafından kaleme alınmış”, “...-(I)n yazdığı”.

⁵³ 1304 (1886-87) yıllı katalogdaki bütün önsözlerle sonsözlerin çevriyazıları için bkz. Ek 20.

⁵⁴ Sınıflandırmalarla tanıtımların enikonu anlatıldığı çalışmalar için bkz. Sıddıka Dilek Yalçın’ın (1998), Sinan Çetin’in (2010), Barış Yılmaz’ın (2015) tezleri.

Kitabın çeviri olduğundan veya çevirmenlerden bahsedilirken ise şu ifadeler kullanılır: “...eserinden mütercem”, “...-(I)n tercümesi”, “...-(I)n tercüme kerdesi”, “...tarafından mütercem”, “...tarafından tercüme edilmiş/olunmuş”. Çoğu kitap için yazar veya çevirmen bilgisi veren Arakel Efendi bazen hiçbirinin adını geçirmez. Sözgelimi, *Evlenmek İster Bir Adam* romanının ilk esami-i kütüpteki tanıtımı şöyledir: “Fransızcadan tercüme edilmiş olup musavver ve gayet latif bir hikâyedir” (Kitapçı Arakel 1301/1883-84: 190). Burada ne yazar bellidir ne de çevirmen. Halbuki H. 1290 (1873-74) yılında basılan romanın kapağında yazar Paul de Kock’un adı Latin harfleriyle verilmiştir; yalnız, bu kapakta çevirmenin adı yoktur. Özege’nin kataloğuna göre çevirmen Ali adlı bir kişidir (1971: 374). H. 1315’te (1897-98’de) çıkan başka bir baskı da bu bilgiyi doğrular. Bu seferki kapakta “Mütercimi: Düyun-ı Umumiye Direktörü Ali Bey” yazısı mevcuttur. *Evlenmek İster Bir Adam*’ın tanıtımından eserin hiç değilse çeviri olduğu öğrenilir, ama özellikle ilk esami-i kütüpte bu bilginin bile verilmediği şöyle tanıtımlar bulunur:

İbn-i Sirac-ı Ahiri * Endülüs fethine dair güzel bir hikâyeciktir. (Kitapçı Arakel 1301/1883-84: 192)

Rehnüma-ı Garaip * Dokuz hükümdar, dokuz kız, dokuz canan, dokuz köşk, dokuz çeşme, dokuz havuz, dokuz ırmak, dokuz hikâyeyi havi eğlenceli bir eserdir. (Kitapçı Arakel 1301/1883-84: 195)

Karı Koca Masalı * Kadınların ağızdan ağza işitip söyledikleri bazı masallardan ibarettir. 8 kuruştur. (Kitapçı Arakel 1301/1883-84: 197)

Bu kitapların hepsi “Romanlar” başlığı altındadır. *İbn-i Sirac-ı Ahir*’in H. 1298’deki (1880-81’deki) baskısının kapağında “Müellifi Fransa meşahir-i üdebasından Şatobriyan”, “Mütercimi A. Tahir” yazar. 9 Şaban 1289 (12 Ekim 1872) tarihli *Hikâye-i Rehnüma-ı Garaip*’in kapağında da “Eser” yazısının altında “Dar-ı Şura-ı Askeri Harbiye Kalemi hulefasından Halil Fahri” yazar. H. 1292’de (1875-76’da) çıkan *Karı Koca Masalı* Ahmet Midhat Efendi’nin eseridir, ama kitabın kapağında sadece yayıncı bilgisi vardır.

Özetle, Arakel Efendi her zaman kapaktaki verilerden yola çıkarak kitabı tanıtmıştır, denemez. Eksikliklerinin olduğunu zaten kabul eden kitapçı önsözünde okurlarından şöyle af diler: “İşbu eserin muntazaman ve mükemmelen meydan-ı intişara [yayıma] çıkarılmasına mümkün mertebe çalışılmış ise de bir taraftan kesret-i meşguliyet saikası

[sebebi] ve diğer yandan her şey bidayetinde [başlangıcında] nekaisten [noksanlıklardan] salim olmayacağı cihetle eser-i mezkûr dahi noksandan hali olamamış ve binaenaleyh bazı unvanlar ile ibarâta görülecek nekaisin damen-i af ile setredilmesi [örtülmesi] ashab-ı mütalaanın şime-i mürüvvetlerine [lütufkâr tabiatlarına] havale kılınmıştır” (Kitapçı Arakel 1301/1883-84).

Asıl karışıklığa yol açan belki de çevirmenin tanıtımlarda özgün metin yazarı gibi sunulmasıdır. Üstelik bu tarza 1301’den (1883-84’ten) sonra da rastlanır. Arakel Efendi 1308 (1890-91) yıllı kataloğunda *Prusya’da Askerlik Âlemi* adlı kitabı şöyle tanıtır:

Prusya’da Askerlik Âlemi * Müsteiddan-ı muharririnden [istidat sahibi, kabiliyetli yazarlardan] ve Tarik gazetesi başmuharriri *Selanikli Tevfik Efendi’nin eseridir*. Münderecatı hizmet-i askeriyenin şan ve şerefinden bâhistir ki askerlik âleminde bulunan bir delikanlının sergüzeştini, çekmiş olduğu enva-ı serencamlarını haki [hikâye eden] ve daha nice fikarât-ı latife [hoş kıssalar] ve hikâyât-ı garibeyi havi olmakla en ziyade hizmet-i askeriyede bulunanlarca şayan-ı mütalaadır. Büyük kıtada 176 sahife olarak her yer için – 16 buçuk kuruştur. (Kitapçı Arakel 1308/1890-91: 130) (italik bana ait)

H. 1298’de (1880-81’de) çıkan bu kitabın kapağında “Mütercimi M. Tevfik” yazısı bulunur, ama yazar belli değildir. Özege’nin kataloğunda da eseri kimin yazdığı verilmez (Özege 1971: 1422). Devlet kütüphanelerinin kayıtlarına göre Alman yazar W. Friedrich Hackländer bu eserin sahibidir.⁵⁵ Arakel Efendi genellikle özgün metinle yazarını anarken kullandığı “...-(I)n eseri” ifadesini burada da kullanıp kitabı çeviri olarak tanıtmaz. Selanikli Tevfik Efendi yukarıdaki tanıtımda kitabın “müellifi” sayılır. “Müellif” Arakel kataloglarında sabit bir anlam taşımaz; bu söz hem gerçek anlamıyla yazara hem de çevirmene, derleyene, düzeltmene işaret edebilir (Çetin 2010: 49).

Çevirmenin eser sahibinden sayıldığını gösteren başka örnekler de esami-i kütüplerde mevcuttur. Sözelimi, “Hikâye ve Romanlar” başlığı altında verilen *İptila*’nın tanıtımı kitabın Fransızcadan çevrildiğini açıkça ortaya koysa bile, aynı tanıtıma göre bu eser “Ragıp Beyefendi’nin hamegüzarı olan [kaleme aldığı]” bir eserdir (Kitapçı Arakel 1308/1890-91: 129). Keza *Gabriyel’in Günahı* romanı “Şarl Meruel [Charles Merouvel] tarafından kaleme alınmış”tır ama, “Ahmet Midhat

⁵⁵ Can Eyüp Çekiç “Hamidian Epic: War Literature in the Late Nineteenth Century Ottoman Empire” (“Dâsitân-ı Hamid: Geç Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Edebiyat-ı Askeriye”) başlıklı doktora tezinde şu künyeyi verir: “Friedrich W. Hackländer, *Prusya’da Askerlik Âlemi*, translated by Mehmed Tevfik (Istanbul: Kitabhane-i Arakel, 1298/1880)” (Çekiç 2016: 149).

Efendi'nin asar-ı mergubesindendir" (Kitapçı Arakel 1301/1883-84: 196-197). Bugün çevirmen sözleşmelerde resmen "eser sahibi" sayılsa bile kitap tanıtımlarında bu sahipliğin altının çizilmesi pek söz konusu değildir.

Arakel Efendi matbu kitap fihristinin ülkemizdeki "mucidi"dir (Kitapçı Arakel 1304/1886-87: 6). Kitaplar din, adliye, siyaset, tarım, sağlık, matematik, kimya, coğrafya, astronomi, tıp, edebiyat, mizah, gramer, güzel yazı, yabancı dil gibi envai çeşit konu üstünerdir. Bu çalışma için sadece "Romanlar", "Hikâye ve Roman", "Hikâye ve Romanlar", "Roman ve Hikâyeler" başlığı altındaki eserler taranmıştır. Kataloglarda sınıflandırma yoksa bütün eserler taranıp "hikâye" veya "roman" sınıfına dahil edilebilecek olanlar seçilmiştir. Yöntem bölümünde çalışmanın bütüncesi hakkında daha ayrıntılı bilgi verilecektir.

BÖLÜM 2. KURAMSAL ÇERÇEVE VE YÖNTEM

2.1. BETİMLEYİCİ ÇEVİRİBİLİMDE METİNDİŞİ KAYNAKLAR VE GÉRARD GENETTE'İN YANMETİN KAVRAMI

2.1.1. Betimleyici Çeviribilimde Metindışı Kaynaklar

Gideon Toury'ye (2012) göre çeviri normlarının yeniden oluşturulması için metiniçi kaynaklarla metindışı kaynaklara başvurulabilir. Çevirmenlerin, editörlerin, yayıncıların, çeviri etkinliğiyle uğraşanların, bu etkinlikle bağlantısı olanların sözleri metindışı kaynaklardan sayılır (Toury 2012: 87-88). Ayrıca kural koyucu çeviri kuramları, belli bir çeviri veya çevirmenin etkinliği hakkındaki eleştirel değerlendirmeler yine böyle kaynaklardandır (Toury 2012: 88).

Bu çalışmanın bütüncesindeki çevirmen önsözleri veya sonsözleri ile Arakel Efendi'nin tanıtım yazıları Toury'nin çerçevesine göre metindışı kaynaklardır. Bu yazılar sayesinde çevirmenlerin izlediği yollar ortaya çıkabilir. Sözgelimi, “Polin * Fransa meşahir-i şuarasından (Aleksandr Düma)nın bir hikâye-i garibesi olup aslı manzum ise de nesren tercüme edilmiş gayet latif bir risaledir” (Kitapçı Arakel 1301/1883-84: 193). Mütercim Ahmet Midhat Efendi *Amiral Bing*'in (1298) “Mukaddime”sinde “Karilerimizin nazar-ı rağbetlerine arz etmekte olduğum bu roman tiyatrodan oynanmak için tanzim olunmuş bir faciadan iktibas edilmiştir,” der. Bu örneklerde geçen “nesren tercüme”, “iktibas” gibi sözler Osmanlı dönemindeki farklı çeviri uygulamalarına işaret eder.⁵⁶

Bu çalışmada hem metindışı kaynakları hem de çeviri kapaklarını kapsayacak daha genel bir kavrama, yanmetin kavramına başvurulacaktır. Bir sonraki altbaşlıkta Gérard Genette'in tanımladığı yanmetin ele alınacak, bütüncenin özellikleri yanmetin özellikleri doğrultusunda anlatılıp kavramın çeviribilimdeki kullanımından bahsedilecektir.

⁵⁶ 19. yüzyıl Osmanlı toplumundaki çeviri kavramlarını, çeviri stratejileriyle işlevlerini ilk kez çeviribilimsel paradigmalara ele alan doktora çalışması için bkz. Demircioğlu (2005).

2.1.2. Gérard Genette'in Yanmetin Kavramı

2.1.2.1. Yanmetnin Tanımı ile Özellikleri

Gérard Genette'e göre bir metnin açıkça veya gizlice başka metinlerle ilişkilendirilmesine metinsel aşkınlık veya aşkınmetsellik (*transtextuality*) denir (Genette 1997b: 1). Metinsel aşkınlık çeşitlerinden biri olan yanmetinsellik (*paratextuality*) ise asıl metinle bu metnin yanmetinleri arasında bulunan, çok da aşıkâr sayılamayacak bir ilişkidir; kitap adı, başlık, altbaşlık, önsöz, sonsöz, dipnotu, sunuş, epigraf, ön kapak, arka kapak, iç kapak, kapak yazısı, resim gibi unsurların hepsi yanmetindir (Genette 1997b: 3).

Genette *Paratexts: Thresholds of Interpretation* (1997a) adlı kitabında yanmetinleri etraflıca anlatır. Yanmetin bir "eşik", dışarıyı ile içerisi arasında tanımlanmamış bir bölge, bir "saçak"tır (Genette 1997a: 2). Metnin eşiğindeki bu unsurlar okuru yönlendirir, onun metni nasıl alımlayacağını etkiler. Yanmetinler çevremetinler (*peritexts*) ile dışmetinlerden (*epitexts*) oluşur (Genette 1997a: 5). Kitap kapaklarında yer alan her çeşit bilgi, önsöz, sonsöz, ithaf, bölüm başlıkları, epigraflar, notlarla resimler çevremetin örnekleridir. Bunlar asıl metinle aynı yerde bulunarak o metni okura sunar. Dışmetinlerde ise böyle bir durum söz konusu değildir. Asıl metinle maddeten temas kurmayan unsurlar ancak şu işlevlerden birini taşırsa dışmetinden, yani yanmetinden sayılır: 1. Metne dair yorum getirmek. 2. Metni okura sunmak, onu okurun gözünde var etmek. 3. Metnin alımlanmasını etkilemek. Eleştiri, tanıtım, söyleşi, reklam, duyuru, günlük, hususi yazışma gibi metinler dışmetin örnekleridir.

Yanmetin unsurunun tanımlanması için şu sorulara cevap verilmesi lazımdır: 1. Bu unsur *nerede* yer alıyor? 2. *Ne zaman* ortaya çıktı (ne zaman ortadan kayboldu)? 3. *Nasıl* bir biçimi var? Metinsel mi, simgesel mi vs.? 4. *Kimden kime* gönderildi? 5. *Ne yapmak için* var? (Genette 1997a: 4). İlk sorunun cevabı çevremetin-dışmetin ayrımına yol açar. Metnin ilişkiğindeki unsurlar konumları gereğince zaten yanmetindir. Metnin uzağındaki unsurlar ise yukarıda bahsedilen işlevlerden hiç değilse birini taşımalıdır ki yanmetin diye adlandırılabilsin. İkinci sorunun, yani söz konusu unsurun ne zaman ortaya çıktığının cevabına göre yanmetinler genel anlamda dörde ayrılır: asıl metinden önce çıkan önceki (*prior*) yanmetinler, metinle aynı anda çıkan asli (*original*) yanmetinler, metinden kısa süre sonra çıkan sonraki (*later*) yanmetinler, metinden uzun süre sonra çıkan gecikmeli (*delayed*) yanmetinler (Genette 1997a: 5-6). Unsurların

yerini zaman açısından belirlemek için bir sınıflandırma daha mevcuttur. Bu sınıflandırmaya göre iki çeşit yanmetinden bahsedilebilir: Yazar hayattayken ortaya çıkan (*anthumous*) yanmetinler, yazar öldükten sonra ortaya çıkan (*posthumous*) yanmetinler (Genette 1997a: 6). Genette okurun yanmetinle karşılaşma zamanına da dikkat çeker ama, bunun üstünde pek durmaz. Örneğin, kitabın ilk baskısında bulunmayıp ikinci baskısına dahil edilen bir önsöz “sonraki yanmetin” çeşididir; gelgelelim, birinci baskıyı hiç görmemiş, ilk defa ikinci baskıyı eline almış okurun gözünde bu önsöz “asli yanmetin”dir (Genette 1997a: 239). Yanmetinler zaman içinde görünüp kaybolabilir, sonra yeniden ortaya çıkabilirler. Bu açıdan mevcudiyetleri çoğunlukla kesintilidir (6).

Genette’in çalışmasında yanmetinlerin hemen hemen hepsi metin, söz niteliğindedir (*textual, verbal*); “yanmetin asıl metnin kendisi değilse bile, bir nevi metindir zaten” (Genette 1997a: 7). Bununla birlikte, tözle ilgili başka durumları da örneklendirir Genette. Sözgelimi, yanmetin unsuru kitapta resim biçiminde de karşımıza çıkabilir. Bu durumda unsur simgeseldir (*iconic*). Kitabın dizgisi sırasında alınan kararların sonuçları, mesela yazı karakteri, yazı puntosu söz konusuysa, yanmetnin maddi (*material*) tezahüründen bahsedilebilir. Başka bir tezahür biçimi olguya ilişkin (*factual*) olmaktadır. Genette’in bununla kastettiği “(sözel veya başka türden) açık bir iletisi bulunmayan, ama mevcudiyeti alenen biliniyorsa sırf bu mevcudiyetiyle metne dair bir yorum getirip o metnin alımlanmasını etkileyen yanmetin”dir (a.y.). Yazarın yaşı ile cinsiyeti yanmetnin olguya ilişkin tezahürleridir. Eserin yazıldığı tarih veya dönem, türünü veya içeriğini ele veren bağlamlar, aldığı ödüller yine olguya ilişkin yanmetinlerden sayılır.

Yanmetnin edimbilimle ilgili statüsü iletişim durumunun özellikleriyle belirlenir. Göndericiyle alıcının doğası, göndericinin otoritesiyle sorumluluğunun derecesi, gönderilen iletinin edimsöz gücü (*illocutionary force*), yani eylem gücü bu özelliklerin başında gelir (Genette 1997a: 8). Yanmetnin göndericisi her zaman onu üreten kişi değildir. Burada asıl belirleyici olan, belli bir kişinin o metnin sorumluluğunu üstüne alması veyahut alıcının bu sorumluluğun belli bir kişide olduğunu varsaymasıdır (a.y.). Sözgelimi, bir önsözün sonunda yazarın imzası yoksa genellikle bu yanmetnin göndericisinin yayıncı olduğu varsayılır. Önsözü yazar değil de onun bir arkadaşı yazsa, ama önsözün sonunda yazarın imzası olsa bu durumda da gönderici o üçüncü kişi değil,

yazardır. Kısacası göndericisine göre yanmetinler temelde üçe ayrılır: yazarın yanmetinleri, yayıncının yanmetinleri, üçüncü kişinin yanmetinleri. Genette bunlara, önsözleri ele aldığı bölümde, kurmaca karakterinin (*actorial*) yanmetnini de ekler (Genette 1997a: 179). Göndericinin otorite ve sorumluluk derecesi resmi, gayriresmi, yarı resmi sıfatlarıyla anlatılır (Genette 1997a: 10). Yazar, yayıncı veya ikisi birden yanmetnin sorumluluğunu doğrudan veya dolaylı yoldan üstleniyorsa, bu sorumluluktan kaçamıyorsa o yanmetin resmidir. Yazar hayattayken ortaya çıkan çevremetinler bu türden yanmetinlerdir. Söyleşi, sohbet gibi sözlü veya yazılı dışmetinler ise gayriresmi veya yarı resmidir çünkü “Aslında öyle söylememiştim,” “Düşünmeden demişim ben onları,” gibi sözlerle bu metinlerin sorumluluğu alınmayabilir (a.y.). Yanmetinlerin alıcısı bazen toplumdaki herkes, bazen de asıl metin okurları, eleştirmenler, hatta kitap satıcıları olur. Örneğin, kitabın kapak bilgilerini herkes görebiliyorken önsözü genellikle metnin içine giren, “eşik”ten geçen kişi okur. Yine de bu yanmetinlerin hepsi kamuya açıktır (*public*) (Genette 1997a: 9). Öte yandan, yazarın notları, mektupları, günlüğü gibi şahsi (*private*) yanmetinler mevcuttur. Bu tür yanmetinlerde yazar iletiyi kendi kendisine yöneltiyorsa bunlara mahrem (*intimate*) yanmetinler de denebilir (a.y.). Yanmetnin edimbilimle ilgili statüsünü belirlerken tartışılacak son konu iletinin edimsöz gücüdür. Yanmetin unsuru bilgi verebilir (yazarın adı, basım yılı gibi), yazarın ve/veya yayıncının niyetini veya yorumu ortaya koyabilir (önsöz, kitabın türüne dair bilgi gibi), bir karar anlatabilir (yazarın takma adı, kitabın adı gibi), öğüt veya emir verebilir (önsözlerdeki açıklamalar gibi), fiili bir niteliği olabilir, yani söylenen eylemi yerine getirebilir (ithaf gibi) (Genette 1997a: 11-12).

“Yanmetin unsuru ne yapmak için var?” sorusuna cevap vermek pek kolay değildir çünkü bir unsurun birden çok işlevi olabilir. Genette (1997a) yanmetinleri tek tek ele alırken her unsur için bir dizi işlev sayar. Tabii bu işlevler de en yaygın olanlardır. Örneğin, önsözlerde daha ziyade kitabın niye ve nasıl okunması gerektiği anlatılır. Genette bu temalardan yola çıkarak iki işlev öne sürer. “Niye” sorusuyla ilgili temalar kitabın okunmasını sağlama işlevini, “nasıl” sorusuyla ilgili temalar da kitabı düzgünce okutma işlevini taşır (Genette 1997a: 197-209).

Genette’in yer, zaman, töz, edimbilim, işlev açısından tarif ettiği yanmetin unsuru onun gözünde özgündür. Daha doğrusu, kendisi çeviriyi çalışmasına dahil etmez. Resimleme ile tefrika veya seri yayın da ele almadığı öteki konulardır. Bu üç

uygulamanın yanmetin niteliği “inkâr edilemez”se de (Genette 1997a: 405) her biri başlı başına bir araştırma konusu olduğu için bunların üstünde durmaz Genette.

2.1.2.2. Çeviri: Metin mi, Yanmetin mi?

Gérard Genette *Paratexts: Thresholds of Interpretation* kitabında çeviriyi ayrıca ele almaz, yine de yanmetin ile çeviri arasındaki bağ hakkında şunları söyler:

[Yanmetinle ilgisi inkâr edilemeyen, ama bu çalışmaya dahil edilmeyen] [üç uygulamadan ilki çeviridir, özellikle de bu çeviriyi yazarın kendisi iyi kötü düzenlemişse veya gözden geçirmişse, tıpkı Gide’in Groethuysen’in Almancaya çevirdiği *Dünya Nimetleri*’ni elden geçirmesi gibi; hatta daha iyisi, Beckett gibi ikidilli bir yazarın her zaman izlediği yolun izlenmesi, yani yazarın çeviri işinin tamamını tek başına üstlenmesi; bu âdetten şaşmayan Beckett’in her çevirisi öyle veya böyle asıl metnin bir yorumu görevini görüyordur. (Genette 1997a: 405)

Buradaki “yorum”a da ayrı bir dipnotu düşer Genette. Söz konusu yorum “dikkatlice kullanılmadık, çünkü sadakatsizlik hakkı yazara ait bir imtiyazdır” (a.y.). Genette’in çalışmasında çevirinin yanmetin olabilme durumları derecelendirilmiş gibidir. Metin yazarı her halükârda hesaba katılır. Bu bakış açısına göre, çeviriyi yazarın gözden geçirmesi, hatta metni onun çevirmesi üçüncü bir kişinin bu işe kalkışmasından yeğdir. Yazarla çalışan çevirmen veya yazar-çevirmen yanmetnin sorumluluğunu kolaylıkla üstlenebilir. Çevirmenin yazarla çalışma fırsatı bulamadığı, dahası yazarın erek dili bilmediği durumda “Çeviri metnin göndericisi kimdir?” sorusu Genette’in çerçevesinde cevapsız kalır. Yazarın elinden çıkmış bir çeviri karşısında bile okur temkinli olmalıdır, çünkü yazar bu yorumunda da “asıl” metinden sapabilir.

Yanmetin “tek tük istisnaları saymazsak [...] aslında bağımlı, yardımcı” bir metindir; varoluş sebebine, yani asıl metne hizmet eder (Genette 1997a: 12). Bu açıdan çeviriyi yanmetinden saymak onun ikincilliğini kabul etmektir. Kathryn Batchelor’a (2018: 20) göre, Genette’in çerçevesinde çeviriyi kendi yanmetinleri olan bir metin olarak ele almak da mümkündür, çünkü bazı örneklerde çeviriye ait yanmetin tıpkı özgün metin unsuruymuş gibi değerlendirilir. Sözgelimi, Genette kapak tasarımlarından bahsederken Thomas Mann’ın eseri *Doktor Faustus*’un Fransızca çevirisini örnek gösterir (Genette 1997a: 25).

Çevirmenin önsözleriyle notlarını üçüncü kişinin yanmetinleri sınıfına dahil eden Genette şöyle bir dipnotu düşer yazısına: “Çeviri söz konusuysa, az önce gördüğümüz

gibi önsözün altında çevirmenin imzası olabilir. Önsöz yazan çevirmenin, başka konuların yanı sıra kendi çevirisi hakkında yorum yapması mümkündür; bu açıdan, bu bağlamda çevirmenin önsözü üçüncü kişiye ait olmaktan çıkar” (Genette 1997a: 264). Kathryn Batchelor’a göre Genette bu notuyla şunu ima eder: “[...] çevirmen çeviri sürecinin yazarı olarak düşünülmelidir, ortaya çıkan nihai ürünün değil; çevirmenin emeğiyle sorumluluğu eserin çevrilmiş haline bir ölçüye kadar yerleşmişse bile metnin kendisi hâlâ bütünüyle yazara aittir” (Batchelor 2018: 22). Özetle, çevirmen kendi önsözünde çevirisi hakkında söz söylese önsözün bu kısmı Genette’in deyişiyle üçüncü kişinin yanmetni değildir artık, demek ki bu kısım yazara ait olma (*authorial*) niteliğini taşıyabilir; yine de Batchelor’ın belirttiği gibi çevirmenin yazarlığı sınırlıdır, metnin göndericisi her şeye rağmen özgün metin yazarıdır. Bu çalışmada çeviri kendi yanmetinleri olan bir metinden sayılacaktır.

Genette’in oluşturduğu sınıflandırmalar her metin türü için geçerli değildir. Özellikle dijital metinlerle görsel-işitsel metinlere ait yanmetinlerin bu çerçevede nereye yerleşeceği, nasıl ele alınacağı pek belli değildir. Aynı durum çeviri için de söz konusudur; bu yüzden yer, zaman, töz, edimbilim, işlev konularını tekrar gözden geçirmek lazımdır. Genette’in daha önce sorduğu şu soruları bu çalışma doğrultusunda bir kere daha cevaplamak yerinde olacaktır:

1. Yanmetin unsuru *nerede* yer alıyor? Genette’in çevremetin, dışmetin ayrımı bu çalışma için de kullanılabilir. İncelenecek çeviri kapaklarıyla çevirmen önsözleri veya sonsözleri çevremetin, Arakel Efendi’nin kataloğundaki tanıtım yazıları ise dışmetindir.

2. Yanmetin unsuru *ne zaman* ortaya çıktı? Genette zamanla ilgili sınıflandırmasını özgün metinle özgün metin yazarını göz önünde bulundurarak oluşturur. Bu sınıflandırmaya göre çeviri önsözü asli (*original*) yanmetin diye değil, sonraki (*later*) veya gecikmeli (*delayed*) yanmetin diye adlandırılır. Gelgelelim, çeviri başlı başına bir metinse eğer, bu adlandırma da sorunludur. Çeviriyle aynı anda çıkan önsözün veya başka bir yanmetin unsurunun, özgün metne bakılmaksızın, asli sayılması lazımdır, çünkü bu unsur da erek kültür okurunun nazarında asıl metinle aynı anda ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, Genette’in adlandırmalarını kullanmak karışıklığa yol açabilir. Kathryn Batchelor (2018) bu yüzden başka bir sınıflandırma öne sürer. Kaynak metinle (KM) erek metnin (EM) öne çıkarıldığı bu sınıflandırma şöyledir:

- KM'den önce çıkan,
- KM'ye eşlik eden,
- KM'den sonra çıkan,
- EM'den önce çıkan,
- EM'ye eşlik eden,
- EM'den sonra çıkan [yanmetin]. (Batchelor 2018: 156)

Burada önemli olan, yanmetnin KM için mi yoksa EM için mi hazırlandığıdır. Örneğin, KM'den önce çıkan bir yanmetin doğal olarak EM'den de önce çıkmış demektir, ama normalde bu yanmetin EM için meydana getirilmiş değildir. Keza EM için üretilmiş pek çok yanmetin KM'den sonra ortaya çıkar, ama “KM'den sonra çıkan” nitelemesi genellikle bunlar için kullanılmaz. Batchelor sınıflandırmasına uymayan istisnaların bulunabileceğini de belirtir (Batchelor 2018: 157). Mesela ikidilli veya çokdilli okurlar EM'yi okuyacakken KM'ye ait yanmetinleri “eşik” olarak kullanabilirler. Böyle vakaları inceleyen araştırmacı da KM'ye ait yanmetinlerin hepsini “EM'den önce çıkan yanmetin” sınıfına dahil edebilir.

Yanmetinlerin ortaya çıkma veya ortadan kaybolma zamanlarıyla ilgili değişkenlik Batchelor'ın çerçevesinde de görülür. Yukarıdaki sınıflandırmanın geliştirilebileceğini söyleyen Batchelor şu örnekleri verir:

Mesela kaynak dilde uzun süredir baskısı bulunmayan bir metnin çevirisi erek kültürde rağbet görse, bu başarı vesilesiyle de kaynak metnin yeniden basılmasına yönelik tanıtım malzemesi ortaya çıksa, bu durumda “EM'ye eşlik eden” veya “EM'den sonra çıkan” bir yanmetin unsuru “KM'den önce çıkan” yanmetin de olabilir. Dahası, ürünler farklı dillerde aynı anda piyasaya sürülürse, KM'den önce çıkan yanmetinlerle EM'den önce çıkanlar arasında fark gözetmek ne mümkündür ne de makbuldür, çünkü böyle bir durumda “KM-EM” ayırımına bile büyük ihtimalle gidilmez. (Batchelor 2018: 157)

Batchelor'a göre KM-EM yerine diller belirtilerek de belli sınıflandırmalar oluşturulabilir, ama bu çalışma için yukarıdaki sınıflandırma uygundur. İncelenecek çeviri kapaklarıyla çevirmen önsözleri veya sonsözleri EM'ye eşlik eden yanmetinlerdir. Arakel Efendi'nin kataloğundaki tanıtım yazıları ise EM'den sonra çıkan yanmetinlerdir.

3. Yanmetin unsurunun *nasıl* bir biçimi var? Çevirmenlerle Arakel Efendi'nin yazıları metin niteliğindedir (*textual*). Çeviri kapaklarında resimleme varsa bunlar simgesel (*iconic*), yazı fontu gibi dizgiyle alakalı unsurlar ise maddidir (*material*).

Burada kitapçının tanıtım yazıları sayesinde öğrenilen bilgilerden de bahsetmekte fayda vardır. Bunlar yanmetnin olguya ilişkin tezahürleridir, denebilir. Sözelimi, Arakel Efendi *Bir Kadının Hikâyesi*'ni şöyle tanıtır: “Bu dahi efendi-i müşarünileyh hazretlerinin [Ahmet Midhat Efendi'nin] eser-i tercümesi olup Aleksandr Düma zadenin işbu hikâyesi ‘La Dam o Kamelya’ dan sonra her taraftan en ziyade rağbet görmüş eseri olmakla ‘La Dam o Kamelya’nın nail olduğu rağbetin teşvikiyle tercüme edilmiş ve filhakika o nispette mazhar-ı rağbet olmuştur. 37 buçuk kuruştur” (Kitapçı Arakel 1301/1883-84: 193). Eserin çok rağbet gördüğü, yazarın başka bir kitapla da nam saldığı bilgisi okurun hem esere hem yazara bakışını etkiler. Okuma eylemi de yine bundan etkilenecektir. Bu açıdan söz konusu bilgiler okur için birer yanmetindir.

4. Yanmetin unsuru *kimden kime* gönderiliyor? Esami-i kütüplerdeki tanıtım yazılarının göndericisi Arakel Efendi, alıcısı ise erek kültürdeki bütün halktır. Çeviri kapaklarıyla önsözler veya sonsözler Genette’in sınıflandırmasına göre aynı şekilde kamuya açık yanmetinlerdir. Kapakların göndericisinin yayıncı olduğu söylenebilir. Çevirmen önsözlerinin veya sonsözlerinin göndericisi ise çevirmendir. Bu çalışmada inceleme bölümü için önsöz veya sonsöz seçilirken metnin altında çevirmen imzasının olup olmamasına özellikle dikkat edildi. İmzasız olanların içeriğinden metni çevirmenin yazdığı kesinlikle anlaşılıyorsa bunlar da incelemeye dahil edildi. Çeviride yayıncının veya yazarın kendi önsözü/sonsözü varsa bu tür yanmetinler incelemeye katılmadı.

Çeviri kapaklarıyla çevirmen önsözlerinin/sonsözlerinin alıcısı genel anlamda erek kültür okurudur; yalnız, Kathryn Batchelor “okur” adlandırmasının pek çok araştırmaya uygun düşmeyebileceğine dikkat çeker (Batchelor 2018: 159). Nitekim, kapaklardaki resimler yahut yazı büyüklüğü gibi yanmetnin maddi tezahürleri düşünüldüğünde “okur” sözünün ne kadar doğru olduğu su götürür, çünkü kişi böyle unsurlar karşısında okurdan ziyade seyirci konumundadır. Bu çalışmada söz konusu yanmetinlerin alıcısını tarif etmek için “EM kullanıcısı” ifadesi benimsenecektir, böylelikle ne okur ne de seyirci kimliği dışlanır.

5. Yanmetin unsuru *ne yapmak için* var? Daha önce de belirtildiği gibi, Genette (1997a) önsöz, ithaf, başlık gibi bölümlerde işlevleri ayrı ayrı ele alır, her yanmetne uygulanabilecek toplu bir işlev listesi çıkarmaz. Özellikle resimlemelerin ve bir kitapçının büsbütün ticari amaçla yazmadığı dışmetinlerinin yer aldığı bir bütüncede bunların Genette’in çerçevesine göre nasıl değerlendirileceği tartışılır. Bu çalışmada

özellikle Kathryn Batchelor'ın (2018) Annika Rockenberger'in (2014) çalışmasından uyarladığı işlevler ile Rodica Dimitriu'nun (2009) makalesindeki işlevler dikkate alınacaktır.

Rodica Dimitriu (2009) çevirmenlerin yazdığı önsözlerin üç temel işlevi olduğunu söyler. Bunlar “(1) açıklayıcı, (2) kural koyucu, (3) bilgilendirici/betitleyici” işlevlerdir (Dimitriu 2009: 195). Açıklayıcı bir önsözde çevirmen söz konusu metni niye çevirdiğini, o yazarı niye seçtiğini, çeviri sürecinde hangi sorunlarla karşılaştığını, bunlara nasıl çözümler getirdiğini, hangi kararları niye verdiğini açıklar genellikle. Bu yüzden böyle önsözler “çevrilmiş metinlere düşülmüş şerh gibi”dir (a.y.). Dimitriu, Toury'nin (2012) süreç öncesi normlarla süreç normlarını hatırlatarak bunların açıklayıcı önsözlerde tartışıldığını söyler (a.y.). Kural koyma işlevini üstlenen önsözlerde çeviriyle ilgili tavsiyeler, örnekler, talimatlar, yol gösterici bilgiler verilir. Çevirmenin koyduğu kurallar sadece onun seçimlerini yansıtmayabilir, belli bir dönemin normlarını da gösterebilir; metne veya yazara “sadık” kalarak çeviri yaptığını söyleyen bir çevirmen o kültürde neyin kabul gördüğünü de ortaya koyuyor olabilir önsözünde (Dimitriu 2009: 198). Tabii bu durumda önsözlerden çıkarılacak normları çeviri metinde de aramak lazımdır. Bilgilendirici/betitleyici önsözler ise çeviri odaklı kaynak metin veya kaynak kültür incelemesini içerir. Çevirmenler iki kültür arasındaki farktan, kaynak metin yazarının dilinden, çevirinin erek kültürde nasıl alımlanacağından bahsedebilir (Dimitriu 2009: 200-201).

Kathryn Batchelor (2018) Rockenberger'in (2014) araştırmasından aldığı sınıflandırmayı çeviribilim alanına uyarlayarak bir işlev listesi çıkarır. Bu çalışmada özellikle çevirmen önsözü veya sonsözü dışındaki yanmetinlerin incelenmesinde yeri geldikçe bu listeye başvurulacaktır. İşlevler şunlardır (Batchelor 2018: 160-161):

1) Gönderge (*referential*) işlevi: Eseri tanımlama; eserin kendisine has hukuki özelliklerini, söylem özelliklerini belirleme.

2) Özgönderge (*self-referential*) işlevi: Yanmetne veya onun öğelerine dikkat çekme.

3) Süsleme (*ornamental*) işlevi: süsleme, “güzel görünme”.

4) Tür (*generic*) işlevi: Eseri sınıflandırma, türü belirtme, alımlama konusunda uygun tavrın takınılmasıyla ilgili “tür anlaşması” oluşturma; eserin çeviri olarak sınıflandırılması da buna dahildir.

5) Üst iletişim (*meta-communicative*) işlevi: Aracılık edilen iletişimin şartlarıyla sınırlarına dair, özellikle eserin konumuna dair düşünceleri açıkça dile getirme; çeviriyle ve/veya çeviri sürecindeki zorluklarla ilgili düşünceler de buna dahildir.

6) Bilgilendirme (*informative*) işlevi: Deneyime dayalı doğru veri iletme, eserin özellikleriyle iç ve dış ilişkilerine açıklık getirme, niyetleri açıkça ortaya koyma; okurun eseri anlamasına engel olacak bilgi eksikliklerini giderme, çeviri söz konusuysa yeni hedef kitleye kültüre özgü öğeleri açıklama; faydası dokunacak başka bilgileri, kaynakları işaret etme.

7) Yorumlama (*hermeneutical*) işlevi: Birtakım bilişsel çerçeveler sunma, dikkati belli bir yere çekme; belli özellikleri, bakış açılarını öne çıkarma; konuyla ilgili bağlamları iletme, bir şeyin nasıl anlaşılacağını veya yorumlanacağını gösterme, yani metnin özelliklerinin yazarın kararlarıyla eylemlerinin bir sonucu olduğunu açıklama, böylece yorumlama seçeneklerini artırma veya azaltma.

8) İdeolojik (*ideological*) işlev: Belli bir görüşü destekleme, metnin yahut (özellikle çeviri söz konusuysa) yazarın veya kaynak kültürün ideolojik görüşünden uzak durma.

9) Değerlendirme (*evaluative*) işlevi: Değer, kültürel önem talep etme; eserin değerli, önemli olduğunu söyleme.

10) Ticari (*commercial*) işlev: Reklam yapma, övme, satma; alıcının dikkatini çekme, alıcıyı yönlendirme; başka ürünleri işaret etme, tavsiye etme; ihtiyaçları körükleme.

11) Hukuki (*legal*) işlev: (a) Bilgilendirici (kanuni haklarla ilgili bilgi verme), (b) Edimle ilgili (kanuni haklarla yükümlülükleri, resmi veya gayriresmi mukavelelerle teminatları sembolik olarak belirleme).

12) Eğitim (*pedagogical*) işlevi: Davranış standartlarını belirleme.

13) Yol gösterme, kullanım (*instructive, operational*) işlevi: Ürünün alınmasını, kullanımını kolaylaştırma, bu konuda yol gösterme; kişiyi yönlendirme, ürün karşısındaki muhtemel yaklaşımları ortaya koyma, tanzim etme, biçimlendirme; nasıl hareket edileceğiyle ilgili tavsiye verme; bilgisayarda gezinti sırasında karşılaşılan yanmetinler de buna dahildir.

14) Kişiselleştirme (*personalisation*) işlevi: Sadece etkileşimli yanmetin unsurları için geçerlidir; unsurları kişisel ihtiyaçlara göre kısa süreliğine ayarlamak.

Batchelor'a göre çoğu yanmetnin birden fazla işlevi vardır; örneğin, bir başlık sayfasında gönderge, tür, süsleme, hatta yol gösterme işlevleri göze çarpabilir (Batchelor 2018: 161). Keza Arakel Efendi'nin tanıtım yazıları bir yandan bilgi verir, bir yandan eserin veya yazarın şöhretinden, öneminden bahsederek alıcının dikkatini çekmeye çalışır. İlk bakışta bu yazıların şu işlevleri taşıdığı kesinkes söylenebilir: gönderge, tür, değerlendirme işlevleri ile ticari işlev. Bu tanıtım yazıları, çeviri kapaklarıyla çevirmen önsözleri üçüncü bölümde daha ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

2.1.2.3. Çeviribilimde Yanmetin

Şehnaz Tahir Gürçağlar'a göre, çeviriyanmetinden saymak kaynak metinle erek metin arasında bir hiyerarşi kurmaktır (Tahir Gürçağlar 2002: 46). Bu durumda çeviri sadece kaynak metne hizmet eden ikincil bir metindir. Tahir Gürçağlar çeviri araştırmaları için daha geçerli bir tanım öne sürerek yanmetinleri "çevrilmiş metinlere eşlik eden sunum malzemeleri ile doğrudan doğruya çeviriler etrafında oluşmuş metne özgü üstsöylemler" olarak belirler (Tahir Gürçağlar 2002: 44). Bu tanım sayesinde kavramın çeviribilimdeki üretkenliğinin arttığını belirten Kathryn Batchelor (2018) Tahir Gürçağlar'ı şu açıdan eleştirir: Genette çevirinin yanmetinselliğini kabul etmişse de onun sadece kaynak metne hizmet ettiğini hiçbir zaman söylememiştir; tam tersine, ona göre dışmetinlerin içerdiği söylemler her zaman yanmetin işlevi taşımaz (Genette 1997a: 345). Çeviri de Genette'in çerçevesinde dışmetin sınıfına dahildir, demek ki kaynak metinden veya kaynak kültürden başka şeyler de gösterebilir araştırmacıya (Batchelor 2018: 29). Batchelor'a göre Tahir Gürçağlar'ın dikkatinden kaçan başka bir nokta da yanmetnin esnekliğidir (a.y.). Genette metnin değişmezliğiyle yanmetnin değişkenliğini karşılaştırarak yanmetnin "bir nevi uyum sağlama aracı" olduğunu söyler (Genette 1997a: 408). Dolayısıyla çeviri de esnektir, belli bir hedef kitleye uyması için muhakkak ki değiştirilmiştir (Batchelor 2018: 29).

Tahir Gürçağlar *Kapılar: Çeviri Tarihine Yaklaşımlar*'da (2005) kitap kapağı, dergi ilanları gibi yanmetinlerden faydalanarak Türkiye'de Cumhuriyet döneminde çevirmen ve çevirmenlik üzerine oluşmuş söylemleri inceler. Çevirmenlerin görünürlüğünü ele alırken Remzi Kitabevi'nin kataloglarını örnek gösterir. Özellikle 1932'de yayımlanan katalog tanıtım açısından çok zayıftır. "Hikâye ve Romanlar" başlığı altında kitaplar alt alta sıralanır, sadece yazar adlarıyla kitapların fiyatları verilir (Tahir Gürçağlar 2005:

198). Bu da ilk defa 1883-84'te çıkan *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü*'nün aslında ne kadar gelişmiş olduğunun bir kanıtıdır. Arakel Efendi her kitap için hiç değilse birer ikişer cümle kurmuş, yıllar içinde eksikliklerini gidermeye çalışmıştır. Çevirmenler de esami-i kütüplerde zamanla daha görünür hale gelmiştir.

Yanmetinlerde çevirmen görünürlüğünün yanı sıra çeviriyle alakalı toplumsal kültürel bağlamlar da öne çıkabilir. Osmanlı toplumundaki “terceme” uygulamalarının kültüre bağlı yönlerini ele alan Cemal Demircioğlu (2005) çalışmasında belli eserlerin yanmetinlerine başvurarak bu metinlerde “terceme”, “nakl”, “iktibas”, “hulâsa”, “tahvil”, “tanzir” gibi pek çok kavramın kullanıldığını ortaya koyar. *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü*'nde de benzer şekilde “hülasa-ı tercüme”, “tahvil suretiyle tercüme” gibi ifadeler rastlanır. Bu açıdan Arakel Efendi'nin katalogları dönemin çeviri uygulamaları hakkında ipucu veren bir kaynaktır da.

Çeviri araştırmalarında Genette'in yanmetin kavramı sık sık kullanılır; yalnız, bu kullanımdan önce kavramı yeniden tanımlamak, çalışmanın bütüncesini dikkate alarak yanmetin özelliklerini tek tek açıklamak, başka sınıflandırmalara başvurmak gerekebilir. Yanmetin bir saçaktır ama, “her zaman yazarın yorumunu, yahut da yazarın iyi kötü meşrulaştırdığı yorumu ileten [bir] saçak”tır bu (Genette 1997a: 2). O halde “Kaynak metin yazarının hiç görmediği bir çeviri kapağı veya çevirmen önsözü ‘meşru’ mudur?” sorusu akla gelir. Yayıncı çeviri için telif hakkını yazarın kendisinden veya yazarı temsil eden kişilerden almışsa kitabın yanmetinleri meşrudur, denebilir belki. Gelgelelim, eser yazardan veya onun temsilcisinden habersizce çevrilmişse, dahası eserin telif hakkı artık korunmuyorsa bu durumda yanmetinlerin ilettiği yorumların meşruiyeti tartışılır. Kathryn Batchelor yazarın niyeti kriterinin araştırmalarda çoğunlukla görmezden gelindiğini, yanmetnin çevremetinle sınırlandırıldığını belirterek çeviribilim için daha işlevsel bir tanım öne sürer (Batchelor 2018: 142). Batchelor'a göre yanmetin “bir metin için kasten üretilen, o metnin alımlanmasını etkileyecek gizil gücü taşıyan eşik”tir; bu tanımdaki metin yazılı veya sözlü, özgün veya çeviri olabilir (a.y.). Yanmetnin nerede bulunduğu, ne zaman ortaya çıktığı, kimlerce üretildiği özellikle belirlenmemiştir. Batchelor'ın tanımı sadece yazılı çeviride değil sözlü çeviride de kullanılabilir. Örneğin, sözlü çevirmen çevirisinin alımlanmasını el kol hareketleriyle, yani vücut diliyle etkileyebilir. Bu durumda vücut dili yanmetinden sayılır. Tanımdaki “kastan üretilen” sözü okuru metne götüren tesadüfleri, kişiye özgü

birtakım durumları yanmetinlerin dışında bırakır. Böylece Genette'in "metin ötesi" (1997a: 407) diye adlandırdığı alanla yanmetin arasındaki sınır belirlenmiş olur (Batchelor 2008: 143).

Günümüzde kaynak metin yazarının çeviriyi denetlemesi çoğunlukla mümkün değildir. Dolayısıyla çevirinin yanmetinlerinde yazarın yorumuna veya onun meşrulaştırdığı bir yoruma ne ölçüde rastlanacağı tartışılır. Batchelor'ın tanımı ne yazarın otoritesini öne çıkarır ne de yanmetnin göndericilerini belirler. Bu bakımdan çeviri araştırmaları için hayli kullanışlıdır. Bu çalışma için de Batchelor'ın tanımını benimsemek yerinde olacaktır.

2.2. OSMANLI TOPLUMUNDA "TERCÜME"

Arakel Efendi'nin kataloğunda geçen "nakil", "hülasa" gibi adlandırmalarla çeviri kapaklarında rastlanan "tenkiden tercüme", "romana tahvil" gibi sözler Osmanlı kültüründe çeviri uygulamalarının çeşitliliğini gösterir.⁵⁷ *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü*'nde çevirmenlerin zaman zaman eseri yazan kişi olarak gösterilmesi "telif-tercüme", "müellif-mütercim" kavramları arasındaki belirsizliğe işaret eder.

Bu belirsizliğe dikkat çeken çalışmalardan biri eski Türk edebiyatı uzmanlarından olan Zehra Toska'ya (2000) aittir. Toska söz konusu bulanıklığın eserlerin sınıflandırılıp tanımlanmasında eksikliğe yol açtığını belirtir (Toska 2000: 292). Ona göre, eski edebiyat ürünleri incelenirken hem "telif" hem "tercüme" eserlerin ele alınması önemlidir. Geleneğin bu eserleri nasıl değerlendirdiği, telif-tercüme ayırımında hangi terminolojinin kullanıldığı, kaç çeşit tercümeden bahsedildiği sorularının sorulması yerinde olacaktır. Araştırmacı Arap, Fars ve Türk edebiyatının tekrar tekrar yazılan ortak konularıyla, konunun özgünlüğünden ziyade anlatım biçimini öne çıkaran bir edebiyat anlayışıyla karşı karşıyadır (Toska 2000: 294-295). Bu durumda eseri telif veya tercüme diye adlandırması güçtür. Toska, Agâh Sırrı Levend'in telif dışındaki eserleri dört gruba ayırdığını belirtip özellikle "genişletilerek yapılan çeviriler" açıklaması üstünde durur, çünkü açıklamaya göre bu çevirilere çeviri demek aslında doğru değildir (Toska 2000: 296). O halde telifle çeviri arasında kalan bu eserlerin nasıl

⁵⁷ Bu çeşitlilik ilk kez Demircioğlu'nun (2005) tezinde, Ahmet Midhat Efendi'nin çeviri külliyatının çeviribilimsel paradigmalara incelenmesi üzerinden ortaya konmuştur.

adlandırılacağı tartışılır. Toska'ya göre, eserleri farklılıklarına göre sınıflandırmak için “tercüme taktiklerini tanımlamak” gerekir (a.y.). “Genişletilerek yapılan çeviri” tanımına değinen başka bir çalışma Saliha Parker'e (2009) aittir. Parker'e göre Agâh Sırrı Levend'in ilk iki sınıflandırması, yani eserin aslını bozmamak için kelime kelime yapılan çeviriler ile kelime kelime değilse bile aslına uygun olarak yapılan çeviriler “tam çeviri” anlamındaki, günümüz Türkçesi'ndeki çeviri kavramına gir[er], ama grup (ç)'nin [genişletilerek yapılan çevirilerin] bu kavrama girmediği sonucuna varabiliriz” (Paker 2009: 93). Parker, Levend'in “konusu aktarılarak yapılan çeviriler” grubunda da sorunlar tespit eder. Görüldüğü üzere, “tercüme” sınıflandırmalarını tam anlamıyla birbirinden ayıracak kesin açıklamalar bulmak güçtür. Araştırmacının örnekler üzerinden gitmesinde, Toska'nın da belirttiği gibi çeviri stratejilerinin incelenmesinde fayda vardır.

Bu çalışmada çeviri metinlerin kendisi incelenmediği için katalogta geçen “tahvil”, “hülasa”, “nakil” ve sair kavramların ne ifade ettiği tek tek açıklanmayacaktır. Kitapçının tanıtım yazılarına bakarak bu çeviri uygulamalarının anlamlarına büsbütün vakıf olmak mümkün değildir; yine de bu yazılar belli ipuçları verebilir. Sözgelimi, “tahvil” diye nitelenen *Kış Masalı* ilk esami-i kütüpte şöyle tanıtılır: “İngiliz meşahir-i üdebasından (Şekspir)in asarından bir *piyestir ki muahharen romana tahvil olunarak Şemsü'l-Maarif Mektebi muallimlerinden Nadir Efendi tarafından tercüme olunmuştur*” (Kitapçı Arakel 1301/1883-84: 198) (italik bana ait). Aynı kavrama *Amiral Bing*'in tanıtımında da rastlanır: “İngiltere ile Fransa arasında gayet şairane ve muharebe esası üzerine bina edilerek *dram yollu bir tiyatro oyunundan Ahmet Midhat Efendi hazretleri tarafından romana tahvil suretiyle tercüme edilmiştir*” (Kitapçı Arakel 1301/1883-84: 190) (italik bana ait). Bir halden başka bir hale koyma, değiştirme anlamına gelen tahvil türleri arasındaki aktarımın adıdır (Demircioğlu 2005: 194). İki örnekte de eserler oyundan romana “tahvil suretiyle tercüme” edilmiştir. Başka bir örnek *Tercüme-i Hikâye-i Robenson*'un tanıtımında yer alır; bu kitap “vakanüvis Ahmet Lütfi Efendi tarafından tabirât-ı hoşayende ve ibarât-ı cedide üzere lisan-ı Türkçeye *nakil ve tercüme olunmuş* ve mekteplerde kıraat olunur bir eser-i muteberdir” (Kitapçı Arakel 1301/1883-84: 76) (italik bana ait). Sıklıkla beraber kullanılan nakil ile tercüme aynı anlama gelen kullanımlar içerir, yani bir eşanlamlılık söz konusudur (Demircioğlu 2005). Özetle, esami-i kütüpler Osmanlı toplumunun zamana, kültüre bağlı çeviri

kavramlarını okura gösteren kaynaklardandır. Elbette bu kavramları anlamlandırmak için çeviri metnin kendisine gitmek gerekir.

2.3. YÖNTEM VE KISITLAMALAR

Bütüncenin oluşturulması için *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü* adlı kataloglardan H. 1301, 1304, 1305, 1306, 1308, 1310, 1311, 1312, 1316 yıllarında (1883-1899 arasında) basılanlar tarandı. “Romanlar”, “Hikâye ve Roman”, “Hikâye ve Romanlar”, “Roman ve Hikâyeler” başlıkları altında verilen eserlerden çeviri olanlar seçildi. Bu başlıklar yoksa, yani eserler sınıflandırılmadan peş peşe sıralanmışsa esami-i kütüpteki bütün maddeler gözden geçirildi. Bunların içinden Arakel Efendi’nin muhtemelen “roman” veya “hikâye” diye adlandıracağı çeviriler seçildi. Esami-i kütüplerde eserin çeviri olup olmadığı her zaman belirtilmediği için bu bilgi bazen başka kaynaklara bakılarak öğrenildi. Genellikle Özege’nin (1971) kataloğuyla devlet kütüphanelerinin kayıtlarına başvuruldu. Arakel Efendi esami-i kütübünde hangi baskıdan bahsediyorsa bu çalışmada o baskı esas alındı. Sözgelimi, Alexandre Dumas’ın *Monte Kristo* adlı eseri 1301 yıllı katalogda tanıtılıyorsa metnin H. 1288’de (1871-72’de) çıkan baskısı esas alındı. Sonraki yıllarda çıkan baskılar dikkate alınmadı. Keza bir kitabı başka başka kişiler çevirmişse, sadece Arakel Efendi’nin söylediği kişinin çevirisi hesaba katıldı.

1301 yıllı esami-i kütübün “Romanlar” bölümünde 49 eser yer alır (Kitapçı Arakel 1301/1883-84: 189-201). Bunların içinden incelenmek üzere şu 47 eser seçilmiştir:⁵⁸ **Atala Tercümesi, Eratos Yani Sevda, Evlenmek İster Bir Adam, Üç Yüzlü Bir Karı, Amiral Bing, Ihlamur Altı, Engizisyon Esrarı, Esrar-ı Saray Kralı, İbn-i Sirac-ı Ahiri, İncili Hanım, Alayın Kraliçesi, Esrar-ı Hint, Bin Bir Hayal, Bir Fakir Delikanlının Hikâyesi, Bir Kadının Hikâyesi, Paris Batakhaneleri, Polin, Peçeli Kadın, Paris Faciaları, Prusya’da Askerlik Âlemi, Tembeller Muaşakası, Çöl Kahraman Kızı, Çapkın Güstav, Robenson, Rehnüma-ı Garaip, Sefiller, Serseri Yahudi, Şikemperveri yahut (Oburluk), Şerubino Selestini, Gabriyel’in Günahı, Graziyella, Fitne-i Cihan, Kırmızı Değirmen, Kadınlar Muharebesi, Kafkas**

⁵⁸ Burada kataloglardan seçtiğim kitap adlarını verirken italik kullanmayacağım, çünkü Arakel Efendi bu adları bazen yanlış yazar. Bölüm boyunca italikle yazdığım kitap adları kapaklarda görülen adlardır. Bütüncüyü oluşturan eserleri ise şimdilik vurgu amacıyla kalın puntoyla göstereceğim. İnceleme bölümüne geçtiğim zaman bütün adları kitap kapağına bakarak italikle yazacağım.

Üserası, Kış Masalı, Gece Yolcuları, Küçük Hanrı, Le Ruin dö Palmir, Londra Biçaregânı, La Dam o Kamelya, Lort Hop, Monte Kristo, Mari Kralıçe ve Kızları, Manon Lesko, Merdut Kız, Meprizon Tercümesi. İnceleme dışı bırakılan iki eserden biri Ahmet Midhat'ın romanı *Karı Koca Masalı*, öbürü ise Arakel Efendi'nin "Esrar-ı Paris" diye tanıttığı romandır. Aslında *Paris Esrarı* adıyla basılan bu roman "Fransa meşahir-i üdebasından (Öjen Sü)nün [Eugène Sue'nün] eseri"dir (Kitapçı Arakel 1301: 191). Kitabın 1301'den (1883-84'ten) önce çıkan baskısı bulunamadığından bu eser bütüncüye katılmadı.

1304 yıllı esami-i kütübün "Hikâye ve Roman" bölümünde 12 eser bulunur (Kitapçı Arakel 1304/1886-87: 62-67). Bunlardan sadece beş tanesi ilk defa bu bölümde tanıtılır.⁵⁹ Ötekiler önceki katalogda "Romanlar" başlığı altında çıkmış eserlerdir. Yenilerden ikisi Namık Kemal'in eserleri (*Cezmi* ve Kitapçı Arakel'in "Emir Nevruz" diye yazdığı *Tercüme-i Hal-i Emir Nevruz*), üçüncüsü "Seyrü'l-Akmar Fi Felekü'l-Edvar * Merhum Halit Bey'in eseri"⁶⁰ (Kitapçı Arakel 1304/1886-87: 65), dördüncüsü "İbretimiz milli bir hikâye" olan *Şeytanın Ayinesi*⁶¹ (a.y.), beşincisi ise *Âşıkla Maşuk Dürbünü ve Her Milletın Güzeli*'dir.⁶² Yeni tanıtılanların hiçbiri çeviri olmadığı için bütüncüye bu katalogdan eser alınmadı.

1305 yıllı esami-i kütübün "Hikâye ve Roman" bölümünde 19 eser vardır (Kitapçı Arakel 1305/1887-88: 84-90). Bunlardan yine beş tanesi ilk defa bu bölümde tanıtılır. Üçü telif, ikisi çeviri eserdir. Telif eserler Samipaşazade Sezai'nin *Sergüzeşt*'i, Mehmet

⁵⁹ İlk defa hikâye ve/veya roman sınıfına dahil edilenler aslında başka katalogda başka başlık altında tanıtılmış olabiliyor. Örneğin, Namık Kemal'in *Cezmi*'si ilk esami-i kütüpte "Edebiyattan Milli Hikâyeler" bölümündedir. İşin tuhafı, bu bölümde sadece telif eser yoktur. "Edebiyattan Milli Hikâyeler"de Fars şairi Nizami-i Gencevi'nin eserinden çevrilen *Tercüme-i Hikâye-i Heft Peyker* de görülür, Shakespeare'in oyununun romana tahvili olan *Kış Masalı* da. Bu açıdan, "milli" kavramı tartışmaya açıktır. Dahası, 1301 (1883-84) yıllı katalogda *Kış Masalı* hem "Romanlar" hem de "Edebiyattan Milli Hikâyeler" bölümüne dahil edilir; tanıtım yazıları farklı olsa da bu yazılarda aşağı yukarı aynı bilgiler verilir. Örneklerden anlaşılacağı gibi, kataloglarda başka başlıklar altında hikâye ve/veya roman diye adlandırılacak, bütüncüye dahil edilebilecek başka eserler pekâlâ bulunabilir; metin sınıfları keskin çizgilerle birbirinden ayrılmaz. Yine de çalışmanın kapsamı göz önünde bulundurularak öteki bölümler göz ardı edildi.

⁶⁰ İstanbul'da Süleyman Efendi Matbaası'nda basılan *Seyrü'l-Akmar Fi Feleki'd-Devvar Min Sırrü'l-Esrar Fi Zilli'l-Asar* (1291/1874-75) adlı eser kastediliyordur. Eldeki kapakta yazar adı yazmıyorsa da Özege'nin kayıtlarına göre yazar Tefvik Alaaddin'dir (1971: 1574).

⁶¹ İstanbul'da Mahmut Bey Matbaası'nda basılan bu kitabın (1299/1881-82) kapağında yazarın adı açıkça yazmaz, sadece "Muharrir V...F" ifadesi vardır.

⁶² Beş cilt halinde çıkan bu kitap (1289/1872-73) Çiçek Pazarı'nda Cemiyet-i İlmiye ve Osmaniye Matbaası'nda basılmıştır. Yazarın adı ne Arakel Efendi'nin ne Özege'nin katalogunda yazar. "Mukaddime"sinin altında "Vazi" (1289/1872-73: 4) adı görülür sadece.

Nüzhet'in *Kirli Çıka'sı*, İmamzade Esat Efendi'nin *Feth-i Kostantiniye'sidir*. Bu katalogdan bütüncüye katılan çeviri eserler şunlardır: **Jeinviyev, Kanun-ı Aşk**.

1306 yıllı esami-i kütübün "Roman ve Hikâyeler" bölümünde sekiz eser tanıtılır (Kitapçı Arakel 1306/1888-89: 4-9). Bunların hiçbirine önceki katalogların ilgili bölümlerinde rastlanmaz. Sekiz kitap içinden incelenmek üzere seçilenler şunlardır: **Demirhane Müdürü, Ekmekçi Kadın, Hümayunname**. Aslında öteki beş eser (Deniz Altında 20000 Fersah Seyahat, Kontes Sara, Kaptan Gran'ın Çocukları [Seyahat-i Harikulade], Büyük İkramiye, Doktor Saniyel) de çeviridir, ama bunların H. 1306'dan (1888-89'dan) önce çıkan baskıları bulunamadığı için bu aşamada bu çeviriler incelemenin dışında bırakıldı.

1308 yıllı esami-i kütübün "Hikâye ve Romanlar" bölümünde 26 eser yer alır (Kitapçı Arakel 1308/1890-91: 127-139). Bu bölümde yeni tanıtılan üç eser bulunur. Bunlardan biri Fikripaşazade Mehmet Münci'nin telif eseri *İnhimak-ı Memat*'tır. Öteki ikisi çeviridir. Bu katalogdan bütüncüye alınan eserler şunlardır: **İptila, Kutb-ı Şimaliye Seyahat – Kaptan Hatras'ın Sergüzeşti, Deniz Altında 20000 Fersah Seyahat, Kontes Sara, Kaptan Gran'ın Çocukları, Seyahat-i Harikulade, Büyük İkramiye**. Arakel Efendi'nin tanıtımına göre Hector Malot'dan çevrilen "Doktor Saniyel" kitabı bu katalogda da vardır ama, eser kütüphanelerde bulunamadığı için ne yazık ki incelemeye katılmadı.

1310 (1892-93) yılından itibaren esami-i kütüplerde bölüm başlığı bulunmaz. 1310'da çıkan esami-i kütüpte Arakel Efendi'nin "hikâye" veya "roman" diye adlandırdığı eserler içinden seçilen çeviriler şunlardır: **Paris'te Bir Teehül, Kolonel Rober yahut "Belvil"deki Şahs-ı Meçhul, Arzdan Kamere Seyahat, İberistan-ı Almani**.

1311 (1893-94) yıllı esami-i kütüp önceki yıl tanıtılan eserleri içerir. Bu yüzden bu katalogdan yeni bir eser alınmadı. 1312'de (1894-95) çıkan esami-i kütüpten seçilen çeviriler ise şunlardır: **İki Valide, Vahametli Sevdalar**. 1316'da (1898-99) çıkan 5 ve 6 numaralı zeyillerin içeriği, çalışmanın birinci bölümünde de bahsedildiği gibi, önceki kataloglardan çok farklı değildir. Dolayısıyla bunlardan da bütüncüye eklenecek yeni eser çıkmadı.

Sonuç olarak, taranan on katalogdan toplam 64 eser seçildi. İncelemenin ilk aşamasında bütüncedeki çevirilerin kapaklarına bakılarak hangi bilgilerin nasıl verildiği

betimlendi. İkinci aşamada bütüncenin içinden önsözü ve/veya sonsözü olan çeviriler seçildi. Çevirmenlerin yazdığı bu yanmetinler Maryam Hosseinzadeh'nin (2015) sunduğu çerçeve dahilinde biçim, içerik, işlev açısından incelendi. Çeviri eser hangi katalogdan alındıysa o katalogdaki ilgili tanıtım yazısına bakıldı. Son aşamada da bu yazılar ele alınarak Arakel Efendi'nin çevirileri nasıl tanıttığı, *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü*'nün hangi yanmetin işlevlerini üstlendiği anlatıldı.

“Önsöz”ü daha kapsamlı bir anlamda kullanan Maryam Hosseinzadeh (2015) çeviri metinde yer alan, çevirmenin yazdığı bütün notları, yorumları, önsözlerle sonsözleri bütüncesine dahil eder. 104 yanmetni biçim, içerik, işlev açısından ele alır. Hosseinzadeh'ye göre çevirmen önsözlerinin biçimini incelenirken şunlara bakılabilir: başlık, uzunluk, sayfalandırma, imza (Hosseinzadeh 2015: 315). Önsöz başlığı için beş durum söz konusudur: 1. Başlık sadece “önsöz”, “not”, “giriş”, “sunuş”, “prolog”, “rehber” gibi genel bir sözden ibarettir. 2. Başlıkta ilk maddede sayılan genel sözlerle birlikte bir de “çevirmen” kelimesi geçer. 3. Başlık önsözün içeriğini anlatır. Genette'in “temalı başlık” diye adlandırdığı türdür bu (Genette 1997a: 12). 4. Başlık genel bir sözden ibarettir ama temalı bir altbaşlığı da bulunur. 5. Önsözün başlığı yoktur. Çevirmen önsözlerinin uzunluklarını karşılaştırmak için belli bir yöntem benimsemek zordur; yine de metnin tamamının sayfa sayısı ile önsözün sayfa sayısı esas alınarak bir yüzde oranı elde edilebilir (Hosseinzadeh 2015: 135). Sayfalandırma incelemesi için yanmetnin nerede bulunduğu, sayfaların nasıl numaralandırıldığına bakılır (a.y.). Sözelimi, önsözün sayfa numaraları Romen rakamlarıyla yazılmış, yahut önsöz kendi içinde, çeviri metin kendi içinde ayrı ayrı numaralandırılmış olabilir. Böyle bir uygulamayla, yanmetin ve metin arasında açıkça sınır koyulur. Bu durumda çevirmenin kendi yazısıyla çevirisi arasında bir devamlılık görülüyor, denebilir. Biçim açısından incelenecek başka bir unsur imzadır. Ad soyadının dışında çevirmenin unvanını, konumunu belirten sözlere de rastlanabilir.

Hosseinzadeh önsözlerin içerik incelemesinde Braun ve Clarke'ın (2006) öne sürdüğü tema çözümlemesine başvurur. Verilere aşına olma, bu verileri anlamlı gruplar oluşturacak şekilde düzenleme, temaları çıkarma, bunları gözden geçirip tanımlama, nihayetinde de bir rapor yazma aşamalarından geçilir. Hosseinzadeh'nin kendi bütüncesinden çıkardığı temaların bazıları şunlardır: metni tavsiye etme, metin türünü belirtme, yazar veya çevirmen hakkında biyografik bilgi verme, kitabın çevrilme

sebeplerini sayma, çeviri kavramını açıklama, çeviri stratejilerini sıralama, okur kitlesini anlatma, çeviride karşılaşılan zorluklardan bahsetme, kaynak veya erek kültürün toplumsal kültürel bağlamını açıklama, özür dileme, eseri bir kişiye ithaf etme, teşekkür etme, geribildirim isteme, önsözün yazılma sebeplerini sayma (Hosseinzadeh 2015: 316-317). Hosseinzadeh önsözlerin işlev açısından incelenmesinde Dimitriu'nun (2009) açıklayıcı, kural koyucu, bilgilendirici/betimleyici işlevlerinin kullanılabilirliğini, bu işlevlerden başka sınıflandırmalara da başvurulabileceğini belirtir (Hosseinzadeh 2015: 317). Bu çalışmada çevirmenin yazdığı yanmetinlerin incelenmesinde öncelikle Dimitriu'nun işlevlerine başvurulacaktır.

BÖLÜM 3. “HİKÂYE” VE “ROMAN” BAŞLIĞI ALTINDA VERİLEN ÇEVİRİLERİN YANMETİNLERİNİN İNCELENMESİ

3.1. ÇEVİRİLERİN KAPAKLARININ İNCELENMESİ

Bu bölümde ön kapaklarda ne tür bilgilerin verildiği örneklerle anlatılıp bunların hangi işlevleri üstlendiğine değinilecektir. Bütüncedeki çevirilerin adlarıyla basım yılları şöyledir: *Evlenmek İster Bir Adam* (1290/1873-74), *Ihlamur Altı* (1297/1879-80), *İncili Hanım* (1298/1880-81), *Esrar-ı Hint* (1291/1874-75), *Polin* (1288/1871-72), *Peçeli Kadın* (1299/1881-82), *La Heroin dö Dezer yahut Çöl Kahramanı Kız* (1298/1880-81), *Güstav* (1294/1877-78), *Tercüme-i Hikâye-i Robenson* (1283/1866-67), *Serseri Yahudi* (1301/1883-84), *Kebair-i Seba Şikemperveri (Oburluk)* (1299/1881-82), *Şerubino ve Selestini* (1290/1873-74), *Madam Blakizkof yahut Fitne-i Cihan* (1295/1878), *Kırmızı Değirmen* (1292/1875-76), *Kış Masalı* (1299/1881-82), *Gece Yolcuları* (1290/1873-74), *Le Ruin dö Palmir* (1288/1871-72), *Londra Biçaregânu* (1296/1878-79), *La Dam o Kamelya* (1297/1879-80), *Lort Hop* (1295/1878), *Monte Kristo* (1288/1871-72), *Sergüzeşt-i Mari Kraliçe ve Kızları* (1296/1878-79), *Merdut Kız* (1300/1882-83), *Jeniviyev – Bir Hizmetçi Kızın Sergüzeşti* (1303/1885-86), *Kanun-ı Aşk* (1299/1881-82), *Demirhane Müdürü* (1306/1888-89), *Ekmekçi Kadın* (1306/1888-89), *İptila* (1308/1890-91), *Kontes Sara* (1307/1889-90), *Seyahat-i Harikulade Kaptan Gran'ın Çocukları Ru-i Zeminde Bir Devran – Garip Devriâlem* (1307/1889-90), *Büyük İkramiye* (1307/1889-90), *Paris'te Bir Teehhül* (1309/1891-92), *Kolonel Rober yahut: Belvil'deki Şahs-ı Meçhul* (1307/1889-90), *İki Valide* (1306/1888-89), *Vahametli Sevdalar* (1311/1893-94), *Atala* (1288/1871-72), *Eretos – Yani Sevda* (t.y.), *Üç Yüzlü Bir Kartı* (1294/1877-78), *Amiral Bing* (1298/1880-81), *Engizisyon Esrarı* (1296/1878-79), *Esrar-ı Saray Kralı* (1293/1876-77), *İbn-i Sirac-ı Ahir* (1298/1880-81), *Alayın*

Kraliçesi (1295/1878), *Bin Bir Hayal* (1298/1880-81), *Bir Fakir Delikanlının Hikâyesi* (1298/1880-81), *Bir Kadının Hikâyesi* (1298/1880-81), *Paris Batakhaneleri* (1297/1879-80), *Paris Faciaları* (1298/1880-81), *Prusya'da Askerlik Âlemi* (1298/1880-81), *Tembeller Muaşakası* (1300/1882-83), *Hikâye-i Rehnüma-ı Garaip* (1289/1872-73), *Sefiller* (1297/1879-80), *Gabriyel'in Günahı* (1299/1881-82), *Graziyella* (1296/1878-79), *Kadınlar Muharebesi* (1298/1880-81), *Kafkas Üserası* (1298/1880-81), *Küçük Hanri* (1297/1879-80), *Manon Lesko* (1297/1879-80), *Meprizon Tercümesi* (1291/1874-75), *Hülasa-ı Hümayunname* (1304/1886-87), *Kaptan Hatras'ın Seyahati Kutb-ı Şimaliye Seyahat* (1308/1890-91), *Deniz Altında 20000 Fersah Seyahat* (1307/1889-90), *Arzdan Kamere Seyahat Seyahat-i Harikulade* (1309/1891-92), *İberistan-ı Almanî* (1306/1888-89).

Eserler 1867-1894 yılları arasında basıldığına göre çalışmada aşağı yukarı otuz yıllık bir dönem göz önünde bulundurulur. Çevirilerden sadece *Eretos – Yani Sevda*'nın kapağında basım yılı geçmez. Özege katalogunda da bu eserin nerede ne zaman basıldığına dair bilgi yoktur (Özege 1971: 67). Devlet kütüphanelerinin kayıtlarında H. 1289 (1872-73) yazsa da eserin kendisinde bunu doğrulayacak kesin bilgiye rastlanmaz; yalnız, söz konusu yıl mütercimlerin kitabı okudukları yıldır. Bu bilgiyi *Eretos – Yani Sevda*'nın (y.y.) mütercimleri Ali Refik Bey ile Rıfat Bey "Mukaddime"de şöyle verir:

1289 Haziran'ının on beşinden Ağustos'un on beşine kadar olan iki aylık tatilimizde kitabete medar olmak üzere tevsi-i efkâr emeliyle elsine-i ecnebiye üzere yazılmış olan bazı güzelce hikâyeleri kıraat hevesine düştük. [...] lisan-ı Yunaniden (Eretos) Yani Sevda namında olan hikâye kitabını baştan ahirine kadar okur. Ve hikâye-i mezkûre alaka ve muhabbete dair nazmen kaleme alınmış bir eser-i püriber olduğundan meal-i letafet-i iştimalinden pek ziyade hoşlanır idik. ([t.y.]: 3)

Alıntıdaki aylara bakılırsa burada Rumi takvimden bahsedildiği söylenebilir. Bu durumda mütercimler kitabı 1873 yılında okuyup çevirmiştir. Çevirinin aynı yıl içinde basıldığı da Johann Strauss'un (1992) makalesinde ortaya çıkar. Strauss'un gördüğü nüshanın arka kapağındaki yazıya göre, kitabın ilk cüzü 1 Ramazan 1290'da (23 Ekim 1873'te) Babıâli civarındaki Kafesçi Sokağı'nda bulunan El-Hac Mustafa Efendi Matbaası'nda basılmıştır (Strauss 1992: 191).

Çeviri kapaklarında verilen belli başlı bilgiler şunlardır: kitabın adı, yazarın adı, çevirmenin adı, yayıncının adı, ruhsat bilgisi, basım yeri, basım yılı, çevirmeni veya

yazarı tarif eden sözler, kitap hakkında açıklamalar, kitabın fiyatı, türü, kaçınıcı cilt/cüz olduğu, hangi dilden çevrildiği. Bilgilerin çoğu eseri tanımlar nitelikte olduğu için kapakların başlıca işlevi gönderge işlevidir. Burada özellikle yazarı veya çevirmeni belirtmeyen, dahası çevirmeni yazar gibi gösteren kapaklar üstünde durmakta fayda vardır. Bütüncede yazarın adını vermeyen 15 eser kapağı bulunur. Bunlar *Atala*, *Eretos – Yani Sevda*, *Amiral Bing*, *Engizisyon Esrarı*, *Alayın Kraliçesi*, *Prusya’da Askerlik Âlemi*, *Tercüme-i Hikâye-i Robenson*, *Hikâye-i Rehnüma-ı Garaip*, *Graziyella*, *Küçük Hanri*, *Sergüzeşt-i Mari Kraliçe ve Kızları*, *Kanun-ı Aşk*, *Hülasa-ı Hümayunname*, *Paris’te Bir Teehhül* ve *Vahametli Sevdalar*’ın kapaklarıdır. Chateaubriand’ın eseri olan *Atala*’nın kapağında “Mütercimi Mahmut Ekrem” yazısı olduğundan eserin tercüme olduğu anlaşılır. Keza Vitsentzos Kornaros’un eseri *Eretos – Yani Sevda*’da “Mütercimleri Mekteb-i Fünun-ı Harbiye-i Şahane şakirdanından Asitaneli Rıfat ve Girit Kandiyeli Ali Refik”, Paul-Henri Foucher ile Antoine Nicholas Joseph Bovy’nin oyunundan romana çevrilen *Amiral Bing*’de “Mütercimi Ahmet Midhat”, V. de Féréal’in eseri *Engizisyon Esrarı*’nda “Mütercimi H. Nazım”, Katharine King’in eseri *Alayın Kraliçesi*’nde “Mütercimi Ahmet Midhat”, Friedrich W. Hackländer’in eseri *Prusya’da Askerlik Âlemi*’nde “Mütercimi M. Tevfik”, Alphonse de Lamartine’in eseri *Graziyella*’da “Mütercimi Yusuf Neyyir”, Arnolt’un⁶³ eseri *Paris’te Bir Teehhül*’de “Mütercimi: Hüseyin Rahmi”, Emmanuel Gonzalès’in eseri *Vahametli Sevdalar*’da “Mütercimleri: İsmail Safa – Ahmet Vefa” yazar. Geriye kalan altı eserin kapağına bakılınca şu dört durum göze çarpar: 1. Kapakta çeviriye veya çevirmene dair hiçbir söz yoktur. 2. Kapakta sadece eserin hangi dilden çevrildiği yazılıdır. 3. Kapakta eserin hangi dilden çevrildiği yazılıdır. Bunun yanı sıra çevirmenin adı “mütercim”den başka bir unvanla verilir. 4. Kapakta eserin hangi dilden çevrildiği yazmaz. Çevirmen yine “mütercim”den başka bir unvanla gösterilir. Bütüncedeki en eski eser Daniel Defoe’dan çevrilen *Tercüme-i Hikâye-i Robenson*’dur. “Fi 21 Şevval sene [12]83” (26 Şubat 1867) tarihli kitap kapağında ne yazarın ne mütercimin adı geçer. Yukarıdaki ikinci duruma örnek, yazarı tespit edilemeyen *Kanun-ı Aşk*’ın kapağıdır. Bu kapakta “Fransızcadan tenkiden tercümedir” ifadesi bulunur. Üçüncü duruma Christoph von Schmid’in eseri olan *Küçük Hanri*’nin kapağında rastlanır. “Fransızcadan mütercem hikâye” yazısının

⁶³ Bu ad Arakel Efendi’nin kataloğundan alındı (Kitapçı Arakel 1310/1892-93: 16). Arakel Efendi’nin “Arnolt” ile Arnold Lacretie’yi kastetmesi muhtemeldir. İleride bununla ilgili bir açıklama ayrıca yapılacaktır.

hemen altında “Muharriri Şami Azimzade Sadık El-Müeyyed” yazar. Görüldüğü gibi, eseri tercüme eden kişi aynı zamanda o eserin yazarı olarak gösterilir. Dördüncü durum kalan üç eser için de geçerlidir. Kaynağı Beydeba’nın *Kelile ve Dimne*’si olan *Hülasa-ı Hümayunname*’nin kapağında “Mülahhıs Ahmet Midhat” yazılıdır. Ahmet Midhat bu eserde Ali Çelebi’nin *Hümayunname*’sinin bir hülasesini, yani özetini verir. Bu yüzden de kapakta özetleyen kişi unvanıyla yer alır. Yazarı tespit edilemeyen *Hikâye-i Rehnüma-ı Garaip*’in kapağında “Eser” yazısının altında “Dar-ı Şura-ı Askeri Harbiye Kalemi hulefasından Halil Fahri” yazar. Belki de bu sebepten Halil Fahri birçok yerde eser sahibi olarak geçer. Gelgelelim, kendisi kitaba yazdığı önsözde eseri “havsala-ı iktidarımca hikâyelerin en garaibi olarak lisan-ı Farisiden zeban-ı Türkîye tercüme etmiş” olduğunu açıkça söyler (1289/1872-73: 2). Bu kitabın kapağındaki tarz *Sergüzeşt-i Mari Kraliçe ve Kızları*’nda da göze çarpar. Kitap adının altında “Eser” yazısı, onun altında da “Esat” adı vardır. Bu haliyle eser sahibi bu kişiymiş gibi gözükür. Özege’nin kataloğunda “Çeviren: Esad” (Özege 1971: 1554) yazmasının sebebi kitabın kapağındaki “İngiliz tevarihinden müstahreçtir [alınmıştır]” yazısı olabilir. Yazarı tespit edilemeyen kitapla ilgili iki arşiv belgesi vardır. Babiâli’de kitapçılık eden Viçen Tilkiyan “tertup ettiği Sergüzeşt-i Mari Kraliçe Kızları nam risalenin tabını istida eyle[miş]”, kitabın birinci cüzü için kendisine geçici ruhsatname verilmiştir.⁶⁴ Öteki belge ise kitabın basılabileceğine dair kesin onayı belirtir.⁶⁵ Bu ikinci ruhsatnamenin yılıyla kitabın kapağındaki yıl birbirini tuttuğu için, Tilkiyan kitabın sahib-i imtiyazıdır, denebilir. Günil Özlem Ayaydın Cebe kitabın hiçbir yerinde Tilkiyan’ın adının geçmemesine şu yorumu getirir: “Tilkiyan ya kitabın yalnızca hazırlayanı (bir anlamda editörü) ve yayımcısıdır [...] veya kitaplarını takma adla yayımlamaktadır” (Ayaydın Cebe 2016: 87).

Özetle, 19. yüzyılın sonunda çevirmenler mütercim, mülahhıs, eser sahibi, muharrir gibi çeşitli unvanlarla kapaklarda anılabilir. Eserleri incelerken takma adın kullanılma ihtimalini de akılda tutmakta fayda vardır. Yazar adları genellikle “müellifi” veya “muharriri” ifadelerinden sonra gelir. Bu adlar kimi zaman Arap harfleriyle değil, Latin harfleriyle yazılır. Örneğin, *Evlenmek İster Bir Adam*’ın kapağında yazar adı kitabın kaynak dildeki adıyla birlikte “*Un Homme A Marier* par Paul de Kock” şeklinde verilir.

⁶⁴ Ruhsatnamenin çevriyazısı için bkz. Ek 8.

⁶⁵ Bu ruhsatnamenin çevriyazısı için bkz. Ek 9.

Bazen de yazarı tanımlayan hiçbir ifade bulunmaz. *Sefiller*'in kapağındaki gibi önce yazar adı, onun hemen altında da kitap adı verilir.

Bütüncede çevirmen adını vermeyen 11 eser kapağı bulunur. Bunlar *Evlenmek İster Bir Adam*, *Şerubino ve Selestini*, *Bin Bir Hayal*, *Esrar-ı Hint*, *Tercüme-i Hikâye-i Robenson*, *Madam Blakizkof yahut Fitne-i Cihan*, *Kırmızı Değirmen*, *Gece Yolcuları*, *Le Ruin dö Palmir*, *Monte Kristo* ve *Kanun-ı Aşk*'ın kapaklarıdır. *Tercüme-i Hikâye-i Robenson* ile *Kanun-ı Aşk*'ın yazar bilgisini de taşımadığı yukarıda belirtilmişti. Özege'ye göre *Tercüme-i Hikâye-i Robenson*'u çeviren Ahmet Lütfi'dir (Özege 1971: 1817). Arakel Efendi'nin esami-i kütübü de bu bilgiyi doğrular (Kitapçı Arakel 1301/1883-84: 76). *Kanun-ı Aşk* hakkındaki bilgiler ise çelişkilidir. Eseri çevirenler Özege'ye göre Ahmet Hamdi ile Ali Necippaşazade'dir (Özege 1971: 812); ama kitabın yayıncısı Arakel Efendi esami-i kütübünde *Kanun-ı Aşk* için "Vassaf Bey'in eser-i mütercemesi" der (Kitapçı Arakel 1305/1887-88: 90). Özege'nin ilgili maddede söylediği basım yılına, matbaaya, sayfa sayısına bakılırsa kitap gerçekten Arakel Efendi'nin bastırıldığı kitaptır. Bu durumda doğru bilgiyi kimin verdiği tartışılır. Diğer sekiz eserden Paul de Kock'un *Evlenmek İster Bir Adam*'ı ile Alexandre Dumas'ın *Şerubino ve Selestini*'si aynı yayıncının elinden, aynı matbaadan çıkmıştır. Bu yüzden kapak düzenleri aynıdır. Zartaryan Fabrikası'nda H. 1290'da (1873-74'te) basılan, "Sahib-i imtiyazı D. Hünkârbeğendi" olan kitapların ikisi de "Babîâli Caddesi'nde 'Matbuat-ı Osmaniye' marifetiyle Fransızcadan tercüme ve tab olunmuştur." *Evlenmek İster Bir Adam*'ın neredeyse yirmi yıl sonra çıkan baskısı ufak tefek değişiklikler dışında aynı metni içerir. Bu baskının kapağı sayesinde "mütercimi"ni "Düyun-ı Umumiye Direktörü Ali Bey" olduğu ortaya çıkar. *Şerubino ve Selestini* içinse böyle bir durum söz konusu değildir. Kitabın başka baskısı yoktur. Çevirmen adı da ne eski harfli Türkçe eser kataloglarında ne arşiv kayıtlarında geçer. *Esrar-ı Hint*'in ön kapağında çevirmen adı yazmasa da üçüncü cildin bitimindeki nottan kitabın "Üsküdari Süleyman Vehbi ve Gümüşçiyan Manok Efendilerin gayretiyle tercüme" edildiği anlaşılır (Montepen 1292/1875-76: 346). Aynı durum *Gece Yolcuları* için geçerlidir. Üçüncü cildin son sayfasında kitabın "Üsküdari Süleyman Vehbi ve Gümüşçiyan Manok Efendilerin gayretleriyle tercüme" edildiği yazar (Terail 1291/1874-75: 549). Altı cilt halinde çıkan *Monte Kristo*'nun ise ancak dördüncü cildinin kapağına "Mütercimi Teodor Kasap" yazısı eklenir, yani bu bilgi ilk cildin basılış tarihinden ancak iki üç yıl

sonra EM kullanıcısına ulaşır. *Madam Blakizkof yahut Fitne-i Cihan*'ın kapağı "Muharriri Pol dö Kok", "Mütercimi ***", "Sahibi Mihran" yazılarını taşır. Yazarla yayıncının adı verilirken çevirmene ait ibarenin bu şekilde bırakılması ilginçtir. Özege'ye göre kitabı çeviren, Mehmet Ata'dır (Özege 1971: 989); yalnız, eserin kendisinde bunun doğruluğunu kanıtlayacak bir bilgi bulunmaz. "Mütercimi" ile "****" işaretini taşıyan başka bir kapak *Bin Bir Hayal*'inkidir. Özege kataloğunda çevirmen adını vermez (Özege 1971: 139). İsmail Habib Sevük ise *Bin Bir Hayal*'in çevirmeninin Ahmet Ata olduğunu yazar (aktaran Bay 2013: 246). *Kırmızı Değirmen*'in çevirmeni Özege kataloğunda Süleyman Vehbi olarak geçer (Özege 1971: 873). Bu adın verilmesinin sebebi muhtemelen kitabın kapağındaki mühürde Süleyman yazmasıdır. Kapaklardaki mühürler çoğunlukla "sahibi", "sahib-i imtiyazı", "tabi ve sahibi", "sahip ve naşiri" diye anılan yayıncıya aittir. Sözelimi, bütüncedeki *Ihlamur Altı, Lort Hop, Kafkas Üserası* kitaplarında Karabet Keşişyan mührü vardır; *İncili Hanım*'daki mühürde ise Mehmet Esat yazar. Bu açıdan Süleyman Vehbi *Kırmızı Değirmen*'in hem çevirmeni hem yayıncısı olabilir. Çevirmeni meçhul başka bir eser *Le Ruin dö Palmir*'dir. Kapakta "Fransa müelliflerinden (Volne) [Volney] nam zatın (Le Ruin dö Palmir) unvanıyla yazmış olduğu makalâttan bazı fıkraların tercümesidir" yazısı görülür.⁶⁶ Çevirmen adı eski harfli Türkçe eser kataloglarında geçmez.

Özetle, bütüncedeki eser kapaklarının çoğu çevirmen adını taşır. Bu adın yıllar sonra kitabın başka bir baskısına veya cildine eklenmesi, eserin sonunda kısa bir notla açıklanması da ender bir durum değildir. Burada ayrıca şuna dikkat çekmek gerekir: Çevirmen adı bazı kapaklarda âdeta üstü kapalı biçimde verilir. Sözelimi, *Kadınlar Muharebesi*'nin "Mütercimi: A. A."dır. Kitabın yayıncısı Mehmet Esat aynı yıl içinde bastığı *Bin Bir Hayal*'e yazdığı sonsözde "Kadınlar Muharebesi'ni lütfen tercüme buyuran Ahmet Ata Bey"den bahseder (Düma 1298/1880-81: 155). Böylelikle A. A. kısaltmasının ne olduğu başka kitap vesilesiyle ortaya çıkar. Başka bir örnek "Muharriri Şarl Pol dö Kok" olan *Güstav*'dır. Bu kitabın "Mütercimi P. H."dir. *Kolonel Rober yahut: Belvil'deki Şahs-ı Meçhul*'un ise "Müellifi Fransa meşahir-i hikâyenüvisanından Piyer Jakon", "Mütercimi H. M. A."dır. Kapakta çevirmenin iki adından birinin kısaltmayla verilmesi yaygınsa da her adla soyadının sadece baş harflerinin yazılması sık rastlanan bir durum değildir. Bütüncedeki 64 kapaktan sadece üçü böyledir.

⁶⁶ Aynı yıl içinde, yani H. 1288'de (1871-72'de) çıkan, kütüphanelerde *Palmir Harabeleri* adıyla kayıtlı olan kitap *Le Ruin dö Palmir*'den farklıdır. Bu kitabı çeviren, Mahmut Ekrem'dir.

Kapaklarda zaman zaman çevirmenin veya yazarın kim olduğunu açıklayan sözler bulunur. Çevirmen için yazılanlar bilgi vermeye yönelikken yazar için yazılanlar genellikle övgü doludur. Örneğin, *Eretos – Yani Sevda*'nın mütercimleri Asitaneli Rıfat ve Girit Kandiyeli Ali Refik “Mekteb-i Fünun-ı Harbiye-i Şahane şakirdanından”dır. *Polin*'in “Mütercimi Mekteb-i Hariciye şakirdanından Minas”, *Kebair-i Seba Şikempvereri (Oburluk)*'un “Mütercimi Yenişehir müddeiumumi muavini sabık Mihalaki”, *Londra Biçaregâni*'nin “Mütercimi Telgraf Nezaret-i Celilesi Muhasebat-ı Ecnebiye Kalemî hulefasından Vasilaki”, *İptila*'nın “Muharriri Tahrirat-ı Hariciye hulefasından Ragıp”, *Büyük İkramiye*'nin “Mütercimi kitabî-i hazret-i şehriyari M. Şakir”dir. *Kırmızı Değirmen* “Fransa meşahir-i şuarasından Ksavye di Montepen nam müellifin asarından”dır. *Ihlamur Altı*'nın “Müellifi Fransa meşahir-i üdebasından: Alfons Kar”, *İncili Hanım*'ın “Muharriri Fransa meşahir-i hikâyenüvisanından ve akademi azasından Aleksandr Düma zade”dir. *Deniz Altında 20000 Fersah Seyahat* “Fransa akademisinin bilhassa mazhar-ı takdir ve tahsini olmuştur.” Bütüncedeki eser kapaklarının üçte biri yazarın ne kadar meşhur olduğunu anlatan sözler içerir. Bu yolla EM kullanıcısının gözünde eserin değer kazanması amaçlanmıştır, denebilir. Dolayısıyla kapaklar gönderge ile bilgilendirme işlevlerinin yanı sıra değerlendirme işlevini de üstlenir. Eserlerin okunmaya değer olduğu sadece kısa sözlerle değil uzun yazılarla da anlatılabilir. “Fransa meşahir-i hikâyenüvisanından Jorj One”nin eseri *Demirhane Müdürü*'nün kapağına kitabın yayıncısı Arakel şöyle bir yazı koyar: “Fransa’da her veçhile mazhar-ı takdir-i rağbetkâran ve asrımızın bir ayine-i hayatı ıtlakına [“asrımızın hayat aynası” adına] şayan olan bu eser, calib-i merak olduğu kadar da hadim-i ahlaktır. Müellifi her eserinde olduğu gibi bu Demirhane Müdürü nam eserinde dahi efkâr-ı cedide-i zamanı ahlak-ı hamide ile mezcetmek [zamanın yeni fikirlerini övgüye değer ahlaka katmak] gibi bir tarik-i ciddi küşat ederek ahlak nokta-ı nazarından ömr-i beşerin menazır-ı mütenevviyasını [insan ömrünün çeşitli manzaralarını] kalplere azim tesiri olacak surette nakış ve tasvir ettirmiştir.” Bu yazıyı Arakel Efendi ayrıca 1306 (1888-89) yıllı esami-i kütübüne koymuştur. *Kontes Sara* ile *Büyük İkramiye*'yi de basan kitapçı bunların kapaklarına yine tanıtıcı yazılar koymuş, aynı yazıları esami-i kütüplerde kullanmıştır. Arakel Efendi her zaman bu yöntemi izlemez. Örneğin, “Arakel Kitaphanesi Cep Romanları” yazısını taşıyan *Paris'te Bir Tehhül* ile *Vahametli Sevdalar*'da tanıtım yazısı şöyle dursun, yazar adı bile yoktur.

Bazı kapaklar başka eserleri işaret etmesi bakımından ticari işlev de taşır. Sözelimi, *Bin Bir Hayal*'in kapağında şu açıklama vardır: “Fransa meşahir-i muharririnden ‘Monte Kristo’ ve ‘Kadınlar Muharebesi’ müellifi müteveffa Aleksandr – Düma’nın asar-ı nefise ve müntehabesinden tarihe müstenit hikâyedir.” *Kadınlar Muharebesi*’nin kapağında da benzer bir açıklama bulunur: “Fransa meşahir-i şuarasından ‘Monte Kristo’ müellifi Aleksandr Düma’nın müellefat-ı mergubesinden tarihe müstenit hikâyedir.” *Paris Batakhaneleri*’nin “Sahib-i imtiyaz ve mütercimi Mehmet Hilmi” hem daha önce yayımladığı tiyatro kitaplarının hem de başka kitapların kimden nasıl talep edileceğini, taliplerin kitaplardan memnun kalacağını kapakta şu yazıyla anlatır: “Kariin-i kiramdan Boğaziçi’nde aram ve risalemizi almayı arzu buyuran zevat-ı kirama suhulet olmak üzere sayfiye-i semt-i âcizi bulunan Anadolu Hisarı’na dahi risalemizden celp olunarak talep buyuran zevatın vapur memuru efendiye müracaat ve İstanbul’ca talipler dahi Dersaadet’te bulunan meşhur kitapçılarla Sahaf Çarşısı’nda 68 nümerolu Kemal Efendi’ye müracaat buyurmaları ve efendi-i mumaileyhte dahi bundan mukaddem neşretmiş olduğum (Bahariye-i Edebiyat) ile (Güruh-ı İnsan) nam tiyatro kitabı ve her nevi atık ve cedid kitaplar mevcut olduğunu ve lede’l-müracaat taliplerin memnun olacaklarını ihtar ederim. Mehmet Hilmi.”

Kapakların hemen hemen hepsinde kitabın “Maarif Nezaret-i Celilesi’nin ruhsatıyla” basıldığı yazılıdır. Bunun dışında hak hukuk bildiren başka ifadeler de kapaklarda yer alabilir. Örneğin, *Eretos – Yani Sevda*’nın kapağında şu ifade vardır: “Maarif Nezaret-i Celilesi’nin ruhsatıyla tab olunmuştur. Her hakkı mütercimlerine ait olup mühürsüz nüshaları her kimde bulunursa mesuldür.” *La Heroin dö Dezer yahut Çöl Kahramanı Kız*’ın “Her hakkı imtiyaz sahiplerine aittir. Mühr-i mahsusla memhur olmayanlara sahte nazarıyla bakılacaktır.” *Kırmızı Değirmen*’de yine benzer bir uyarı bulunur: “İşbu mühürle memhur olmayan nüshalar sahte olup her kimin yedinde bulunur ise mesul tutulacaktır.” *Manon Lesko*’nun “Her hukuku mütercime ait olduğundan mühür-i mahsus ile memhur olmayan nüshaların tabi ve bayisi nizamem mesul olur.” Aynı şekilde *Meprizon Tercümesi*’nin “Ruhsat-ı resmîyeyi haiz tekrar tabı mütercime aittir.” *Gece Yolcuları*’nın ise “Tekrar tab ve neşri hukuki sahibine aittir.” Bütün bu örneklerden anlaşılacağı gibi, kapakların hukuki işlevinden de bahsetmek mümkündür.

Kapaklardaki basım yılı, basım yeri,⁶⁷ fiyat, matbaa bilgisi EM kullanıcılarını bilgilendirmeye yöneliktir. Ayrıca, kapaklarda kitapla ilgili öznel değerlendirme içermeyen açıklamalara rastlanabilir. Örneğin, *La Dam o Kamelya* “(Tercüman-ı Hakikat)e tefrika olarak neşrolunduktan sonra ayrıca risale şeklinde dahi tab olunmuştur.” *Sergüzeşt-i Mari Kraliçe ve Kızları* “Şimdilik haftada birer cüz neşrolunur.” *Kaptan Hatras’ın Seyahati Kutb-ı Şimaliye Seyahat* “150 kıta resmi havidir.” *Demirhane Müdürü* eserin “243’üncü tabından mütercemdir.” Kapakların bazılarında kitabın türü de açıkça yazar. Sözelimi, *Seyahat-i Harikulade Kaptan Gran’in Çocukları Ru-i Zeminde Bir Devran – Garip Devriâlem* “fenni roman”dır. Kapak yazıları kimi zaman süslü bir çerçeve içine alınmış, ama süslemeye daha çok kitap adlarının yazımında gidilmiştir. Kapakların çok azı resimlidir. Kitap adları genellikle büyük puntuyla yazılır.

Bütüncedeki kapakların en önemli işlevi gönderge işlevidir. Onun dışında bilgilendirme, tür, değerlendirme, süsleme işlevleri ile ticari ve hukuki işlevler öne çıkar. Bir sonraki bölümde çevirmen önsözleri ile sonsözlerinin içerikleri, biçimleri, işlevleri ele alınacaktır.

3.2. ÇEVİRMENLERİN YAZDIĞI YANMETİNLERİN İNCELENMESİ

Bu bölümde çevirmenlerin yazdığı önsöz ile sonsözler incelenecektir. Bütüncedeki 64 çeviri eserin 28’inde bu türden bir yanmetin bulunur. Söz konusu eserlerle çevirmenleri şunlardır: *Atala* (1288/1871-72) – Mahmut Ekrem, *Eretos – Yani Sevda* (t.y.) – Ali Refik Bey ile Rıfat Bey, *Üç Yüzlü Bir Karı* (1294/1877-78) – Ahmet Midhat ile Ebüzziya Tevfik, *Amiral Bing* (1298/1880-81) – Ahmet Midhat, *Engizisyon Esrarı* (1296/1878-79) – H. Nazım, *Esrar-ı Saray Kralı* (1293/1876-77) – Ahmet Suphi, *İbn-i Sirac-ı Ahir* (1298/1880-81) – A. Tahir, *Alayın Kraliçesi* (1295/1878) – Ahmet Midhat, *Bir Fakir Delikanlının Hikâyesi* (1298/1880-81) – Ahmet Midhat, *Bir Kadının Hikâyesi* (1298/1880-81) – Ahmet Midhat, *Paris Batakhaneleri* (1297/1879-80) – Mehmet Hilmi, *Paris Faciaları* (1298/1880-81) – Ahmet Münif, *Prusya’da Askerlik Âlemi* (1298/1880-

⁶⁷ Bütüncedeki eserlerin 44’ünde şehir “İstanbul”dur. Altı tane eserde “Kostantiniye”, iki tanesinde “Dersaadet” yazar. Geriye kalan 12 çeviri eserde şehir adı geçmez. Bütüncedeki bazı kitapların sahibi ve naşiri olan Arakel Efendi daha çok İstanbul adını tercih eder.

81) – M. Tevfik, *Tembeller Muşakası* (1300/1882-83) – A. Arifi, *Hikâye-i Rehnüma-ı Garaip* (1289/1872-73) – Halil Fahri, *Sefiller* (1297/1879-80) – Ş. Sami, *Gabriel'in Günahı* (1299/1881-82) – Ahmet Midhat, *Graziyella* (1296/1878-79) – Yusuf Neyyir, *Kadınlar Muharebesi* (1298/1880-81) – Ahmet Ata, *Kafkas Üserası* (1298/1880-81) – Yakup Vasfi, *Küçük Hanri* (1297/1879-80) – Şami Azimzade Sadık El-Müeyyed, *Manon Lesko* (1297/1879-80) – Mahmut Şevket, *Meprizon Tercümesi* (1291/1874-75) – Mahmut Ekrem, *Hülâsa-ı Hümayunname* (1304/1886-87) – Ahmet Midhat, *Kaptan Hatras'ın Seyahati Kutb-ı Şimaliye Seyahat* (1308/1890-91) – Ahmet İhsan ile Mazhar, *Deniz Altında 20000 Fersah Seyahat* (1307/1889-90) – Ahmet İhsan, *Arzdan Kamere Seyahat Seyahat-i Harikulade* (1309/1891-92) – Mazhar, *İberistan-ı Almanî* (1306/1888-89) – Keçecizade Macit Paşa. Bu kitapların basım yılları 1871-1892 arasındadır.

Bütüncedeki öteki kitaplarda yayıncıların ihtarlarına, notlarına da rastlanır. Ayrıca, çeviri metinden önce gelen, göndericisi meçhul başka yanmetinler de vardır. Sözgelimi, *Kebair-i Seba Şikemperveri (Oburluk)*'ta “Roman” başlıklı bir yazı bulunur. Bu yazıyı kitabı çeviren Mihalaki mi, yoksa yayıncı Arakel Efendi mi eklemiştir, kesinkes bilinemez.⁶⁸ Bu sebeple, incelenecek yanmetinler çevirmen imzasının olup olmamasına göre seçilmiştir. İmzasız önsözün veya sonsözün yazarının çevirmen olduğu açıkça anlaşılıyorsa bu yanmetinler de incelemeye dahil edilmiştir.

3.2.1. Biçim Açısından İnceleme

Yanmetinlerin biçim açısından incelenmesinde başlık, uzunluk, sayfalandırma, imza gibi unsurlar dikkate alınmıştır. *Atala*'da “Mukaddime-i Mütercim” ile “İfade-i Mahsusa”, *Eretos – Yani Sevda*'da “Mukaddime”, *Üç Yüzlü Bir Kari*'de “Kariine”, *Amiral Bing*'de “Mukaddime”, *Engizisyon Esrarı*'nda “Mukaddime-i Mütercim”, *Esrar-ı Saray Kralı*'nda “İfade-i Meram”, *İbn-i Sirac-ı Ahir*'de “Mukaddime”, *Alayın Kraliçesi*'nde “Mukaddime” ile “İhtar”, *Bir Fakir Delikanlının Hikâyesi*'nde “İfade-i Mütercim”, *Bir Kadının Hikâyesi*'nde “İfade-i Mütercim”, *Paris Batakhaneleri*'nde

⁶⁸ Metin görünüşe göre Adamantios Korais'in 1804'te arkadaşına yazdığı mektubun çevirisidir. Mektubun yer aldığı kitaba —Συλλογή των εις την Ελληνικήν Βιβλιοθήκην, και τα Πάρεργα Προλεγομένων, και των συγγραμμάτων του Αδαμαντίου Κοραή : Εις την οποίαν προστίθενται όσα κατεχώρησεν εις τον Λόγιον Ερμήν, ο υπ' αυτού συγγραφείς βίος του και το πανομοιότυπον της επιταφίου επιγραφής μετά της εικόνας του (ed. Ph. Phurnaraces, 1833)— şuradan ulaşılabilir: <http://anemi.lib.uoc.gr/metadata/3/e/a/metadata-39-0000426.tkl> (erişim tarihi: 16.07.18). Çeviri, mektubun ilk sayfaları (dijital kitapta s. 38-42) göz önünde bulundurularak yapılmış gibi duruyor.

“Mukaddime”, *Paris Faciaları*’nda “İfade-i Mahsusa”, *Prusya’da Askerlik Âlemi*’nde “İfade-i Meram”, *Tembeller Muaşakası*’nda “Mukaddime”, *Hikâye-i Rehnüma-ı Garaip*’te “Rehnüma-ı Garaip”, *Sefiller*’de “Bir İki Söz”, *Gabriel’in Günahı*’nda “İfade-i Mütercim”, *Graziyella*’da “Mukaddime”, *Kadınlar Muharebesi*’nde “Birkaç Söz”, *Kafkas Üserası*’nda “İfade-i Mahsusa”, *Küçük Hanri*’de “Mukaddime”, *Manon Lesko*’da “İfade”, *Meprizon Tercümesi*’nde “Mukaddime”, *Hülasa-ı Hümayunname*’de “İfade-i Mahsusa”, *Kaptan Hatras’ın Seyahati Kutb-ı Şimaliye Seyahat*’te “Bir İki Söz” ile “İfade”, *Deniz Altında 20000 Fersah Seyahat*’te “İfade” ile “İhtar”, *Arzdan Kamere Seyahat Seyahat-i Harikulade*’de “İfade”, *İberistan-ı Almanı*’de “Takdimename” ile “Mukaddime” başlıklı yanmetinler bulunur. Görüldüğü gibi, başlıkların hemen hemen hepsi genel sözlerden ibarettir. Özellikle “mütercim” kelimesini içeren başlıklar sayesinde yazılar yayıncı notlarından kolaylıkla ayrılır. Bütüncede çevirmene ait olduğu, hatta önsöz olduğu ilk bakışta fark edilemeyen tek yazı “Rehnüma-ı Garaip” başlığından sonra gelen bir paragraflık metindir. Bu imzasız önsözde Halil Fahri “eser-i âcizane”sindeki hatalarının affedilmesini ister. Kitapta çeviri metin “Hikâyet” başlığıyla başlar. *Hikâye-i Rehnüma-ı Garaip*’teki önsözün dışında, altına ad yazılmamış yanmetinler şunlardır: *Alayın Kraliçesi*’ndeki “İhtar”, *Hülasa-ı Hümayunname*’deki “İfade-i Mahsusa”, *Deniz Altında 20000 Fersah Seyahat*’teki “İhtar”, *İberistan-ı Almanı*’deki “Mukaddime”. Bunlardan bazılarında çevirmen kendisinden üçüncü tekil şahıs olarak bahsedip adını yazı içinde geçirir. Öbürlerinde ise “taraf-ı âcizanemden tercüme olunan” gibi ifadeler bulunduğu için metni çevirmenin yazdığı anlaşılır.

Yanmetinlerin çoğu bir iki sayfayı geçmez. En uzun yanmetin *İberistan-ı Almanı*’dedir. Kitapta Keçecizade Macit Paşa’nın iki ayrı önsözü olduğu için bunlar 16 sayfa tutar ama, 478 sayfalık çeviri metin düşünüldüğünde bu önsözlerin kitabın yüzde beşi bile etmediği görülür. Özellikle “İhtar”lar birkaç cümleden ibarettir. *Manon Lesko*’daki “İfade”, *Deniz Altında 20000 Fersah Seyahat* ve *Alayın Kraliçesi*’ndeki “İhtar”lar hariç bütün yanmetinler önsöz konumundadır. Önsözlerle sonsözlerin bir kısmı Arapça sayılarla numaralandırılmışsa da çoğunda sayfa numarası yoktur. Buna rağmen yanmetinlerden sonra gelen çeviri metinler sayfa 1’den başlamaz, yani çevirmene ait yazıların da çevirinin bir parçası olduğu biçimde de gösterilir. Bu uygulamaya *İberistan-ı Almanı* ile *Meprizon Tercümesi*’nde rastlanmaz. *İberistan-ı Almanı*’de hem “Mukaddime” hem de “Takdimename” Arapça sayılarla ayrı ayrı

numaralandırılmıştır. Çeviri metne gelindiğinde sayılar yine baştan başlar. *Meprizon Tercümesi*'nin önsözünde ise sayılar değil, Arap harfleri kullanılmıştır. Sayı yerine harf kullanmanın yaygın olmadığı, yazarın veya yayıncının yanmetinlerini içeren kitaplara bakıldığında da anlaşılır. Neredeyse bütün kitaplarda sayfalar sadece sayılarla işaretlenmiştir.

3.2.2. İçerik Açısından İnceleme

Bu altbaşlıkta daha önce belirtilen yanmetinlerin içeriği örneklerle anlatılacak, böylece çevirmenin yanmetni yazma amacı açığa çıkarılacaktır. Bütüncedeki önsözlerle önsözlerin içeriğine bakılınca şunlar göze çarpar: 1. Çeviri yapma sebeplerini anlatma. 2. Kaynak metni tanıtmak, tavsiye etme. 3. Kaynak metin yazarı hakkında bilgi verme. 4. Çevrilmiş veya çevrilecek başka eserler hakkında bilgi verme. 5. Özür veya af dileme. 6. Erek kültür, erek kültür toplumu, tarihi hakkında bilgi verme. 7. Çeviri yöntemlerini açıklama. 8. Teşekkür veya ithaf etme.

3.2.2.1. Çeviri Yapma Sebeplerini Anlatma

Yanmetinlerin büyük bir kısmında çevirmenler niye çeviri yaptıklarını, söz konusu eseri niye seçtiklerini, bu işe nasıl başladıklarını anlatırlar. Sözelimi, *Arzdan Kamere Seyahat Seyahat-i Harikulade*'de Mazhar Bey insanların “esassız, efkâr-ı milliye için muzır birtakım hikâyât-ı ecnebiye mütalaası hevesini” yavaş yavaş bıraktığından bahseder (Vern 1309/1891-92: 4); fennin ciddiyeti gittikçe anlaşılıyordur, “İşte (Jul Vern)in eserleri de fennin mühim bir mebhasını şârih olduğu, milel-i sairenin meayib-i ahlakiyesini [ahlaklarındaki kusurları] âdât-ı zemimesini [kötü âdetlerini] nakletmek gibi münderecat-ı muzırradan azade bulunduğu için, efkâr-ı Osmaniyeyi tenvir etmeye başlayan meyl-i ciddiyât tarafından, fevkalade bir rağbetle telakki olunmuştur” (Vern 1309/1891-92: 5). Mazhar Bey bu romanın yazarın öbür romanlarından daha da üstün olduğunu söyler. Çeviri yapmak pek çok önsözde vatana hizmetle bir tutulmuştur. *Kafkas Üserası*'ndaki “İfade-i Mahsusa”da Yakup Vasfi herkesin meşrebine göre vatana hizmet ettiğini, kendisinin de eser verme şerefine nail olmak istediğini şöyle anlatır:

Saye-i maarifpiraye-i şehinşahide ben çağda olan vatandaşlarımın ebna-ı vatana [vatanın evlatlarına] hüsn-i hizmet etmek efkârıyla alâ-kadri'l-imbân [mümkün

mertebe] ibraz-ı hüner ve irfan etmekte ve elsine-i enamda [halkın konuştuğu dillerde] ipka-ı nıknam [namını daimi kılma] niyetiyle nevbenev [yeni yeni] eserler neşreylemekte olduklarını çeşm-i ibret ve ayn-ı mefharetle [ibretle ve iftiharla] görüyorum.

Her fert hamiyetmend [faziletli] mesleğine muvafık mehasin-i efal [güzel fiiller] ile ebna-ı vatanına hüsn-i hizmetler ettiği halde böyle bir şereften şimdiye kadar hissemend olamadığıma teessüfler ederek şimdiden sonra olsun vayedar-ı mefharet olabilmeye [iftihardan nasibimi almaya] gece gündüz çalışıyorum.

Herkesin bir mesleği olduğu gibi benim de mesleğim askerlik yani din ve vatan uğrunda feda-ı can edecek kahramanlara rehberlik olduğu için meslek-i saireye faik [başka mesleklerden daha üstün] ve hakikaten bu meslek iftihar olunmaya seza ve layık ise de insan ölenler için bulunduğu mevkinin şerefiyle şerefyap olmak değil – belki kendi şerefiyle bulunduğu mevkiyi şerefnisap etmek lazım geleceğinden bendeniz de buna istinat ederek came-i cündiyetimi [askeri üniformamı] ziynet-i hame [kalem süsü] ile tezyin etmek istiyorum. (Mösyö Mestr 1298/1880-81: 2)

Yakup Vasfi günden güne yeni eserlerin basıldığını, vatandaşların ellerinden geldiğince çalıştığını anlatır. 19. yüzyıl Şami Azimzade Sadık El-Müeyyed’in *Küçük Hanri*’de dediği gibi “maarifin terakkisine hizmet edecek fırsatlı asırlardandır” ([y.y.] 1297/1879-80: 3). Sadık El-Müeyyed de “Mukaddime”sinde ahlaka, edebiyata, fenne dair çeşit çeşit kitaplar “telif edil[diğini]” söyleyip “maarifmend-ı zamanın silkine bi’l-iktifa [zamanın bilgili insanların yolunu tutarak] az çok edebiyata hizmet edecek olan işbu Küçük Hanri nam eser-i müfidi Fransızcadan bi’t-tercüme vaz-ı destgâh-ı tertip eyledim [tercüme ederek tertip etme kudretini gösterdim]. Vakıa bu eser her ne kadar telifat-ı saireye mukayyes olamazsa da şimdiye kadar meydana çıkan müellefat içinde dahi henüz nevresidegân-ı vatanın tehzeb-i ahlakına medar olabilecek asarın nedret üzere olması şu eserden istifadeyi celp edeceği azade-i kayd-ı iştibahtır [şüphesizdir],” der ([y.y.] 1297/1879-80: 3-4). Sadık El-Müeyyed vatanın gençlerine ahlakı düzgünce öğretecek eserlerin azlığından dem vurup gençlerin *Küçük Hanri*’den faydalanacağını temin eder. Çeviri ona göre telif eserin yerini tutamaz, yine de edebiyata iyi kötü hizmet edecektir.⁶⁹

Graziyella’da (1296/1878-79) Yusuf Neyyir benzer konuları ele alır. “Mukaddime”sinde ahlakın, terakkinin öneminden bahseden Yusuf Neyyir bizde

⁶⁹ Fransızcadan tercüme yoluyla tertip edilen bu eser aslında Almancadır, Christoph von Schmid’in *Wie Heinrich Von Eichenfels Zur Erkenntnis Gottes Kam* adlı eseridir.

“numune” sayılabilecek eserler varsa bile bunların yeterli gelmediğini, daha çok tercüme yoluna gidilmesi gerektiğini şöyle anlatır:

Gerçi asrın şu icabı neticesi olarak bizde dahi bir vakitten beri bazı erbab-ı himemin asar-ı kalemiyesi bu yolda bize oldukça numunenüma olmakta ise de bunların miktarı ihtiyacât-ı hazıramızın icabât-ı tabiiyesiyle mütenasip olmadığından ve her nasıl olsa maarif ve medeniyeti bir suret-i muntazamada istikrar ve mükemmelen irae-i asar etmiş bir heyet-i medeniyenin servet-i müktesebe-i ilmiyesinden istiane [yardım isteme] bizim gibi maarif nerdübanının [merdivenin] daha birinci kademesine ayak atabilmiş bir heyet için derece-i vücupta idüğünden [lüzumlu derecede olduğundan] nekais-i esbab-ı tahsili [tahsil için lazım olan şeylerdeki eksiklikleri] ikmal ve bu suretle vukuf [bilgi] ve malumatımızı bir nokta-ı kifayeye isal edinceye kadar teliften ziyade tercüme cihetine sarf-ı efkâr ve iktidar etmek lazım gelir.

Çünkü telifte kemal vukufta kemale ve vukufta kemal ise esbap ve vesail-i tahsilin nekaisten vareste [kurtulmuş] olmasına tevakkuf eder [bağlıdır].

Biz ise henüz mekteplerimizi bihakkın telifte muktedir bir müntehi [son sınıfa gelen] değil okuduğu fenlerin teferruatını kendi kendine taharri ve ikmal edebilecek istidadı haiz bir müstahriç [anlam çıkaran] bile yetiştirecek dereceye getiremedik. ([y.y.] 1296/1878-79: 10-11)

Yusuf Neyyir “Mukaddime”sinin devamında bu sebeplerle ortaya çıkan bir “lüzum-ı istiane”den bahseder ([y.y.] 1296/1878-79: 11). Telif eserin üretilmesi için bilgi eksikliği giderilmelidir, ama kendi dillerinde yazılmış özgün eser de azdır. Bu durumda başka dillerden yardım istemek gerekir. Halihazırda ilimle fenle ilgili pek çok “mütercem” eser çıkıyordur (a.y.). Bu eserlerin faydası görüldükçe insanların hevesinin arttığını söyleyen Yusuf Neyyir hangi kitapların çevrilmesi gerektiğini şöyle anlatır: “Şu kadar ki tercüme edilecek kitapta aranılacak şartların biri ve belki en mühimi o kitabın münderecatının aklen ve hikmeten makbul olması ve alelhusus bizim ahlak ve âdâtımıza tevafuk etmesidir yoksa şu şeraiti haiz olmayan bir kitabın tercümesi menfaati değil bilakis mazarratı mucip olur [zarara yol açar] şu hâle nazaran emr-i intihabın bir dikkat-i fevkalade dairesinden geçirilmesi lazım gelir” ([y.y.] 1296/1878-79: 11-12). Çevirmene ait yanmetinlerde terbiye, âdet, ahlak konuları tekrar tekrar geçer. Seçilen eserin “zararlı” yanları varsa bile bunlar çeviri sırasında ayıklanır. *İberistan-ı Almanî*’nin “Mukaddime”sinde Keçecizade Macit Paşa metni çevirme amacını açıklarken “tercüme”de Müslümanlığa ters düşecek bir sözün geçmemesine gayret ettiğini şöyle anlatır: “İfadât ve tafsilat-ı mebsutadan [açık ifadelerle açıklamalardan]

münfehim olmuş [anlaşılmiş] olacağı veçhile mevzu-ı mevki-i bahis olan eseri yalnız etfal-i müslimine münhasır olmak üzere meydana getirmeyip her sınıf-ı nevresidegân için tercüme eylediysen de hedef-i maksadım başlıca kendi dindaşzadelerimin terbiyesine hizmetten ibaret olduğuna binaen eserin gerek mensur ve gerek manzum kısmında mutekadât-ı salime-i İslamiyeye gayrimuvafık bir şey bulunmamasına bigayet [gayetsiz, sonsuz] dikkat ve itina ettim” (Şimid 1306/1888-89: 7-8).

Bazı yanmetinlerde vatana hizmet etmenin dışında kişiye özgü sebepler öne sürülür. Sözelimi, M. Tefvik *Prusya’da Askerlik Âlemi*’ni *Hakikat* gazetesinde kendisine görev verilince “Türkçeye nakil ve tercüme” eder ([y.y.] 1298/1880-81: 2). A. Arifi *Tembeller Muaşakası*’nın “Mukaddime”sinde ne edebiyatın ilerlemesine ne de ahlakın önemine değinir, onun yerine şöyle ilginç bir konuşma yazar:

- Romanınız pek hoş, pek güzel!
- Kimin romanı?
- Sizin.
- Hayır efendim o benim değil, Fransa meşahir hikayenüvisanından (Öjen Sü)nün, ben yalnız tercüme ettim.
- Tercümesi de güzel.
- Hayır! Hakikat böyle değil. Tercümede bin türlü hatalarım vardır, zira ilk tercümemdir. Binaenaleyh mazur-ı şayan-ı affım.
- Herhalde benim hoşuma gitti.
- Evet benim de hoşuma gitti de tercüme ettim hatta tab ve neşrine bile cesaret eyliyorum.
- Şayan-ı tebriksiniz.
- Öyle ise teşekkür ederim. (Sü 1300/1882-83: 2)

Öteki yanmetinlerin hiçbiri bu tarzda yazılmamıştır. Çoğu çevirmenin aksine A. Arifi terakkiyi veya vatani hizmeti öne sürmemiş, “hoşuma gitti de tercüme ettim” açıklamasıyla yetinmiştir. Mahmut Ekrem de *Meprizon Tercümesi*’nin (1291/1874-75) “Mukaddime”sinde kitabı Fransızcaya heves ettiği için, “tecrübe-i kalem” olsun diye “Türkçeye nakil ve tercüme” ettiğini söyler. Eseri kendisinin seçmediğini, dil hocasının ona tavsiye ettiğini belirten Mahmut Ekrem aslında İtalyanca olan kitabı aradil kullanarak çevirmiştir.

Kimi önsözlerde erek kültür okurunun teşviki veya belli eserlere rağbet göstermesi sebep olarak gösterilir. Ahmet Suphi *Esrar-ı Saray Kralı*’ndaki “İfade-i Meram”ında, “Eğlence ile ahlak dersini cem eden yani eğlenerek istifadeyi ve istifade ederek imrar-ı vakti mucip [vakit geçirmeye vesile] olan bu cins edebiyat-ı garbiyeden lisanımıza

tercüme olunanların bizde dahi mazhar-ı kabul olduğunu gördüğüm için Fransa'nın meşahir-i üdebasından (Ağzavye – dö – Montepen)in telifi olan işbu 'Esrar-ı Saray Kralı' hikâye-i garbiyesini intihap ederek lisanımıza tercüme etmek arzusunda bulundum,” der (Montepen 1293/1876-77: 2). Ahmet Münif de *Paris Faciaları*'ndan önceki tercümesinin epey tutulduğunu dile getirip teşvikkâr muamelelerle karşılaştığı için bu kitabı tercümeye cesaret ettiğini söyler (Teray 1298/1880-81: 2).

Kaptan Hatras'ın Seyahati Kutb-ı Şimaliye Seyahat (1308/1890-91) kitabını ortaklaşa tercüme eden Ahmet İhsan ve Mazhar Beyler önsözlerini ayrı ayrı yazar; ama ikisi de bu işe niye beraber kalkıştıklarının hikâyesini anlatır. Mazhar Bey kitaptaki “İfade”sinde durumu şöyle özetler: “Bundan birkaç ay evvel, bilmeyerek bir birader-i vicdanımın inkisar-ı kalbine [kalbinin kırılmasına] sebep olmuştum. [...] Ben ‘Kaptan Gran’ın Çocukları’ romanını neşrederek efrad-ı vatana hizmet etmek istemiştım. Fakat o hizmetin benim fikrimde olan ve fenni romanlar neşriyle nevresidegânı [gençleri] fenne alıştırmak maksad-ı mukaddesine hadim bulunan bir arkadaşımın teesürüne bâdi [sebepl] olduğunu bilahare haber alınca pek müteessir oldum” (Vern 1308/1890-91: 6). Bahsettiği romanı çeviren öteki kişi Ahmet İhsan'dır. Mütercimler istemedikleri bir rekabetin içinde bulurlar kendilerini. Daha sonra *Kaptan Hatras'ın Seyahati Kutb-ı Şimaliye Seyahat* kitabının da iki taraftan tercüme edildiği ortaya çıkınca bu sefer Ahmet İhsan'la Mazhar Bey bir araya gelir. “Bir İki Söz” ve “İfade” başlıklı önsözlerde daha çok ortak çevirinin sebepleri anlatılrsa bile, yine çevirinin vatana millete hizmeti vurgulanır.

Özetle, yanmetinlerin çok büyük bir kısmı ilim irfanda ilerlemenin önemi üstünedir. Çeviriler genellikle vatana hizmet etmek için yapılır. Bu eserler basıldıkça bilgi eksikliği giderilecek, vatandaşlar okumaya alışacak, ama bir yandan da din ahlak bozulmayacaktır. Yanmetinlerin birkaçı ise kişisel sebepler içerir. Çevirmen ya görevi icap ettirdiği ya o sırada dil öğrendiği, yahut da sırf beğendiği için eseri çevirmiştir.

3.2.2.2. Kaynak Metni Tanıtma, Tavsiye Etme

Yanmetinlerde çevirmenler eserin konusundan, karakterlerinden, faydalarından da söz edebilir. H. Nazım'ın “Mukaddime-i Mütercim”de anlattığına göre *Engizisyon Esrarı*'nın “mevzusu on beşinci asrın evahirinde [sonlarında] halkın taassub-ı cahilanesinden bilistifade insaniyeti tahakküm-i müstebidaneleri [baskıcı tahakkümleri]

altında inlemek üzere İspanya’da kesb-i nüfuz ve miknet etmiş [güç, kuvvet elde etmiş] olan papaslardan mürekkep Engizisyon (teftiş-i akait [inançların teftişi]) cemiyet-i melunesinin birtakım ebna-ı beşer hakkında icra eylemiş olduğu mezalim-i gaddarane [gaddarca zalimlikler] ve tazyikat-ı celladaneyi [kayıcı baskıları] tarih nokta-ı nazarınca bi’l-muhakeme tasviriden ibaret olduğuna göre muhtevisinin kamilen hayalât nevinden olmaması tabiidir” ([y.y.] 1296/1878-79: 2). Mahmut Ekrem kendi önsözünde *Atala*’yı “(Şaktas) ve (Atala) namlarında bir vahşi ile vahşiyenin macera-ı aşk ve muhabbetlerinden ibaret ise de mecmu [bütün] bir bağ-ı tabii-i püribrettir. Ne bağ-ı ibret ki her köşesinden nice enhar-ı hikmet ve hakikat [hikmet ve hakikat nehirleri] çoşan ve her meşceresinde [ağaçlığında] nice esrar ve asar-ı letafet ve garabet muhtefi [gizli] ve nihandır!” diyerek tarif eder ([y.y.] 1288/1871-72: 3). Hem eserin konusuna değinen hem de eseri öven başka bir yazı Ahmet Midhat’ın *Gabriel’in Günahı*’ndaki “İfade-i Mütercim”idir; “Fransız muasirin-i müellifininden [çağdaş yazarlardan] Şarl Meruvel’in bu eseri Paris’in ahlak ve âdât-ı cedidesi üzerine müpteni [kurulmuş] bir hikâyedir”, bu sebeple de “mucib-i istifadedir” (Meruvel 1299/1881-82: 2). Kaynak metni etraflıca tanıtan, hatta eserin başka dillere nasıl çevrildiğini anlatan tek kişi *Hülasa-ı Hümayunname*’nin (1304/1886-87) “mülâhhis”i Ahmet Midhat’tır. “İfade-i Mahsusa”sında hem eserin tarihçesini verir hem de kendisinin bu hülasa işi ile nasıl görevlendirildiğini anlatır.

Kimi önsözlerde kitabın, içeriğinden dolayı çevrildiği vurgulanır. A. Tahir *İbn-i Sirac-ı Ahir*’de Endülüs felaketini birkaç paragraflık bir yazıyla anlattıktan sonra şöyle der: “İmdi bu Endülüs felaket-i azimesi dünyanın en müthiş inkılabâtından ve hususiyle kulub-ı ehl-i İslamı [Müslümanların kalplerini] dağdar edecek mesaipten [üzecek musibetlerden] olması ve işbu risale dahi vatanının miftah-ı teshirini [zaptedilmesi için anahtarı] kendi eliyle adâya [düşmana] teslim etmiş olan müşarünileyh Ebu Abdullah’ın ve münhasıran ahfadından [torunlarından] bulunan İbn-i Hamit’in sergüzeştlerini tasvir etmesi hasebiyle lisanımıza nakil ve tercümesini vezâiften addeyledim” (Şatobriyan 1298/1880-81: 3).

Bazı çevirmenler kitabın bölümleri hakkında da bilgi verir. Örneğin, Ahmet Ata *Kadınlar Muharebesi*’ndeki “Birkaç Söz”de hikâyenin dört kitap ile bir hatimedem, yani sonuç bölümünden oluştuğunu söyler (Düma 1298/1880-81: 2). Başka bir örnek *İberistan-ı Almanî*’nin “Mukaddime”sinde görülür (Şimid 1306/1888-89: 4).

Keçecizade Macit Paşa önsözünde kitapta 190 tane kısa kısa hikâyenin bulunduğunu, her hikâyenin de bir iki ders ile birtakım nasihatleri içerdiğini belirtir.

3.2.2.3. Kaynak Metin Yazarı Hakkında Bilgi Verme

Yanmetinlerde yazar hakkında bilgi verilirken bir yandan da bu kişi övülür. Övgüler bazen kitabın defalarca basılması, çeşit çeşit dillere çevrilmesi gibi verilere dayandırılabilir bile bu parçalar okuru ister istemez yönlendiren kısımlardır. Yazarın veya eserin Avrupa’da herkesçe bilindiği bir gerçek olabilir; ama bu bilgi okurun da söz konusu kitleye katılması için bir çağrı niteliğindedir. Günümüzde kitap kapaklarına baskı sayısının veya adedinin yazılması ile eşdeğer tutulabilecek bir uygulamadır bu.

İberistan-ı Almanî’nin “Mukaddime”sinde Keçecizade Macit Paşa eserin “medeni diller”in hepsine çevrildiğini, elindeki nüshanın altıncı baskı olduğunu, o baskıdan sonra bile eserin muhakkak ki yeniden basıldığını şöyle anlatır: “Müellif-i müşarünileyhin [Schmid’in] sair asar-ı bergüzidesi gibi [bu eser de] âlem-i medeniyette bir revac-ı azime [büyük rağbete] mazhar olmuştur filhakika elsine-i mütemeddinenin kâffesine tercüme olunmuştur hatta tercüme-i âciziye asıl ittihaz eylediğim Fransızca nüshası altıncı tertip olup işbu nüshanın intişarından beri eser-i mezkûr yeniden tab ve temsil edilmiş olsa gerektir” (Şimid 1306/1888-89: 3-4). Benzer bir tanıtım *Arzdan Kamere Seyahat Seyahat-i Harikulade*’nin “İfade”sinde görülür; “Jül Vern şöhreti âlemi tutmuş bir hakim-i hakikatbeyandır,” diyen Mazhar Bey (Vern 1309/1891-92: 3) bu şöhreti kanıtlamak istercesine eserin faydalarından bahsettikten sonra şöyle yazar: “Bu cihetle Fransa akademisi tarafından bilhassa nail-i takdir ve tahsin olmuş ve ekseri lisanlara tercüme edilerek rağbet-i fevkalade kazanmıştır. Hatta elimizdeki nüshası yirmi sekizinci tabıdır” (Vern 1309/1891-92: 5). Yazar fenle edebiyatı birleştirebilen, insanlar arasında dehasıyla bilinen, maharetini göstermiş bir hikâyecidir (a.y.). Mazhar Bey bunu okura tekrar tekrar hatırlatır.

Ahmet Midhat ile Ebüzziya Tevfik *Üç Yüzlü Bir Karı*’nın “Kariine” başlıklı önsözünde yazarın özelliklerinden bahsederken onun kendi sözüne başvurarak şöyle der: “Biz evveleminde hikâyenin musavvirini [hikâyeyi tasvir edeni; Paul de Kock’u] size tanıtmak ister isek şu kadar deriz ki bu zat – yalnız mensup olduğu millet indinde değil zamanımızca fıkdanı [eksikliği] bütün Avrupa halkınca zayıat-ı azimeden madut olabilecek [büyük kayıplardan sayılabilecek] – bir Fransız münşisidir [usta yazardır].

Hatta yazdığı şeylerde insanı ağlatarak güldürmek ve güldürerek ağlatmak ile meşhurdur. Ve hatta kendisinin facia yazmakta kalemi daha kuvvetli olduğu cihetle o yolda yazı yazmaya tavsiye eden dostlarına ‘İnsanı ağlatmak güldürmekten kolaydır fakat hüner kalemi insanı güldürebilecek surette istimaldedir’ dediği dahi mukayyettir” (Kok 1294/1877-78: 2).

Görüldüğü gibi, yazar hakkında bilgi verilirken özellikle şöhreti öne çıkarılır. Bu şöhret bazen o kadar muazzamdır ki çevirmen yazarı tanıtmaya lüzumu hissetmez. Şemsettin Sami *Sefiller*’deki “Bir İki Söz”de böyle bir tavır takınarak, “Tercümesini mübaşeret ettiğimiz bu kitabın muharriri Viktor Hügo o kadar meşhur bir zattır ki hakkında bir söz bile söylemek abestir; herkes Viktor Hügo’nun namını işitmiş, ve büyüklüğünü öğrenmiş olduğundan, bizim tarif veya meth ü sitayişimize hacet yoktur,” der (Hügo 1297/1879-80: 3).

3.2.2.4. Çevrilmiş veya Çevrilecek Başka Eserler Hakkında Bilgi Verme

Çevirmen yanmetinlerde kendi çevirdiği veya çevireceği bir eserden, yahut yazarın başka bir eserinden söz edebilir. Özellikle “İhtar”lar daha sonra çıkacak eserler üstünedir. Örneğin, Ahmet İhsan *Deniz Altında 20000 Fersah Seyahat*’in “İhtar” başlıklı sonsözünde şunları söyler:

Kaptan Nemo’nun akıbet-i hali ile harikulade sefinesi [gemisi] olan Notilus’un ne olduğunu anlamak için (Jül Vern)in asarından olup taraf-ı âcizanemden tercüme olunan “Deniz Altında Seyahat”in zeyli “Gizli Ada” namındaki romanı mütalaa lazım gelir. Üç ciltten mürekkep olan Gizli Ada mücelledi 20 eczası 16 kuruş fiyatla her kitapçıda satılmaktadır. “Gizli Ada”ya fevkalade rabitası [bağlılığı] olduğundan dolayı “Deniz Altında Seyahat” ile peyda-ı alaka eden “Kaptan Gran”ın Çocukları” namındaki Jül Vern’in fevkalade mükemmel ve fenni romanı beher cüzü de iki resmi havi olmak üzere üç gün sonra neşre başlanacaktır. (Vern 1307/1889-90: 392)

Mütercim Ahmet İhsan burada *Deniz Altında 20000 Fersah Seyahat*’le ilgili başka romanlara da dikkat çeker. Kitap fiyatı, satış yeri, cilt sayısı, kitabın resim içerip içermemesi hakkında bilgiler verir. Bu açıdan ihtar Arakel Efendi’nin tanıtım yazılarına epey benzer. Yazıda çevirmen-okur ilişkisinden ziyade satıcı-müşteri ilişkisi göze çarpar.

Yine Jules Verne’in bir eseri olan *Arzdan Kamere Seyahat Seyahat-i Harikulade*’de Mazhar Bey romanın “(Etraf-ı Kamerde Seyahat) namında[ki] zeyli”nden söz edip

“inşallah (Etraf-ı Kamerde Seyahat) de aslındaki mükemmel resimlerle müzeyyen olarak mevki-i intişara vazedilecektir,” der (Vern 1309/1891-92: 5-6). Yanmetinlerde sadece yazarın zeyillerinden, yani ilave kitaplarından bahsedilmez, çevirmene ait zeyiller de söz konusu olabilir. Ahmet Midhat *Alayın Kraliçesi*’ndeki “İhtar”da romanın sonunun güzel bir girizgâh olacağını, “vakanın bundan sonrası için tasavvur ve tahayyül edilebilecek olan suret”inin kendi yazdığı ilave kitapta görülebileceğini söyler ([y.y.] 1295/1878: 226-227).

Ahmet Midhat ile Ebüzziya Tevfik *Üç Yüzlü Bir Karı*’da Paul de Kock’un “miktarı seksen parçaya varan sair hikâyelerini dahi gerek tercüme ve tahrir ve gerek mütalaa ve iştira cihetlerince bir ehveniyet olmak için yine bu yolda hükmünü tercümede devam” edeceklerini belirtir (Kok 1294/1877-78: 3). Bu vesileyle *Üç Yüzlü Bir Karı*’yı beğenen okur benzer hikâyelerin yayımlanacağını öğrenir.

3.2.2.5. Özür veya Af Dileme

Yanmetinlerin kaydadeğer bir kısmında çevirmen metindeki hataları için özür dileyip okurdan bu hataları hoş görmesini ister. Sözgelimi, *Meprizon Tercümesi*’ndeki “Mukaddime”de Mahmut Ekrem hatalarını acemiliğine verip okurun affına sığındığını şöyle anlatır:

Asıl kitabın münderecatı câbecâ [yer yer] ehemmiyetten hali [boş] olmamak ve tercümesinin kısım-ı azimi cemi zamanda [her zaman] aczini muterif olan [güçsüzlüğünü itiraf eden] müterciminin o lisanda pek müptedi [acemi] bulunduğu zamana tesadüf etmek gibi birtakım sebeplerden dolayı şüphe yoktur ki şu tercümede enzar-ı erbab-ı mütalaaaya [okurların nazarınca] pek çok hata ve kusur manzur olsun [görölsün]. Mamafih ummam ki emsal-i sairesi hakkında bidiriğ tutulan [esirgenmeyen] muamele-i af ve iğmazdan [göz yummadan] bu eser —kusurunun itirafıyla beraber— mahrum ve mehcur [uzak] olsun. (Pellico 1291/1874-75)

Mahmut Şevket *Manon Lesko*’daki “İfade”sinde “tercüme”sinin beğenilmeme ihtimali olduğunu, herkesin farklı farklı düşünebileceğini, kendisinde iktidar görenlerin daha iyisini tercüme edebileceğini söyleyip şöyle devam eder: “Bazı kitaplarımıza hata ve savap [doğru yanlış] cetveli ilave olunuyor. Fakat şimdiye kadar gerek telif ve gerek tercüme olsun neşrolunan romanlarda öyle bir cetvele tesadüf etmedim diyebilirim. Mahaza [bununla beraber] Manon Lesko için bir hata ve savap cetveli tertip etmek niyetinde idim. Lakin öyle bir cetvel tertibine kalkışılması ‘Manon Lesko’ nun rubu

[dörtte biri] kadar bir kitap yazmak lazım geleceği varid-i hatır oldu [aklıma geldi] binaenaleyh takasir-ı vakıanın [olaylarla ilgili kusurların] affını kariin-i kiramin merhamet-i hatapuşanelerinden [kabahati örten merhametlerinden] istidaya mecbur oldum” (Preost 1297/1879-80: 244).

Bu türden dilekleri dua sözıyla bitiren de vardır. Yakup Vasfi *Kafkas Üserası*’nda kendisini acemi diye tanımlar; hatalarının yüzüne vurulmamasını, affedilmesini isteyip sözlerini “Başarı sadece Allah’tandır” duasıyla şöyle bitirir:

Tercümede vuku bulan hata ve noksanlar ve sebküraptça [tutarlılık açısından] görülecek sehiv ve noksanlar damen-i af ile mestur buyurulursa [örtülürse] benim gibi bir nevhevesin şehrah-ı maarifte [maarif yolunda] tayy-ı merahil edebilmesine [yol almasına] muavenet edilmiş olacağından herhalde hame ve karihamın [kalemimin, zihin kudretim] karasını yüzüme urmamaları dileğiyle hatm-i kelim eyliyorum. Ve minallahi’t-tevfik. (Mösyö Mestr 1298/1880-81: 2)

Bazı çevirmenler vatana hizmet etme amaçlarını af dilerken de öne çıkarırlar. Örneğin, A. Tahir *İbn-i Sirac-ı Ahir*’de kabiliyetinin aslında bu işe yetmeyeceğini kendisinin de bildiğini söyleyip “böyle bir şeye cesaretim hüsnüniyet ve ihvan-ı din ve vatana [din kardeşleriyle vatana] hizmet fikrinden münbais[tir]” der (Şatobriyan 1298/1880-81: 3). Ona göre, vatanın lütufkâr insanları kendisini takdir edecek, bu hizmetini göz önünde bulundurarak hatalarını affedecektir.

3.2.2.6. Erek Kültür, Erek Kültür Toplumu ve Tarihi Hakkında Bilgi Verme

Çevirmenler genellikle çeviri yapma sebeplerini anlatırken erek kültürle ilgili hem öznel hem nesnel bilgiler verir. Sözgelimi, Ahmet Midhat *Hülasa-ı Hümayunname*’de (1304/1886-87) Edirne’deki Muradiye Medrese-i Atıkası müderrisi Ali Çelebi’nin söz konusu eseri nasıl tercüme ettiğini anlatır. H. Nazım *Engizisyon Esrarı*’nda (1296/1878-79) Osmanlı yazarlarının daha önceden Engizisyon devrine dair hiçbir malumat vermediğini dile getirir. Mazhar Bey *Arzdan Kamere Seyahat Seyahat-i Harikulade* (1309/1891-92) için yazdığı “İfade”de, Arakel Efendi’nin okurlarca tanındığını, düzeni tertibi benimseyerek yayıncılık alanında öne çıktığını söyler. M. Tevfik’in *Prusya’da Askerlik Âlemi*’nde (1298/1880-81) yazdığına göre o sırada, yani 1880’lerin başında ahalide gözle görülür bir hikâye okuma hevesi vardır. Öte yandan, *Paris Batakhaneleri*’nin mütercimi Mehmet Hilmi “Mukaddime”sinde “eram [rahat]

vakitlerini nesayih-i hasene ile memlu [iyi nasihatlerle dolu] roman kitaplarıyla mürur eyleyen kısmın sagirü'l-adet ol[duğunu]" belirtir (Montepen 1297/1879-80: 3). Ona göre, "millettaşları" kitap okuyarak vakit geçirmeye henüz yeterince itibar etmemektedir (a.y.). Bu örneklerdeki gibi bilgiler yanmetinlerde sık sık geçer. Dolayısıyla, çevirmene ait önsöz veya sonsözler erek kültürü tanımada önemli bir rol oynayabilir.

3.2.2.7. Çeviri Yöntemlerini Açıklama

Yanmetinlerin bazılarında çeviri sırasında nasıl bir yol tutulduğu, nelere dikkat edildiği anlatılır. Bu konu üstünde özellikle Ahmet Midhat Efendi durur. Tiyatro oyunu olan *Amiral Bing*'i "iktibas" eden Ahmet Midhat Efendi, "dramın temaşasından lüzumu veçhile lezzet almak için tarihin bu fasıllarını güzelce bilmek lazım gelip bu ise herkese müyesser [nasip] olamadığından izahat-ı lazıme ye yol bulmak üzere roman suretine tahvil etmeyi" tercih ettiğini söyler; ama eserin temel düzenini, bölümlerini de "tağyir" etmemiştir ([y.y.] 1298/1880-81: 2).

Başka bir tercüme, *Bir Fakir Delikanlının Hikâyesi*'ni, şöyle sunar: "İşte bu defa karilerimize böyle bir roman tercümesini takdim ediyoruz. Suret-i tercüme 'harfiyen' değildir. Zira her lisanın kendisine mahsus bir şivesi olmak itikadında sabit bulunduğumuzdan harfiyen tercümede anadile güzel lisanımıza Frenk kokusu vermeyi tecviz etmiyoruz. Müellifin Fransızca olarak tefhim etmeye çalıştığı meramı mütercim dahi Türkçe olarak ifadeye çalışacaktır" (Föyye 1298/1880-81: 4). Her dilin kendine özgü bir söyleyişi olduğunu kabul eden Ahmet Midhat "harfiyen tercüme" yapılırsa anadilinde o yabancı söyleyişin eğreti duracağını düşünür.

Ebüzziya Tevfik ile ortaklaşa tercüme ettiği *Üç Yüzlü Bir Karı*'da da hikâyenin harfiyen tercüme edilmediğini, "mealen dahi tercüme" yoluna gidilmediğini, "hikâyenin hükmünü Türkçe yeniden kaleme aldık[larını]" anlatır (Kok 1294/1877-78: 2). Ahmet Midhat'ın aksine, harfiyen tercüme tercih edenlerden biri Ahmet Ata'dır. Kendisi *Kadınlar Muharebesi*'ne yazdığı "Birkaç Söz"de "aslındaki letafet kaybolmamak için tercümenin mümkün mertebe harfiyen olmasına itina edildiğini" bildirir (Düma 1298/1880-81: 3).

H. Nazım *Engizisyon Esrarı*'nda (1296/1878-79) eserin "cuybar-ı letafetini lisan-ı Osmaniye nakil ve isale hususu"ndan bahseder. Akıtmak anlamına gelen "isale" tabiri

Mahmut Ekrem'in *Atala*'daki "Mukaddime-i Mütercim"inde de geçer; mütercim eseri "İsanımıza nakil ve isaleye kalkış[tığını]" söyler ([y.y.] 1288/1871-72: 4). Bu önsözün hemen altındaki "İfade-i Mahsusa"da ise şunları yazar: "Tercüme ettiğim kitabın bazı yerindeki mebhasların tercümede bazısı *icaz* [az sözle, özlü biçimde söylenmiş] ve bazısı bütün bütün *tay* [çıkarılmış] ve bazısı dahi *tahrif* ve *tağyir* olunmuş [değiştirilerek bozulmuş] ve bu da müellif-i kitapla mütercimin o mebhaslar üzerine nokta-i nazarlarının ihtilaf-ı tabiiyesinden neşet etmiştir" ([y.y.] 1288/1871-72: 7) (italik bana ait). Burada çevirmenin hangi yollara başvurduğu açıkça anlatılır.

Benzer bir açıklama *İberistan-ı Almanî*'nin (1306/1888-89) "Mukaddime"sinde görülür. Keçecizade Macit Paşa eserin İslamiyete uymayan kısımlarını *tay* ve *tenkih* ettiğini, yani bu kısımları lüzumsuz görüp ayıkladığını belirtir (Şimid 1306/1888-89: 8). Kitapta hikâyeler sonuç bölümüne kadar nesir olarak yazılmıştır. Ders niteliğindeki sonuçlar ise manzumdur. Keçecizade Macit Paşa bu usule uyarak hikâyelerin ortasıyla sonuna beyitler koyduğunu, bu beyitleri "ebna-ı memleketin asl-ı vezn-i kadim-i Türki" diye tarif ettiği hece ölçüsüne göre tertip ettiğini söyler (Şimid 1306/1888-89: 4-5). Kendisinin eklediği kısımlar da vardır beyitlerde. Bu duruma şöyle bir açıklama getirir:

Ebyat-ı naçizanemde aslına nispeten fazla demek olan efkârın faydayı müstelzim [garektiren] ve her halde mazarrattan salim şeyler olduğunda iştibahım [şüphem] yoktur mahaza işbu asar-ı zatiyem meyanına sıkışabilmiş olan değersiz efkârın mesuliyeti bittabi tarafıma racidir [aittir] şayet içlerinde değerlice bir fikre tesadüf edilecek olur ise bunun şerefi kısmen kitabın müellifi olan Mösyö Şimid'e ve kısmen dahi bu abd-i ahkara [hakir kula] ait ad buyurulmak lazım gelir zira sünühât-ı âcizaneme [aklıma gelen fikirlere] müşarünileyhin efkâr-ı esasiyesi vesile-i tulu ve tezahür olmuştur demektir. (Şimid 1306/1888-89: 6)

Keçecizade Macit Paşa eklediği parçalara yazarın vesile olduğunu söyler. Ona göre eserin nesir kısmında Alman, manzum kısmında Türk mahiyeti ağır basar (a.y.).

Görüldüğü gibi, yanmetinlerde çeviride izlenen yollara dair pek çok açıklama bulunabilir, hatta ileride nasıl bir yöntem benimseneceği bile anlatılabilir. Örneğin, Keçecizade Macit Paşa'nın niyeti ileride sayfaların sol tarafına pek bilinmeyen Arapça Farsça kelimelerin Türkçelerini yazmaktır. Hatta Osmanlı sınırları içindeki her sınıf için ayrı bir nüsha hazırlamayı, söz konusu kelimelerin tercümelerini bir de o milletlerin dilinde yazmayı planlar (Şimid 1306/1888-89: 6-7).

3.2.2.8. Teşekkür veya İthaf Etme

Yanmetinlerin sadece birinde, *İberistan-ı Almanî*'deki "Takdimename"de, mütercimın ithafı vardır (Şimid 1306/1888-89: 2-5). Keçecizade Macit Paşa tercümesini Teşrifat-ı Umumiye Nazırı ve Divan-ı Hümayun Tercümanı Mahmut Münir Paşa'ya ithaf eder. Övgü dolu bir girizgâhtan sonra eserin hikmetlerinden bahseder. Ona göre tercümesi edebiyat dünyasının yeniyetmelerinin bağında yer alan faydalı bir ağaçtır. Naçiz eserini Mahmut Münir Paşa'ya dostluklarının nişanesi olarak, "uhuvvetimiz irtifasının binde bir mikyasında bir timsali olmak üzere" diyerek ithaf eder (Şimid 1306/1888-89: 4-5).

Tıpkı ithaf gibi teşekkür de yanmetne konu edilmez pek, yine de bütüncede bir örneği vardır. Ahmet Midhat Efendi *Bir Fakir Delikanlının Hikâyesi*'ne (1298/1880-81) yazdığı "İfade-i Mütercim"de Ali Kadir adlı kişiyle aralarında geçen konuşmayı anlatır. Romanı Ahmet Midhat'a tavsiye eden, yazarın adını kâğıda yazıp veren işte bu kişidir. Bu yüzden de Ahmet Midhat Efendi önsözünü Ali Kadir'e teşekkür ederek bitirir.

3.2.3. İşlev Açısından İnceleme

Rodica Dimitriu'nun (2009) çevirmen önsözleri için belirlediği işlevler göz önünde bulundurulursa bütüncedeki yanmetinlerin genellikle açıklayıcı olduğu söylenebilir çünkü içeriğin büyük bir kısmı metnin niye çevrildiğine, yazarın niye seçildiğine, hangi kararların niye alındığına ayrılmıştır. Çevirmen çevirisinden örneklerle okura yol göstermez, metinle ilgili birtakım tavsiyeler talimatlar vermez. Kaynak metin veya kaynak kültür incelemesini, çevirinin erek kültürde nasıl alımlanacağına ilişkin bir anlatımı içeren yanmetin de yoktur bütüncede. Bu açıdan Dimitriu'nun kural koyucu ve bilgilendirici/betimleyici işlevleri geçerli değildir. "İçerik Açısından İnceleme" başlıklı bölümde görüldüğü gibi, çevirmen yanmetni farklı farklı amaçlarla yazabilir. Bazı önsözler Dimitriu'nun sınıflandırmasındaki hiçbir işlevi taşımaz. Sözelimi, *Hikâye-i Rehnüma-ı Garaip*'te Halil Fahri'nin şu bir paragraftık önsözünü yazma amacı okurdan kusurlarını affetmesini istemektir: "Hikâye mütalaasına arzu eyleyenlere bir yadigâr-ı eser-i âcizanem olmak üzere min gayriliyakatin bu abd-i natüvan [güçsüz kul] yani Dar-ı Şura-ı Askeri Harbiye Kalemî hulefasından Halil Fahri naçizleri havsala-ı iktidarımca hikâyelerin en garaibi olarak lisan-ı Farisiden zeban-ı Türkiye tercüme etmiş olduğum Rehnüma-ı Garaip nam hikâye-i âcizanemi mütalaa eyleyen zevattan vaki olan kusurları

damen-i af buyurmaları istirham olunur” ([y.y.] 1289/1872-73: 2). Bu yanmetin Dimitriu’ya (2009) göre ne açıklayıcı ne kural koyucu ne de bilgilendirici/betimleyicidir. Kısacası Dimitriu’nun sınıflandırması çevirmene ait yanmetinlerin işlevlerinin belirlenmesinde yetersizdir. Bu noktada Kathryn Batchelor’ın (2018) işlevlerine başvurmak gerekir. Halil Fahri önsözünde okura seslenerek ondan eser karşısında hoşgörülü bir tavır takınmasını ister. Bu da Batchelor’ın yol gösterme, kullanım işlevi bağlamında değerlendirilebilir. Gönderici söylediği sözle alıcının ürün karşısındaki muhtemel yaklaşımını biçimlendirmiş olur.

Önceki altbaşlıkta verilen yanmetin içeriklerine bakıldığında şunların öne çıktığı görülür: Eserin belli başlı özelliklerine açıklık getirilir. Eser “tercüme”, “tahvil” gibi adlarla adlandırılarak belli bir sınıfa dahil edilir. Çeviriyle ilgili düşünceler dile getirilir. Eserin konusuyla ilgili bağlamlar anlatılır. Okurun dikkati belli bir yöne çekilir. Eserin değerli, önemli olduğu doğrudan veya dolaylı yoldan söylenir. Yazarın görüşünden, kaynak kültürden uzak durulduğuna, belli yerlerin çeviriden çıkarıldığına değinilir. Yazara veya çevirmene ait başka eserlere işaret edilir, hatta bazen bunlarla alakalı fiyat, cilt sayısı ve sair bilgiler verilir. Okurdan çeviri karşısında belli bir takır takınması istenir. Son olarak, tıpkı Keçecizade Macit Paşa’nın “Takdimename”si gibi, yanmetin dikkati kendi kendisine çekebilir. Buna göre, çevirmene ait yanmetinler özgönderge, bilgilendirme, tür, üst iletişim, yorumlama, değerlendirme, yol gösterme ve ideoloji işlevleri ile ticari işlevi üstlenir.

3.3. ARAKEL KİTAPHANESİ ESAMI-İ KÜTÜBÜ’NDEKİ TANITIM YAZILARININ İNCELENMESİ

Arakel Efendi’nin esami-i kütüpleri çalışmanın birinci bölümünde “*Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü*” başlığı altında ele alınmıştır. Bu bölümde bütüncedeki 64 eserin tanıtım yazıları⁷⁰ göz önünde bulundurularak bu yazılarda geçen bilgilerin kapaklardaki, önsöz veya sonsözlerdeki bilgilerle ne ölçüde örtüştüğü tartışılacaktır. Ayrıca, tanıtım yazılarının işlevleri belirlenecektir. Söz konusu yazılar 1883-1895 yılları arasında çıkmıştır.

⁷⁰ Tanıtımların çevriyazısı için bkz. Ek 21.

Tanıtlımlarda 64 eserden 17'sinin yazarı verilmez. Halbuki bu 17 eserin sekizinin kapağında yazar adı vardır. Çevirmen söz konusu olduğunda ise bilgi eksikliği artar. Bütüncedeki tanıtlımların 27'sinde çevirmen adı verilmez. Bunların kapaklarına bakıldığında ise 18 tanesinde çevirmenin adına rastlanır. Görüldüğü gibi, Arakel Efendi her zaman kitap kapaklarından yola çıkarak tanıtlımlarını yazmaz. Kapaktaki her bilgiyi vermez ama, bazen kapakta yazmayanlar onun kataloğunda yer alır. Örneğin, *Eretos – Yani Sevda*'nın Rumcadan tercüme edildiği, *Kanun-ı Aşk*'ı tercüme edenin Vassaf Bey olduğu, *Graziyella*'yı Lamartine'in yazdığı, *Şerubino ve Selestini*'de resimlerin bulunduğu Arakel kataloglarından öğrenilebilir. Kapakta yazmayan bilgileri Arakel Efendi çoğunlukla kitaptaki yanmetinlerden almıştır, denebilir. Sözgelimi, kitapçının *Eretos – Yani Sevda* ile *Graziyella* üstüne söyledikleri, çevirmene ait önsözlerde geçer.

Arakel Efendi tanıtlımında kullandığı sözleri bile kimi zaman doğrudan doğruya kitaptaki yanmetinlerden alır. 1883-84 yılında çıkan ilk esami-i kütüpte *Engizisyon Esrarı* şöyle tanıtlılır:

Avrupa muharririn-i meşhuresinden (Mösyö de Freal) nam zatın telifi ve saadetli Nazım Bey'in tercümeekederesi olup mevzubahis ise on beşinci asrın evahirinde [sonlarında] halkın taassub-ı cahilanesinden bilistifade onları taht-ı tazallüm ve tahakkümlerine [zulüm ve hüküm altına] almak üzere İspanya'da sahib-i nüfuz papaslardan müteşekkil ve (Engizisyon) unvanı tahtında akdedilmiş bir cemiyetin eba-ı [ebna-ı] beşer hakkında reva gördüğü birtakım mezalim-i gaddarane [gaddarca zulümleri] ve esrar-ı müstebidanelerini [baskıcı gizlilikleri] tarif eder. (Kitapçı Arakel 1301/1883-84: 191)

Kitabın mütercimi H. Nazım'ın “Mukaddime-i Mütercim”ine bakılınca Arakel Efendi'nin bu önsözü esas olarak tanıtlımı hazırladığı anlaşılır. *Engizisyon Esrarı*'nın önsözündeki ilgili kısım şöyledir:

[...] mevzusu on beşinci asrın evahirinde [sonlarında] halkın taassub-ı cahilanesinden bilistifade insanıyeti tahakküm-i müstebidaneleri [baskıcı tahakkümleri] altında inlelmek üzere İspanya'da kesb-i nüfuz ve miknet etmiş [güç, kuvvet elde etmiş] olan papaslardan mürekkep Engizisyon (teftiş-i akait [inançların teftişi]) cemiyet-i melunesinin birtakım ebna-ı beşer hakkında icra eylemiş olduğu mezalim-i gaddarane [gaddarca zalimlikler] ve tazyikat-ı celladaneyi [kıyıcı baskıları] tarih nokta-ı nazarınca bi'l-muhakeme tasvirinden ibaret olduğuna göre muhteviyatının kamilen hayalât nevinden olmaması tabiidir. ([y.y.] 1296/1878-79: 2)

Alıntılardan da anlaşıldığı üzere, Arakel Efendi çevirmene ait yanmetinlerdeki ifadeleri ufak tefek değişikliklerle kendi tanıtımına katar. Bu durumda “Kitapçı böyle yanmetinlerin bulunduğu kitapların tanıtımını öbürlerine kıyasla daha mı uzun tutar?” sorusu akla gelir. Söz konusu kitaplarla Arakel’in tanıtımları karşılaştırılınca sorunun cevabı olumsuz çıkar. Örneğin, *Graziyella*’ya (1296/1878-79) Yusuf Neyyir on dört sayfalık bir önsöz yazmış, hem yazarı hem eserin konusunu etraflıca anlatmıştır. Buna rağmen, Arakel Efendi’nin tanıtımı şöyledir: “Fransa meşahir-i üdebasından (Lamartin)in eseri olup Neyyir Bey tarafından Türkçeye tercüme edilmiş meşhur bir hikâyedir. Bunun dahi münderecatı şayan-ı dikkattir” (Kitapçı Arakel 1301/1883-84: 197). Anlaşılan, Arakel Efendi her zaman önsözlere başvurmaz.

Kitapçının çevirmen yazılarından faydalandığını gösteren başka bir örnek *Arzdan Kamere Seyahat Seyahat-i Harikulade*’nin tanıtımıdır. Arakel Efendi bu tanıtımda romanın birçok Avrupa diline tercüme edildiğini, tercümenin de yirmi sekizinci baskıdan yapıldığını söyleyip şöyle devam eder: “Müellif; bu eserinde balistik, heyet [astronomi], hikmet-i tabiiye [fizik], fenn-i makine gibi fünün-ı aliye mebahisini [yüce ilimler konularını] tetkik ve teşrih yolunda ‘Arzdan Kamere Seyahat’ namı altında bir esas metin kurarak olanca maharet ve iktidarını ibraz etmiştir” (Kitapçı Arakel 1310/1892-93: 29). *Arzdan Kamere Seyahat Seyahat-i Harikulade*’nin mütercimi Mazhar Bey’in “İfade”sindeki ilgili kısım ise şöyledir:

Bu cihetle Fransa akademisi tarafından bilhassa nail-i takdir ve tahsin olmuş ve ekseri lisanlara tercüme edilerek rağbet-i fevkalade kazanmıştır. Hatta elimizdeki nüshası yirmi sekizinci tabıdır.

Müellif bu eserde balistik, heyet, hikmet-i tabiiye ve makine fenlerinin pek mühim bahislerini tetkik ve teşrih eylemiş ve romana (Kamere Seyahat) gibi bir esas-ı harikulade vaz ederek olanca maharet ve iktidarını göstermiştir. (Vern 1309/1891-92: 5)

Burada da yazılar neredeyse aynıdır. Çevirmene ait yanmetinler hiç şüphesiz Arakel Efendi’ye tanıtımları hazırlamakta epey kolaylık sağlamıştır. Kitapçının, mütercimin sözünü tırnak içinde verdiği de olur. Bütüncede sadece *İberistan-ı Almanî*’nin tanıtım yazısında Keçecizade Macit Paşa’nın bir cümlesi tırnak içine alınır, ama tanıtımın geri kalanında yine kitaptaki önsözden alınan yerler vardır.

Arakel Efendi'nin, yazıları genellikle kitapları inceledikten sonra yazdığı aşikârdır. İhtimal, bir cümlelik tanıtımları kitabı incelemeye vakit bulamadan çalakalem yazmıştır. Önsözle sonsözlerin dışında kitaptaki başka unsurlara da başvurur Arakel Efendi. Bazen kitapta kaç tane resmin olduğunu söyler, bazen de bölüm başlıklarını tanıtıma dahil eder. Sözgelimi, üç kısma ayrılan *İki Valide* romanının birinci kısmına “Memata Arzu”, ikincisine “Sarı Benizli Kadın”, üçüncüsüne “Polis Hafiyesi” başlığı konmuştur (Kitapçı Arakel 1312/1894-95: 22-23). *Kontes Sara*'nın bir sayfasında kitabın yazarı Georges Ohnet'nin resmi vardır (Kitapçı Arakel 1308/1890-91: 136). *Paris'te Bir Teehhül*'ün sonunda “İki Refik-i Tahrir”⁷¹ adlı güzel bir hikâye de vardır (Kitapçı Arakel 1310/1892-93: 17). Arakel Efendi *İberistan-ı Almanî*'deki ayrıntılı fihristten faydalanarak kitabın bölümlerini şöyle anlatır:

Eserin havi olduğu yüz doksan hikâye ve fıkradan kırk beşi, etfalce şevknüma ve nazarrüba olan [çocukların şevkle istediği, gözlerini alamadığı] meyveler, çiçekler, ağaçlar ve hububat ile sebzevata dairdir.

İkinci kısmını teşkil eden kırk beş fıkra ve hikâye, hayvanat ve madeniyat üzerine müessestir [kurulmuştur].

Üçüncü kısmı teşkil eden elli adet kıssadan bazıları; halât-ı semaviyenin en mühimleri hakkında, bazıları da etfalin ıslah-ı ahval ve tehzib-i ahlaklarına hadim mevaddan [konulardan] bahistir.

Dördüncü kısmını teşkil eden elli hikâye dahi, keza fezail-i ahlakiye ve hissiyat-ı aliye-i insaniyeyi kılıp etfale telkin yolunda tertip olunmuş şeylerdir. Öyle ki bu kısımdan büyüklerin dahi hissemend-i istifade olacakları inde'l-mütalaa müsteban olacağı şüphesizdir. (Kitapçı Arakel 1310/1892-93: 35-36)

Böyle ayrıntılı bilgiler daha çok, kitapçının 1890'larda çıkardığı kataloglarda vardır; ama 1880'lerden beri Arakel Efendi'nin kitapları karıştırıp inceleyerek tanıtımları hazırladığı açıktır. Çevirmene ait yanmetinlerle tanıtımlar arasındaki paralellikten rahatlıkla anlaşılır bu. Zaman zaman tam da bu paralellik yüzünden yanlış veya yanıltıcı bilginin yayıldığı görülür. Örneğin, *Amiral Bing*'in “Mukaddime”sinde Ahmet Midhat Efendi eserin “beş zatın ittihad-ı efkâr ve hayaliyle vücuda gel[diğini]” söyler ([y.y.]

⁷¹ *Paris'te Bir Teehhül*'ün sonunda yer alan bu hikâyeye dair şöyle bir dipnotu vardır kitapta: “Jül Klaris'ten [Jules Claretie'den] tercüme edilmiş mudhik ve latif bir fıkradır” ([y.y.] 1309/1891-92: 87). Daha önce de belirtildiği gibi Arakel Efendi *Paris'te Bir Teehhül*'ü Arnolt'un yazdığını söyler (Kitapçı Arakel 1310/1892-93: 16). Jules Claretie'nin kullandığı takma adlardan biri de Arnold Lacrete'dir (D'Heylli 1977: 229). Buna göre, eserler aslında aynı kişiye ait olduğu için tek kitapta toplanmıştır denebilir.

1298/1880-81: 2). Oysa yazarlar Paul-Henri Foucher ile Antoine Nicholas Joseph Bovy'dir. Bu durumda Ahmet Midhat adları ayrı ayrı değerlendirmiş olmalıdır. Arakel Efendi de muhtemelen onun önsözünden yola çıkarak, “Bu oyunun aslı beş altı eazımdan [büyük kimseden] müteşekkil bir cemiyet tarafından tertip edilmiş gayet mükemmel bir eser olmakla Osmanlıcaya tercümesi dahi o nispette pek güzel olmuş ve bais-i intibah [uyanma, ders alma sebebi] olacak nice nice fıkraları havi bulunmuştur,” der (Kitapçı 1301/1883-84: 190-191).

Başka bir örnek, *İberistan-ı Almanî*'nin tanıtımında görülür. Bu tanıtıma Arakel Efendi “Almancadan mütercem yüz doksan hikâyeyi havidir,” diye başlar (Kitapçı Arakel 1310/1892-93: 34). Aslında yanıltıcı bir bilgidir bu, çünkü eser Fransızcadan çevrilmiştir. Zaten Arakel Efendi de bir iki paragraf sonra eserin “tercümesine ittihaz olunan nüsha”nın Fransızcasının altıncı baskısından alındığını yazar (a.y.). Bilgileri Keçecizade Macit Paşa da kendi önsözünde aynı şekilde verir. Burada dikkati çeken husus aradil kullanımının konuşulmaya değer sayılmamasıdır. Çeviri Fransızcadan yapılsa bile kitap her halükârda “Almancadan mütercem” olur. Tabii Arakel Efendi'nin bunları mütercimin sözlerine dayanarak söylediğini unutmamak lazımdır; yoksa “Fransızcadan tercüme” (Kitapçı Arakel 1301/1883-84: 199) dediği *Küçük Hanri* için Almancadan tercüme, “Fransızcadan mütercem” (Kitapçı Arakel 1301/1883-84: 201) dediği *Meprizon Tercümesi* için İtalyancadan mütercem demesi gerekirdi çünkü bu çeviriler de aradil kullanılarak yapılmıştır. Demek ki Arakel Efendi'de, Keçecizade Macit Paşa'daki gibi bir “mahiyet” algısı yoktur. *İberistan-ı Almanî*'nin “Mukaddime”sinde Keçecizade Macit Paşa eserin nesir kısmında Alman mahiyetinin, kendisinin tertip ettiği manzum kısımda ise Türk mahiyetinin öne çıktığını dile getirir (Şimid 1306/1888-89: 6). Burada Fransızca âdeta etkisiz elemandır, bu dilin kendisine has özellikleri tartışılmaz bile. Belli ki Keçecizade Macit Paşa'ya göre özgün metin hangi dile çevrilirse çevrilsin “mahiyet”ini korur. Çevirinin çevirisini yapan kişi kendi metninde yine bu özü yakalayacaktır.

Kısacası, Arakel Efendi esami-i kütüplerini hazırlarken kapakların yanı sıra çevirmene ait yanmetinlerden de çoğunlukla faydalanır. Esami-i kütüpte bulunmayan bilgi eserin kendisinden, eserin kendisinde bulunmayan bilgi de esami-i kütüpten öğrenilebilir. Bu açıdan eserlerle bütünleşen, onları tamamlayan bir özelliği vardır katalogların.

Esami-i kütüplerin işlevlerine daha önceki bölümlerde kısaca değinilmişti. Burada da birkaç örnek üzerinden işlevlere açıklık getirilecektir. Her şeyden önce kataloglarda kitap adı, yazar adı, eserin kaynak dili gibi bilgiler verilerek dilin düzenlamını öne çıkaran gönderge işlevine başvurulur. Arakel Efendi eserleri roman veya hikâye diye adlandırarak onların türünü de belirler. Bu sınıflandırmaların keskin çizgilerle birbirinden ayrılmadığını unutmamakta fayda vardır. Örneğin, ilk katalogda “Romanlar” başlığı altındaki “Robenson” maddesinde “Münderecatı için sergüzeşt cetveline müracaat oluna,” yazar (Kitapçı Arakel 1301/1883-84: 195). “Sergüzeşt ve Teracim-i Ahvale Mensup Kitaplar” başlığına gidildiğinde ise şöyle bir tanıtım görülür:

Sergüzeşt-i Robenson * Her lisanda meşhur ve bütün âleme menşur [yayılmış] olan işbu sergüzeşt bir hikâye-i garibe ve vaka-ı acibe olup mütalaasından ebna-yı vatan dahi tezzüz ve istifade etmek üzere vakanüvis Ahmet Lütfi Efendi tarafından tabirât-ı hoşayende [hoşa giden tabirler] ve ibarât-ı cedide [yeni sözler] üzere lisan-ı Türkçeye nakil ve tercüme olunmuş ve mekteplerde kıraat olunur bir eser-i muteberdir. (Kitapçı Arakel 1301/1883-84: 75-76)

Burada verilen kitap adı basılı kitaptakiyle uyuşmayabilir. Nitekim söz konusu ad ne “Robenson” ne de “Sergüzeşt-i Robenson”dur. Eser *Tercüme-i Hikâye-i Robenson* adıyla çıkar. Hemen hemen bütün tanıtımlarda eserin albenili görünmesi amaçlanır. Bu da genellikle yazarın veya eserin öneminden bahsedilerek sağlanır. Arakel Efendi Robenson sergüzeştinin her dilde nam saldığını, okullarda okutulacak kadar saygınlık kazandığını belirtir. Tanıtımlarda yazarın veya eserin önemli olduğu anlatılarak okurun da böyle düşünmesi beklenir, bu yüzden tanıtım yazıları değerlendirme işlevini de üstlenir. Değer talep edilirken okurun dikkati sürekli “fayda”ya çekilir. Kişi çeviriyi okursa kitaptan istifade edecek, müstefit olacak, terbiyesi ahlakı düzelecek, zihni açılacak, ders alacaktır. Eserleri tarif etmek için seçilen sıfatlar da bu doğrultudadır. Çeviriler “ibretimiz”, “ibretnüma”, “şayan-ı mütalaa”, “şevkengiz”, “mucib-i istifade”, “mucib-i ibret”, “calib-i rağbet-i umumi”, “adap ve ahlaka hadim”dir. Yazılarda güzel vakit geçirmekten de söz edilir ama, işin fayda kısmı ağır basar. Aşağıdaki iki örnekte görüleceği gibi, Arakel Efendi yer yer belli okurları işaret eder, kitabı özellikle kimin okuması gerektiğini söyler:

Prusya’da Askerlik Âlemi * Tercüman-ı Hakikat gazetesi muharrirlerinden ve meşhur Serseri Yahudi nam romanın mütercimi Selanikli Tevfik Efendi’nin eseri olup münderecatı hizmet-i askeriye için şan ve şöhretinden bâhis ve bir de askerlik

âleminde bulunan bir delikanlının çektiği serencamlarını havi olduğundan ve *hizmet-i askeriyede bulunanlarca* mucib-i intibah olacak nice fikraları ve tuhaf tuhaf haller muhtevi bulunduğundan *şayan-ı mütalaa*dır. 16 buçuk kuruştur. (Kitapçı Arakel 1301/1883-84: 194) (italik bana ait)

Deniz Altında 20000 Fersah Seyahat * Meşhur (Jül Vern)in asar-ı meşhuresindendir. Gerek romanlar intihap ve tercümesince gerek iktidar-ı kalemiyesince maruf olan Ahmet İhsan Bey'in tercüme kerdesidir. Büyük kıtada 400 sahifeye karib [yakın] olan bu seyahat, Avrupa'dan celp olunan 26 kıta nefis resimleriyle müzeyyen bir eserdir. Münderecatına gelince: her roman ve hikâyede meziyet-i mahsusa bulunması lazım geleceği gibi (Jül Vern)in asarındaki meziyet de ciddiyât-ı fenniye müstenit olmasıdır.

Eserin mukaddimesinde dahi beyan olunduğu üzere şu seyahat, öyle fikir ve hayali tahdiş edecek [karıştıracak], yüz kızartacak, insana nefret veya dehşet getirecek manzaralardan büsbütün ari ve beridir.

(Jül Vern)in her asarını; hususuyla şu seyahati okuyanlar hem vakitlerini hoş geçirir, hem de fennen istifade ederler. Elhasıl en müşkül pesent bir peder bunları çocuklarına bile okutmaya bir mahzur göremez. *Umum mekâtip şakirdanı için* ders tettebbuundan [araştırmasından] hali [boş] kaldıkları zamanlarda bu seyahati okumakla hayli malumat-ı feniye kesbetmiş bulunacakları şüphesizdir. Her yer için eczası 25, mücelledi 30 kuruştur. Büyük hacimde 392 sahifedir. (Kitapçı Arakel 1308/1890-91: 132) (italik bana ait)

Görüldüğü üzere, Arakel Efendi'nin belli kişilere hitap ettiği de olur. Okurlardan bahsederken sık sık “erbab-ı mütalaa”, “ehl-i merak”, “mütalaa meraklıları” gibi sözler kullanır. Amaç elbette sadece bilgi vermek değil, okuru da çekmektir. Dolayısıyla yazıların başlıca işlevlerinden biri ticari işlevdir.

Arakel Efendi'nin verdiği bilgilere bakılırsa bunların hepsinin eseri tanımlar nitelikte olmadığı görülür. Çevirinin ne gibi değişikliklere uğradığı, yeni hedef kitle için neler yapıldığı da tanımlarda geçebilir. Sözelimi, *Polin*'in aslı manzumken nesren tercüme edilmiştir (Kitapçı Arakel 1301/1883-84: 139). *Kış Masalı* piyesken romana tahvil olunmuştur (Kitapçı Arakel 1301/1883-84: 198). *İberistan-ı Almanî*'nin “tercüme ve tahrir”i sırasında ise bazı unsurlar çıkarılmış, eser İslamiyete uygun hale getirilmiştir. Kitap tanıtımının ilgili kısmı şöyledir:

Hin-i tercüme ve tahrirde [tercüme ile tahrir sırasında] itikadât-ı salime-i İslamiyeye muvafık düşmeyen yerler; *tay ve tenkih ve kabil-i tatbik olanlar* [ortadan kaldırılan, ayıklanan, başka şeye uydurulması mümkün olanlar]; *tevfik ve tatbik suretiyle vücuda getirilmiş*; binaenaleyh havi olduğu nesayih-i nafia itibarıyla hakikaten bir eser-i kıymettar olduğu inde'l-mütalaa [okunması üzerine]

herkesin tasdik ve teslim edeceği şüphesizdir. Elhasıl; mütercim-i müşarünileyh mukaddimede eser hakkındaki mütalaasından şu atideki beyanatını da dermeyan [ortaya koymak] ile iktifa olunur.

“Eserin nazar-ı âcizanemde en büyük kıymeti; — her ferdin mensup olduğu dini murat ederek — ebna-yı zamanı menba-ı feyiz ve saadet ve yegâne çare-i temin-i selamet olan tarik-i fezail-i refik-i diyanete hikmet-i lisanından sevk ve terqip etmesinden [harekete geçirip heveslendirmesinden] ibarettir.” (Kitapçı Arakel 1310/1892-93: 35)

Çeviri kapaklarının incelendiği bölümde çevirmenin, metni hem tercüme eden hem de tahrir eden bir kişi olarak düşünüldüğü ortaya konmuştu. Aynı yaklaşım esami-i kütüplerde de kendisini gösterir. Kişi eserin özelliklerini okurken bir yandan da çeviriyle ilgili çeşitli kavramları, uygulamaları öğrenir. Bu açıdan tanıtım yazıları bilgilendiricidir. Özetle, Arakel Efendi'nin kataloglarında gönderge, tür, bilgilendirme ve değerlendirme işlevleriyle ticari işlev öne çıkar.

SONUÇ

Bu çalışma temelde esami-i kütüplerin çeviribilim alanı için ne kadar önemli kaynaklar olduğunu göstermeyi amaçlar. Esami-i kütüpler bir tek gönderge işlevi üstlenen, sadece yazar adı, çevirmen adı, kitap fiyatı gibi bilgileri okura veren alelade kataloglardan değildir. Çeviriye, çevirmen-yazar ayırımına, çevirmenlerin kendi yazılarına dair pek çok şey öğrenilebilir bu kaynaklardan. Çalışmada 19. yüzyılda yaşamış bir kitapçının hem çeviriye hem çevirmeni okura nasıl sunduğuna, çeviri tanıtımlarını salt ticari bir amaçla yazıp yazmadığına, bu yazıları hazırlarken hangi unsurları kullandığına bakılır. İnceleme için Arakel Efendi'nin esami-i kütüpleri seçilmiştir çünkü kendisi Osmanlı toplumunda matbu kitap fihristini hazırlayan ilk kişidir. Kitapçılar arasında katalog hazırlama işi Arakel Efendi ilk katalogunu çıkardıktan sonra, yani 1883-84 yılından sonra yaygınlaşır. Başka esami-i kütüpler incelenirse bunların üslubunun yine Arakel Efendi'ninkine benzediği görülür. Bu açıdan *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü* örnek teşkil eden, incelemeye değer bir kaynaktır.

Çalışmanın bütüncesini oluşturmak için kataloglardaki hikâye ve roman sınıfına bakılmıştır. Özellikle bu türün seçilmesinin birkaç sebebi vardır. İlki, Osmanlı kültüründe romanın nispeten yeni bir tür olması, hikâye ve roman başlıkları altında çeviri eser sayısının fazla olacağına düşünülmesidir. Ayrıca, kitapçının veya çevirmenin “asar-ı cedide” denen bu yeni eserler üstüne fikir beyan etme ihtimali yüksektir. Başka bir sebep de araştırmacının metin karşılaştırmasına ihtiyaç duyma ihtimalidir. Arakel Efendi'nin tanıtım yazılarını yazarken nelerden faydalandığını görmek için eserin kendisine gitmek gerekecektir. Katalogda verilen bilgiyi teyit etmek, yahut eksik bilgiyi bulup çıkarmak için eserin kaynağına gitmek, hatta geri çeviri yoluna başvurmak gerekebilir. Bu sebeple Batı'dan yapılan çevirilerin en çok görülebileceği hikâye ve roman sınıfını seçmek yerindedir.

Kataloglardaki tanıtım yazılarının ele alınması için önce Arakel Efendi'nin muhtemel başvuru kaynaklarına bakılmalıdır. Bu kaynaklar çeviri kapaklarıyla çevirmenin yazdığı önsöz veya sonsözlerdir. Bütünceye bunlar da dahil edilmiştir. Kısacası bütüncede

Arakel Efendi'nin 1883-1899 yılları arasında çıkardığı kataloglardan seçilen 64 tane çeviri eser tanıtımı, söz konusu eserlerin ön kapakları, bu eserler için çevirmenin yazdığı önsözle sonsözler vardır. Bunlar yanmetin kapsamında, yanmetinler için belirlenen işlevler düşünülerek değerlendirilmiştir. İncelemeden elde edilen sonuçlar şunlardır:

1. Arakel Efendi çeviri tanıtımlarında hem kapaklardan hem de çevirmenin yazdığı önsözlerden/sonsözlerden yararlanır, dahası çevirmenin sözlerini yazısına olduğu gibi katar. Bunun sonucunda da tanıtımlarda Osmanlı toplumundaki çeviri etkinliklerini anlatan pek çok ifadeye, kavrama rastlanır. Yazılarda çevirinin “tercüme”, “tahvil”, “nakil”, “iktibas”, “hülasa” diye adlandırıldığı olur. Ayrıca çeviride başvurulan yöntemlerle ilgili, “harfiyen tercüme”, “mealen tercüme”, “romana tahvil”, “tayyettmek”, “tenkih etmek”, “tercüme ve tahrir etmek”, “nesren tercüme etmek”, “tevfik ve tatbik suretiyle vücuda getirmek” gibi sözler vardır. Bu açıdan, *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü* 19. yüzyılın çeşitli çeviri uygulamalarını yansıtan kıymetli bir kaynaktır.

2. Esami-i kütüplerde kitaplar yazarlarıyla birlikte anılırken genellikle şu ifadeler kullanılır: “...-(I)n eseri”, “...-(I)n asarından”, “...-(I)n telifi”, “...-(I)n telifkerdesi”, “...-(I)n telifâtından”, “...tarafından kaleme alınmış”, “...tarafından tertip edilmiş”, “...-(I)n yazdığı”.

Kitabın çeviri olduğundan veya çevirmenlerden bahsedilirken kullanılan ifadeler ise şöyledir: “...eserinden mütercem”, “...-(I)n tercümesi”, “...-(I)n tercüme kerdesi”, “...tarafından mütercem”, “...tarafından tercüme edilmiş/olunmuş”, “...-(I)n eseri”, “...-(I)n asar-ı mergubesinden”, “...-(I)n hamegüzarı”.

Görüldüğü üzere, Arakel Efendi çevirmeni eserin yazarı veya sahibi olarak da düşünür. Müellif, muharrir, mütercim kavramları günümüzdeki gibi kesin biçimde birbirinden ayrılmaz. Çeviri uygulamalarının çeşitliliğine göre çevirmenin adı da çeşitlenebilir; yani çevirmen mütercim, muharrir, nâkil, muhavvil, muktebis, mülahhıs, mürettip olabilir.

Kavramların değişkenliğini kapaklarda da görmek mümkündür. Bütüncedeki eserler 1867-1894 yılları arasında basılmıştır. Buna göre çalışmada yaklaşık otuz yıllık bir dönem göz önünde bulundurulur. Bütüncedeki kapaklarda çevirmen çoğunlukla “mütercim”, yazar “müellif” diye geçer. “Muharrir” ise hem çevirmen hem yazar için kullanılır. Ayrıca mülahhıs gibi doğrudan doğruya bir yöntemi işaret eden tabirlere de rastlanır.

3. Bütüncedeki 64 eserin sadece 28'inde çevirmene ait bir önsöz/sonsöz bulunur. Çeviriye böyle bir yanmetnin konması görünüşe göre çok yaygın değildir. Mevcut yanmetinler bilgilendirme, tür, üst iletişim, yorumlama, değerlendirme, yol gösterme, ideoloji gibi farklı farklı işlevleri üstlenir.

İçeriğe bakıldığında çevirmenlerin önsöz/sonsöz yazmalarındaki başlıca amacın çeviri yapma sebeplerini saymak olduğu görülür. Çevirmen ya genel anlamda niye çeviri yaptığını açıklar, ya da söz konusu metni niye çevirdiğini. Neredeyse bütün çevirmenlerin nazarında bu uğraş vatana millete hizmet etmek anlamına gelir. Terakkiyi sağlayacak bir unsurdur çeviri. Ahlaka terbiyeye dikkat çeken, okuyanın kıssadan hisse çıkarmasına vesile olacak, eğitici öğretici eserler çevrilir. Bunlarda İslamiyete uymayan kısımlar varsa icaz, tay, tahrif, tağyir, tatbik gibi türlü türlü yollara başvurulur eser dine uygun hale getirilir.

Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü'ndeki tanıtımların aynı anlayış doğrultusunda yazıldığı aşikârdır. Çeviri eserlerin hemen hemen hepsi “mucib-i istifade”, “mucib-i ibret”, “hikmetengiz”, “adap ve ahlaka hadim”dir, bu bakımdan okunmaya değerdir. Elbette bu sözler okuru cezbetmek için de söylenmiştir çünkü nihayetinde ortada satıcı-müşteri ilişkisi de vardır. Gelgelelim, burada Arakel'in söylemini belirleyen, “terakki” ile bağlantılı hâkim bir düşünce söz konusudur. Osmanlı ilimde, edebiyatta gelişip ilerlemek için çevirilere, vatandaşların bu çevirilerden faydalanmasına ihtiyaç duyar. Arakel Efendi de tanıtımlarında bu “fayda”yı öne çıkarır. O yüzden sözleri bilinçsizce seçilmemiştir. Esami-i kütüpleri sadece ticari açıdan değerlendirmek yanlış olur.

Bu çalışmayla, 19. yüzyılda Osmanlı toplumunda “tercüme”lerin kitapçı tarafından nasıl tanıtıldığı gösterilmeye çalışılmıştır. Esami-i kütüpler dönemin çeviri anlayışına, çevirmen ve yazar kimliklerine ışık tutabilecek metinlerdir. Kapak, önsöz gibi çevremetinlerde yer almayan bilgiler kimi zaman esami-i kütüplerden öğrenilir.

Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü'nde üstünde durulması gereken başka konular da vardır. Bunlardan biri, daha önce de belirtildiği gibi, “Edebiyattan Milli Hikâyeler” başlığı altında Farsçadan, İngilizceden, Almancadan yapılmış çevirilerin sayılmasıdır. Bu noktada “Milli eser neye denir?” sorusunun cevaplanması gerekir. Bu çalışmanın, esami-i kütüplerin çeviribilim alanında daha çok araştırılmasına önayak olabileceği,

edebiyat, tarih, bilgi ve belge yönetimi gibi alanlarda da halihazırdaki araştırmalara katkı sunabileceği düşünölmektedir.

KAYNAKÇA

[t.y.] *Eretos – Yani Sevda*. Mütercimleri Rıfat Bey ve Ali Refik Bey. Cüz-i evvel. [basım yeri yok]: [matbaa bilgisi yok]

“Arakel Efendi”. *Tanin*. 4 Cemaziyülevvel 1330/8 Nisan 1328/21 Nisan 1912. 1307: 4.

“Yeni Şark Maarif Kütüphanesi Sahibi Hüseyin Tutya anlatıyor: Okuyucu yalnız aydınlardan ibaret değildir”. *Cumhuriyet*. 8 Haziran 1972. 6.

1283/1866-67. *Tercüme-i Hikâye-i Robenson*. [basım yeri yok]: Tabhane-i Âmire.

1288/1871-72. *Atala*. Mütercimi Mahmut Ekrem. [basım yeri yok]: Terakki Matbaası.

1289/1872-73. *Hikâye-i Rehnüma-ı Garaip*. Eser sahibi Halil Fahri. Cüz-i evvel. [basım yeri yok]: Süleyman Efendi Matbaası.

1292/1875-76. *Karı Koca Masalı: Ramazaniye*. İstanbul: Kırk Ambar Matbaası.

1295/1878. *Alayın Kraliçesi*. Mütercimi Ahmet Midhat. İstanbul: Kırk Ambar Matbaası.

1296/1878-79. *Engizisyon Esrarı*. Mütercimi H. Nazım. İstanbul: Hacı İzzet Efendi Matbaası.

1296/1878-79. *Graziyella*. Mütercimi Yusuf Neyyir. İstanbul: Kırk Ambar Matbaası.

1296/1878-79. *Sergüzeşt-i Mari Kraliçe ve Kızları*. Eser sahibi Esat. İstanbul: Ahter Matbaası.

1297/1879-80. *Küçük Hanri*. Muharriri Şami Azimzade Sadık El-Müeyyed. Kostantiniye: Matbaa-ı Esat.

1298/1880-81. *Amiral Bing*. Mütercimi Ahmet Midhat. İstanbul: Tercüman-ı Hakikat.

1298/1880-81. *Prusya’da Askerlik Âlemi*. Mütercimi M. Tevfik. İstanbul: Ceride-i Askeriye Matbaası.

1299/1881-82. *Kanun-ı Aşk*. Kostantiniye: Matbaa-ı Ebüzziya.

1304/1886-87. *Hülasa-ı Hümayunname*. Mülâhhiş Ahmet Midhat. İstanbul: Matbaa-ı Âmire.

1309. *Paris'te Bir Teehhül*. Mütercimi Hüseyin Rahmi. İstanbul: Matbaa-ı Şirket-i Mürettibiye.

1311/1893-94. *Vahametli Sevdalar*. Mütercimleri İsmail Safa ve Ahmet Vefa. İstanbul: Nişan Berberyan Matbaası.

1322/1906-07. *1325 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*. Altmış Üçüncü Sene. Dersaadet: Matbaa-ı Ahmet İhsan.

1323/1907-08. *1326 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*. Altmış Dördüncü Sene. Dersaadet: Matbaa-ı Ahmet İhsan.

1936. "Meşihat yasak ediyor!" *Kitap ve Kitapçılık*. İkincikânun. 2: 7-9.

1937. "Babiâlinin eski kitapçıları". *Kitap ve Kitapçılık*. 15 Şubat. 26: 3-5.

Abeyar & Eloiz. 1308/1890-91. *İptila*. Muharriri Ragıp. Dersaadet: Mahmut Bey Matbaası.

Ahmet Midhat. 1308/1890-91. *Zabit*. İstanbul: Tercüman-ı Hakikat Matbaası.

Ahmet Rasim. "Matbuat Tarihinde Bir Nokta Daha". *Vakit*. 15 Eylül 1921. 1352: 3.

Ahmet Rasim. 2016. *Matbuât Hâtıralarından Muharrir, Şâir, Edib*, haz. Prof. Dr. Ali İhsan Koleu. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.

Akbulut, Esin. 1992. "İstanbul'da Bir Kültür Merkezi: Sahaflar Çarşısı". *İlgi*. 26 (68): 6-10.

Aksoy, Ömer Asım. 2006. *Ana Yazım Kılavuzu*. İstanbul: Epsilon.

Alpay, Necmiye. 2007. *Türkçe Sorunları Kılavuzu*. İstanbul: Metis.

Ayaydın Cebe, Günil Özlem. 2016. *Cervantes'ten Tilkiyan'a Osmanlı Edebiyatında Pastoralin Sergüzeşti*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Ayaydın Cebe, Günil Özlem. 2018. "Translation as Intertextual Creativity: A Case Study on *La Galatea* in French and in Turkish". *CUJHSS*. 12/1-2: 67-84.

Batchelor, Kathryn. 2018. *Translation and Paratexts*. London & New York: Routledge.

Bay, F. Özlem. 2013. "Fransız Edebiyatından Yapılan İlk Edebi Çeviriler Üzerine Analitik Bir Uygulama (1860-1900)". Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı.

Baylâv, Nâşid. 1995. "İlk Türk Kitapçılarından Hacı Kasım Efendi". *Müteferrika*. 7: 87-95.

- Birinci, Ali. 1995. "Kitapçılık Tarihimizden Bir İsim: Kaspar Efendi". *Kebikeç*. 1: 27-33.
- Birinci, Ali. 2014. "Osmanlı Tıbaat ve Matbuat Hayatında (1567-1908) Ermeniler". *Yeni Türkiye*. 60: 835-856.
- Braun, V . & V. Clarke. 2006. "Using thematic analysis in psychology". *Qualitative Research in Psychology*. 3.2: 77-101.
- Budak, Ali. 2007. "Ermenilerin XIX. Yüzyılda Yeni Bir Sosyal Hayat ve Edebiyatın Oluşum Sürecine Katkıları". *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, haz. Gülbadi Alah vd. Cilt I. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Cervati, R. César, haz. 1900. *Annuaire Oriental du Commerce de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature. 16me Année 1900 (Hégire 1317-1318)*. Constantinople: Typographie et Lithographie de la "Annuaire Oriental & Printing Company Ltd."
- Cervati, R. César, haz. 1901. *Annuaire Oriental du Commerce de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature. 17me Année 1901 (Hégire 1318-1319)*. Constantinople: Typographie et Lithographie de la "Annuaire Oriental & Printing Company Ltd."
- Cervati, R. César, haz. 1902. *Annuaire Oriental du Commerce de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature. 18me Edition (22me Année) 1902 (Hégire 1320)*. Constantinople: Typo-Lithographie J. Pallamary.
- Cervati, R. César, haz. 1903. *Annuaire Oriental du Commerce de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature. 19me Edition (23me Année) 1903 (Hégire 1321)*. Constantinople: Typo-Lithographie J. Pallamary.
- Cervati, R. César, haz. 1904. *Annuaire Oriental du Commerce de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature. 20me Edition (24me Année) 1904 (Hégire 1322)*. Constantinople: Typo-Lithographie J. Pallamary.
- Cervati, R. César, haz. 1905. *Annuaire Oriental du Commerce de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature. 21me Edition (25me Année) 1905 (Hégire 1323)*. Constantinople: Typo-Lithographie E. Pallamary et Cie.
- Cervati, R. César, haz. 1906. *Annuaire Oriental du Commerce de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature. 22me Edition (26me Année) 1906 (Hégire 1324)*. Constantinople: Typo-Lithographie E. Pallamary et Cie.
- Cervati, R. César, haz. 1907. *Annuaire Oriental du Commerce de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature. 23me Edition (27me Année) 1907 (Hégire 1325)*. Constantinople: Typographie et Lithographie de la "Annuaire Oriental & Printing Company Ltd."

Cervati, R. César, haz. 1908. *Annuaire Oriental du Commerce de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature. 24me Edition (28me Année) 1908 (Hégire 1326)*. Constantinople: Typo-Lithographie E. Pallamary et Cie.

Cervati, R. César, haz. 1909. *Annuaire Oriental du Commerce de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature. 25me Edition (29me Année) 1909 (Hégire 1327)*. Constantinople: Typo-Lithographie E. Pallamary et Cie.

Cervati, R. César, haz. 1910. *Annuaire Oriental du Commerce de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature. 26me Edition (30me Année) 1910 (Hégire 1328)*. Constantinople: Typo-Lithographie E. Pallamary.

Cervati, Raphaël C., haz. 1880. *L'Indicateur Ottoman: Annuaire-Almanach du Commerce et de l'Industrie. Première Année. 1880*. Paris: Imprimerie F. Debons et Cie.

Cervati, Raphaël C., haz. 1881. *L'Indicateur Ottoman: Annuaire-Almanach du Commerce de l'Industrie de l'Administration et de la Magistrature. Deuxième Année. 1881 – Hégire 1298*. Constantinople: Imprimerie et Lithographie Centrales du Journal “La Turquie”.

Cervati, Raphaël C., haz. 1882. *Indicateur Ottoman Illustré: Annuaire-Almanach du Commerce de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature. 3me Année. 1882 – Hégire 1299*. Constantinople: Imprimerie et Lithographie Centrales du Journal “La Turquie”.

Cervati, Raphaël C., haz. 1883. *Indicateur Ottoman Illustré: Annuaire-Almanach du Commerce de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature. 4me Année. 1883 – Hégire 1300*. Constantinople: Typographie et Lithographie J. Pallamary.

Cervati, Raphaël C., haz. 1885. *Indicateur Oriental: Annuaire-Almanach du Commerce de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature. 6me Année. 1885-86 – Hégire 1302-03*. Constantinople: Typographie et Lithographie J. Pallamary.

Cervati, Raphaël C., haz. 1887. *Indicateur Oriental: Annuaire du Commerce de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature. 7me Année. 1887 – Hégire 1304*. Constantinople: Typographie et Lithographie J. Pallamary.

Cervati, Raphaël C., haz. 1888. *Indicateur Oriental: Annuaire du Commerce de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature. 8me Année. 1888 – Hégire 1305*. Constantinople: Typographie et Lithographie J. Pallamary.

Cervati, Raphaël C., haz. 1890. *Annuaire Oriental du Commerce de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature. 9me Année. 1889-90 – Hégire 1306*. Constantinople: Typographie et Lithographie J. Pallamary.

Cervati, Raphaël C., haz. 1891. *Annuaire Oriental (Ancien Indicateur Oriental) du Commerce de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature. 10me Année. 1891 – Hégire 1308-9*. Constantinople: Typographie et Lithographie J. Pallamary.

Cervati, Raphaël C., haz. 1893. *Annuaire Oriental (Ancien Indicateur Oriental) du Commerce de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature. 11me Année. 1892/93 – Hégire 1309*. Constantinople: Typographie et Lithographie J. Pallamary.

Cervati, Raphaël C., haz. 1894. *Annuaire Oriental (Ancien Indicateur Oriental) du Commerce de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature. 12me Année. 1893-94 – Hégire 1311*. Constantinople: Typographie et Lithographie J. Pallamary.

Cervati, Raphaël C., haz. 1894. *Annuaire Oriental (Ancien Indicateur Oriental) du Commerce de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature. 12me Année 1894. Supplément de l'Édition 1893-1894 – Hégire 1311*. Constantinople: Typographie et Lithographie J. Pallamary.

Cervati, Raphaël C., haz. 1895. *Annuaire Oriental (Ancien Indicateur Oriental) du Commerce de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature. 13me Année 1895 (Hégire 1313)*. Constantinople: Typographie et Lithographie J. Pallamary.

Cervati, Raphaël C., haz. 1896. *Annuaire Oriental (Ancien Indicateur Oriental) du Commerce de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature. 14me Année 1896 (Hégire 1313-1314)*. Constantinople: Typographie et Lithographie J. Pallamary.

Cervati, Raphaël C., haz. 1898. *Annuaire Oriental (Ancien Indicateur Oriental) du Commerce de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature. 15me Année 1898 (Hégire 1315-1316)*. Constantinople: Typographie et Lithographie J. Pallamary.

Cervati, Raphaël, haz. 1868. *L'Indicateur Constantinopolitain: Guide Commercial. Première Année. 1868-69 — 1285 (Hégire)*. İstanbul: Imprimerie G. B. Pagano.

Çapanoğlu, Münir Süleyman. 1962. *Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar*. İstanbul: Hür Türkiye Dergisi Yayınları.

Çekiç, Can Eyüp. 2016. "Hamidian Epic: War Literature in the Late Nineteenth Century Ottoman Empire". Doktora tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.

Çelik, Özge. 2008. "Kuramsal Metinlerin Çevirisinde Yanmetinler ve İşlevleri". Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çeviribilim Anabilim Dalı.

Çetin, Mahmut. 2012. *Dersaadet Sözlüğü*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.

Çetin, Sinan. 2010. "Booksellers and Their Catalogs in Hamidian Istanbul, 1884-1901". Yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.

D'Heylli, Georges. 1977. *Dictionnaire des Pseudonymes*. Hildesheim & New York: Georg Olms.

Demircioğlu, Cemal. 2003. "19. Yüzyıl Sonu Türk Edebiyatında 'Tercüme' Kavramı". *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları*. 27/II: 13-31.

Demircioğlu, Cemal. 2005. "From Discourse to Practice: Rethinking 'Translation' (Terceme) and Related Practices of Text Production in the Light of Ahmed Midhat Efendi's Works in the Late Ottoman Literary Tradition". Doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çeviribilim Anabilim Dalı.

Demircioğlu, Cemal. 2009. "Osmanlı Çeviri Tarihi Araştırmaları Açısından 'Terceme' ve 'Çeviri' Kavramlarını Yeniden Düşünmek". *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları*. 33/I: 159-177.

Demircioğlu, Cemal. 2016. *Çeviribilimde Tarih ve Tarihyazımı: Doğu-Batı Ekseninde Bir Karşılaştırma*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Dimitriu, Rodica. 2009. "Translators' Prefaces as Documentary Sources for Translation Studies". *Perspectives: Studies in Translatology*. 17.3: 193-206.

Dozyak, Güstav Amar. 1298/1880-81. *La Heroin dö Dezer yahut Çöl Kahramanı Kız*. Mütercimi Hüseyin Tayfur. Kostantiniye: Ceride-i Askeriye Matbaası.

Dumas, Alexandre. 1290/1873-74. *Şerubino ve Selestini*. İstanbul: Zartaryan Fabrikası.

Düma (zade), Aleksandr. 1297/1879-80. *La Dam o Kamelya*. Mütercimi Ahmet Midhat. İstanbul: Tercüman-ı Hakikat Matbaası.

Düma (zade), Aleksandr. 1298/1880-81. *Bir Kadının Hikâyesi*. Mütercimi Ahmet Midhat. İstanbul: Tercüman-ı Hakikat.

Düma (zade), Aleksandr. 1298/1880-81. *İncili Hanım*. Mütercimi Mehmet Tahir. [İstanbul]: Matbaa-ı Esat İzzet.

Düma, Aleksandr. 1288/1871-72. *Monte Kristo*. [basım yeri yok]: Teodor Kasap Matbaası.

Düma, Aleksandr. 1288/1871-72. *Polin*. Mütercimi Minas. [basım yeri yok]: Ahmet Midhat'ın Matbaası.

Düma, Aleksandr. 1295/1878. *Lort Hop*. Mütercimi Vasilaki. İstanbul: Mihran Matbaası.

Düma, Aleksandr. 1298/1880-81. *Bin Bir Hayal*. Mütercimi Mehmet Esat. Dersaadet: Matbaa-ı Esat.

Düma, Aleksandr. 1298/1880-81. *Kadınlar Muharebesi*. Mütercimi A. A. Birinci kitap. İstanbul: Matbaa-ı Esat.

Enderunluoğlu, N. 1950. "Eski Sahaflar ve Kitap Ticareti". *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*. 97: 15-16.

Ermış, Ü. Melda. 2008. "Sahaflar Çarşısı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 510-511.

Erünsal, İsmail E. 2013. *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*. İstanbul: Timaş.

Evliya Çelebi Mehmed Zilli İbn Derviş. 1314/1896-97. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. Birinci cilt. Dersaadet: İkdam matbaası.

Föyye, Oktav. 1298/1880-81. *Bir Fakir Delikanlının Hikâyesi*. Mütercimi Ahmet Midhat. İstanbul: Tercüman-ı Hakikat.

Galanti, Avram. 1947. *Türkler ve Yahudiler: Tarihi, Siyasî Tetkik*. İstanbul: Tan Matbaası.

Genette, Gérard. 1997a. *Paratexts: Thresholds of Interpretation*, çev. Jane E. Lewin. Cambridge: Cambridge University Press.

Genette, Gérard. 1997b. *Palimpsests: Literature in the Second Degree*, çev. Channa Newman, Claude Doubinsky. Lincoln & London: University of Nebraska Press.

Goad, Charles Edward. 1904. "Plan d'assurance de Constantinople. Vol. I – Stamboul. Index". Salt Araştırma. < <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/114090>>. (Erişim tarihi: 14.02.2019).

Hosseinzadeh, Maryam. 2015. "Translatorial Prefaces: A Narrative Analysis Model". *International Journal of English Language, Literature and Translation Studies*. 2.3: 311-319.

Hügo, Viktor. 1297/1879-80. *Sefiller*. Mütercimi Ş. Sami. İstanbul: Mihran Matbaası.

İrtem, Süleyman Kâni. 1936. "Saray ve Babiâlinin iç yüzü: Abdülhamid devrinde matbuat ve sansür, tanınmış muharrirler İstanbuldan uzaklaştırılıyordu". *Akşam*. 18 Şubat 1936. 8.

İskit, Server R., haz. 2000. *Türkiyede Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*. Ankara: MEB.

İşli, Emin Nedret. [t.y.] *Kitaphaneden Yayınevine Bâbiâli*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Jakon, Piyer. 1296. *Londra Biçaregânı*. Mütercimi Vasilaki. İstanbul: Babiâli'de 5 nümerolu matbaa.

Jakon, Piyer. 1307/1889-90. *Kolonel Rober yahut: Belvil'deki Şahs-ı Meçhul*. Mütercimi H. M. A. Birinci cüz. İstanbul: Âlem Matbaası.

Jeltyakov, A. D. 1979. *Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın (1729-1908 Yılları)*. Ankara: Basın Yayın Genel Müdürlüğü.

Kar, Alfons. 1297. *Ihlamur Altı*. Mütercimi Mahmut Şevket. İstanbul: Mihran Matbaası.

Karacakaya, Recep. [t.y.] "Kronoloji". Türkler ve Ermeniler: Tarih Boyunca Türk-Ermeni İlişkileri. Marmara Üniversitesi. <<http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/kronoloji/>>. (Erişim tarihi: 07.03.2019).

Kılıçlıoğlu, Safa vd., haz. 1992. "Arakel kütüphanesi". *Meydan Larousse: Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*. 2: 56.

Kılıçlıoğlu, Safa vd., haz. 1992. "Kitapçılık". *Meydan Larousse: Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*. 11: 330.

Kitapçı Arakel. "Varaka". *Tercüman-ı Hakikat*. 11 Kânunuevvel 1886/14 Rebiyülevvel 1304. 1258: 2.

Kitapçı Arakel. 1301/1883-84. *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü*. İstanbul: Matbaa-ı Ebüzziya.

Kitapçı Arakel. 1304/1886-87. *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü*. İstanbul: Cemal Efendi Matbaası.

Kitapçı Arakel. 1305/1887-88. *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü*. İstanbul: Cemal Efendi Matbaası.

Kitapçı Arakel. 1306/1888-89. *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü: Defter 3*. İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası.

Kitapçı Arakel. 1308/1890-91. *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü*. İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası.

Kitapçı Arakel. 1310/1892-93. *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü: Zeyil 5*. Dersaadet: Nişan Berberyan Matbaası.

Kitapçı Arakel. 1311/1893-94. *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü: Zeyil 5*. İstanbul: Nişan Berberyan Matbaası.

Kitapçı Arakel. 1312/1894-95. *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü: Zeyil 6*. İstanbul: Nişan Berberyan Matbaası.

Kitapçı Arakel. 1316/1898-99. *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü: Zeyil 5*. İstanbul: Arakel Matbaası.

Kitapçı Arakel. 1316/1898-99. *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü: Zeyil 6*. İstanbul: Arakel Matbaası.

Kock, Paul de. 1290/1873-74. *Evlenmek İster Bir Adam*. İstanbul: D. Hünkârbeğendi (Zartaryan Fabrikası).

Koçu, Reşad Ekrem. 1960. *İstanbul Ansiklopedisi*. Dördüncü cilt. İstanbul: Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi.

Kok, Pol dö. 1294/1877-78. *Üç Yüzlü Bir Karı*. Mütercimleri Ahmet Midhat ve Ebüzziya Tevfik. İstanbul: Mihran Matbaası.

Kok, Pol dö. 1295/1878. *Madam Blakizkof yahut Fitne-i Cihan*. İstanbul: Mihran Matbaası.

Kok, Pol dö. 1315/1897-98. *Evlenmek İster Bir Adam*. Mütercimi Ali Bey. İstanbul: Matbaa-ı Asır Sahib-i İmtiyazı K. Faik.

Kok, Şarl Pol dö. 1294/1877-78. *Güstav*. Mütercimi P. H. İstanbul: Süleyman Efendi Matbaası.

Kuruyazıcı, Hasan. 1999. "İstanbul'un Unutulmuş Mimarları". *İstanbul*. 28: 68-73.

Kut, Turgut. 1999. "Indicateur Ottoman: Şark Ticaret Yıllıkları". *Simurg "Kitap Kokusu"*. 1: 186-199.

Kutlu, Şemsettin. [t.y.] "Ahmet Rasim Diye Biri!.." İstanbul Şehir Üniversitesi. <<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/15331/001509742006.pdf?sequence=1&isAllowed=y>>. (Erişim tarihi: 14.03.2019).

Lamartin. 1303/1885-86. *Jeniviyev – Bir Hizmetçi Kızın Sergüzeşti*. Mütercimi Halil Edip. Kostantiniye: Matbaa-ı Ebüzziya.

Meruvel, Şarl. 1299/1881-82. *Gabriel'in Günahı*. Mütercimi Ahmet Midhat. İstanbul: Tercüman-ı Hakikat.

Mildanoğlu, Zakarya. 2014. *Ermenice Süreli Yayınlar (1794-2000)*. İstanbul: Aras Yayıncılık.

Montepen, Ağzavye dö. 1293/1876-77. *Esrar-ı Saray Kralı*. Mütercimi Ahmet Suphi. Birinci cilt. İstanbul: Tasvir-i Efkâr Matbaası.

Montepen, Ksavye de. 1297/1879-80. *Paris Batakhaneleri*. Mütercimi Mehmet Hilmi. Birinci cüz. İstanbul: Matbaa-ı İzzet Esat.

Montepen, Ksavye de. 1306/1888-89. *Ekmekçi Kadın*. Mütercimi Ahmet Midhat. Birinci kısım. İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası.

Montepen, Ksavye di. 1291/1874-75. *Esrar-ı Hint*. Cild-i evvel. İstanbul: [matbaa bilgisi yok].

Montepen, Ksavye di. 1292/1875-76. *Esrar-ı Hint*. Cild-i salis. İstanbul: Kırk Ambar Matbaası.

Montepen, Ksavye di. 1292/1875-76. *Kırmızı Değirmen*. [İstanbul]: Kırk Ambar Matbaası.

Montepen, Ksavye dö. 1307/1888-90. *Büyük İkramiye*. Mütercimi M. Şakir. İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası.

Mösyö Mestr. 1298/1880-81. *Kafkas Üserası*. Mütercimi Yakup Vasfi. İstanbul: Mihran Matbaası.

Mustafa Nuri Paşa. 1327/1909-10. *Netayicü'l-Vukuat*. Cild-i salis. İstanbul: Uhuvvet Matbaası.

One, Jorj. 1306/1888-89. *Demirhane Müdürü*. Mütercimi Ahmet İhsan. İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası.

One, Jorj. 1307/1889-90. *Kontes Sara*. Muharriri Ahmet İhsan. İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası.

Özege, Seyfettin. 1971. *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*. İstanbul: Fatih Yayınevi.

Paker, Saliha. 2004. "Türkiye Odaklı Çeviri Tarihi Araştırmaları, Kültürel Hafıza, Unutuş ve Hatırlayış İlişkileri". *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları*. 28/I: 275-284.

Paker, Saliha. 2009. "Terceme ve Nazire Olarak Çeviri: Kültüre Bağlı Kavramlar ve Osmanlı Çeviri Tarihi Araştırmalarına Bir Kavramsal Çerçeve Kurmak". *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları*. 33/II: 89-110.

Pamukciyan, Kevork. 2002. *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar-II: Ermeni Harfli Türkçe Metinler*. İstanbul: Aras Yayıncılık.

Pamukciyan, Kevork. 2003. *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar-IV: Biyografileriyle Ermeniler*. İstanbul: Aras Yayıncılık.

Pellico, Silvio. 1291/1874-75. *Meprizon Tercümesi*. Mütercimi Mahmut Ekrem. Cild-i evvel. İstanbul: Matbaa-ı Tasvir-i Efkâr.

Preost. 1297/1879-80. *Manon Lesko*. Mütercimi Mahmut Şevket. İstanbul: Mekteb-i Sanayi-i Şahane Matbaası.

Resimli Kitap. Eylül 1327/Septembre 1911. 32: 631.

Resimli Kitap. Haziran 1327/Juin 1911. 31: 550-551.

Resimli Kitap. Mayıs 1328/Mai 1912. 40: 304.

Rişburg, Emil. 1299/1881-82. *Peçeli Kadın*. Mütercimi Ahmet Midhat. İstanbul: Tercüman-ı Hakikat Matbaası.

Rişburg, Emil. 1300/1882-83. *Merdut Kız*. Mütercimi Ahmet Midhat. İstanbul: Tercüman-ı Hakikat Matbaası.

Rişburg, Emil. 1306/1888-89. *İki Valide*. Mütercimi Ahmet İhsan. İstanbul: “Servet” ve Kostantinopolis Matbaası.

Rockenberger, Annika. 2014. “Video Game Framings”. *Examining Paratextual Theory and its Applications in Digital Culture*, ed. Nadine Desrochers, Daniel Apollon. Hershey, PA: IGI Global, 252-286.

Sabev, Orlin. 2009. “Rich Men, Poor Men: Ottoman Printers and Booksellers Making Fortune or Seeking Survival (Eighteenth-nineteenth Centuries)”. *Oriens*. 37: 177-190.

Selim Nüzhet. 1928. *Türk Matbaacılığı*. İstanbul: Matbaa-i Ebüzziya.

Seymen, İ. Lütfü. 1993. “Erbâb-ı Mütalaaya Hizmet: I. Meşrutiyet Kitapçılığı ve Arakel Tozluyan Efendi’nin Mektupları”. *Müteferrika*. 1: 67-111.

Soysal, Özer. 2010. “Osmanlı’da Neler Okundu, ‘Kütüphane Kurumu’ Nasıl Algılandı, Kurumlaşan ‘Gelenek’ Yoksa ‘Kütüphane Kültürü’ Müydü?”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 50/2: 163-175.

Stepanyan, Hasmik A. 2005. *Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası (1727-1968)*. İstanbul: Turkuaz Yayınları.

Strauss, Johann. 1992. “Aretos ya’ni Sevdâ: The Nineteenth Century Ottoman Translation of the ‘Erotokritos’”. *Byzantine and Modern Greek Studies*. 16: 189-201.

Strauss, Johann. 2009. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kimler, Neleri Okurdu (19.-20. Yüzyıllar)?”, çev. Günil Ayaydın Cebe. *Kritik*. 2.3: 205-265.

Sü, Öjen. 1299/1881-82. *Kebair-i Seba Şikemperveri (Oburluk)*. Mütercimi Mihalaki. Kostantiniye: Matbaa-ı Ebüzziya.

Sü, Öjen. 1300/1882-83. *Tembeller Muaşakası*. Mütercimi A. Arifi. İstanbul: Mihran Matbaası.

Sü, Öjen. 1301/1883-84. *Serseri Yahudi*. Mütercimi M. Tevfik. İstanbul: Ceride-i Askeriye Matbaası.

Şatobriyan. 1298/1880-81. *İbn-i Sirac-ı Ahir*. Mütercimi A. Tahir. İstanbul: Mihran Matbaası.

Şekspir. 1299/1881-82. *Kış Masalı*. Mütercimi Nadir. [İstanbul]: Matbaa-ı Esat İzzet.

Şimid, Von Kristof. 1306/1888-89. *İberistan-ı Almanı*. Mütercimi Keçecizade Macit Paşa. Dersaadet: Mahmut Bey Matbaası.

Tahir Gürçağlar, Şehnaz. 2002. “What Texts Don’t Tell: The Uses of Paratexts in Translation Research”, der. Theo Hermans. *Crosscultural Transgressions. Research Models in Translation Studies II: Historical and Ideological Issues*. Manchester: St. Jerome, 44-60.

Tahir Gürçağlar, Şehnaz. 2005. *Kapılar: Çeviri Tarihine Yaklaşımlar*. İstanbul: Scala Yayıncılık.

Teotig. 2012. *Baskı ve Harf: Ermeni Matbaacılık Tarihi*, çev. Sirvart Malhasyan, Arlet İncidüzen. İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık.

Terail, Ponson dü. 1290/1873-74. *Gece Yolcuları*. [İstanbul]: Şark Matbaası.

Terail, Ponson dü. 1291/1874-75. *Gece Yolcuları*. Cild-i salis. [İstanbul]: Şark Matbaası.

Teray, Ponson dü. 1298/1880-81. *Paris Faciaları*. Mütercimi Ahmet Münif. Birinci kısım. İstanbul: Ceride-i Askeriye Matbaası.

The Annuaire Oriental & Printing Company Ltd., ed. 1911. *Annuaire Oriental: Commerce, Industrie, Administration, Magistrature de l’Empire Ottoman. 1911. 31e Année. Hégire 1329 – Année financière 1327*. Constantinople: Typo-Lithographie E. Pallamary.

The Annuaire Oriental Ltd., ed. 1912. *Annuaire Oriental: Commerce, Industrie, Administration, Magistrature de l’Empire Ottoman. 1912. 32e Année. Hégire 1330 – Année financière 1328*. Constantinople: Imprimerie Française L. Mourkidès.

The Annuaire Oriental Ltd., ed. 1913. *Annuaire Oriental: Commerce, Industrie, Administration, Magistrature de l’Orient. 1913*. Constantinople: Imprimerie Autrichienne Ferd. Walla.

Toska, Zehra. 2000. “İleriye Yönelik Araştırmalarla İlgili Olarak Eski Türk Edebiyatı Sahasında Yazılmış Olan Tercüme Metinleri Değerlendirmelerde İzlenecek Yöntem/ler Ne Olmalıdır?”. *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları*. 24/1: 291-306.

Toury, Gideon. 2012. *Descriptive Translation Studies – and beyond*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.

Tuğlacı, Pars. 1991. “Osmanlı Türkiyesi’nde Ermeni Matbaacılığı ve Ermenilerin Türk Matbaacılığına Katkısı”. *Tarih ve Toplum*. 15/86: 48-56.

Uçar, Fatma Nur. 2017. “1876-1923 Yılları Arasında İstanbul’daki Kütüphane İmtiyaz Sahipleri, Kütüphaneleri ve Katalogları”. Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilgi ve Belge Yönetimi Anabilim Dalı.

Uşaklıgil, Halit Ziya. 2017. *Kırk Yıl*, haz. Abdullah Uçman. İstanbul: YKY.

Üyepazarcı, Erol. 1993. “Arakel Efendi’nin Kitap Kataloğu Yahut Evlâd-ı Arab’ın Mertliği ve Yahut ‘Esrâr-ı Farmason’”. *Müteferrika*. 1: 57-61.

Vern, Jül. 1307/1889-90. *Deniz Altında 20000 Fersah Seyahat*. Mütercimi Ahmet İhsan. İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası.

Vern, Jül. 1307/1889-90. *Seyahat-i Harikulade Kaptan Gran’ın Çocukları Ru-i Zeminde Bir Devran – Garip Devriâlem*. Mütercimi Ahmet İhsan. İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası.

Vern, Jül. 1308/1890-91. *Kaptan Hatras’ın Seyahati Kutb-ı Şimaliye Seyahat*. Mütercimleri Ahmet İhsan ve Mazhar. İstanbul: Âlem Matbaası.

Vern, Jül. 1309/1891-92. *Arzdan Kamere Seyahat Seyahat-i Harikulade*. Mütercimi Mazhar. Kostantiniye: Mekteb-i Sanayi Matbaası.

Volne. 1288/1871-72. *Le Ruin dö Palmir*. [basım yeri, matbaa bilgisi yok].

White, Charles. 1845. *Three Years in Constantinople; or, Domestic Manners of the Turks in 1844*. II. Cilt. Londra: Henry Colburn.

Yalçın, Hüseyin Cahit. 1975. *Edebiyat Anıları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yalçın, Sıddıka Dilek. 1998. “XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatında Popüler Roman”. Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

Yılmaz, Barış. 2015. “Kitapçı Arakel’in Yayın Katalogları”. Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı.

EKLER

EK 1. 1885-86 YILINDA ÇIKMIŞ *INDICATEUR ORIENTAL*'İN ÖNSÖZÜNÜN ÇEVİRİYAZISI

(Naşirlerin İlanı)

Bu sene icra ettiğimiz ıslahat sayesinde işbu eser muvaffakiyet-i fevkaladeye mazhar olmuştur.

Ancak şarkın bilcümle şehirlerinde ve memalik-i ecnebiyede kesb-i itibar ve iştihar etmiş olan ve (Endikatör Oriyantal) (yani Rehber-i Şarki) namıyla müsemma bulunan işbu salname-i ticareti bütün şarkta mefkut olan bir ticaret siyaset idare ve coğrafya lügati haline vazetmek için hiçbir şey diriğ etmemekliğimiz lazım gelmiştir.

Ne çare ki (Endikatör Otoman)ı (Endikatör Oriyantal)e tahvil ve tebdil etmeyi geççe tasavvur edip vaktimiz dahi müsaade etmediğinden işbu eserimize derç etmek üzere Rusya Yunan Romanya ve sair şehirler hakkında malumat-ı mükemmele ahzedememiştir. Mamafih malum olduğu veçhile elsine-i müteaddide ile tekellüm eden akvam-ı muhtelif meyanında bu esere iktiza eden adresi ve malumat-ı kesireyi ahz ve cem etmek pek müşkül ve hatta muhal bir madde olup böyle bir mecmua-ı mühimmeyi teşkile muvaffak olmak için haiz olduğumuz sebat metanet ve bilcümle sabır ve tahammülümüz iktiza etmiş olduğunu maal-iftihar beyan ederiz zira payitahtımız ahalisinin kısm-ı azamı ahz-ı malumat için nezdlerine giden memurlarımızı her gün yola koyup işbu salnamemizin esası olan adresi ve malumat-ı saireyi vermemekte ısrar ve taannüt ederek bundan bir haylulet-i azime iras etmekte olduğundan diğer her kim olsa meyus olarak böyle bir eserin tab ve neşrinden feragat ederdi. Salnamemizin teşkil ve tertibine hail olan böyle bir mania mevcut oldukça 1884 sene-i miladiyesi Ağustos iptidasında neşredilen tahrirat-ı umumiyyede vadolunduğu veçhile Kânunuevvel iptidasında bu eseri nasıl neşredebilirdik?

Mahalli ve vilayât ve memalik-i ecnebiye gazeteleri bir hayli adres ve malumat cem ve tedariki hususunda bize hayliden hayli muavenet etmiş olduklarından bu babda mezkûr gazetelere teşekkürât-ı azime beyan eder ve bu muavenetlerinde bir suret-i hayırhahane berdevam olacaklarını memul eyleriz.

1885 senesinin tamamıyla tadil ve temyiz edilmiş olan ciltte memalik-i mahruse-i şahanenin vilayât-ı mühimmesinden mükemmel adresler ahz ve ilave olunmuştur. Müşkûlat-ı azimesi bulunan bu eser-i tavile beher vilayetin taksimat-ı mülkiyesi ve akvam-ı muhtelifesi ve hane ve karyeleri ve saire zam ve tezyil kılınmış olmakla malumat-ı mezkûreyi tarafımıza itaya himmet buyuran konsoloslarla vekillerimizin işbu gayretinden dolayı beyan-ı şükran eder ve mumaileyhim vekillerimizin tarafımıza daha nice malumatlar tebliğ ve isale-i müsaraat etmiş olduklarını arz ve beyan eyleriz.

Mevad-ı munderice ve coğrafya cetvellerine ve bahusus (Rivü Endüstriyel) serlevhalı kısmında bulunan ilanât cetveline pek ziyade ehemmiyet verilmesi iktiza ettiğini kariin-i kiramımıza ihtar ederiz. Salnamemizin ilanât cetveline pek ziyade dikkat ve itina edilmiş olduğundan elifba sırası üzere cetvel-i mezkûra müracaat olundukta istenilen bir sanatkârın veyahut bir fabrikatörün veya sairenin adresi anide bulunacak ve her kim ahzüita ettiği emtianın esamisini arayacak olur ise mezkûr ilan cetvelinde görecektir.

İşbu ilanât-ı mezkûre sayesinde memalik-i mahruse-i şahanenin dahili şehirlerinde mukim bir hayli tüccar Türkiya'nın diğer şehirlerinde ve memalik-i ecnebiyede bulunan fabrikatör ve erbab-ı sanayi ile doğrudan doğruya icra-ı muhabere edebilmiştir.

İmdi işbu salnameye müracaat eden zevat kendi mektuplarında bu muhaberatı (Salname-i Şarkimiz) sayesinde icra etmekte olduklarını zikrederler ise bizi pek ziyade minnettar kılacaklardır.

Çervati Biraderler ve Kumpanyası sahip ve naşirleri

EK 2. KİTAPÇI ARAKEL'İN *TERCÜMAN-I HAKİKAT*'TE (11 KÂNUNUEVVEL 1886/ 14 REBİYÜLEVVEL 1304) ÇIKMIŞ VARAKASININ ÇEVİRİYAZISI

Varaka

Kitapçı Arakel Efendi tarafından mevрут varakanın aynıdır:

2466 nümerolu muteber gazetenizde risale-i mevkuteler hakkında Selanikli Fazlı Necip Efendi'nin varakasını okudum. Fazlı Necip Efendi'nin ettiği itirazlardan bazıısı haklı olduğundan onlardan bahsetmeye lüzum yoktur.

Lakin “Bizde kitaplar pahalı satılıyor” ve “Bizde şu türlü şeyler yazmalı” kılıklı itiraz ile bu babda ettiği hesap ve mütalaasını yanlış gördüm. Bendenizin bu hususta hayli tecrübem sebkat etmiş ve itiraz-ı mezkûrdan zuhura gelecek mazarrat umuma ait bulunmuş olmakla hasbelvazife rey-i âcizanemi beyan etmeyi tensip ve binaenaleyh olvakit “bir kitapçı” imzasıyla şu cevab-ı âcizanemi muteber gazetenize derci ricasıyla matbaa-ı âlilerine irsal etmiş idim. Ancak varaka-ı mezkûrenin adem-i neşrini gördüğümde tensip buyurulmadığı zannına zahip olmuşum.

Bir de geçen günkü nümerolu nüshada “Bunun cevabı Arakel tarafından geçenlerde verildi” diye bir mütalaa manzur-ı âcizanem oldukça bir yanlışlık vukua geldiğini fehim ile idare-i âlilerine bilmüraca zikrolunan cevab-ı âcizanem derç olunmamış iken “Cevabı Arakel tarafından verildi” diye yazılmasının sebebini istifsara içtisar ettiğimde “Biz derç edildi biliriz” cevabı alınmıştır.

Vakıa o günden beri hayli vakit geçmiş olması hasebiyle artık şu varakanın da ehemmiyeti bir dereceye kadar kaybolmuş ise de mademki gazetede “Cevabı Arakel tarafından verildi” diye yazılmıştır.

Hasbelmeceburiye cevab-ı mezkûrun bir suretini takdime lüzum göründü.

Evveleminde umum mekâtibin veya birkaç mektebin programına dahil olan ve kavanin ve ona müteallik kitaplar müstesna tutulduğu halde bizde sırf fenni bir kitap ve risale ve gazete çıkarılsa ve her ne kadar ehven fiyat vazedilse ondan istifade etmek ve hatta zarar görmemek kabil değildir.

Bu hale sebep o yolda asarın mütalaasına rağbet edenlerin pek mahdud olması olduğu bedihidir. Devamlı bir zarara ise kimse tahammül edemeyeceğinden muharrirleri ya

ihthiyar-ı tatile veyahut erbab-ı mütalaayı tezyit ve teksir etmek için herkesin mizacına muvafık bazı şeyler de bulundurmaya mecbur olur.

Fiyat ve hususât-ı saireye gelince Kırk Anbar, Dağarcık, Mecmua-ı Fünun gibi eserler ile bunların muharrirleri sair kitaplara ve kitap yazanlara numune olamaz. Zira bizde evveleminde Kırk Anbar ve Dağarcık'ı yazan muharrir gibi çalışkan seriü'l-kalem ve ulum ve fünunun şubât-ı kesiresine vakıf olmak iktidarını haiz muharrirler bizde nadirdir. Fark yalnız bunda da değildir. Bizde kitap tab edip neşir ve fûruht etmek hususunda herkes Kırk Anbar idaresinin nail olduğu suhulete henüz mazhar olmamıştır.

Mecmua-ı Fünun'a gelince bunu neşreden bir iki adam değil bir cemiyet idi. Bundan maada o zamanlar böyle çokluk kitap ve risale çıkmakla beraber şimdi bizim iki ve nihayet iki buçuk kuruşa verdiğimiz bir kitap hacminde olan Mecmua-ı Fünun'un bir nüshası altı kuruşa verilir. Seneliği de altmış kuruş idi ki bir nüshası beş kuruşa gelirdi. Bununla beraber o da nihayet dört sene devam edebildi.

Alelumum deniliyor ki "Kitaplar pahalı olduğundan çok satılmıyor. Eğer ehven olursa çok satılır." Bu fikir de yanlıştır. Bu halde husule gelecek fark pek cüzi olup derece-i matluba da değildir.

Mütalaadan lezzet almayan ve vaktini başka yolda geçiren ve eğlencesini başka yolda arayan kimselere kitaplar ehven değil a meccanen verilse yine okumuyorlar. Demek ki bunu zaman yapacaktır.

Bizde kitap okuyan bir kısım daha vardır ki onların zevki de başka yoldadır. Şöyle ki: senede sandıklar dolusu Âşık Kerem, Âşık Garip, Köroğlu ve emsali kitaplar taşraya gider fûruht olunur da asar-ı cedide öyle satılmaz. Bu yolda kimselere yeni yolda bir hikâye ve roman ve edebiyata dair bir kitap versek fiyatını da ne kadar mahsus tehvin etsek ne alır okur ne de okusa bir lezzet alır. İşte bu da intizar olunan terakkinin behemehal müruru zaman ile husul bulacağı yolundaki fikr-i âcizanemizi bir kat daha ispat ediyor.

Bizde çıkan kitapların pahalı ve Avrupa'da ehven olması iddiası ve "Ehven verilmiyor ki çok satılsın" sözü de zirde irae olunacak hesaba mebni yanlıştır. Bilakis bizde kitaplar onlardan çok ehvendir.

Hele Avrupa'da ehven olan kitaplar erbab-ı mütalaası binnispe daha çok olan kitaplar romanlar olup fenni kitaplar ise haddizatında pahalıdır.

Vakıa bizde kitaplar suret-i zahirede pahalı görünür ise de Avrupa'da bir kitabın sürümü ile bizdeki kitapların sürümü mukayese olunur ise fark çabuk meydana çıkar.

Gerçi ehven kitap ve gazete neşretmek halkımızı yavaş yavaş mütalaaya alıştırmaya bir medar-ı azim olduğu derkârdır. Lakin neşri devamlı olan risale ve bahusus gazetenin zararı başka şeylere mukayese olmadığından bargiran ziyana tahammül etmek bir iki zatın kârı değildir. Meğer ki bazı mahallerde olduğu gibi bizde de mahza neşr-i maarif için toplanılan para ile umuma elzem ve nafi kitaplar telif ve tercüme ettirilerek külliyetli tab ve ehvence fûruht etmek maksadıyla ayda herkesin kudretine göre üçer, beşer ve hatta birer kuruş verecek bir cemiyet teşekkül ede.

Bu halde bir adamın ihtiyar edemeyeceği fedakârlığı birkaç üz [yüz] zevat kolay kolay icra edebilir.

Maksad-ı âcizanem başka bir şey olmayıp mahza tashih-i efkârdır. Hem de kitap fiyatı hususunda yalnız Fazlı Necip Efendi değil daha bazıları tarafından da iştikâ vaki olduğu görülmüştür. Bu müştekiler meyanında olan fark ise ancak Fazlı Necip Efendi'nin bu babdaki efkârını âlem-i matbuatla beyan etmesindedir. Binaenaleyh şu kademcik ifade-i hal etmeyi münasip gördüm.

Şu ifade-i âcizanem bazıları için ikna ve ilzam etmez ise şunu da ilave ederim ki Avrupa'da bir kitaptan yüz bin, elli bin, kırk bin ve en azı yirmi bin nüsha satılanı vardır. Bunlardan bir kitap gösterilsin biz onu tercüme ettirelim. Hem Avrupa'da satılan adetten yüzde yirmi az satmaya razı ve hem de fiyatça da bir fark olmak üzere dört franklık kitabı üç buçuk franga vermeye hazırım.

Bâlâda teşekkülünü arzu ve teklif eylediğim encümen bu babda vatanımız için pek nafi bir teşebbüs olabilir. Teşekkül ettiğini görmek şerefine nail olur isem on hisse de bendeniz yazılacağımı ve sair bir hayli hissedarlar bulmaya çalışacağımı şimdiden vadederim.

Toplanılan para ile fenni, sinai, zirai ve kadınların dikiş ve ölçü ve sair el hünerlerine ve başka lüzumlu şeylere müteallik eserler telif ve tercüme ettirip sermayesine ve hatta icap ettiği halde daha aşağı ve meccanen bile vermek maksadıyla teşkilini arzu eylediğim şu cemiyet teklifini kabul edecek ashab-ı cemiyet hiçbir vakit eksik olmayacağını kaviyen ümit ederim.

Bu halde âcizlerine her ne münasip hizmet isabet eder ve tevdi olunur ise fahri olarak kabul ederim.

Bilmünasebe şunu dahi arz ederim ki şu ümit ve arzunun husulü mutlak çok hissedar bulunmaya ve pek çok para toplanmaya da mütevakkıf olmayıp yüz hisse bile olsa ve her bir hissesi birer kuruştan ibaret de bulunsa yine birkaç ayda teraküm edecek birkaç yüz kuruşla işe bed ve mübaşeret olunabilir.

Semeresi görüldükçe ve halkın ve hissedaranın mucib-i mahzuziyet ve hoşnudiyeleeri oldukça ashab-ı cemiyetin de adedi o nispette çoğaldıkça çoğalacağı tabiidir.

Şu iş kontrol altına alınmak ve herkes temin olunmak için gerek para verecek olanları ve gerek bade'z-zuhura gelecek muamelatı menafi-i umumiyeye ait hususât için sütunları her vakit açık olan gazetenizde ilan buyuracağınız hususunda asla şüphe caiz değildir.

Bu babda medar-ı suhulet olmak üzere icabı halinde hatır-ı âcizaneme gelen bazı teklifler ve ifadelerin arzına şitaban olacağımı beyan ile hatm-i kelam ederim.

EK 3. BABIÂLİ CADDESİ'NDEKİ KİTAPÇI VİCAN BELEKNAN'IN ARZUHALİNE VERİLEN CEVABIN ÇEVİRİYAZISI (H. 23.12.1292)

Babiâli Caddesi'nde kitapçı Vican Beleknan imzalı arzuhal zahrına

Derun-ı arzuhalinde muharrer Sıdk-ı Canan unvanlı Türkçe tiyatro risalesinin münderecatında mahzur olmadığı mütalaasında anlaşıldığından yalnız tabı için muvakkat ruhsatname ita buyurulması babında

İzzetli Reis Efendi tarafından mütalaa olunmasına

[Belgenin devamında şunlara dair bilgi verilir: Şam ulemasından Şatizade Mehmet Efendi'nin rüştiye mektebi öğrencileri için hazırladığı nahiv ilmini havi eserin basımı için ruhsat verildiği, Serbest Altın Rüyası adlı Rumca kitap muzır olduğundan bunun Osmanlı topraklarına sokulmaması gerektiği, girenlerin de imha edilmek üzere toplatıldığı.]

Fi 23 Zilhicce sene 92

Fi 8 Kânunusani sene 91 [20 Ocak 1876]

BOA, MF.MKT.00033.00064.001. (H. 23.12.1292)

**EK 4. BABIÂLİ CADDESİ'NDE KİTAPÇI VIÇAN
TİLKİYAN'A VERİLEN RUHSATNAMENİN
ÇEVİRİYAZISI (H. 04.03.1293)**

Ruhsatname

Babiâli Caddesi'nde kitapçı Viçan Tilkiyan nam kimesnenin tertip edip vuku bulan istidası üzerine yalnız tabı için fi 2 Muharrem sene 93 tarihiyle müverreh muvakkat ruhsatnamesi verilen (Sıdk-ı Canan) unvanlı Türkçe tiyatro risalesi bu kere tab olunarak Meclis-i Maarif'e bi'l-irae mukaddema muayene olunan müsveddesine ve şerait-i saireye muvafık surette temsil olunduğu inde't-tatbik tebeyyün eylediği ifade olunmakla risale-i mezburenin neşri için işbu ruhsatname verildi.

Fi 4 Rebiyülevvel sene 93

Fi 18 Mart sene 92 [30 Mart 1876]

BOA, MF.MKT.00034.00082.001. (H. 04.03.1293)

**EK 5. BABIÂLİ CADDESİ'NDE MATBAACI VİÇEN
TİLKİYAN'A VERİLEN RUHSATNAMENİN
ÇEVİRİYAZISI (H. 28.05.1293)**

Muvakkat Ruhsatname 326

Babiâli Caddesi'nde matbaacı Viçen Tilkiyan nam kimesne yazmış olduğu (Çoban Kızları) adlı hikâyenin tabını istida eylediğinden tab olunacak matbaanın isim ve mahali ve tabinin ismi ve tarih-i tabı nüsha-ı matbuasının üzerine tahrir olunmak ve Maarif'in rey ve tensibi veya takdir ve tahsini gibi bir gûne ibare derç edilmeyip yalnız Maarif'in ruhsatıyla basıldı ibaresi yazılmak ve bade't-tab neşrolunmazdan evvel matbu iki nüshasının ziri mühürlenerek tekrar Meclis-i Maarif'e irae ile nazar-ı teftişten geçirilip veçh-i meşruh üzere basıldığı ve bir gûne ilave vuku bulmadığı anlaşıldıktan ve iki nüshanın biri meclisin mührüyle tasdik ile mumaileyhe verildikten sonra neşri için başkaca ruhsat almak ve kütüphane-i mahsuslarında hıfzolunmak için matbuattan iki nüsha vermek şeraiti ve meclis-i mezkûrun kararı ile yalnız hikâye-i mezkûrenin tabı zımında işbu muvakkat ruhsatname ita kılındı.

Fi 28 Cemaziyülevvel sene 93 [21 Haziran 1876]

Fi 8 Haziran sene 92 [20 Haziran 1876]

Tebyiz buyurulmasına

İşaret olundu

BOA, MF.MKT.00038.00044.001. (H. 28.05.1293)

EK 6. BABIÂLİ CADDESİ'NDE KİTAPÇI VİÇEN TİLKİYAN'A VERİLEN RUHSATNAMENİN ÇEVİRİYAZISI (H. 23.08.1293)

Muvakkat Ruhsatname 274 [metinde üstü çizili yerler okunmadı]

Babiâli Caddesi'nde kitapçı Viçen Tilkiyan'ın Türkçeden Ermeniceye mütercem (Çoban Kızlar) nam hikâyenin tabını istida eylemiş ve münderecatında mahzur görülememiş olduğundan tab olunacak matbaanın isim ve mahali ve tabinin ismi ve tarih-i tabı nüsha-ı matbuasının üzerine tahrir olunmak ve Maarif'in rey ve tensibi veya takdir ve tahsini gibi bir gûne ibare derç edilmeyip yalnız Maarif'in ruhsatıyla basıldı ibaresi yazılmak ve bade't-tab neşrolunmazdan evvel matbu iki nüshasının ziri mühürlenerek tekrar Meclis-i Maarif'e irae ile nazar-ı teftişten geçirilip veçh-i meşruh üzere basıldığı ve bir gûne ilave vuku bulmadığı anlaşıldıktan ve iki nüshanın biri meclisin mührüyle tasdik ile mumaileyhe verildikten sonra neşri için başkaca ruhsat almak ve kütüphane-i mahsuslarında hıfzolunmak için matbuattan iki nüsha vermek şeraiti ve meclis-i mezkûrun kararı ile yalnız tabı zımında işbu muvakkat ruhsatname ita kılındı.

Fi 23 Şaban sene 93 [13 Eylül 1876] ve fi 30 Ağustos sene 92 [11 Eylül 1876]

Tebyiz buyurulmasına

İşaret olundu

BOA, MF.MKT.00043.00022.001. (H. 23.08.1293)

EK 7. VİÇİN TİLKİYAN İMZALI ARZUHALE VERİLEN CEVABIN ÇEVİRİYAZISI (H. 21.10.1291)

Viçin Tilkiyan imzalı arzuhal zahrına [metinde üstü çizili yerler okunmadı]

Derun-ı arzuhalde muharrer (Dört Karındaşlar) nam Türkçe hikâyenin birinci cüzünün işaret olunan mahalleri ihraç olunduğu halde münderecatında mahzur olmadığı mütalaasından ve bin beş yüz nüsha bastırılacağı müstedinin ifadesinden anlaşıldığından hitam tabında üç nüshasını Maarif'e vermek ve işaret olunan mahallerini ihraç etmek ve diğer cüzlerini Meclis-i Maarif'e bi'l-irae tasdik ettirmedikçe tab edememek ve bir defaya mahsus olmak şartıyla icap eden ruhsatnamenin ita buyurulması babında

Fi 21 Şevval sene 1291 [1 Aralık 1874]

[Belgenin üst kısmı Samipaşazade Sezai Bey'in "Mufarakat" adlı Türkçe tiyatro risalesinin incelendiği, basımında bir mahzur bulunmadığı, ruhsatname verilebileceği ile alakalıdır.]

BOA, MF.MKT.00021.00146.001. (H. 21.10.1291)

**EK 8. BABIÂLİ CADDESİ'NDE KİTAPÇI TILKIYAN'A
VERİLEN RUHSATNAMENİN ÇEVİRİYAZISI (H.
04.06.1295)**

Muvakkat ruhsatname

Nümero 15

Yazılması

Babiâli Caddesi'nde kitapçı Tilkiyan nam kimesnenin tertip ettiği Sergüzeşt-i Mari Kraliçe Kızları nam risalenin tabını istida eylediğinden ve birinci cüzü bi'l-mütalaa münderecatında mahzur olmadığı Meclis-i Maarif'ten ifade kılındığından sair cüzlerini dahi irae ile tasdik ettirmedikçe tab edememek şartıyla mezkûr risalenin yalnız cüz olunan tabı zımında işbu muvakkat ruhsatname mumaileyhe verilmiştir

4 Cemaziyülâhır sene 95 ve fi 24 Mayıs sene 94 [5 Haziran 1878]

[Belgenin alt kısmında, matbaacı Canik Aramyan tarafından tabına ruhsat talep edilen ve Mister Hezi'nin asarından bulunan Ateş Dilleri adlı Ermenice risalenin birinci cüzü için muvakkat ruhsatname verildiği yazılıdır.]

BOA, MF.MKT.00056.00150.001. (H. 04.06.1295)

**EK 9. BABIÂLİ CADDESİ'NDE KİTAPÇI TİLKİYAN'A
VERİLEN RUHSATNAMENİN ÇEVİRİYAZISI (H.
24.03.1296)**

Ruhsatname [metinde üstü çizili yerler okunmadı]

Nümero 1

Babiâli Caddesi'nde kitapçı Tilkiyan nam kimesnenin tertip ettiği Sergüzeşt-i Mari Kraliçe Kızları nam risalenin birinci cüzünün yalnız tabı için 4 Cemaziyülâhır sene 95 tarihinde muvakkat ruhsatnamesi verilmişti mezkûr cüz bu kere tab olunarak aslına ve şerait-i saireye muvafık olduğu Meclis-i Maarif'ten ifade kılınmış olduğundan mezkûr birinci cüzün neşri işbu ruhsatname verildi

Fi 24 Rebiyülevvel sene 96 [18 Mart 1879] ve fi 5 Mart sene 95 [17 Mart 1879]

BOA, MF.MKT.00061.00037.001. (H. 24.03.1296)

EK 10. ŞARK TİCARET YILLIKLARINA GÖRE 1880-1913 YILLARINDA İSTANBUL'DA İŞLEYEN KİTAPÇILAR

AO (1880: 184)

“Libraires”

1. Asadorian (A.), R. Hendek, 13, P.
2. Baudin (P.), vente et achat de livres anciens et modernes [hem eski hem yeni kitapların alım satımı], Place du Tunnel, 2, P.
3. Cavaffian (Joseph), et relieur [aynı zamanda mücellit], R. Tchakmaktchilar Yokoussou, 20, S.
4. Coromilas (André), R. Yorgandjilar, 23, G.
5. Depasta (Frères), R. Yorgandjilar, 13, G.
6. Emin Roustchouklou (turc [Türk]), R. Hakeklar, 27, S.
7. Filicos (D.), R. Yorgandjilar, 26, G.
8. Fringhian (Nazareth), et articles de bureaux [ayrıca kırtasiye], R. Ousoun Tcharchi, 362, S.
9. Hadji Abraham (turc [Türk]), R. Hakeklar, 4, S.
10. Hadji Mehmed (*Varnali*) (turc [Türk]), R. Hakeklar, 11, S.
11. Hafiz Ahmet (turc [Türk]), R. Hakeklar, 19, S.
- 12. Hiazim (Ibrahim) (turc [Türk]), R. Babi Ali Djabatessi, 26, S.**
13. Kaponari (G. A.), R. Zindan Capoussy, 3, 4, S.
14. Kokidi (Const.), R. Balek Bazar, 66, S.
15. Lorentz et Keil, Librairie Internationale [beynelmilel kitaphane] (V.R.I., page 16), Grande Rue de Péra, 457.
16. Lucas (S.), R. Yeni Djami, 2, S.
17. “Maarif Oumoumié”, R. Tchemberli Tach, 186, S.
18. Marango (C. M.) (cartes géographiques, livres concernant l’Orient [Şark hakkında kitaplar, coğrafya haritaları]), Grande Rue de Péra, 458.
19. Marcarian, R. Merdjan Tcharchissé, 57, S.
20. Mathéossian (H. Agop), Validé Sultan Han, 4, S.
21. Panorio et Aliberti, R. Yorgandjilar, 17, G.
- 22. Papazian (Avedis) (turc [Türk]), R. Babi Ali Djabatessi, 18, S.**
23. Papazian (E.), R. Mahmoud Pacha, 239, S.

24. Rigopoulo (N.), G^{de} Rue de Péra, 518.
25. Seïtanidi (G.), R. Zindan Capoussy, 1, S.
26. Seraphin (Christo), R. Tahmis Onou, S.
27. Serapian (Baldassar), *arménien* [Ermeni], R. Merdjan Tcharchi, 53, S.
28. Seropide (A. G.), Youksekaldirim, 46, G.
- 29. Toslian (Arakel), *turc* [Türk], R. Babi Ali Djatessi, 46, S.**
30. Varatzanopoulo (V.), Grande Rue de Péra, 663, au Téké [Teke'de].
31. Volta (Luigi), Grande Rue de Péra, 547, vis-à-vis du Koulouk [Kuluk'un tam karşısında].
32. Weiss (S. H.), G^{de} Rue de Péra, 483.

AO (1881: 326-327)

“Libraires”

1. Asadoorian (A.), R. Bouyouk Hendek, 13, P.
2. Baudin (P.), vente et achat de livres anciens et modernes [hem eski hem yeni kitapların alım satımı], Place du Tunnel, 2, P.
3. Cavaffian (Joseph), et imprimeur [aynı zamanda matbaacı], Kurkdji Han, 23, S.
4. Constantinos (Christodoulo), Grande Rue de Péra, 635.
5. Coromilas (André), R. Yorgandjilar, 23, G.
6. Depasta Frères, R. Yorgandjilar, 13, G.
7. Emin Roustchouklou (*turc* [Türk]), R. Hakeklar, 27, S.
8. Filicos (D.), R. Yorgandjilar, 26, G.
9. Fringhian (Nazareth), et articles de bureaux [ayrıca kırtasiye], R. Ousoun Tcharchi, 362, S.
10. Hadji Abraham (*turc* [Türk]), R. Hakeklar, 4, S.
11. Hadji Mehmed (Varnali) (*turc* [Türk]), R. Hakeklar, 11, S.
12. Hafiz Ahmet (*turc* [Türk]), R. Hakeklar, 19, S.
- 13. Hiazim (Ibrahim) (*turc* [Türk]), R. Babi Ali Djadessi, 26, S.**
14. Kaponari (G. A.), R. Zindan Capoussy, 3, 4, S.
15. Kokidi (Const.), R. Balek Bazar, 66, S.
16. Lorentz et Keil, librairie internationale [beynelmilel kitaphane], (V.R.I., page 30), Grande Rue de Péra, 457.

17. Lucas (S. Constantin), R. Sultan Hamam, 2, S.
18. Marango (Vve C. M.), G^{de} Rue de Péra, 458.
19. Marcarian, R. Merdjan Tcharchissi, 57, S.
20. Mathéossian (H. Agop), Validé Sultan Han, 4, S.
21. Panorio et Aliberti, R. Yorgandjilar, 17, G.
22. Papadis (J.), *au bon père de famille* [özenli, örnek kitapçı], (V.R.I. page 30), Passage Oriental, 10, P.
- 23. Papazian (Avedis), R. Babi Ali Djaddessi, 18, S.**
24. Papazian (E.), R. Mahmoud Pacha, 239, S.
25. Rigopoulo (N.), Grande Rue de Péra, 518.
26. Sachas (Nicolas), bouquiniste [elden düşme kitap satan kimse], R. Daradjik, 5, P.
27. Seïtanidi (G. J.), R. Zindan Capoussy, 287, S.
28. Seraphin (Christo), R. Tahmis Onou, S.
29. Serapian (Baldassar), (*arménien* [Ermeni]), R. Merdjan Tcharchi, 53, S.
- 30. Toslian (Arakel), R. Babi Ali Djaddessi, 46, S.**
31. Varatzanopoulo (V.), Grande Rue de Péra, 663, au Téké [Teke'de].
32. Volta (Luigi), Grande Rue de Péra, 547, vis-à-vis le Koulouk [Kuluk'un tam karşısında].
33. Weiss (S. H.), Grande Rue de Péra, 483.

AO (1882: 400)

“Libraires”

1. Baudin (P.), vente et achat de livres anciens et modernes [hem eski hem yeni kitapların alım satımı], Place du Tunnel, 2, P.
2. Cavaffian (Joseph), et imprimeur [aynı zamanda matbaacı], Kurkdji Han, 23, S.
3. Constantinos (Christodoulo), Grande Rue de Péra, 635.
4. Copanari (Georges A.), R. Zindan Capou, 4, S.
5. Coromilas (André), R. Yorgandjilar, 23, G.
6. Dekrikorian (Oh.), R. Emin Onou, 4, S.
7. Depasta Frères, R. Yorgandjilar, 13, G.
8. Emin Roustchouklou (*turc* [Türk]), R. Hakeklar, 27, S.

9. Filicos (D.), R. Yorgandjilar, 26, G.
10. Fringhian (Nazareth), et articles de bureaux [ayrıca kırtasiye], R. Ousoun Tcharchi, 362, S.
11. Hadji Abraham (*turc* [Türk]), R. Hakeklar, 4, S.
12. Hadji Mehmed, (Varnali), (*turc* [Türk]), R. Hakeklar, 11, S.
13. Hafiz Ahmet (*turc* [Türk]), R. Hakeklar, 19, S.
- 14. Hiazim (Ibrahim), (*turc* [Türk]), R. Babi Ali Djaddessi, 26, S.**
15. Kaponari (G. A.), R. Zindan Capoussy, 3, 4, S.
16. Kokidi (Const.), R. Balek Bazar, 66, S.
17. Lorentz & Keil, librairie internationale [beynelmilel kitaphane], Grande Rue de Péra, 457.
18. Lucas (S. Constantin), R. Sultan Hamam, 2, S.
19. Marcarian, R. Merdjan Tcharchi, 57, S.
20. Mathéossian (H. Agop), Validé Sultan Han, 4, S.
21. Metaxa (U.), (bouquiniste [elden düşme kitap satan kimse]), Grande Rue de Péra, 490, au Téké [Teke'de].
22. Panorio & Aliberti, R. Yorgandjilar, 17, G.
23. Papadis (J.), *librairie nouvelle* [yeni kitaphane] (V.R.I. page 29), Grande Rue de Péra, 458.
- 24. Papazian (Avedis), R. Babi Ali Djaddessi, 18, S.**
25. Papazian (E.), R. Mahmoud Pacha, 239, S.
26. Rigopoulo (N.), (bouquiniste [elden düşme kitap satan kimse]), Grande Rue de Péra, 518.
27. Sachas (Nicolas), (bouquiniste [elden düşme kitap satan kimse]), R. Daradjik, 5, P.
28. Seïtanidi (G. J.), R. Zindan Capoussy, 287, S.
29. Serapian (Baldassar), (*arménien* [Ermeni]), R. Merdjan Tcharchi, 53, S.
30. Seropit (Ag.), R. Youksekaldirim, 46, G.
- 31. Toslian (Arakel), R. Babi Ali Djaddessi, 46, S.**
32. Varatzanopoulo (V.), Grande Rue de Péra, 665, au Téké [Teke'de].
33. Volta (Luigi), Grande Rue de Péra, 547, vis-à-vis le Koulouk [Kuluk'un tam karşısında].

34. Weiss (S. H.), Grande Rue de Péra, 483.

AO (1883: 417)

“Libraires”

1. Baudin (P.), vente et achat de livres anciens et modernes [hem eski hem yeni kitapların alım satımı], Place du Tunnel, 2, P.
2. Cavaffian (Joseph), et imprimeur [aynı zamanda matbaacı], Kurkdji Han, 23, S.
3. Constantinos (Christodoulo), Grande Rue de Péra, 635.
4. Copanari (Georges A.), R. Zindan Kapou, 4, S.
5. Coromilas (André), R. Yorgandjilar, 23, G.
6. Dekrikorian (Oh.), R. Emin Onou, 4, S.
7. Depasta Frères, R. Yorgandjilar, 13, G.
8. Emin Roustchouklou, R. Hakeklar, 27, S.
9. Filicos (D.), R. Yorgandjilar, 26, G.
10. Fringhian (Nazareth), et articles de bureaux [ayrıca kırtasiye], R. Ouzoun Tcharchi, 362, S.
11. Hadji Abraham, (*turc* [Türk]), R. Hakeklar, 4, S.
12. Hadji Mehmed, R. Hakeklar, 11, S.
13. Kokidi (Const.), R. Balek Bazar, 66, S.
14. Lorentz et Keil, fournisseurs de S. M. I. le Sultan [Sultan hazretlerinin tedarikçileri], librairie internationale [beynelmilel kitaphane], (V.R.I. page 29.), Grande Rue de Péra, 457.
15. Lucas (S. Constantin), R. Sultan Hamam, 2, S.
16. Marcarian, R. Merdjan Tcharchi, 57, S.
17. Mathéossian (H. Agop), Validé Sultan Han, 4, S.
18. Metaxa (U.), (bouquiniste [elden düşme kitap satan kimse]), Grande Rue de Péra, 490, au Téké [Teke'de].
19. Panorio et Aliberti, R. Yorgandjilar, 17, G.
20. Papadis (J.), *librairie nouvelle* [yeni kitaphane], Grande Rue de Péra, 458.
- 21. Papazian (Avedis), R. Babi Ali Djaddessi, 18, S.**
22. Rigopoulo (N.), (bouquiniste [elden düşme kitap satan kimse]), Grande Rue de Péra, 518.

23. Seïtanidi (G. J.), R. Zindan Kapoussy, 287, S.
24. Seropit (Ag.), R. Youksekaldirim, 46, G.
- 25. Toslian (Arakel), R. Babi Ali Djaddessi, 46, S.**
26. Volta (Luigi), Grande Rue de Péra, 547, vis-à-vis le Koulouk [Kuluk'un tam karşısında].
27. Weiss (S. H.), Grande Rue de Péra, 483.

AO (1885-86: 354)

“Libraires”

1. Baudin (P.), vente et achat de livres anciens et modernes [hem eski hem yeni kitapların alım satımı], Place du Tunnel, 2, P.
2. Cavaffian (Joseph), et imprimeur [aynı zamanda matbaacı], Kurkdji Han, 23, S.
3. Christodoulo (Constantin), Grande Rue de Péra, 635, Téké.
4. Copanari (Georges A.), R. Zindan Kapou, 4, S.
5. Coromilas (André), R. Yorgandjilar, 23, G.
6. Dekrikorian (Oh.), R. Emin Eunu, 4, S.
7. Depasta Frères, R. Yorgandjilar, 13, G.
8. Emin Roustchouklou, R. Hakeklar, 27, S.
9. Filicos (D.), R. Yorgandjilar, 26, G.
10. Fringhian (Nazareth), et articles de bureaux [ayrıca kırtasiye], R. Ouzoun Tcharchi, 362, S.
11. Hadji Abraham, (*turc* [Türk]), R. Hakeklar, 4, S.
12. Hadji Mehmed, R. Hakeklar, 11, S.
13. Kokidi (Const.), R. Balek Bazar, 66, S.
- 14. Lazarian Pascal, Grande Rue de la Sublime Porte, 42, S.**
15. Lorentz et Keil, fournisseurs de S. M. I. le Sultan [Sultan hazretlerinin tedarikçileri], librairie internationale [beynelmilel kitaphane] (*Voir annonce page 32* [32. sayfadaki ilana bakınız]), Grande Rue de Péra, 457.
16. Lucas (S. Constantin), R. Sultan Hamam, 2, S.
17. Marcarian, R. Merdjan Tcharchi, 57, S.
18. Mathéossian (H. Agop), Validé Sultan Han, 4, S.

19. Metaxa (U.), (bouquiniste [elden düşme kitap satan kimse]), Grande Rue de Péra, 490, au Téké [Teke'de].
20. Nalbandian (H. A.), *librairie anglaise* [İngiliz kitaphanesi] (*Voir annonce page 24* [24. sayfadaki ilana bakınız]), Place de la Tour de Galata, 5, P.
21. Panorio et Aliberti, R. Yorgandjilar, 17, G.
22. Papadis (J.), *librairie nouvelle* [yeni kitaphane] (*Voir annonce page 23* [23. sayfadaki ilana bakınız]), Grande Rue de Péra, 458.
- 23. Papazian (Avedis), R. Babi Ali Djaddessi, 18, S.**
24. Rigopoulo (N.), (bouquiniste [elden düşme kitap satan kimse]), Grande Rue de Péra, 517.
25. Seïtanidi (G. J.), R. Zindan Capoussou, 287, S.
26. Seropit (Ag.), R. Youksekaldirim, 46, G.
- 27. Tozlian (Arakel), turc [Türk] (*Voir annonce page 68 D* [Sayfa 68 D'deki ilana bakınız]), Grande Rue de la Sublime Porte, 46, S.**
28. Volta (Luigi), Grande Rue de Péra, 473.
29. Weiss (S. H.), Grande Rue de Péra, 483.

AO (1887: 412-413)

“Libraires”

1. Achdjian (Ohannès), R. Merdjian Tcharchi, 33, Grand Bazar, S.
2. Agha (N. S.), et relieur [aynı zamanda mücellit] (*Voir annonce page 97* [97. sayfadaki ilana bakınız]), R. Divan Yolou, 12, 13, S.
3. Aghamalian (A.), R. Baktché Capou, 50, S.
4. Aramian (H.) et Cie, R. Hamidié, 34, S.
5. Aslanian (V.) et Cie, R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 51, S.
6. Assadourian, Grande Rue de Péra, 572.
- 7. Assir (Krikor), R. de la Sublime Porte, 44, S.**
8. Bagdadlian (K.), et imprimeur [aynı zamanda matbaacı], Agopian Han, 11 à 13, S.
9. Baudin (P.), vente et achat de livres anciens et modernes [hem eski hem yeni kitapların alım satımı], Place du Tunnel, 6, P.
10. Biberdjian (Arakel), Agopian Han, 14, S.

11. Bozadjian (Puzant), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 56, S.
12. Christodoulo (Constantin), Grande Rue de Péra, 525, au Téké [Teke'de].
13. Copanari (G. A.), R. Zindan Capou, 4, S.
14. Coromilas (André) et K. Panoriou, R. Yorgandjilar, 27, G.
15. Coucalis (Const.) R. Balek Bazar, 81, S.
16. Depasta Frères, R. Yorgandjilar, 13, G.
17. Derkrikorian (Oh.), R. Emin Eunu, 4, S.
18. Hadji Ali Agha, *persan* [Farisi], Validé Han, 99, S.
19. Hafez Ahmed, *turc* [Türk], R. Hakeklar, 9, S.
20. Hissarlian (Vartanès), R. Tchakmakdjilar, 105, S.
21. Kavafian (Hovsep), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 20, S.
- 22. Kéchichian (Abram), R. de la Sublime Porte, S.**
23. Kiazim Eff., R. Sérasker Djaddressi, 11, S.
24. Kondayan (Ohan.), Américan Han, 22, S.
25. Koukouyelis (Dim.), R. Tachdjilar Djaddressi, 287, S.
- 26. Lazarian (Pascal), Grande Rue de la Sublime Porte, 42, S.**
27. Lemonidis (Stavro), R. Yorgandjilar, 26, G.
28. Lorentz et Keil, fournisseurs de S. M. I. le Sultan [Sultan hazretlerinin tedarikçileri], librairie internationale [beynelmillel kitaphane] (*Voir annonce page 40* [40. sayfadaki ilana bakınız]), Grande Rue de Péra, 457.
29. Lucas (S. Constantin), R. Sultan Hamam, 2, S.
30. Marcarian (V.), R. Merdjan Tcharchi, 57, S.
31. Marcopoulos (Marco), R. Zindan Capou Iskélessi, 1, S.
32. Matheossian (H. Agop), Validé Sultan Han, 4, S.
33. Mehmed Sadik, *persan* [Farisi], Validé Han, 95, S.
34. Mehrebian (O.), Serpos Han, 3, G.
35. Metaxa (U.) (bouquiniste [elden düşme kitap satan kimse]), Grande Rue de Péra, 490, au Téké [Teke'de].
36. Nalbandian (H. A.), *librairie anglaise* [İngiliz kitaphanesi], Grande Rue de Péra, 519.
37. Ohannès Effendi, (*turc* [Türk]), Validé Sultan Han, 4, S.

38. Papadis (J.), (*librairie nouvelle* [yeni kitaphane]) (*Voir annonce page 23* [23. sayfadaki ilana bakınız]), Grande Rue de Péra, 458.
39. Rigopoulo (N.), (*bouquiniste* [elden düşme kitap satan kimse]), Grande Rue de Péra, 517.
40. Roustchouklou (Emin), *turc* [Türk], R. Hakéklar, 27, S.
41. Seïtanidi (G. J.), R. Zindan Capoussou, 287, S.
42. Serabian (Bal.), Merdjian Tcharchi, 33, S.
43. Séropide (A.), R. Youksekaldirim, 46, G.
- 44. Tozlian (Arakel), turc [Türk], (*Voir annonce page 92* [92. sayfadaki ilana bakınız]), Grande Rue de la Sublime Porte, 46, S.**
45. Vafiadis (Them.) (*bouquiniste* [elden düşme kitap satan kimse]), Place du Tunnel, 2, P.
46. Vlasto (Aristide Em.), R. Youksekaldirim, 9, G.
47. Volta (Luigi), Grande Rue de Péra, 473.
48. Weiss (S. H.), Grande Rue de Péra, 483.

AO (1888: 401)

“Libraires”

1. Agha (N. S.), et relieur [aynı zamanda mücellit] (*Voir annonce page 60* [60. sayfadaki ilana bakınız]), R. Divan Yolou, 12, 13, S.
2. Aramian (H.) et Cie, R. Hamidié, 34, S.
3. Aslanian (V.) et Cie, R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 51, S.
4. Assadourian, *anglaise* [İngiliz], G^{de} R. de Péra, 672.
- 5. Assir (Kricor), R. de la Sublime Porte, 44, S.**
6. Bagdadlian (K.), et imprimeur [aynı zamanda matbaacı], Agopian Han, 11 à 13, S.
7. Baudin (P.), Place du Tunnel, 6, P.
8. Biberdjian (Arakel), Agopian Han, 14, S.
9. Christodoulo (C.), G^{de} Rue de Péra, 525.
10. Coromilas (André) et K. Panoriou, R. Yorghandjilar, 27, G.
11. Depasta Frères, R. Yorghandjilar, 13, G.
12. Derkrikorian (Oh.), R. Emin Eunu, 4, S.

13. Hadji Ali Agha, *persan* [Farisi], Validé Han, 99, S.
14. Hafez Ahmed, *turc* [Türk], R. Hakeklar, 9, S.
15. Heydrich (E.), successeur de Weiss [Weiss'm halefi], G^{de} Rue de Péra, 483.
16. Kavafian (Hovsep), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 20, S.
- 17. Kéchichian (Abram), R. de la Sublime Porte, S.**
18. Kiazim Eff., R. Sérasker Djaddressi, 11, S.
19. Kondayan (Ohan.), Américan Han, 22, S.
20. Koukouyelis (Dim.), R. Tachdjilar Djaddressi, 287, S.
- 21. Lazarian (Pascal), Grande Rue de la Sublime Porte, 42, S.**
22. Lemonidis (Stavro), R. Yorgandjilar, 26, G.
23. Lorentz et Keil, fournisseurs de S. M. I. le Sultan [Sultan hazretlerinin tedarikçileri], librairie internationale [beynelmilel kitaphane], Grande Rue de Péra, 457.
24. Marcarian (V.), R. Merdjan Tcharchi, 57, S.
25. Matheossian (H. Agop), Validé Sultan Han, 4, S.
26. Mehmed Sadik, *persan* [Farisi], Validé Han, 95, S.
27. Metaxa (U), *bouquiniste* [elden düşme kitap satan kimse], Grande Rue de Péra, 490, au Téké [Teke'de].
28. Ohannès Effendi, (*turc* [Türk]), Validé Sultan Han, 4, S.
29. Papadis (J), (*librairie nouvelle* [yeni kitaphane]), Grande Rue de Péra, 458.
30. Rigopoulo (N.), *bouquiniste* [elden düşme kitap satan kimse], Grande Rue de Péra, 517.
31. Roustchouklou (Emin), *turc* [Türk], R. Hakéklar, 27, S.
32. Serabian (Bal.), Merdjan Tcharchi, 33, S.
- 33. Tozlian (Arakel), *turc* [Türk], (Voir annonce page 71 [71. sayfadaki ilana bakınız]), Grande Rue de la Sublime Porte, 46, S.**
34. Vafiadis (Them.), *bouquiniste* [elden düşme kitap satan kimse], Place du Tunnel, 2, P.
35. Volta (Luigi), Grande Rue de Péra, 473.
36. Weiss (S. H.), Heydrich (E.) successeur [halefi], Grande Rue de Péra, 483.

AO (1889-90: 466-467)

“Libraires”

1. Achdjian (O.), R. Merdjan Tcharchi, 33, S.
2. Ahmed El Hatch Husseïn, *turc* [Türk], R. Sahaflar, 70, S.
3. Ahmed Osman, *turc* [Türk], R. Sahaflar, 64, S.
4. **Assadourian (A.), Bab-ï-Aali Djadd., 52, S.**
5. Baudin (Pierre), Place du Tunnel, P.
6. **Biberdjian (A.), R. Bab-ï-Aali Djadd., 12, S.**
7. Bliss (Rev. I. G.) D. D., *américain* [Amerikan], R. Riza Pacha, 29, S.
8. Bozadjian (Pouzant), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 56, S.
9. Cavafian (Oussepe), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 20, S.
10. Constantinou (Christodoulos), Grande Rue de Péra, 525.
11. Copanaris (D.), R. Ouzoun Tcharchi, 44, S.
12. Coromilas (A.) et C. Panorios, R. Yorgandjilar, 27, G.
13. Coucaki (Costaki), R. Balek Bazar, 66, S.
14. Depasta Frères, R. Yorgandjilar, 13, G.
15. Esseïd Veïssoullah, *turc* [Türk], R. Sahaflar, 76, 78, S.
16. **Ferid (Oh.), R. Bab-ï-Aali Djaddessi, 38, S.**
17. Hadji Ali, *persan* [Farisi], Validé Han, 99, S.
18. Hadji Béaheddin Néoman, *turc* [Türk], R. Sahaflar, 79, S.
19. Hadji Meh. Ali, *turc* [Türk], R. Sahaflar, 81, S.
20. Hadji Mouhareme Osman, *turc* [Türk], R. Sahaflar, 53, S.
21. Halil Ahmed, *turc* [Türk], R. Sahaflar, 52, S.
22. Heydrich (H.), Grande Rue de Péra, 483.
23. **Hodjabeyekian (Alexan), R. Bab-ï-Aali Djaddessi, 18, S.**
24. Husni Hassan, *turc* [Türk], R. Sahaflar, 63, 65, S.
25. Husseïn Ahmed, *turc* [Türk], R. Sahaflar, 69, 71, S.
26. **Jamgotchian (Avedis), R. Bab-ï-Aali Djaddessi, 5, S.**
27. Kaïkdjian (S.), Camondo Han, 3, S.
28. **Kaïssérian (Karbar), R. Bab-ï-Aali Djaddessi, 23, 25 et 27, S.**
29. **Kaïssérian (Kirkor B.), R. Bab-ï-Aali Djaddessi, 44, S.**
30. **Kéchichian (Garabet), R. Bab-ï-Aali Djaddessi, 20, S.**
31. Lemonidou (St.), R. Yorgandjilar, 26, G.

32. Lorentz et Keil, libraires de S. M. I. le Sultan [Sultan hazretlerinin kitapçıları], Grande Rue de Péra, 457.
33. Marcopoulos (M.), R. Ouz. Tcharchi, 1, S.
34. Markarian (V.), R. Merdjan Tcharchi, 57, S.
35. Mehmed Sadik, *pers.* [Farisi], Validé Han, 95, S.
36. Mehrebian (Ousep), Serpos Han, 3, G.
- 37. Michel (H.), R. Bab-ï-Aali Djaddessi, 62, S.**
38. Mikelly (E.) et M. Baharakis, R. Yorgandjilar, 19, G.
39. Nalbandian (H. A.), *anglaise* [İngiliz], Grande Rue de Péra, 519.
40. Ohannès Eff., *turc* [Türk], Pla. Emin Eunu, 4, S.
41. Osman Moustapha, *turc* [Türk], Sahaflar, 57, S.
42. Papadis (J), G^{de} Rue de Péra, 458.
43. Pouzantian, Serpos Han, 5, G.
44. Radjib Hussein, R. Bit-Bazar, 42, S.
45. Rigopoulos (Nic.), G^{de} Rue de Péra, 517.
46. Sphyra (C.) F^{es}, Zindan Han, 18, 20, S.
47. Suleïman Hassan, *turc* [Türk], R. Sahaflar, 56, S.
- 48. Tozlian (Arakel), R. Bab-ï-Aali Djaddessi, 46, S.**
49. Vafiadès (Themist.), Place du Tunnel, P.

AO (1891: 535)

“Libraires”

1. Achdjian (O.), R. Merdjan Tcharchi, 33, S.
2. Ahmed Osman, *turc* [Türk], R. Sahaflar, 64, S.
- 3. Assadourian (A.), Bab-i-Ali Djadd., 52, S.**
4. Baudin (Pierre), Place du Tunnel, P.
- 5. Biberdjian (A.), R. Bab-i-Ali Djadd., 12, S.**
6. Bozadjian (Pouzant), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 56, 58, S.
7. Cavafian (Oussepe), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 20, S.
8. Christodoulos (Const.), Grande Rue de Péra, 525.
9. Copanaris (D.), R. Ouzoun Tcharchi, 44, S.
10. Coucaki (Costaki), R. Balek Bazar, 66, S.

11. Depasta Frères, R. Yorgandjilar, 13, G.
12. Derkrikorian (Oh.), Pl. Emin Eunu, 4, S.
13. Hadji Ali, *persan* [Farisi], Validé Han, 99, S.
14. Hadji Meh. Ali, *turc* [Türk], R. Sahaflar, 81, S.
15. Hadji Vaheddin Neoman, R. Sahaflar, 79, au Grand Bazar [Kapalıçarşı'da], S.
16. Halil Ahmed, *turc* [Türk], R. Sahaflar, 52, S.
17. Heydrich (H.), Grande Rue de Péra, 483.
18. Husni Hassan, *turc* [Türk], R. Sahaflar, 63, 65, S.
19. Husseïn Ahmed, *turc* [Türk], R. Sahaflar, 69, 71, S.
- 20. Ipekdjian (Gar.), R. Bab-i-Ali Djad., 14, S.**
- 21. Jamgotchian (Avedis), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 5, S.**
- 22. Kaïsserian (Gaspar), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 16, S.**
- 23. Kaïsserian (Kirkor B.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 44, S.**
- 24. Kéchichian (Gar.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 20, S.**
25. Librairie Internationale Otto Keil, Libraire de S.M.I. le Sultan [Sultan hazretlerinin kitapçısı], Dépositaire de l' "Annuaire Oriental" de Cervati Frères & Cie, et chargé aussi de la vente pour l'étranger [Cervati Biraderler & Şirketi'nin çıkardığı "Annuaire Oriental"ın temsilcisi, ayrıca yurtdışı satışından sorumlu]. 457, Grande Rue de Péra, 457.
- 26. Kodjabeykian (Alex.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 18, S.**
27. Lemonidou (St.), R. Yorgandjilar, 26, G.
28. Markarian (V.), R. Merdjan Tcharchi, 57, S.
29. Mehmed Sadik, *pers.* [Farisi], Validé Han, 95, S.
30. Mehrebian (Ousep), Serpos Han, 3, G.
- 31. Michel (H.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 95, S.**
32. Mikelly (E.) et M. Baharakis, R. Yorgandjilar, 19, G.
33. Nalbandian (H. A.), *anglaise* [İngiliz], Grande Rue de Péra, 519.
34. Papadis (J), Grande Rue de Péra, 458.
35. Pouzantian, Serpos Han, 5, G.
36. Radjib Husseïn, R. Bit-Bazar, 42, S.
37. Rigopoulos (Nic.), G^{de} Rue de Péra, 517.
38. Sphyra (C.) F^{res}, Zindan Han, 18, 20, S.

39. Suleïman Hassan, *turc* [Türk], R. Sahaflar, 56, S.
40. Tozlian (Arakel), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 46, S.
 41. Vafiadès (Themist.), Place du Tunnel, P.
 42. Vlastos (Aristide E.), R. Yuksek Calderim, 12, G.

AO (1892-93: 535)

“Libraires”

1. Achdjian (O.), R. Merdjan Tcharchi, 33, S.
2. Ahmed Osman, *turc* [Türk], R. Sahaflar, 64, S.
- 3. Assadourian (A.), Bab-i-Ali Djadd., 52, S.**
4. Baudin (Pierre), Place du Tunnel, P.
- 5. Biberdjian (A.), R. Bab-i-Ali Djadd., 12, S.**
6. Bozadjian (Pouzant), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 56, 58, S.
7. Cavafian (Oussepe), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 20, S.
8. Christodoulos (Const.), Grande Rue de Péra, 525.
9. Copanaris (D.), R. Ouzoun Tcharchi, 44, S.
10. Coucaki (Costaki), R. Balek Bazar, 66, S.
11. Depasta Frères, R. Yorgandjilar, 13, G.
12. Derkrikorian (Oh.), Pl. Emin Eunu, 4, S.
13. Hadji Ali, *persan* [Farisi], Validé Han, 99, S.
14. Hadji Meh. Ali, *turc* [Türk], R. Sahaflar, 81, S.
15. Hadji Vaheddin Neoman, R. Sahaflar, 79, au Grand Bazar [Kapalıçarşı'da], S.
16. Halil Ahmed, *turc* [Türk], R. Sahaflar, 52, S.
17. Heydrich (H.), Grande Rue de Péra, 483.
18. Husni Hassan, *turc* [Türk], R. Sahaflar, 63, 65, S.
19. Hussein Ahmed, *turc* [Türk], R. Sahaflar, 69, 71, S.
- 20. Ipekdjian (Gar.), R. Bab-i-Ali Djad., 14, S.**
- 21. Jamgotchian (Avedis), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 5, S.**
- 22. Kaïsserian (Gaspar), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 16, S.**
- 23. Kaïsserian (Kirkor B.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 44, S.**
- 24. Kéchichian (Gar.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 20, S.**

25. Librairie Internationale Otto Keil, Libraire de S.M.I. le Sultan [Sultan hazretlerinin kitapçısı], Dépositaire de l' "Annuaire Oriental" de Cervati Frères & Cie, et chargé aussi de la vente pour l'étranger [Cervati Biraderler & Şirketi'nin çıkardığı "Annuaire Oriental"ın temsilcisi, ayrıca yurtdışı satışından sorumlu]. 457, Grande Rue de Péra, 457.

26. Kodjabeykian (Alex.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 18, S.

27. Lemonidou (St.), R. Yorgandjilar, 26, G.

28. Markarian (V.), R. Merdjan Tcharchi, 57, S.

29. Mehmed Sadik, *pers.* [Farisi], Validé Han, 95, S.

30. Mehrebian (Ousep), Serpos Han, 3, G.

31. Michel (H.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 95, S.

32. Mikelly (E.) et M. Baharakis, R. Yorgandjilar, 19, G.

33. Nalbandian (H. A.), *anglaise* [İngiliz], Grande Rue de Péra, 519.

34. Papadis (J), Grande Rue de Péra, 458.

35. Pouzantian, Serpos Han, 5, G.

36. Radjib Husseïn, R. Bit-Bazar, 42, S.

37. Rigopoulos (Nic.), G^{de} Rue de Péra, 517.

38. Sphyra (C.) F^{res}, Zindan Han, 18, 20, S.

39. Suleïman Hassan, *turc* [Türk], R. Sahaflar, 56, S.

40. Tozlian (Arakel), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 46, S.

41. Vafiadès (Themist.), Place du Tunnel, P.

42. Vlastos (Aristide E.), R. Yuksek Calderim, 12, G.

AO (1893-94: 570-571)

"Libraires"

1. Achdjian (O.), R. Merdjan Tcharchi, 33, S.

2. Ahmed Osman, *turc* [Türk], R. Sahaflar, 64, S.

3. Apikian (Miran), Cadi Coumrou Han, 1, S.

4. Assadourian (A.), Bab-i-Ali Djadd., 52, S.

5. Baudin (Pierre), Place du Tunnel, P.

6. Biberdjian (A.), Bab-i-Ali Djadd., 12, S.

7. Bozadjian (P.), R. Tchakmakdjilar, 56, S.

8. Cavafian (O.), R. Tchakmakdjilar, 20, S.
- 9. Christodoulos (C.), Grande Rue de Péra, 525, et Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.**
10. Copanaris (D.), R. Ouzoun Tcharchi, 44, S.
11. Coucaki (Costaki), R. Balek Bazar, 66, S.
12. Cuming (John B.), Passage du Tunnel, 5, P.
13. Depasta Frères, R. Yorgandjilar, 13, G.
14. Derkrikorian (Oh.), Pl. Emin Eunu, 4, S.
15. Hadji Ali, *persan* [Farisi], Validé Han, 99, S.
16. Hadji Hassan, R. Sahaflar, 64, S.
17. Hadji Meh. Ali, *turc* [Türk], R. Sahaflar, 52, S.
18. Halil Ahmed, *turc* [Türk], R. Sahaflar, 52, S.
19. Heydrich (H.), Grande Rue de Péra, 483.
20. Hussein Ahmed, *turc* [Türk], R. Sahaflar, 69, S.
- 21. Ipekdjian (Gar.), Bab-i-Ali Djad., 14, S.**
- 22. Jamgotchian (Av.), Bab-i-Ali Djad., 5, S.**
- 23. Kaïsserian (G.), Bab-i-Ali Djad., 16, S.**
- 24. Kaïsserian (K. B.), Bab-i-Ali Djad., 44, S.**
- 25. Kéchichian (Gar.), Bab-i-Ali Djaddessi, 20, S.**
26. Keil (Otto), de S. M. I. le Sultan [Sultan hazretlerine bağlı], Grande Rue de Péra, 457.
- 27. Kodjabeykian (A.), Bab-i-Ali Djad., 18, S.**
28. Lémonidou (St.), R. Yorgandjilar, 26, G.
- 29. Mardirossian (Mih.), Bab-i-Ali Djad., S.**
30. Markarian (V.), R. Merdjan Tcharchi, 57, S.
31. Mehmed Sadik, *persan* [Farisi], Validé Han, 95, S.
32. Mehrebian (Ousep), Serpos Han, 3, G.
- 33. Michel (H.), Bab-i-Ali Djaddessi, 95, S.**
34. Nalbandian (H. A.), G^{de} Rue de Péra, 519.
35. Nasmi Effendi, R. Sahaflar, 16, S.
36. Notaris Frères, R. Yorgandjilar, 19, G.
37. Papadis (J.), Grande Rue de Péra, 458.
38. Pouzantian, Serpos Han, 5, G.

39. Radjib Hussein, R. Bit-Bazar, 42, S.
40. Rigopoulos (Nic.), Grande Rue de Péra, 517.
41. Suleïman Hassan, *turc* [Türk], R. Sahaflar, 56, S.
- 42. Tozlian (A.), Bab-i-Ali Djaddessi, 46, S.**
43. Vafiadès (Themist.), Place du Tunnel, P.
44. Vlastos (A. E.), R. Yuksek Calderim, 12, G.

AO (1895: 569-570)

“Libraires”

1. Achdjian (O.), R. Merdjan Tcharchi, 33, S.
2. Ahmed Osman, *turc* [Türk], R. Sahaflar, 64, S.
3. Apikian (Miran), Cadi Coumrou Han, 1, S.
4. Balentz (B.), *Orientale*, R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 20, S.
5. Baudin (Pierre), Place du Tunnel, P.
- 6. Biberdjian (A.), Bab-i-Ali Djadd., 12, S.**
7. Bozadjian (P.), R. Tchakmakdjilar, 56, S.
8. Callifronos Frères, R. Ouzoun Tcharchi, 4, S.
9. Cavafian (O.), R. Tchakmakdjilar, 20, S.
- 10. Christodoulos (C.), Grande Rue de Péra, 525, et Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.**
11. Coucaki (Costaki), R. Balek Bazar, 66, S.
12. Cuming (John B.), Passage du Tunnel, 5, P.
13. Depasta Frères, R. Yorgandjilar, 13, G.
14. Derkrikorian (Oh.), Pl. Emin Eunu, 4, S.
15. Galanoudis (I. G.), R. Yorgandjilar, 15, G.
16. Gérard (A. C.) et Cie, R. Yorgandjilar, 23, G.
17. Gill (Mac Robert), Passage du Tunnel, 5, P.
18. Hadji Ali, *persan* [Farisi], Validé Han, 99, S.
19. Heydrich (H.), Grande Rue de Péra, 483.
- 20. Ichan (D.), Bab-i-Ali Djaddessi, 73, S.**
- 21. Ipekdjian (Gar.), Bab-i-Ali Djad., 14, S.**
- 22. Jamgotchian (Av.), Bab-i-Ali Djad., 5, S.**
- 23. Kaisserian (G.), Bab-i-Ali Djad., 16, S.**

- 24. Kaisserian (K. B.), Bab-i-Ali Djad., 44, S.**
- 25. Kéchichian (Gar.), Bab-i-Ali Djad., 20, S.**
26. Keil (Otto), de S. M. I. le Sultan [Sultan hazretlerine bağlı], Grande Rue de Péra, 457.
27. Kilidjian (Setrak), R. Azap Capou, 33, G.
- 28. Kodjabeykian (A.), Bab-i-Ali Djad., 18, S.**
29. Krstitch (L.), Grande Rue de Péra, 627.
30. Mamopoulos (Vassili), R. Ouzoun Tcharchi, 1, S.
31. Markarian (V.), R. Merdjan Tcharchi, 57, S.
32. Mehmed Sadik, *persan* [Farisi], Validé Han, 95, S.
33. Mehrebian (Ousep), Serpos Han, 3, G.
- 34. Michel (H.), Bab-i-Ali Djadessi, 95, S.**
35. Nalbandian (H. A.), G^{de} Rue de Péra, 519.
36. Notaris Frères, R. Yorgandjilar, 19, G.
37. Papadis (J.), Grande Rue de Péra, 458.
38. Pouzantian, Serpos Han, 5, G.
39. Rigopoulos (Nic.), Grande Rue de Péra, 517.
40. Roy (L.), Passage Hazzopoulo, 11, P.
41. Tchouhadjian (A. D.), Haviar Han, 10, G.
- 42. Tozlian (A.), Bab-i-Ali Djadessi, 46, S.**
43. Vafiadès (Themist.), Place du Tunnel, P.
44. Vlastos (A. E.), R. Yuksek Calderim, 12, G.

AO (1896: 701)

“Libraires”

1. Achdjian (O.), R. Merdjan Tcharchi, 33, S.
2. Apikian (Miran), Cadi Coumrou Han, 1, S.
- 3. Assadourian (A.), R. Bab-i-Ali Djadessi, 50, S.**
4. Balentz (B.), *Orientale*, R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 20, S.
5. Baudin (Pierre), Place du Tunnel, P.
- 6. Biberdjian (A.), Bab-i-Ali Djad., 12, S.**
7. Callifronos Frères, R. Ouzoun Tcharchi, 4, S.

8. Chahnazar (M.), Déirmen Han, 21, G.
- 9. Christodoulos (C.), Grande Rue de Péra, 525, et Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.**
10. Coucaki (Costaki), R. Balek Bazar, 66, S.
11. Cuming (John B.), Passage du Tunnel, 6, P.
12. Depasta Frères, R. Yorgandjilar, 13, G.
13. Derkrikorian (Oh.), Pl. Emin Eunu, 4, S.
14. Galanoudis (I. K.), R. Yorgandjilar, 15, G.
15. Gérard (A. C.) et Cie, R. Yorgandjilar, 23, G.
16. Hadji Ali, *persan* [Farisi], Validé Han, 99, S.
17. Heydrich (H.), Grande Rue de Péra, 483.
- 18. Hussein Eff., Chems, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.**
- 19. Kaïsserian (G.), Bab-i-Ali Djadd., 13 bis, S.**
- 20. Kaïsserian (K. B.), R. Bab-i-Ali Djad., 44, S.**
- 21. Kaïsserian (O.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 73, S.**
- 22. Kéchichian (G.), R. Bab-i-Ali Djad., 13 bis, S.**
23. Keil (Otto), de S. M. I. le Sultan [Sultan hazretlerine bağlı], Grande Rue de Péra, 457.
24. Krstitch (L.), Grande Rue de Péra, 627.
25. Mac Gill (Robert), Passage du Tunnel, 5, P.
- 26. Mardirossian (M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 73, S.**
27. Markarian (V.), R. Merdjan Tcharchi, 57, S.
28. Mehmed Sadik, *persan* [Farisi], Validé Han, 95, S.
29. Mehrebian (Ousep), Serpos Han, 3, G.
- 30. Michel (H.), Bab-i-Ali Djaddessi, 62, S.**
31. Nalbandian (H. A.), G^{de} Rue de Péra, 519.
32. Notaris Frères, R. Yorgandjilar, 19, G.
- 33. Ohanian (M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 19, S.**
34. Pappadis (A.), Passage Hazzopoulo, 18, P.
35. Pouzantian, Serpos Han, 5, G.
36. Rigopoulos (Nic.), Grande Rue de Péra, 517.
37. Roy (L.), Passage Hazzopoulo, 11, P.
- 38. Tchouhadjian (A. D.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.**

- 39. Tozlian (A.), Bab-i-Ali Djaddessi, 46, S.**
40. Tudjar-Zadé (I. H.), R. Bab-i-Ali Djadd., 42, S.
 41. Vafiadès (Themist.), Place du Tunnel, P.
 42. Vlastos (A. E.), R. Yuksek Calderim, 12, G.

AO (1898: 701-702)

“Libraires”

- 1. Assadourian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 50, S.**
2. Assir Eff., R. Bab-i-Ali, 44, S.
 3. Balentz (B.), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 20, S.
 4. Baudin (Pierre), Place du Tunnel, P.
5. Biberdjian (A.), Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.
 6. Califronos Frères, R. Ouzoun Tcharchi, 4, S.
 7. Christodoulos (C.), Grande Rue de Péra, 525.
 8. Coucaki (Costaki), R. Balek Bazar, 66, S.
 9. Depasta, Sphyra, Gerard, R. Yorgandjilar, 13, G.
 10. Derkrikorian (Oh.), Place Emin Eunu, 4, S.
11. Garabetian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 20, S.
 12. Hadji Ali, *persan* [Farisi], Validé Han, 99, S.
 13. Hadji Hakil, R. Sahaflar, 62, S.
 14. Hadji Mahrem, R. Sahaflar, 53, S.
 15. Heydrich (H.), Grande Rue de Péra, 48.
16. Husséin Effendi, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.
17. Ipekdjian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.
 18. Irfan (Av.), R. Eski Zaptié, 65, S.
19. Kaïsserian (G.), R. Bab-i-Ali Djadd., 43 bis, S.
20. Kaïsserian (R. B.), R. Bab-i-Ali Djadd., 44, S.
21. Kaïsserian (O.), R. Bab-i-Djaddessi, 73, S.
22. Kéchichian (G.), R. Bab-i-Djaddessi, 13 bis, S.
 23. Keil (Otto), de S. M. I. le Sultan [Sultan hazretlerine bağlı], G^{de} Rue de Péra, 457.
 24. Kristitch (L.), Grande Rue de Péra, 627.

25. Mac Gill (Robert), Passage du Tunnel, 5, P.
26. Marcarian (V.), R. Merdjan Tcharchi, 57, S.
27. Mardirossian (Art.), R. Eski Zaptié, 70, S.
- 28. Mardirossian (M.), R. Bab-i-Ali Djadd., 73, S.**
29. Mehmed Eff., R. Sahaflar, 50, S.
30. Mehmed Saïd, *persan* [Farisi], Validé Han, 95, S.
31. Mehrebian (H. A.), Grande Rue de Péra, 516.
32. Moustapha Nouri, R. Sahaflar, 54, S.
33. Notaris Frères, R. Yorgandjilar, 19, G.
- 34. Ohanian (M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 16, S.**
35. Pappadis (A.), Passage Hazzopoulo, 18, P.
36. Pouzantian, Serpos Han, 5, G.
- 37. Raouf Bey, R. Bab-i-Ali Djaddessi, S.**
38. Pigopoulos (Nic.), Grande Rue de Péra, 517.
39. Seitanides (J.), R. Yorgandjilar, 9, G.
40. Stavropoulos (G.), Grande Rue de Péra, 559.
41. Roy (L.), R. Sagh, 6, P.
- 42. Tchouhadjian (A. D.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.**
- 43. Tozlian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 46, S.**
- 44. Tudjar-Zadé (I. H.), R. Bab-i-Ali Djadd., 42, S.**
45. Vafiadès (Themist.), Place du Tunnel, P.
46. Weiss (S. H.), succ^r H. Heydrich [H. Heydrich halefi], Grande Rue de Péra, 481.

AO (1900: 716-717)

“Libraires”

- 1. Abdullah, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 21, 34, S.**
2. Alexandratos (G.), Grande Rue de Péra, 639.
3. Allan (J.), Passage Hazzopoulo, 11, P.
4. Apikian (Mihran), Yaldizly Han, 8, S.
- 5. Assadourian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 50, S.**
- 6. Assir Effendi, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 44, S.**
7. Balentz (B.), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 20, S.

8. Baudin (Pierre), Place du Tunnel, P.
- 9. Biberdjian (A.), Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.**
10. Califron Frères, R. Ouzoun Tcharchi, 4, S.
11. Christodoulos (C.), Grande Rue de Péra, 525.
12. Coucaki (Costaki), R. Balek Bazar, 66, S.
13. Dascalopoulos (C.), R. Koumbaradji Youcouchou, 60, P.
14. Depasta Frères, Grande Rue de Péra, 402.
15. Depasta-Sphyra, et Gerard, R. Yorgandjilar, 5, et St-Pierre Han, 19, 20, G.
- 16. Derkrikorian (Oh.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 56, S.**
17. Essad Effendi, R. Sahaflar Djaddessi, 52, au Grand Bazar [Kapalıçarşı'da], S.
18. Falussi (I.), R. Yuksek Caldirim, 60, G.
- 19. Garabetian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 20, S.**
20. Hadji Ahmed Eff., R. Sahaflar Djaddessi, 72, au Grand Bazar [Kapalıçarşı'da], S.
21. Hadji Ali, *persan* [Farisi], Validé Han, 99, S.
22. Hadji Hakil, R. Sahaflar, 62, S.
23. Hakki Eff., R. Direkler, 70, au G^d Bazar [Kapalıçarşı'da], S.
24. Heydrich (H.), Grande Rue de Péra, 48.
- 25. Husséin Effendi, librairie *Dahulchefaca* [Darüşşafaka kitaphanesi], R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.**
- 26. Ipekdjian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.**
27. Irfan (Av.), R. Eski Zaptié, 65, S.
- 28. Joannidis (N. A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.**
- 29. Kaïsserian (G.), R. Bab-i-Ali Djadd., 43 bis, S.**
- 30. Kaïsserian (R. B.), R. Bab-i-Ali Djadd., 44, S.**
- 31. Kaïsserian (O.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 73, S.**
- 32. Kéchichian (G.), R. Bab-i-Djaddessi, 13 bis, S.**
33. Keil (Otto), de S. M. I. le Sultan [Sultan hazretlerine bağlı], G^{de} Rue de Péra, 457.
34. Kondoyannis (C.), R. Kiraz, 8, P.
35. Liacopoulos (E.), R. Kiraz, 1, P.
36. Mac Gill (Robert), Passage du Tunnel, 5, P.

37. Marcarian (V.), R. Merdjan Tcharchi, 57, S.
38. Mardirossian (Art.), R. Eski Zaptié, 70, S.
- 39. Mardirossian (M.), R. Bab-i-Ali Djadd., 73, S.**
40. Mehmed Eff., R. Sahaflar, 50, S.
41. Mehmed Saïd, *persan* [Farisi], Validé Han, 95, S.
42. Mehrebian (H. A.), Grande Rue de Péra, 516.
- 43. Mihalian (N.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 18, S.**
44. Moustapha Nouri, R. Sahaflar, 54, S.
- 45. Ohanian (M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 16, S.**
46. Pappadis (A.), Passage Hazzopoulo, 18, P.
47. Pappantoine (G.), Grande Rue de Péra, 685.
48. Pigopoulos (Nic.), Grande Rue de Péra, 517.
49. Pouzantian, Serpos Han, 5, G.
- 50. Raouf Bey, R. Bab-i-Ali Djaddessi, S.**
51. Roy (L.), R. Sagh, 6, P.
52. Seitanidès (J.), R. Yorgandjilar, 9, G.
53. Stavropoulos (G.), Grande Rue de Péra, 559.
- 54. Tchouhadjian (A. D.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.**
- 55. Tefeyuz Eff., R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.**
- 56. Tozlian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 46, S.**
- 57. Tudjar-Zadé (I. H.), R. Bab-i-Ali Djadd., 42, S.**
58. Vafiadès (Themist.), Place du Tunnel, P.
59. Weiss (S. H.), succ^r H. Heydrich [H. Heydrich halefi], Grande Rue de Péra, 481.
60. Zartanian (V.), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 50, S.

AO (1901: 730-731)

“Libraires”

1. Alexandratos (G.), Grande Rue de Péra, 697.
- 2. Assadourian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 50, S.**
- 3. Assir Effendi, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 44, S.**
4. Balentz (B.), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 20, S.
5. Baudin (Pierre), Place du Tunnel, P.

6. **Biberdjian (A.), Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.**
7. Califron Frères, R. Ouzoun Tcharchi, 4, S.
8. Chichmanian (Zareh), Serpos Han, 5 à 7, G.
9. Christodoulo (C.), Grande Rue de Péra, 525.
10. Coucaki (Costaki), R. Balek Bazar, 66, S.
11. Depasta Frères, Grande Rue de Péra, 402.
12. Depasta-Sphyra, et Gerard, R. Yorgandjilar, 5, et St-Pierre Han, 19, 20, G.
13. **Derkrikorian (Oh.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 56, S.**
14. Falusi (I.), R. Yuksek Caldérim, 60, G.
15. Francolberg (Jos.) Grande Rue de Péra, 693.
16. **Garabetian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 20, S.**
17. Hadji Ahmed Eff., R. Sahaflar Djaddessi, 72, au Grand Bazar [Kapalıçarşı'da], S.
18. Hadji Ali, *persan* [Farisi], Validé Han, 99, S.
19. Heydrich (E.), Grande Rue de Péra, 481.
20. **Husséin Effendi, librairie *Dar-ul-Chéfahat* [Darüşşafaka kitaphanesi], R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.**
21. **Ipekdjian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.**
22. Irfan (Av.), R. Eski Zaptié, 66, S.
23. **Joannidis (N. A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.**
24. **Kaïsserian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 14, S.**
25. **Kaïsserian (Kircor), R. Bab-i-Ali Djadd., 44, S.**
26. **Kaïsserlian (Th.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.**
27. **Kéchichian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 20, S.**
28. Keil (Otto), de S. M. I. le Sultan [Sultan hazretlerine bağlı], Grande Rue de Péra, 457.
29. Kondoyannidis (C.), R. Kiraz, 8, P.
30. Liacopoulos (C.), R. Kiraz, 1, P.
31. Mac Gill (Robert), Passage du Tunnel, 5, P.
32. **Mardirossian (Agop), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.**
33. Mardirossian (Art.), R. Eski Zaptié, 70, S.
34. **Mihalian (N.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 18, S.**

35. Moustapha Nouri, R. Sahaflar, 54, S.
- 36. Ohanian (M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 26, S.**
37. Pappantoine (G.), Grande Rue de Péra, 685.
- 38. Raouf Bey, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.**
39. Roy (L.), R. Sagh, 6, P.
40. Seitanidès (J.), R. Yorghandjilar, 9, G.
- 41. Tchohadjian (A. D.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.**
- 42. Tefeyuz Eff., R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.**
- 43. Tozlian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 48, S.**
- 44. Tudjar-Zadé (I. H.), R. Bab-i-Ali Djadd., 42, S.**
- 45. Vafiadis (Themist.), Place du Tunnel, P et R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.**
46. Weiss (S. H.), successeur E. Heydrich [E. Heydrich halefi], Grande Rue de Péra, 481.
47. Zartanian (V.), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 50, S.

AO (1902: 831-832)

“Libraires”

1. Alexandratos (G. A.), Grande Rue de Péra, 572, 697.
2. Babikian (N.), R. Eski Zaptié, 60, S.
3. Balentz (B.), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 20, S.
4. Baudin (Pierre), Place du Tunnel, P.
- 5. Biberdjian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.**
6. Califron Frères, R. Ouzoun Tcharchi, 4, S.
7. Chichmanian (Zareh), Serpos Han, 5 à 7, G.
8. Christodoulo (C.), Grande Rue de Péra, 525.
9. Deodati (Emile), St Pierre Han, 19, 20, G.
10. Depasta Frères, Grande Rue de Péra, 402.
11. Depasta-Sphyra, et Gerard, R. Yorgandjilar, 5, G.
- 12. Derkrikorian (Oh.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 56, S.**
13. Francolberg (Jos.) Grande Rue de Péra, 693.
14. Hachdjian (O.), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 29, S.

15. Hadji Ahmed Eff., R. Sahaflar Djaddessi, 72, au Grand Bazar [Kapalıçarşı'da], S.
16. Hadji Ali, *persan* [Farisi], Validé Han, 99, S.
17. Heydrich (E.), Grande Rue de Péra, 481.
- 18. Ipekdjian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.**
19. Irfan (Av.), R. Eski Zaptié, 66, S.
- 20. Joannidès (N. A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 5, S.**
- 21. Kaïsserian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 14, S.**
22. Karagueuzian (Artaki H.), Yaldizli Han, 9, S.
- 23. Kechichian (Arsène), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.**
- 24. Kaïsserlian (Oh.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.**
- 25. Kéchichian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 20, S.**
26. Kondoyannidis (C.), R. Kiraz, 8, P.
27. Mac Gill (Robert), Passage du Tunnel, 5, P.
28. Mardirossian (Art.), R. Eski Zaptié, 70, S.
- 29. Mihalian (N.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 18, S.**
30. Nahnikian (A.), *Murvet*, R. Djelaloglou Yocouchou, 4, S.
31. Niaros Frères, Grande Rue de Péra, 488.
32. Ognienovich (S.) et Cie, Grande Rue de Péra, 402.
- 33. Ohanian (M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 26, S.**
- 34. Palamoudian (Is.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.**
35. Pappantoine (G.), Grande Rue de Péra, 679.
36. Roy (L.), R. Sagh, 6, P.
37. Seitanidès (J. C.), R. Yorghandjilar, 9, G.
38. Sivadjian (A.), R. Djilaloglou Yocouchou, 8, S.
39. Tauschitz (Fr.), Impasse Macri [Makri çıkması], maison Petraki Calfa [Petraki Kalfa evi], 9, G.
- 40. Tchohadjian (A. D.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.**
- 41. Tozlian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 48, S.**
42. Weiss (S. H.), successeur E. Heydrich [E. Heydrich halefi], Grande Rue de Péra, 481.
43. Yamala (Her.), R. Gueumruk, 19, G.

44. Zartanian (V.), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 50, S.
45. Zufiedjian (N. A.), R. Djelaloglou Yocouchou, 6, S.

AO (1903: 901-902)

“Libraires”

1. Abdullah, R. Hékiaklar Djaddessi, 29, S.
2. Alexandratos (G. A.), Grande Rue de Péra, 697.
3. Allan (J.), Passage Hazzopoulo, 11, P.
4. Babikian (N.), R. Eski Zaptié, 60, S.
5. Balentz (B.), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 20, S.
6. Baudin (Pierre), Place du Tunnel, 4, P.
- 7. Biberdjian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.**
8. Chichmanian (Zareh), Serpos Han, 5 à 7, G.
9. Christodoulo (C.), Grande Rue de Péra, 525.
10. Daina, R. Hékiaklar Djaddessi, 32, S.
11. Depasta-Sphyra-Gerard, R. Yorgandjilar, 5, et Saint Pierre Han, 19, 20, G.
- 12. Derkrikorian (Oh.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 56, S.**
13. Dimos (Anast.), Grande Rue de Péra, 589.
14. Hachdjian (O.), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 29, S.
15. Hadji Abbas, *Chirketi Saafié*, R. Bakirdjilar Djaddessi, 3, S.
16. Hadji Ahmed Eff., R. Sahaflar Djaddessi, 72, S.
17. Hadji Ali, *persan* [Farisi], Validé Han, 99, S.
18. Heydrich (E.), (Voyez Weiss [Weiss’a bakımız]).
19. Hilmy (I.), R. Eski Zaptié, 62, S.
- 20. Ipekdjian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.**
21. Irfan (Av.), R. Eski Zaptié, 66, S.
- 22. Joannidès (N.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 5, S.**
- 23. Kaïsserian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 14, S.**
- 24. Kaïsserlian (Oh.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.**
25. Karagueuzian (Artaki H.), Yaldizli Han, 9, S.
- 26. Kechichian (Arsène), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.**
- 27. Kéchichian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 20, S.**

28. Keil (Otto), fournisseur de S. M. I. le Sultan [Sultan hazretlerinin tedarikçisi], Grande Rue de Péra, 457.
29. Kondoyannidis (C.), R. Kiraz, 8, P.
30. Mac Gill (Robert), Passage du Tunnel, 5, P.
- 31. Mardirossian (Mihran), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 73, S.**
32. Nahnikian (A.), *Murvet*, R. Djelaloglou Yocouchou, 4, S.
33. Niaros Frères, Grande Rue de Péra, 488.
34. Ognienovich (S.) et Cie, Grande Rue de Péra, 402.
- 35. Ohanian (M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 26, S.**
- 36. Palamoudian (Is.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.**
37. Pappantoine (G.), Grande Rue de Péra, 679.
38. Roy (L.), R. Sagh, 6, P.
39. Seitanidès (J. C.), R. Yorghandjilar, 9, G.
40. Sivadjian (A.), R. Djilaloglou Yocouchou, 8, S.
41. Tauschitz (Fr.), Impasse Macri [Makri çıkmaızı], maison Petraki Calfa [Petraki Kalfa evi], 9, G.
- 42. Tchohadjian (A. D.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.**
- 43. Tozlian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 48, S.**
44. Weiss (S. H.), successeur E. Heydrich [E. Heydrich halefi], Grande Rue de Péra, 481.
45. Yamala (Her.), R. Gueumruk, 19, G.
46. Zartanian (V.), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 50, S. et Grande Rue de Péra, 695.
47. Zufiedjian (N. A.), R. Djelaloglou Yocouchou, 6, S.

AO (1904: 910)

“Libraires”

1. Abdullah, R. Hékiaklar Djaddessi, 29, S.
2. Achdjian (Ohan.), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 29, S.
3. Alexandratos (G. A.), Grande Rue de Péra, 697.
4. Allan (J.), Passage Hazzopoulo, 11, P.
5. Babikian (N.), R. Eski Zaptié, 60, S.

6. Balentz (B.), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 20, S.
7. Baudin (Pierre), Place du Tunnel, 4, P.
- 8. Biberdjian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.**
9. Chichmanian (Zareh), Serpos Han, 5 à 7, G.
10. Christodoulo (C.), Grande Rue de Péra, 525.
11. Daïna, R. Hékiaklar Djaddessi, 32, S.
12. Depasta-Sphyra-Gerard, R. Mahmoudié, 5, et Saint Pierre Han, 20, G.
13. Dimos (Anast.), Grande Rue de Péra, 589.
14. Hadji Abbas, *Chirketi Saafié*, R. Bakirdjilar Djaddessi, 3, S.
15. Hadji Ahmed Eff., R. Sahaflar Djaddessi, 72, S.
16. Hadji Ali, *persan* [Farisi], Validé Han, 99, S.
17. Heydrich (E.), (Voyez Weiss [Weiss'a bakınız]).
18. Hilmy (I.), R. Eski Zaptié, 62, S.
- 19. Ibrahim Hilmi, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 56, S.**
- 20. Ipekdjian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.**
- 21. Irfan (Av.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 47, S.**
- 22. Joannidès (N.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 5, S.**
- 23. Kaïsserian (Kasbar B.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 14, S.**
- 24. Kaïsserlian (Oh.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.**
- 25. Kéchichian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 20, S.**
- 26. Kechichian (Parsegh), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 36, 38, S.**
27. Keil (Otto), fournisseur de S. M. I. le Sultan [Sultan hazretlerinin tedarikçisi], Grande Rue de Péra, 457.
28. Mac Gill (Robert), Passage du Tunnel, 5, P.
- 29. Mardirossian (Mihran), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 73, S.**
30. Nahnikian (A.), *Murvet*, R. Djelaloglou Yocouchou, 4, S.
31. Niaros Frères, Grande Rue de Péra, 488.
32. Ognienovich (S.) et Cie, *Moderne*, Grande Rue de Péra, 402.
- 33. Ohanian (M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 26, S.**
- 34. Palamoudian (Garabet), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 24, S.**
- 35. Palamoudian (Missak), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.**
36. Pappantoine (G.), Grande Rue de Péra, 679.

37. Roy (L.), R. Sagh, 6, P.
38. Seitanidès (J. K.), R. Mahmoudié, 7, G.
39. Sivadjian (A.), R. Djilaloglou Yocouchou, 8, S.
- 40. Tchohadjian (A. D.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.**
- 41. Tozlian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 48, S.**
42. Valalas (Thomas), Nomico Han, 20, G.
43. Weiss (S. H.), successeur E. Heydrich [E. Heydrich halefi], Grande Rue de Péra, 481.
44. Zartanian (V.), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 50, S. et Grande Rue de Péra, 695.
45. Zufiedjian (N. A.), R. Djelaloglou Yocouchou, 6, S.

AO (1905: 915-916)

“Libraires”

1. Abdullah, R. Hékiaklar Djaddessi, 29, S.
2. Achdjian (Ohan.), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 29, S.
3. Alexandratos (G. A.), Grande Rue de Péra, 697.
4. Allan (J.), Passage Hazzopoulo, 11, P.
5. Babikian (N.), R. Eski Zaptié, 60, S.
6. Balentz (B.) et Cie, R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 20, S.
7. Baudin (Pierre), Place du Tunnel, 4, P.
- 8. Biberdjian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.**
9. Chichmanian (Zareh), Serpos Han, 5 à 7, G.
10. Daïna, R. Hékiaklar Djaddessi, 32, S.
11. Depasta-Sphyra-Gerard, R. Mahmoudié, 5, et Saint Pierre Han, 20, G.
12. Dimos (Anast.), Grande Rue de Péra, 589.
- 13. Djihan (Mihran), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.**
14. Enfiedjian (N. A.), *Terakki*, R. Djelaloglou Yocouchou, 6, S.
- 15. Garbis (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 24, S.**
16. Hadji Abbas, *Chirketi Saafié*, R. Bakirdjilar Djaddessi, 3, S.
17. Hadji Ahmed Eff., R. Sahaflar Djaddessi, 72, S.
18. Hadji Ali, Validé Han, 99, S.

19. Heydrich (E.), (Voyez Weiss [Weiss'a bakınız]).
- 20. Ibrahim Hilmi, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 56, S.**
- 21. Ipekdjian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.**
- 22. Irfan (Av.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 47, S.**
- 23. Joannidès (N.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 5, S.**
- 24. Kaïsserian (Kasbar B.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 14, S.**
- 25. Kaïsserlian (Oh.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.**
- 26. Kéchichian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 20, S.**
27. Keil (Otto), fournisseur de S. M. I. le Sultan [Sultan hazretlerinin tedarikçisi], Grande Rue de Péra, 457.
28. Mac Gill (Robert), Passage du Tunnel, 5, P.
29. Nahnikian (A.), *Murvet*, R. Djelaloglou Yocouchou, 4, S.
30. Niaros Frères, Grande Rue de Péra, 486.
31. Ognienovich (S.) et Cie, *Moderne*, Grande Rue de Péra, 402.
- 32. Ohanian (M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 28, 38, S.**
- 33. Palamoudian (Garabet), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 24, S.**
34. Pappantoine (G.), Grande Rue de Péra, 679.
35. Roy (L.), R. Sagh, 6, P.
36. Seitanidès (J. K.), R. Mahmoudié, 7, G.
- 37. Tozlian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 48, S.**
38. Weiss (S. H.), successeur E. Heydrich [E. Heydrich halefi], Grande Rue de Péra, 481.
39. Zartanian (V.), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 50, S. et Grande Rue de Péra, 695.

AO (1906: 949-950)

“Libraires”

1. Abdullah, R. Hékiaklar Djaddessi, 29, S.
2. Achdjian (Ohan.), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 29, S.
3. Alexandratos (G. A.), Grande Rue de Péra, 697.
4. Allan (J.), Passage Hazzopoulo, 11, P.
5. Babikian (N.), R. Eski Zaptié, 72, S.

6. Balentz (B.) et Cie, R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 20, S.
7. Baudin (Pierre), Place du Tunnel, 4, P.
- 8. Biberdjian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.**
9. Bilas (A.) et G. Dandria, Grande Rue de Péra, 488.
10. Chichmanian (Zareh), *de Byzance*, Ismirlioglon Han, 7, G.
11. Daïna, R. Hékiaklar Djaddessi, 32, S.
12. Delistovitz (Alex.), G^{de} Rue de Péra, 538.
13. Depasta-Sphyra-Gerard, R. Mahmoudié, 5, et Saint Pierre Han, 20, G.
14. Dimos (Anast.), Grande Rue de Péra, 589.
- 15. Djihan (Mihran), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.**
16. Enfiedjian (N. A.), *Terakki*, R. Djelaloglou Yocouchou, 6, S.
17. Filaki (Nic.), Grande Rue de Péra, 486.
- 18. Garbis (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 24, S.**
19. Gerard (A.), Grande Rue de Péra, 525.
20. Gorlero (G.), Cité Aznavour, 19, P.
21. Hadji Abbas, *Chirketi Saafié*, R. Bakirdjilar Djaddessi, 3, S.
22. Hadji Ahmed Eff., R. Sahaflar Djaddessi, 72, S.
23. Hadji Ali, Validé Han, 99, S.
24. Heydrich (E.), (Voyez Weiss [Weiss'a bakınız]).
- 25. Ibrahim Hilmi, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 56, S.**
- 26. Ipekdjian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.**
- 27. Irfan (Av.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 47, S.**
- 28. Joannidès (N.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 5, S.**
- 29. Kaïsserian (Kasbar B.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 14, S.**
- 30. Kaïsserlian (Oh.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.**
- 31. Kéchichian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 20, S.**
32. Keil (Otto), fournisseur de S. M. I. le Sultan [Sultan hazretlerinin tedarikçisi],
Grande Rue de Péra, 457.
33. Mac Gill (Robert), Passage du Tunnel, 5, P.
34. *Mckhitaristes*, Serpos Han, 2, 3, G.
35. Nahnikian (A.), *Murvet*, R. Djelaloglou Yocouchou, 4, S.
36. Niaros Frères, Grande Rue de Péra, 486.

37. Ognienovich (S.) et Cie, *Moderne*, Grande Rue de Péra, 402.
- 38. Ohanessian (Miguirditch), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 34, S.**
- 39. Palamoudian (Garabet), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 24, S.**
40. Pappantoine (G.), Grande Rue de Péra, 679.
41. Roy (L.), R. Sagh, 6, P.
42. Sariyannis (Emm.), R. Yuksek Caldérin, 22, G.
43. Seitanidès (J. K.), R. Mahmoudié, 7, G.
44. Serghiadis et Xenias, et débit de tabacs [ayrica tütüncü], Grande Rue de Péra, 255.
45. Tschebikine (Nestor de), Grande Rue de Péra, 246.
- 46. Tozlian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 48, S.**
47. Valery (Dominique), Passage Oriental, 18, P.
48. Weiss (S. H.), successeur E. Heydrich [E. Heydrich halefi], Grande Rue de Péra, 481.
49. Zartanian (V.), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 50, S. et Grande Rue de Péra, 695.

AO (1907: 1170)

“Libraires”

1. Abdullah, R. Hékiaklar Djaddessi, 29, S.
2. Achdjian (Ohan.), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 29, S.
3. Alexandratos (G. A.), Grande Rue de Péra, 697.
4. Alfred (D.), Grande Rue de Péra, 517.
5. Alexandratos (Minas), Grande Rue de Péra, 673.
6. Anghelidis (P.) et Cie, R. Mahmoudié, 19, G.
7. Apikian (Mihran), Yaldizly Han, 2, S.
8. Babikian (N.), R. Eski Zaptié, 72, S.
9. Balentz (B.) et Cie, R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 20, S.
10. Baudin (Pierre), Place du Tunnel, P.
- 11. Biberdjian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.**
12. Billas (Anast.), Grande Rue de Péra, 587.
13. Chichmanian (Zareh), *de Byzance*, Ismirlioglou Han, 7, et Serpos Han, 7, G.

14. Dandria (Joseph), Grande Rue de Péra, 488.
15. Daïna, R. Hékiaklar Djaddessi, 32, S.
16. Delistovitz (Alex.), G^{de} Rue de Péra, 538.
17. Depasta-Sphyra-Gerard, R. Mahmoudié, 5, et Saint Pierre Han, 20, G.
18. Dimos (Anast.), Grande Rue de Péra, 589.
- 19. Djihan (Mihran), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.**
- 20. Garbis (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 24, S.**
21. Gerard (A.), Grande Rue de Péra, 525.
22. Gorlero (G.), Cité Aznavour, 19, P.
23. Hadji Abbas, *Chirketi Saafié*, R. Bakirdjilar Djaddessi, 3, S.
24. Hadji Ahmed Eff., R. Sahafilar Djaddessi, 72, S.
25. Hadji Ali, Validé Han, 99, S.
26. Heidrich (E.), (Voyez Weiss [Weiss'a bakınız]).
- 27. Ibrahim Hilmi, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 56, S.**
- 28. Ipekdjian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.**
- 29. Irdan (Av.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 47, S.**
- 30. Islam, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 57, S.**
- 31. Joannidès (N.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 5, S.**
- 32. Kaïsserian (Kasbar B.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 14, S.**
- 33. Kaïsserlian (Oh.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.**
- 34. Kéchichian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 20, S.**
35. Keil (Otto), fournisseur de S. M. I. le Sultan [Sultan hazretlerinin tedarikçisi], Grande Rue de Péra, 457.
36. Keledjian (Hovhanness T.), Bouyouk Yéni Han, 2, S.
37. Mac Gill (Robert), Passage du Tunnel, 5, P.
38. Martoglou (Jean), R. Eski Zaptié, 72, S.
39. Nahnikian (A.), *Murvet*, R. Djelaloglou Yocouchou, 4, S.
40. Niaros (Sotiri), Grande Rue de Péra, 486.
41. Ognienovich (S.) et Cie, *Moderne*, Grande Rue de Péra, 402.
- 42. Ohanessian (Miguirditch), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 34, S.**
- 43. Palamoudian (Garabet), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 24, S.**
44. Pappantoine (G.), Grande Rue de Péra, 679.

45. Pasardjian (M.), *Gaïret*, R. Djélaloglou, 5, S.
46. Recchia (A.), Grande Rue de Péra, 486.
47. Roy (L.), R. Sagh, 6, P.
48. Sariyannis (Emm.), R. Yuksek Caldérim, 22, G.
49. Seitanidès (J. K.), R. Mahmoudié, 7, G.
50. Serghiadis (Xenias E.), Grande Rue de Péra, 540.
- 51. Tozlian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 48, S.**
52. Valery (Dominique), Passage Oriental, 18, P.
53. Weiss (S. H.), successeur E. Heydrich [E. Heydrich halefi], Grande Rue de Péra, 483.
54. Zartarian (V.), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 24, 26, S. et Grande Rue de Péra, 695.
55. Zekki Effendi, Diédid Yarem Han, 33, S.

AO (1908: 1165-1166)

“Libraires”

1. Abdullah, R. Hékiaklar Djaddessi, 29, S.
2. Achdjian (Ohan.), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 29, S.
3. Alexandratos (G. A.), Grande Rue de Péra, 697.
4. Alexandratos (Minas), Grande Rue de Péra, 673.
5. Alfred (D.), Grande Rue de Péra, 517.
6. Anghelidis (P.) et Cie, R. Mahmoudié, 19, G.
7. Apikian (Mihran), Yaldizly Han, 8, S.
- 8. Aznavourian (O.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 56, S.**
9. Babikian (N.), R. Eski Zaptié, 73, S.
10. Balentz (B.) et Cie, R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 20, S.
11. Baudin (Pierre), Place du Tunnel, P.
- 12. Biberdjian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.**
13. Billas (Anast.), Grande Rue de Péra, 587.
14. Chichmanian (Zareh), *de Byzance*, Ismirlioglou Han, 7, et Serpos Han, 7, G.
15. Dana, R. Hékiaklar Djaddessi, 32, S.
16. Dandria (Joseph), Grande Rue de Péra, 488.

17. Delistovitz (Alex.), G^{de} Rue de Péra, 538.
18. Depasta-Sphyra-Gerard, R. Mahmoudié, 5, et Saint Pierre Han, 10, 12, G.
19. Dimos (Anast.), Grande Rue de Péra, 589.
- 20. Garbis (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 24, S.**
21. Gerard (A.), Grande Rue de Péra, 525.
22. Gheorghiadis (St.), Grande Rue de Péra, 693.
23. Gorlero (G.), Cité Aznavour, 19, P.
24. Hadji Abbas, *Chirketi Saafié*, R. Bakirdjilar Djaddessi, 3, S.
25. Hadji Ahmed Eff., R. Sahaflar Djaddessi, 72, S.
26. Hadji Ali, Validé Han, 99, S.
27. Hadji Derviche Mehmed Agha, R. Sahaflar, 77, S.
28. Hafez Aziz, R. Hékiaklar Djaddessi, 1, S.
29. Heidrich (E.), (Voyez Weiss [Weiss'a bakınız]).
- 30. Ipekdjian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.**
- 31. Irfan (Av.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 47, S.**
- 32. Joannidès (N.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 5, S.**
- 33. Kaïsserian (Kasbar B.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 14, S.**
- 34. Kaïsserlian (Oh.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.**
- 35. Kéchichian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 20, S.**
36. Keil (Otto), fournisseur de S. M. I. le Sultan [Sultan hazretlerinin tedarikçisi], Grande Rue de Péra, 457.
37. Keledjian (Hovhanness T.), Bouyouk Yéni Han, 2, S.
38. Mac Gill (Robert), Passage du Tunnel, 5, P.
- 39. Mardirossian (M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.**
40. Martoglou (Jean), R. Eski Zaptié, 72, S.
41. Hilmi (I.), *Murvet*, R. Djelaloglou Yocouchou, 4, S.
42. Ognienovich (S.) et Cie, *Moderne*, Grande Rue de Péra, 402.
- 43. Ohanessian (Miguirditch), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 34, S.**
- 44. Palamoudian (Garabet), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 24, S.**
45. Palamoudian (Léon), R. Eski Zaptié, 72, S.
- 46. Palamoudian (M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.**
47. Pappantoine (G.), Grande Rue de Péra, 679.

48. Pasardjian (M.), *Gaïret*, R. Djélaloglou, 5, S.
49. Rappaport (S.), Grande Rue de Péra, 551.
50. Recchia (A.), Grande Rue de Péra, 486.
51. Roy (L.), R. Sagh, 6, P.
52. Sariyannis (Emm.), R. Yuksek Caldérin, 22, G.
53. Seitanidès (J. K.), R. Mahmoudié, 7, G.
54. Serghiadis (Xenias E.), Grande Rue de Péra, 549.
55. Torossian (S.), Rassim Pacha Han, 13, S.
- 56. Tozlian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 48, S.**
57. Valery (Dominique), Passage Oriental, 18, P.
58. Weiss (S. H.), successeur E. Heydrich [E. Heydrich halefi], Grande Rue de Péra, 483.
59. Zartarian (V.), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 24, 26, S. et Grande Rue de Péra, 695.
60. Zekki Effendi, Djédid Yarem Han, 33, S.

AO (1909: 1170-1171)

“Libraires”

1. Abdullah, R. Hékiaklar Djaddessi, 29, S.
2. Achdjian (Ohan.), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 29, S.
3. Alexandratos (G. A.), Grande Rue de Péra, 697.
4. Alexandratos (Minas), Grande Rue de Péra, 673.
5. Alfred (D.), Grande Rue de Péra, 34.
6. Anghelidis (P.) et Cie, R. Mahmoudié, 19, G.
7. Apikian (Mihran), Yaldizly Han, 8, S.
- 8. Aznavour (Ohannès M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 56, S.**
9. Babikian (N.), R. Eski Zaptié, 73, S.
10. Balentz (B.) et Cie, R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 20, S.
11. Benas (Th.) et Cie, Grande Rue de Péra, 565.
- 12. Behar (Elia), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.**
- 13. Biberdjian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.**
14. Billas (Anast.), Grande Rue de Péra, 587.

15. Callifron Frères, R. Ouzoun Tcharchi, 4, S.
16. Chichmanian (Zareh), *de Byzance*, Ismirlioglou Han, 7, G.
17. Dana, R. Hékiaklar Djaddessi, 32, S.
18. Dandria (Joseph), Grande Rue de Péra, 488.
- 19. Davoutian (Simpat.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 47, S.**
20. Deïrmendjian (L. K.), R. Djelaloglou Yocouchou, 4, S.
21. Delistovitz (Alex.), G^{de} Rue de Péra, 538.
22. Depasta-Sphyra-Gerard, R. Mahmoudié, 5, et Saint Pierre Han, 10, G.
23. Dimos (Anast.), Grande Rue de Péra, 589.
- 24. Garbis (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 24, S.**
25. Gerard (A.), Grande Rue de Péra, 525.
26. Gorlero (G.), Cité Aznavour, 19, P.
27. Hadji Abbas, *Chirketi Saafié*, R. Bakirdjilar Djaddessi, 3, S.
28. Hadji Ahmed Eff., R. Sahaflar Djaddessi, 72, S.
29. Hadji Ali, Validé Han, 99, S.
30. Hadji Derviche Mehmed Agha, R. Sahaflar, 77, S.
31. Hafez Aziz, R. Hékiaklar Djaddessi, 1, S.
32. Heidrich (E.), (Voyez Weiss [Weiss'a bakınız]).
- 33. Hilmi (I.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 42, S.**
34. Hilmi (I.), *Murvet*, R. Djelaloglou Yocouchou, 4, S.
- 35. Ipekdjian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.**
- 36. Irfanian (Irfan), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 13, S.**
- 37. Joannidès (N.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 5, S.**
- 38. Kaïsserian (Kasbar B.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 14, S.**
- 39. Karacachian (Léon), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 73, S.**
- 40. Kéchichian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 20, S.**
- 41. Kechichian (Parsegh), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 36, 38, S.**
42. Keil (Otto), Grande Rue de Péra, 457.
43. Kousis (Evnoïkos), Grande Rue de Péra, 693.
44. Mac Gill (Robert), Passage du Tunnel, 5, P.
- 45. Mardirossian (M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.**
46. Martoglou (Jean), R. Eski Zaptié, 72, S.

47. Niaros (Sot.), Grande Rue de Péra, 512.
48. Ognienovich (S.) et Cie, *Moderne*, Grande Rue de Péra, 402.
49. Palamoudian (Léon), R. Eski Zaptié, 72, S.
- 50. Palamoudian (M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.**
51. Pappantoine (G.), Grande Rue de Péra, 679.
52. Pichtoff (G.), Serpos Han, 7, G.
53. Rappaport (S.), Grande Rue de Péra, 551.
54. Recchia (A.), Grande Rue de Péra, 486.
55. Roy (L.), R. Sagh, 6, P.
56. Sariyannis (Emm.), R. Yuksek Caldérin, 22, G.
57. Seitanidès (J. K.), R. Mahmoudié, 7, G.
58. Serghiadis et Santa, Grande Rue de Péra, 549.
59. Torossian (S.), Rassim Pacha Han, 13, S.
60. Valery (Dominique), Passage Oriental, 6, P.
61. Weiss (S. H.), successeur E. Heydrich [E. Heydrich halefi], Grande Rue de Péra, 483.
62. Zartarian Frères, R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 24, 26, S.
63. Zekki Effendi, Djédid Yarem Han, 33, S.

AO (1910: 860-861)

“Libraires”

1. Abdullah, R. Hékiaklar Djaddessi, 29, S.
2. Achdjian (Ohan.), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 29, S.
3. Alexandratos (G. A.), Grande Rue de Péra, 697.
4. Alexandratos (Minas), Grande Rue de Péra, 673.
5. Anghelidis (P.) et Cie, R. Mahmoudié, 19, G.
6. Apikian (Mihran), Yaldizly Han, 8, S.
- 7. Aznavour (Ohannès M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 56, S.**
8. Babikian (N.), R. Eski Zaptié, 73, S.
9. Balentz (B.) et Cie, R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 20, S.
10. Benas (Th.) et Cie, Grande Rue de Péra, 565.
- 11. Behar (Elia), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.**

- 12. Biberdjian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.**
13. Billas (Anast.), Grande Rue de Péra, 587.
14. Callifron Frères, R. Ouzoun Tcharchi, 4, S.
15. Chichmanian (Zareh), *de Byzance*, Ismirlioglou Han, 7, G.
16. Dana, R. Hékiaklar Djaddessi, 32, S.
17. Dandria (Joseph), Grande Rue de Péra, 488.
- 18. Davoutian (Simpat), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 47, S.**
19. Delistovitz (Alex.), G^{de} Rue de Péra, 538.
20. Depasta-Sphyra-Gerard, R. Mahmoudié, 5, et Saint Pierre Han, 10, G.
21. Dimos (Anast.), Grande Rue de Péra, 589.
22. Duroyaume (Alfred), Grande Rue de Péra, 34.
- 23. Garbis (Minas), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 24, S.**
24. Gerard (A.), Grande Rue de Péra, 525.
25. Gorlero (G.), Cité Aznavour, 19, P.
26. Hadji Abbas, *Chirketi Saafié*, R. Bakirdjilar Djaddessi, 3, S.
27. Hadji Ahmed Eff., R. Sahaflar Djaddessi, 72, S.
28. Hadji Ali, Validé Han, 99, S.
29. Hadji Derviche Mehmed Agha, R. Sahaflar, 77, S.
30. Hafez Aziz, R. Hékiaklar Djaddessi, 1, S.
31. Heidrich (E.), (Voyez Weiss [Weiss'a bakınız]).
- 32. Hilmi (I.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 42, S.**
33. Hilmi (I.), *Murvet*, R. Djelaloglou Yocouchou, 4, S.
- 34. Hussein Cassem et Cie, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 48, S.**
- 35. Ipekdjian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.**
- 36. Irfan (Avedis), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 13, S.**
- 37. Joannidès (N.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 5, S.**
- 38. Kaïsserian (Kasbar B.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 14, S.**
- 39. Karacachian (Léon), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 73, S.**
- 40. Kéchichian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 20, S.**
- 41. Kechichian (Parsegh), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 36, 38, S.**
42. Keil (Otto), Grande Rue de Péra, 457.
43. Kousis (Evnoïkos), Grande Rue de Péra, 693.

44. Mardirossian (M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.

45. Martoglou (Jean), R. Eski Zaptié, 72, S.
46. Mehmed Ali, Ekberié Han, 7, S.
47. Mehmed Bakir et M. Ali, R. Eski Zaptié, 71, S.
48. Niaros (Sot.), Grande Rue de Péra, 512.
49. Ognienovich (S.) et Cie, *Moderne*, Grande Rue de Péra, 402.
50. Palamoudian (Léon), R. Eski Zaptié, 72, S.

51. Palamoudian (M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.

52. Pappantoine (G.), Grande Rue de Péra, 679.
53. Pichtoff (G.), Serpos Han, 7, G.
54. Rappaport (S.), Grande Rue de Péra, 551.
55. Recchia (A.), Grande Rue de Péra, 486.
56. Roy (L.), R. Sagh, 6, P.
57. Sariyannis (Emm.), R. Yuksek Caldérin, 22, G.
58. Seitanidès (J. K.), R. Mahmoudié, 7, G.
59. Serghiadis et Santa, Grande Rue de Péra, 549.
60. Torossian (S.), Rassim Pacha Han, 13, S.
61. Valery (Dominique), Passage Oriental, 6, P.
62. Weiss (S. H.), successeur E. Heydrich [E. Heydrich halefi], Grande Rue de Péra, 483.
63. Zartarian Frères, R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 24, 26, S.
64. Zekki Effendi, Djédid Yarem Han, 33, S.

AO (1911: 902-903)

“Libraires”

1. Abdullah, R. Hékiaklar Djaddessi, 29, S.
2. Achdjian (Ohan.), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 29, S.
3. Anghelidis (P.) et Cie, R. Mahmoudié, 19, G.
4. Apikian (Mihran), Yaldizly Han, 8, S.
- 5. Aznavour (Ohannès M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 56, S.**
6. Babikian (N.), R. Eski Zaptié, 73, S.
7. Balentz (B.), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 20, S.

8. **Behar (Elia), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.**
9. Benas (Th.) et Cie, Grande Rue de Péra, 565.
10. **Biberdjian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.**
11. Calliphron Frères, R. Ouzoun Tcharchi, 4, S.
12. Chichmanian (Zareh), *de Byzance*, Ismirlioglou Han, 7, G.
13. Dandria (Joseph), Grande Rue de Péra, 488.
14. **Davoutian (Simpat), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 47, S.**
15. Delistovitz (Alex.), G^{de} Rue de Péra, 538.
16. Depasta-Sphyra-Gerard, R. Mahmoudié, 5, et Saint Pierre Han, 10, G.
17. Duroyaume (Alf.), R. Roum Kabristan, 41, P.
18. **Garabed (Haïgazoun), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 27, S.**
19. Gorlero (G.), Cité Aznavour, 19, P.
20. Hadji Abbas, *Chirketi Saafié*, R. Bakirdjilar Djaddessi, 3, S.
21. Hadji Ahmed Eff., R. Sahaflar Djaddessi, 72, S.
22. Hadji Derviche Mehmed Agha, R. Sahaflar, 77, S.
23. Hafez Aziz, R. Hékiaklar Djaddessi, 1, S.
24. **Hilmi (I.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 42, S.**
25. **Husséin et Kassim, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 48, S.**
26. **Ipekdjian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.**
27. **Irfan (Avedis), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 13, S.**
28. **Joannidès (N.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.**
29. **Kechichian (Arsen), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.**
30. **Käisserian (Kaspar B.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 14, S.**
31. **Kéchichian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 20, S.**
32. **Kechichian (Parsegh), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 36, 38, S.**
33. Keil (Otto), Grande Rue de Péra, 457.
34. Kousis (Evnoïkos), Grande Rue de Péra, 693.
35. **Mardirossian (M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.**
36. Martoglou (Jean), Kahreman Zade Han, 3, S.
37. Mehmed Bakir et M. Ali, R. Eski Zaptié, 71, S.
38. Mouhtar Halid, R. Djelaloglou, 102, S.
39. **Nasroullah Ibrahim, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 48, S.**

40. Niaros (Sot.), Grande Rue de Péra, 512.
41. Nichan et Babikian, R. Eski Zaptié, 73, S.
42. Ognienovich (S.) et Cie, *Moderne*, Grande Rue de Péra, 402.
- 43. Ouhouvet, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 30, S.**
- 44. Palamoudian (Garbis), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 24, S.**
45. Pappantoine (G.), Grande Rue de Péra, 679.
46. Pichtoff (G.), Serpos Han, 7, G.
47. Rappaport (S.), Grande Rue de Péra, 551.
48. Recchia (A.), Grande Rue de Péra, 486.
49. Roy (L.), R. Sagh, 6, P.
50. Sariyannis (Emm.), R. Yuksek Caldérin, 22, G.
- 51. Seïd Husséin, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.**
52. Seitanidès (J. K.), R. Mahmoudié, 7, G.
53. Serghiadès (Xenop.), Grande Rue de Péra, 529.
54. Torossian (S.), Rassim Pacha Han, 18, S.
55. Valery (Dominique), Passage Oriental, 6, P.
56. Weiss (S. H.), successeur E. Heydrich [E. Heydrich halefi], Grande Rue de Péra, 483.
57. Zartarian Frères, R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 24, 26, S.
58. Zekki Effendi, Djédid Yarem Han, 33, S.
- 59. Zia Nadji, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 73, S.**

AO (1912: 935)

“Libraires”

1. Abdullah, R. Hékiaklar Djaddessi, 29, S.
2. Achdjian (Ohan.), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 29, S.
- 3. Ahmed Akif et Cie, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 77, S.**
4. Anghelidis (P.) et Cie, R. Mahmoudié, 19, G.
5. Apikian (Mihran), Yaldizly Han, 8, S.
- 6. Aznavour (Ohannès M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 56, S.**
7. Babikian (N.), R. Eski Zaptié, 73, S.
8. Balentz (B.), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 20, S.

- 9. Behar (Elia), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.**
10. Benas (Th.) et Cie, Grande Rue de Péra, 565.
- 11. Biberdjian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.**
12. Calliphron Frères, R. Ouzoun Tcharchi, 4, S.
13. Chichmanian (Zareh), *de Byzance*, Ismirlioglou Han, 7, G.
- 14. Chukri Bey, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 27, S.**
15. Dandria (Joseph), Grande Rue de Péra, 488.
- 16. Davoutian (Simpat), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 47, S.**
17. Delistovitz (Alex.), G^{de} Rue de Péra, 538.
18. Depasta-Sphyra-Gerard, R. Mahmoudié, 5, et Saint Pierre Han, 10, G.
19. Duroyaume (Alf.), R. Roum Kabristan, 41, P.
20. Eskiyan (Ohannès), Khorassandji Han, 27, S.
- 21. Garabed (Haïgazoun), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 27, S.**
22. Gorlero (G.), Cité Aznavour, 19, P.
23. Hadji Ahmed Eff., R. Sahaflar Djaddessi, 72, S.
24. Hadji Derviche Mehmed Agha, R. Sahaflar, 77, S.
25. Hafez Aziz, R. Hékiaklar Djaddessi, 1, S.
- 26. Hilmi (I.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 42, S.**
- 27. Husséin et Kassim, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 48, S.**
- 28. Ipekdjian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.**
- 29. Irfan (Avedis), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 13, S.**
- 30. Joannidès (N.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.**
- 31. Kechichian (Arsen), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.**
- 32. Kaïsserian (Kaspar B.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 14, S.**
- 33. Kéchichian (Garabed S.) et Fils [ve oğlu], R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.**
- 34. Kechichian (Parsegh), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 36, 38, S.**
35. Keil (Otto), Grande Rue de Péra, 457.
36. Kousis (Evnoïkos), Grande Rue de Péra, 693.
37. Marcarian (Vahan), R. Idjadié, 16, Panc.
- 38. Mardirossian (M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.**
39. Martoglou (I.), Kutuf Hané, 27, S.
- 40. Mehmed Ali, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 34, S.**

41. Mehmed Bakir et M. Ali, R. Eski Zaptié, 71, S.
- 42. Mehmed Tevfik, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 48, S.**
43. Mouhtar Halid, R. Djelaloglou, 102, S.
- 44. Nasroullah Ibrahim, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 48, S.**
45. Niaros (Sot.), Grande Rue de Péra, 512.
46. Nichan et Babikian, R. Eski Zaptié, 73, S.
47. Ognienovich (S.) et Cie, *Moderne*, Grande Rue de Péra, 402.
- 48. Palamoudian (Garbis), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 24, S.**
- 49. Palamoudian (Léon), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 42, S.**
50. Rosemann (Emile), Passage du Tunnel, 14, P.
51. Pappantoine (G.), Grande Rue de Péra, 679.
52. Pichtoff (G.), Serpos Han, 7, G.
53. Rappaport (S.), Grande Rue de Péra, 551.
54. Recchia (A.), Grande Rue de Péra, 486.
55. Roy (L.), R. Sagh, 6, P.
56. Sariyannis (Emm.), R. Yuksek Caldérin, 22, G.
- 57. Seïd Husséin, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.**
58. Seitanidès (J. K.), R. Mahmoudié, 7, G.
59. Serghiadès (Xenop.), Grande Rue de Péra, 529.
60. Torossian (S.), Rassim Pacha Han, 18, S.
61. Valery (Dominique), Passage Oriental, 6, P.
62. Varebian (Léon), R. Abboud Effendi Han, 22, P.
63. Weiss (S. H.), successeur E. Heydrich [E. Heydrich halefi], Grande Rue de Péra, 81.
64. Zartarian Frères, R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 24, 26, S.

AO (1913: 913)

“Libraires”

1. Achdjian (Ohan.), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 29, S.
- 2. Ahmed Akif et Cie, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 77, S.**
3. Ahmed Ihsan, R. Hékiaklar Djaddesi, 13, S.
4. Ahmed Sadik, R. Hékiaklar Djaddesi, 61, S.

5. Aïdjian (Nazareth), R. Kutub Hané, 40, S.
6. Anghelidis (P.) et Cie, R. Mahmoudié, 19, G.
- 7. Aznavour (Ohannès M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 56, S.**
8. Balentz (B.), R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 20, S.
- 9. Behar (Elia), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.**
- 10. Biberdjian (A.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.**
- 11. Boyadjian (Ohannès), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 80, S.**
12. Calliphron Frères, R. Ouzoun Tcharchi, 4, S.
- 13. Davoutian (Simpat), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 47, S.**
14. Depasta-Sphyra-Gerard, R. Mahmoudié, 5, et Saint Pierre Han, 10, G.
15. Duroyaume (Alf.), R. Roum Kabristan, 41, P.
16. *Economic Co-operative Soc. L^a*, Passage du Tunnel, 5, P.
17. Eskiyan (Ohannès), Khorassandji Han, 27, S.
18. Eumer Loutfi, R. Hékiaklar Djaddessi, 47, S.
- 19. Garabed (Haïgazoun), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 27, S.**
20. Gorlero (G.), Cité Aznavour, 19, P.
21. Hadji Ahmed, R. Sahaflar Djaddessi, 72, S.
22. Hafez Aziz, R. Hékiaklar Djaddessi, 1, S.
- 23. Hilmi (I.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 42, S.**
- 24. Husséin et Kassim, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 48, S.**
- 25. Ibrahim Hilmi, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 46, S.**
- 26. Ipekdjian (G.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 12, S.**
- 27. Irfan (Avedis), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 13, S.**
- 28. Jéannidès (N.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.**
- 29. Kechichian (Arsen), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.**
- 30. Kaïsserian (Kaspar B.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 14, S.**
- 31. Kéchichian (Garabed S.) et Fils [ve oğlu], R. Bab-i-Ali Djaddessi, 40, S.**
- 32. Kechichian (Parsegh), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 36, 38, S.**
33. Keil (Otto), Grande Rue de Péra, 457.
34. Kousis (Evnoïkos), Grande Rue de Péra, 693.
- 35. Mardirossian (M.), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 32, S.**
36. Martoglou (I.), Kutuf Hané, 27, S.

- 37. Mehmed Ali, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 34, S.**
38. Mehmed Baghir et Mehmed Ali, R. Eski Zaptié, 71, S.
- 39. Mehmed Tevfik, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 48, S.**
40. Mentzo (B. G.) et Cie, Grande Rue de Péra, 486.
41. Missakian et Gharibian, Bouy. Abboud Eff. Han, 20, S.
42. Mouhtar Halid, R. Djelaloglou, 102, S.
43. Niaros (Sot.), Grande Rue de Péra, 512.
44. Nichan et Babikian, R. Eski Zaptié, 73, S.
45. Ognienovich (S.) et Cie, *Moderne*, Grande Rue de Péra, 402.
- 46. Palamoudian (Garbis), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 24, S.**
- 47. Palamoudian (Léon), R. Bab-i-Ali Djaddessi, 42, S.**
48. Pappantoine (G.), Grande Rue de Péra, 679.
49. Rosemann (Emile), Passage du Tunnel, 14, P.
50. Sariyannis (Emm.), R. Yuksek Caldérim, 22, G.
- 51. Seïd Husséin, R. Bab-i-Ali Djaddessi, 38, S.**
52. Seitanidès (J. K.), R. Mahmoudié, 7, G.
53. Serghiadès (Xenop.), Grande Rue de Péra, 529.
54. Torossian (S.), Rassim Pacha Han, 18, S.
55. Valery (Dominique), Passage Oriental, 6, P.
56. Weiss (S. H.), successeur E. Heydrich [E. Heydrich halefi], Grande Rue de Péra, 81.
57. Zartarian Frères, R. Tchakmakdjilar Yocouchou, 24, 26, S.

**EK 11. 1885-86 YILINDA ÇIKMIŞ INDICATEUR
ORIENTAL'DEKİ KİTAPÇI ARAKEL İLANI**

68 D. REVUE INDUSTRIELLE. — STAMBOUL.

DROGUERIE
PRODUITS CHIMIQUES ET PHARMACEUTIQUES

PERIOLÈS D. PHOTIADES
40, BAKTCHÉ CAPOU, 40.

IMPORTATION-EXPORTATION
COMMISSION-REPRÉSENTATION
SPÉCIALITÉS
ANGLAISES, FRANÇAISES, ALLEMANDES
ET ITALIENNES.
Sulfate de Quinine et Eaux Minérales
Articles pour la Pharmacie et les Arts
ALCALOÏDES VÉGÉTAUX.

— آراکل کتابخانه سی —
نومرو ۴۶ باب عالی جاده سنندہ نومرو ۴۶
هر نوع ترکیبہ کتابلر بولنور
و درس سعادت ترکیبہ غزته زہ ابونہ یازیلور
طشہ زہ محارہ اولنور

ARAKEL TOZLIAN
LIBRAIRIE TURQUE
46, Grande Rue de la Sublime Porte, 46.

GRAND ASSORTIMENT
de Livres Turcs.
— O —
ABONNEMENT
A TOUS LES JOURNAUX TURCS.
Correspondance avec l'étranger.

Մ. ԱՆԴՐԻԱՍԵԱՆ
ԵՒ
Յ. ԳՍԱՐՃԵԱՆ
Ն. ՊՈԼԻՍ
14, ՄԵՆ ՉԱՅՐԱՆ ԻՍՆ, 14

M. ANTREASSIAN
ET
H. CA SSARDJIAN
Grand Zafran Han N° 14.
STAMBOUL
MAISON FONDÉE EN 1878.
— X —
IMPORTATION de MANUFACTURES
ANGLAISES,
FRANÇAISES ET ALLEMANDES.
VENTE EN GROS.

Impr. J. PALLAMARY. - Péra, Constantinople

Arakel Kitaphanesi

Nümero 46 Babiâli Caddesi'nde nümero 46

Her nevi Türkçe kitaplar bulunur ve Dersaadet Türkçe gazetelere abone yazılır.

Taşralarla muhabere olunur.

**EK 12. 1887 YILINDA ÇIKMIŞ INDICATEUR
ORIENTAL'DEKİ KİTAPÇI ARAKEL İLANI**

92 REVUE INDUSTRIELLE. — STAMBOUL.

Importation A. A. ARABIAN 4, Cheik-ul-Islam Han, 4 à BAKTCHÉ CAPOU, STAMBOUL. EXPORTATION EXPÉDITIONNAIRE DE DOUANE pour toutes les marchandises provenant de l'étranger à DESTINATION DE CONSTANTINOPE ET de toutes les villes de Turquie et de Bulgarie. TRANSIT.	R. CHERAGIAN ET S. KALFAIAN 11, Hamidié Djaddessi, 11, STAMBOUL. GRAND DÉPOT de Fer, Pointes de Paris, Zinc, Plomb, Pelles, Pioches, Grenailles, etc., etc., etc. —o— DÉPOT SPÉCIAL de Ciments Anglais et Français. Envoi de marchandises dans l'intérieur de la TURQUIE, ROUMÉLIE et BULGARIE.
Յ. Մ. ԿԻՒՄՒՇԺՅԱՆ ԵՒ ԸՆԿ. Կ. ՊՈԼԻՍ J. M. GUMUCHDJIAN & Cie CONSTANTINOPE ANCIENNE MAISON RALLI Rue Sirkedji Iskélessi STAMBOUL. NÉGOCIANTS en FER de TOUS GENRES, Fers anglais, fers belges, fers suédois, poutrelles, fers à forme de T, corniches, cordons, chaînes, ancres, pointes, aciers, etc. DÉPOT SPÉCIAL à AYASMA ÇAPOU Pour la vente en détail et en gros Dépôt de Spécialités pour quincaillers.	— آراکل کتابخانه سی — نومرو ۲۶ باب عالی جاده سنده نومرو ۴۶ هر نوع ترکیه کتابلر بولنور و درس سعادت ترکیه غزه تهره ابونه یازیلور طشره لره مخابره اولنور Arakel TOZLIAN LIBRAIRIE TURQUE 46, Grande Rue de la Sublime Porte, 46. GRAND ASSORTIMENT de Livres Turcs. —o— ABONNEMENT A TOUS LES JOURNAUX TURCS. Correspondance avec l'étranger.

Impr. J. PALLAMARY, - Péra, Constantinople

Arakel Kitaphanesi

Nümero 46 Babıâli Caddesi'nde nümero 46

Her nevi Türkçe kitaplar bulunur ve Dersaadet Türkçe gazetelere abone yazılır.

Taşralarla muhabere olunur.

**EK 13. 1888 YILINDA ÇIKMIŞ INDICATEUR
ORIENTAL'DEKİ KİTAPÇI ARAKEL İLANI**

MIGUIRDITCH BEYLKDJIAN INTENDANT (Kéhaja) des Courtiers Maritimes 59, Rue Baktché Capou, 59, STAMBOUL. BILLETS de PASSAGE POUR LES BATEAUX A VAPEUR DE toutes les Compagnies. Courtier autorisé de la Compagnie « KHÉDIVIÉ »	R. CHERAGIAN ET S. KALFAIAN 11, Hamidié Djadessi, 11, STAMBOUL. GRAND DÉPOT de Fer, Pointes de Paris, Zinc, Plomb, Pelles, Pioches, Grenailles. etc., etc., etc. DÉPOT SPÉCIAL de Ciments Anglais et Français, Envoi de marchandises dans l'intérieur DE LA TURQUIE, ROUMÉLIE et BULGARIE.
A. SALTO & H. UZIEL Riza Pacha Nos 6, 9, 10, 11, 12 STAMBOUL. GRANDE FABRIQUE DE PAPIERS à CIGARETTES en tous genres de la Société NADIRÉ COMMISSION IMPORTATION EXPORTATION à l'étranger et dans toutes les villes de l'intérieur de la Turquie. VENTE EN GROS d'Allumettes, Amadous, Cartes à jouer, régistres et autres articles. LITHOGRAPHIE et TYPOGRAPHIE. PRIX TRÈS MODÉRÉS.	آراکل کتابخانه سی نومرو ۴۶ باب علی جاده سنده نومرو ۴۶ (ترکیه کتابچی) در سعادت غزته لرینه ابونه یازیلور طشرد لرله مخبره اولنور Arakel TOZLIAN LIBRAIRIE TURQUE 46, Grande Rue de la Sublime Porte, 46. GRAND ASSORTIMENT de Livres Turcs. ABONNEMENT A TOUS LES JOURNAUX TURCS. Correspondance avec l'étranger.

Impr. J. PALLAMARY. - Péra, Constantinople

Arakel Kitaphanesi

Nümero 46 Babiâli Caddesi'nde nümero 46

Türkçe kitapçı

Dersaadet gazetelerine abone yazılır.

Taşralarla muhabere olunur.

EK 14. 1889-1913 ARASINDA ŞARK TİCARET YILLIKLARINDA ADI GEÇEN BABİÂLİ CADDESİ SAKİNLERİ

AO (1889-90: 600)

“Bab-i-Ali Djaddressi (Avenue de la Sublime Porte)”

De l'échelle de Sirkedji Iskel. à la Subl. Porte. [Sirkeci iskelesinden Babîâli binasına kadar]

- N^{os}
5. (a) Jamgotchian (Avedis), libraire [kitapçı].
 7. Nakachian (Mihran), imprimerie [matbaa].
 10. Tcholakian (Nig.).
 11. Keumurdjian (Melcon), charbon de bois en gros [toptan kömür].
 12. Biberdjian (A.), libraire [kitapçı].
 13. Ahmed Moustapha, charb. de bois en gros [toptan kömür].
 15. Mihaélidi, (Foti), matériaux de constructions [inşaat malzemesi].
 15. Djanikian (Zacar), charbon de bois en gros [toptan kömür].
 17. Sariko (Petro), tailleur [terzi].
 17. Palayan (Achod), sculpteur de bois [ahşap oymacısı].
 18. Hodjabeyekian, (Alexan), libraire [kitapçı].
 19. Abdul Mehmed, charb. de bois en gr. [toptan kömür].
 20. Kéchichian (Garabet), libraire [kitapçı].
 20. *Administration du journal “Djéridei Charkié”* [*Ceride-i Şarkîye* gazetesini idarehanesi].
 21. Bureau de la Poste Ottomane [Osmanlı Postanesi].
 21. Gabinelli (François), tailleur [terzi].
 22. Kazandjian (Mihran), graveur [hakkâk].
 - 23, 25, 27. Kaïssérian (Karbar), libraire [kitapçı].
 25. Fendian (A.), graveur [hakkâk].
 28. Tchoko (Spiro), restaurant [lokanta].
 30. Nalpasse (G.), pharmacien [eczacı].
 30. Tourgoutis (A.), médecin [doktor].
 32. Alikian (Paul), tapissier [döşemeci].
 38. Ferid (Ohannès), libraire [kitapçı].
 42. Samotrakis (D.), cordonnier [kunduracı].
 44. Kaïssérian (Kirkor B.), libraire [kitapçı].
 46. Tozlian (Arakel), libraire [kitapçı].
 48. Tchividjian (Boghos), tapissier [döşemeci].
 50. Raphaëlian (Kircor), fonderie de caractères turcs [Türk hurufatı dökümhanesi].
 52. Assadourian (Artin), libraire [kitapçı].
 56. Oscanian (Pasquale), tapissier [döşemeci].
 58. *Administration et imprimerie du journal turc “Tarik”* [Türk gazetesini *Tarik*'in idarehanesi ile matbaası].
 60. Tinghir (Joseph), graveur et galvan. [hakkâk, galvanoplasti].

62. Michel (Hilmi), libraire [kitapçı].

84. *Administ. du journal turc Muruwet* [Türk gazetesi *Mürüvvet*'in idarehanesi].

- (a) La plupart des magasins de cette rue ne portent pas de numéros; ceux qui figurent [sic] à côté des adresses, sont calculés approximativement. [Bu caddedeki dükkânların çoğunda kapı numarası yoktur; adreslerin yanındakiler tahminen hesaplanmıştır.]

AO (1891: 709-710)

“Bab-i-Ali Djadessi (Avenue de la Sublime Porte). (a)”

De l'échelle de Sirkedji Iskel. à la Subl. Porte. [Sirkeci iskelesinden Babiâli binasına kadar]

- N^{os}
- 1, 3. Marko (Nicoli), pâtissier [hamurcu].
 2. Tekbeyekoglou (Yorgh), épicier [bakkal].
 4. Patchadjoglou (Kosti), limonadier [limonatacı].
 5. Jamgotchian (Avedis), libraire [kitapçı].
 6. Mavridis (Yanko), débit de tabacs [tütüncü].
 7. Nakachian (Mihran), imprimerie [matbaa].
 8. Karayagdioglou (Mihal), cordonnier [kunduracı].
 9. Kasevetian (Dikran), menuisier [doğramacı].
 11. Anghelides (Yorgh), restaurant [lokanta].
 12. Biberdjian (A.), libraire [kitapçı].
 13. *Administration du journal “Ahkter”* [Ahter gazetesi idarehanesi].
 14. Ipekdjian (Garabet), libraire turc [Türk kitapçısı].
 15. Mistellioglou (Kiriako), épicier [bakkal].
 16. Kaïsserian (Gaspar), libraire turc [Türk kitapçısı].
 17. Palayan (Achod), sculpteur de bois [ahşap oymacısı].
 18. Kodjiabeyekian (Alexan), libraire [kitapçı].
 19. Abdul Mehmed, forgeron [çilingir].
 20. Kéchichian (Garabet), libraire [kitapçı].
 20. *Administration du journal “Djéridéi Charkié”* [Ceride-i Şarkiye gazetesi idarehanesi].
 21. Maskaladjian (Serab.), relieur [mücellit].
 22. Minaoglou (Yorgh), débit de tabacs [tütüncü].
 23. Latif Bey, rentier [irat sahibi].
 24. Yaver Bey, médecin militaire [askeriye doktoru].
 25. Fendian (A.), graveur [hakkâk].
 26. Mardirossian (Badrik), restaurant [lokanta].
 28. Bolani (Manol), cordonnier [kunduracı].
 30. Tourgoutis (A.), médecin [doktor].
 31. *Succursale de la société ottomane pour l'éclairage* [Osmanlı tenvir şirketi şubesi].
 32. Alikian (Paul), tapissier [döşemeci].
 33. *Cie des conduites d'eau* [su yolları şirketi].
 38. Vafiadis (Thémistocle), libraire [kitapçı].
 42. Samotrakis (D.), cordonnier [kunduracı].
 43. *Sublime Porte (petite)* [Babiâli (küçük)].

44. Kaïsserian (Kirkor B.), libraire [kitapçı].
45. *Sublime Porte (grande)* [Babıâli (büyük)].
46. Tozlian (Arakel), libraire [kitapçı].
48. Tchividjian (Boghos), tapissier [döşemeci].
50. Raphaëlian (Kirkor), fonderie de caractères turcs [Türk hurufatı dökümhanesi].
52. Assadourian (Artin), libraire [kitapçı].
56. Oscanian (Pasquale), tapissier [döşemeci].
58. *Administration et imprimerie du journal turc "Tarik"* [Türk gazetesini *Tarik*'in idarehanesi ile matbaası].
60. Tinghir (Joseph), graveur et galvan. [hakkâk, galvanoplasti].
62. Michel (Hilmi), libraire [kitapçı].
74. Salis (Jacques de), contrôleur du mouvement à la Cie des chemins de fer orientaux [Rumeli Demiryolu Şirketi'nde hareket memuru].

(a) La plupart des magasins de cette rue ne portent pas de numéros; ceux qui figurent à côté des adresses, sont calculés approximativement. [Bu caddedeki dükkânların çoğunda kapı numarası yoktur; adreslerin yanındakiler tahminen hesaplanmıştır.]

AO (1892-93: 697)

"Bab-i-Ali Djaddessi (Avenue de la Sublime Porte). (a)"

De l'échelle de Sirkedji Iskel. à la Subl. Porte. [Sirkeci iskelesinden Babıâli binasına kadar]

- N^{os}
- 1, 3. Marko (Nicoli), pâtissier [hamurcu].
 2. Tekbeyekoglou (Yorghis), épicier [bakkal].
 4. Patchadjoglou (Kosti), limonadier [limonatacı].
 5. Jamgotchian (Avedis), libraire [kitapçı].
 6. Mavridis (Yanko), débit de tabacs [tütüncü].
 7. Nakachian (Mihran), imprimerie [matbaa].
 8. Karayadjoglou (Mihal), cordonnier [kunduracı].
 9. Kasevetian (Dicran), menuisier [doğramacı].
 11. Anghelidès (Yorghis), restaurant [lokanta].
 12. Biberdjian (A.), libraire [kitapçı].
 13. *Administration du journal "Ahkter"* [*Ahter* gazetesini idarehanesi].
 14. İpekçian (Garabet), libraire turc [Türk kitapçısı].
 15. Mistellioglou (Kiriako), épicier [bakkal].
 16. Kaïsserian (Gaspar), libraire turc [Türk kitapçısı].
 17. Palayan (Achod), dépôt de bois [kereste deposu].
 18. Kodjabeyekian (Alexan), libraire [kitapçı].
 19. Abdul Mehmed, forgeron [çilingir].
 20. Kéchichian (Garabet), libraire [kitapçı].
 20. *Administration du journal "Djéridei Charkié"* [*Ceride-i Şarkiyeye* gazetesini idarehanesi].
 21. Maskaladjian (Serab.), relieur [mücellit].
 22. Minaoglou (Yorghis), débit de tabacs [tütüncü].
 23. Latif Bey, rentier [irat sahibi].

24. Jean (Paul), professeur [hoca].
25. Fendian (A.), graveur [hakkâk].
26. Ahmed Bin Ibrahim, libraire turc [Türk kitapçısı].
28. Bolani (Manol), cordonnier [kunduracı].
31. *Succursale de la société ottomane pour l'éclairage au gaz.* [Osmanlı havagazıyla tenvir şirketi şubesi]
32. Alikian (Paul), tapissier [döşemeci].
33. *Cie des conduites d'eau* [su yolları şirketi].
38. Vafiadis (Thémistocle), libraire [kitapçı].
40. Mahmoud Bey, libraire turc [Türk kitapçısı].
43. *Sublime Porte (petite)* [Babîâli (küçük)].
44. Assir Bey, libraire turc [Türk kitapçısı].
45. *Sublime Porte (grande)* [Babîâli (büyük)].
46. Tozlian (Arakel), libraire [kitapçı].
48. Tchividjian (Boghos), tapissier [döşemeci].
50. Raphaëlian (Kirkor), fonderie de caractères turcs [Türk hurufatı dökümhanesi].
52. Assadourian (Artin), libraire [kitapçı].
56. Voscanian (Pascal), tapissier [döşemeci].
58. *Administration et imprimerie du journal turc "Tarik"* [Türk gazetesi *Tarik*'in idarehanesi ile matbaası].
60. Tinghir (Joseph), graveur et galvan. [hakkâk, galvanoplasti].
62. Michel (Hilmi), libraire [kitapçı].
74. Salis (Jacques de), contrôleur du mouvement à la Cie des chemins de fer orientaux [Rumeli Demiryolu Şirketi'nde hareket memuru].

- (a) La plupart des magasins de cette rue ne portent pas de numéros; ceux qui figurent à côté des adresses, sont calculés approximativement. [Bu caddedeki dükkânların çoğunda kapı numarası yoktur; adreslerin yanındakiler tahminen hesaplanmıştır.]

AO (1893-94: 762)

"Bab-i-Ali Djadessi (Avenue de la Sublime Porte). (a)"

De l'échelle de Sirkedji Iskel. à la Subl. Porte. [Sirkeci iskelesinden Babîâli binasına kadar]

- N^{os}
1. Vernico (Georges), cordonnier [kunduracı].
 2. Tekbeyekoglou (Yorghis), épicier [bakkal].
 3. Marco (Nicoli), patissier [hamurcu].
 3. Patchadjoglou (Costi), limonadier [limonatacı].
 4. Rifaat (Ousta), restaurateur [tamirci].
 5. Jamgotchian (Avedis), libraire [kitapçı].
 6. Hadji (Hatchik), café [kahvehane].
 6. Mavridis (Yanko), débit de tabacs [tütüncü].
 7. Nakachian (Mihran), imprimerie [matbaa].
 8. Gheorghiu (Dimitri), épicier [bakkal].
 8. Karayadjoglou (Mihal), cordonnier [kunduracı].
 9. Kasevetian (Dicran), menuisier [doğramacı].

10. Théodorachi (Nicoli), hôtel d'Andrinople [Edirne Oteli].
11. Kardarli (Constantin), café [kahvehane].
12. Messoud (Tahir), restaurateur [tamirci].
12. Biberdjian (A.), libraire [kitapçı].
13. *Administration du journal "Ahkter"* [Ahter gazetesi idarehanesi].
14. Omer (İsmail Effendi), café [kahvehane].
14. İpekjdjian (Garabet), libraire turc [Türk kitapçısı].
15. Halil Abdoul (Rahim), débit de tabacs [tütüncü].
15. Mistellioglou (Kiriaco), épicier [bakkal].
16. Zografidès (Janni), hôtel de Consiple [Kostantinopli Oteli]. [Otelin adı "Dersaadet'te Sirkeci iskelesinde Kostantinopli Hoteli"nin zikredildiği, H. 17.08.1310 (06.03.1893) tarihli bir belgeden alındı. Belgenin kaydı için bkz. BOA., DH.MKT.02058.00058.001.]
16. Kaïsserian (Gaspar), libraire turc [Türk kitapçısı].
17. Sava (Jean), café et coiffeur [kahvehane, kuaför].
17. Hallepian (Kircor), chang. de monn. [sarraf].
18. Prodromos (Stavro), épicier [bakkal].
18. Kodjabeyekian (Alexan), libraire [kitapçı].
19. Mavropoulo (Vassil), café [kahvehane].
19. Abdul Mehmed, forgeron [çilingir].
20. Tchounta (Gheorgh.), hôtel Roumélie [Rumeli Oteli].
20. Kéchichian (Garabet), libraire [kitapçı].
20. *Administration du journal "Djérideï Charkié"* [Ceride-i Şarkiyé gazetesi idarehanesi].
21. Kircor (Boghos), café [kahvehane].
21. Hadji-Baba, relieur [mücellit].
22. Minaoglou (Yorgh), débit de tabacs [tütüncü].
23. Latif Bey, rentier [irat sahibi].
24. Jean (Paul), professeur [hoca].
25. Fendian (A.), graveur [hakkâk].
25. Nalpassé (G.), pharmacien [eczacı].
26. Ahmed Bin Ibrahim, libraire turc [Türk kitapçısı].
26. Saribeckian (Serkis), tailleur [terzi].
27. Vassiliadès (Léonidas), épicier [bakkal].
28. Bolani (Manol), cordonnier [kunduracı].
31. *Société ottom. pour l'éclairage au gaz* [Osmanlı havagazıyla tenvir şirketi].
32. Christodoulos (Constantin), libraire [kitapçı].
33. *Cie des conduites d'eau* [su yolları şirketi].
38. Vafiadis (Thémistocle), libraire [kitapçı].
38. Kaïsserian (V.), libraire [kitapçı].
40. Mahmoud Bey, libraire turc [Türk kitapçısı].
44. Kaïsserian (Kircor), libraire [kitapçı].
45. *Sublime Porte* [Babiâli].
46. Tozlian (Arakel), libraire [kitapçı].
48. Tchividjian (Boghos), tapissier [döşemeci].
50. Raphaëlian (Kircor), fonderie de caractères turcs [Türk hurufatı dökümhanesi].
52. Assadourian (Artin), libraire [kitapçı].

56. Voscanian (Pascal), tapissier [döşemeci].
 58. *Administration et imprimerie du journal turc "Tarik"* [Türk gazetesi *Tarik*'in idarehanesi ile matbaası].
 60. Tinghir (Joseph), graveur [hakkâk].
 62. Michel (Hilmi), libraire [kitapçı].
 66. Cararachian (L.), relieur [mücellit].
 73. Mardirossian (Mihran), libraire [kitapçı].
 74. Salis (Jacques de), contrôleur du mouvement à la Cie des chemins de fer orientaux [Rumeli Demiryolu Şirketi'nde hareket memuru].

- (a) La plupart des magasins de cette rue ne portent pas de numéros; ceux qui figurent à côté des adresses, sont calculés approximativement. [Bu caddedeki dükkânların çoğunda kapı numarası yoktur; adreslerin yanındakiler tahminen hesaplanmıştır.]

AO (1895: 767)

“Bab-i-Ali Djadessi (Avenue de la Sublime Porte). (a)”

De l'échelle de Sirkedji Iskel. à la Subl. Porte. [Sirkeci iskelesinden Babîâli binasına kadar]

- N^{os}
1. Vernico (Georges), cordonnier [kunduracı].
 2. Tekbeyekoglou (Yorghi), épicier [bakkal].
 3. Marco (Nicoli), patissier [hamurcu].
 3. Patchadjoglou (Costi), limonadier [limonatacı].
 4. Rifaat (Ousta), restaurateur [tamirci].
 5. Jamgotchian (Avedis), libraire [kitapçı].
 6. Hadji (Hatchik), café [kahvehane].
 6. Mavridis (Yanko), débit de tabacs [tütüncü].
 7. Nakachian (Mihran), imprimerie [matbaa].
 7. Grégoras (D.), avocat [avukat].
 7. Neidlinger (G.), machines à coudre *Singer* [Singer dikiş makinesi].
 8. Gheorghiu (Dimitri), épicier [bakkal].
 8. Karayadjoglou (Mihal), cordonnier [kunduracı].
 9. Kasevetian (Dicran), menuisier [doğramacı].
 11. Kardarli (Constantin), café [kahvehane].
 11. bis. *Hôtel Yénidounia* [Yenidünya Otel].
 12. Biberdjian (A.), libraire [kitapçı].
 13. *Administration du journal "Ahkter"* [*Ahker* gazetesi idarehanesi].
 14. Omer (İsmâil Effendi), café [kahvehane].
 14. Ipekdjian (Garabet), libraire turc [Türk kitapçısı].
 15. Halil Abdoul (Rahim), débit de tabacs [tütüncü].
 15. Mistellioglou (Kiriaco), épicier [bakkal].
 16. Zografidès (Janni), hôtel de Cons/ple [Kostantinopli Otel]. [Otelin adı “Dersaadet'te Sirkeci iskelesinde Kostantinopli Hoteli”nin zikredildiği, H. 17.08.1310 (06.03.1893) tarihli bir belgeden alındı. Belgenin kaydı için bkz. BOA., DH.MKT.02058.00058.001.]
 16. Kaïsserian (Gaspar), libraire turc [Türk kitapçısı].
 17. Sava (Jean), café et coiffeur [kahvehane, kuaför].

17. Hallepian (Kircor), chang. de monn. [sarraf].
18. Prodromos (Stavro), épicier [bakkal].
18. Kodjabeyekian (Alexan), libraire [kitapçı].
19. Mavropoulo (Vassil), café [kahvehane].
19. Abdul Mehmed, forgeron [çilingir].
20. Tchounta (Gheorgh.), hôtel Roumélie [Rumeli Oteli].
20. Kéchichian (Garabet), libraire [kitapçı].
20. *Administration du journal "Djérideï Charkié"* [Ceride-i Şarkiye gazetesini idarehanesi].
21. Kevorkian (H.), fonderie de caractères [hurufat dökümhanesi].
21. Hadji-Baba, relieur [mücellit].
22. Minaoglou (Yorgh), débit de tabacs [tütüncü].
23. Latif Bey, rentier [irat sahibi].
24. Jean (Paul), professeur [hoca].
25. Fendian (A.), graveur [hakkâk].
25. Nalpassé (G.), pharmacien [eczacı].
26. Ahmed Bin Ibrahim, libraire turc [Türk kitapçısı].
26. Saribeckian (Serkis), tailleur [terzi].
27. Vassiliadès (Léonidas), épicier [bakkal].
28. Bolani (Manol), cordonnier [kunduracı].
31. *Société ottom. pour l'éclairage au gaz* [Osmanlı havagazıyla tenvir şirketi].
32. Christodoulos (Constantin), libraire [kitapçı].
38. Vafiadis (Thémistocle), libraire [kitapçı].
38. Kaïsserian (V.), libraire [kitapçı].
40. Mahmoud Bey, libraire turc [Türk kitapçısı].
40. *Administration du journal "Ikdam"* [Ikdam gazetesini idarehanesi].
44. Kaïsserian (Kircor), libraire [kitapçı].
Sublime Porte [Babiâli].
46. Tozlian (Arakel), libraire [kitapçı].
47. Jean Paul, professeur [hoca].
48. Tchividjian (Boghos), tapissier [döşemeci].
50. Raphaëlian (Kircor), fonderie de caractères turcs [Türk hurufatı dökümhanesi].
52. Assadourian (Artin), libraire [kitapçı].
56. Voscanian (Pascal), tapissier [döşemeci].
58. *Administration et imprimerie du journal turc "Tarik"* [Türk gazetesini Tarik'in idarehanesi ile matbaası].
58. Hadji Osman Bey, marchand d'antiqu. [antikacı].
60. Tinghir (Joseph), graveur [hakkâk].
62. Michel (Hilmi), libraire [kitapçı].
66. Cararachian (L.), relieur [mücellit].
73. Ichann (D.), libraire [kitapçı].

- (a) La plupart des magasins de cette rue ne portent pas de numéros; ceux qui figurent à côté des adresses, sont calculés approximativement. [Bu caddedeki dükkânların çoğunda kapı numarası yoktur; adreslerin yanındakiler tahminen hesaplanmıştır.]

AO (1896: 910)

“Bab-i-Ali Djaddressi (Avenue de la Sublime Porte). (a)”

De l'échelle de Sirkedji Iskel. à la Subl. Porte. [Sirkeci iskelesinden Babıâli binasına kadar]

- N^{os}
2. Papadopoulos (S.), café [kahvehane].
 2. Panayoti (B.), cordonnier [kunduracı].
 3. Setrak (H.), machines [makine].
 4. Patchadjoglou (Costi), limonadier [limonatacı].
 5. Patroniadis (A.), coiffeur [kuaför].
 6. Hadji (Hatchik), café [kahvehane].
 9. Anastassiou (A.), épicier [bakkal].
 9. Mavridis (Yanko), débit de tabacs [tütüncü].
 9. Neidlinger (G.), machines à coudre *Singer* [Singer dikiş makinesi].
 10. Barzilay (Isaac), inspecteur à la Cie du gaz de Stamboul [İstanbul gaz şirketi müfettişi].
 11. Kardarli (Constantin), café [kahvehane].
 12. Biberdjian (A.), libraire [kitapçı].
 13. Spiro, boucher [kasap].
 13. bis. Moïsis restaurant [lokanta].
 13. Ahmed Agha, charbons de bois [kömür].
 13. Ipekjdjian (Garabet), libraire turc [Türk kitapçısı].
 13. Kaïsserian (Gaspar), libraire turc [Türk kitapçısı].
 13. Kodjabeyekian (Alexan), libraire [kitapçı].
 13. Kéchichian (Garabet), libraire [kitapçı].
 13. *Administration du journal “Djérideï Charkié”* [*Ceride-i Şarkîye* gazetesini idarehanesi].
 15. Artemissiou (Jean), épicier [bakkal].
 15. Stavro (B), épicier [bakkal].
 17. Nicola (Marco), boulanger [ekmekçi].
 19. Ohanian (M.), libraire [kitapçı].
 22. Minaoglou (Yorghis), débit de tabacs [tütüncü].
 23. Djemil (D.), médecin [doktor].
 24. Yemenidjian (A. A.), tailleur [terzi].
 25. Fendian (A.), graveur [hakkâk].
 26. Hadji Emin, musique orientale [şark musikisi].
 26. Vassiliadis (M.) et Cie, épiciers [bakkal].
 26. Saribechian (Serkis), tailleur [terzi].
 27. Athanassios (V.), débit tabacs [tütüncü].
 28. Bolani (Manol), cordonnier [kunduracı].
 28. Dimitroulis (D.), hôtel de Paris [Paris Oteli].
 30. Iordanou (G.), café [kahvehane].
 30. Kevorkian (M.), débit de tabacs [tütüncü].
 30. Christou (Luca), légumes [zerzevat].
 31. *Société ottom. pour l'éclairage au gaz* [Osmanlı havagazıyla tenvir şirketi].
 32. Christodoulos (Constantin), libraire [kitapçı].
 34. Spiro, brasserie Steinbruck [Steinbruch Birahanesi].

36. *Administration du journal "Manzoumei Efkiar"* [*Manzume-i Efkiar* gazetesini idarehanesi].
38. Halepbian (K.), changeur de monn. [sarraf].
38. Kaïsserlian (Ch.), libraire [kitapçı].
38. Vafiadis (Thémistocle), libraire [kitapçı].
38. Caloustian (M.), peintre [ressam].
40. Hussein Eff., librairie *Chems* [Şems Kitaphanesi].
40. Tchohadjian (A. D.), libraire [kitapçı].
40. *Administration du journal "İkdam"* [*İkdam* gazetesini idarehanesi].
42. Tudjar Zadé I. Hilmi, libraire [kitapçı].
42. Terekki, librairie [kitaphane].
44. Kerim Bey, calottes turques [fes].
44. Passeyan (B.), merceries [tuhafiye].
44. Kaïsserian (Kircor), libraire [kitapçı].
Sublime Porte [Babîâli].
46. Tozlian (Arakel), libraire [kitapçı].
47. Jean Paul, professeur [hoca].
48. Tchividjian (Boghos), tapissier [döşemeci].
48. Nikiforo (Serafin), épiciër [bakkal].
50. Assadourian (Artin), libraire [kitapçı].
50. Dzerounian (K. R. Hagop), fonderie de caractères [hurufat dökümhanesi].
50. Raphaëlian (Kircor), fonderie de caractères turcs [Türk hurufatı dökümhanesi].
52. Assadourian (Artin), imprimeur [matbaacı].
58. Voscanian (Pascal), tapissier [döşemeci].
58. *Administration et imprimerie du journal turc "Tarik"* [Türk gazetesini *Tarik*'in idarehanesi ile matbaası].
58. Hadji Osman Bey, marchand d'antiqu. [antikacı].
62. Michel (Hilmi), libraire [kitapçı].
64. Marcarian (M.), libraire [kitapçı].
66. Cararachian (L.), relieur [mücellit].
73. Mardirossian (Mihran), libraire [kitapçı].

- (a) La plupart des magasins de cette rue ne portent pas de numéros; ceux qui figurent à côté des adresses, sont calculés approximativement. [Bu caddedeki dükkânların çoğunda kapı numarası yoktur; adreslerin yanındakiler tahminen hesaplanmıştır.]

AO (1898: 918)

"Bab-i-Ali Djadessi (Avenue de la Sublime Porte). (a)"

De l'échelle de Sirkedji Iskel. à la Subl. Porte. [Sirkeci iskelesinden Babîâli binasına kadar]

- N^{os}
2. Pappadopoulos (S.), café [kahvehane].
2. Panayoti (B.), cordonnier [kunduracı].
3. Setrak (H.), machines [makine].
4. Patchadjoglou (Costi), limonadier [limonatacı].
5. Patroniadis (A.), coiffeur [kuaför].

6. Hadji (Hatchik), café [kahvehane].
7. *Administration du Journal "Sabah"* [Sabah gazetesi idarehanesi].
9. Anastassiou (A.), épicier [bakkal].
9. Mavridis (Yanko), débit de tabacs [tütüncü].
9. Neidlinger (G.), machines à coudre *Singer* [Singer dikiş makinesi].
10. Barzilay (Isaac), inspecteur à la Cie du gaz de Stamboul [İstanbul gaz şirketi müfettişi].
11. Kardarli (Constantin), café [kahvehane].
12. Biberdjian (A.), libraire [kitapçı].
12. İpekjian (G.), librairie [kitaphane].
13. Spiro, boucher [kasap].
13. bis. Moïsis restaurant [lokanta].
13. Ahmed Agha, charbons de bois [kömür].
13. İpekjian (Garabet), libraire turc [Türk kitapçısı].
13. Kaïsserian (Gaspar), libraire turc [Türk kitapçısı].
13. Kodjabeyekian (Alexan), libraire [kitapçı].
13. Kéchichian (Garabet), libraire [kitapçı].
13. *Administration du journal "Djéridei Charkié"* [Ceride-i Şarkiyeye gazetesi idarehanesi].
15. Artemissiou (Jean), épicier [bakkal].
15. Stavro (B), épicier [bakkal].
17. Nicola (Marco), boulanger [ekmekçi].
19. Ohanian (M.), libraire [kitapçı].
20. Garabetian (A.), libraire [kitapçı].
22. Minaoglou (Yorgi), débit de tabacs [tütüncü].
23. Djemil (D.), médecin [doktor].
24. Yemenidjian (A. A.), tailleur [terzi].
26. Hadji Emin, musique orientale [şark musikisi].
26. Zanni (J.), droguerie [ecza deposu].
26. Saribechian (Serkis), tailleur [terzi].
27. Athanassios (V.), débit de tabacs [tütüncü].
28. Naskidow (M.), brasserie Caucase [Kafkas Birahanesi].
28. Dimitroulis (D.), hôtel de Paris [Paris Oteli].
30. Iordanou (G.), café [kahvehane].
30. Kevorkian (M.), débit de tabacs [tütüncü].
30. Christou (Luca), légumes [zerzevat].
31. *Société ottom. pour l'éclairage au gaz* [Osmanlı havagazıyla tenvir şirketi].
32. Raouf Bey, libraire [kitapçı].
34. Spiro, brasserie Steinbruck [Steinbruch Birahanesi].
36. Essad (N.), oculiste [göz doktoru].
38. Haleplian (K.), changeur de monn. [sarraf].
38. Kaïsserlian (Ch.), libraire [kitapçı].
38. Vafiadis (Thémistocle), libraire [kitapçı].
38. Caloustian (M.), peintre [ressam].
40. Hussein Eff., librairie *Chems* [Şems Kitaphanesi].
40. Tchohadjian (A. D.), libraire [kitapçı].
40. *Administration du journal "İkdam"* [İkdam gazetesi idarehanesi].
40. *Administration du journal "Malumat"* [Malumat gazetesi idarehanesi].

40. Tahir Bey, imprimeur [matbaacı].
 42. Tudjar Zadé I. Hilmi, libraire [kitapçı].
 42. Terekki, librairie [kitaphane].
 44. Assir Effendi, libraire [kitapçı].
 44. Passeyan (B.), merceries [tuhafiye].
 44. Kaïsserian (Kircor), libraire [kitapçı].
 Sublime Porte [Babîâli].
 46. Tozlian (Arakel), libraire [kitapçı].
 47. Jean Paul, professeur [hoca].
 48. Tchividjian (Boghos), tapissier [döşemeci].
 48. Nikiforo (Serafin), épiciier [bakkal].
 50. Assadourian (Artin), libraire [kitapçı].
 50. Dzerounian (K. R. Hagop), fonderie de caractères [hurufat dökümhanesi].
 52. Assadourian (Artin), imprimeur [matbaacı].
 58. Voscanian (Pascal), tapissier [döşemeci].
 58. *Administration et imprimerie du journal turc "Tarik"* [Türk gazetesi *Tarik*'in idarehanesi ile matbaası].
 58. Hadji Osman Bey, curiosités orient. [nevadir-i şarkiye].
 62. Michel (Hilmi), libraire [kitapçı].
 62. Caracachian (L.), relieur [mücellit].
 64. Marcarian (M.), libraire [kitapçı].
 73. Mardirossian (Mihran), libraire [kitapçı].

- (a) La plupart des magasins de cette rue ne portent pas de numéros; ceux qui figurent à côté des adresses, sont calculés approximativement. [Bu caddedeki dükkânların çoğunda kapı numarası yoktur; adreslerin yanındakiler tahminen hesaplanmıştır.]

AO (1900: 1018-1019)

“Bab-i-Ali Djaddessi (Avenue de la Sublime Porte). (a)”

De l'échelle de Sirkedji Iskel. à la Subl. Porte. [Sirkeci iskelesinden Babîâli binasına kadar]

- N^{os}
1. Pappadopoulos (An.), épiciier [bakkal].
 1. Marcos (Nicolaos), patissier turc [Türk hamurcusu].
 2. Touchoun Effendi, café [kahvehane].
 2. Panayoti (B.), cordonnier [kunduracı].
 3. Setrak (H.), machines [makine].
 5. Paroniadis (A.), coiffeur [kuaför].
 6. Hadji (Hatchik), café [kahvehane].
 7. *Administration du Journal "Sabah"* [*Sabah* gazetesi idarehanesi].
 8. Mavridis (Yanko), débit de tabacs [tütüncü].
 9. Anastassiou (A.), épiciier [bakkal].
 9. Aïdjian (Nazaret), café [kahvehane].
 9. Neidlinger (G.), machines à coudre *Singer* [Singer dikiş makinesi].
 10. Barzilay (Isaac), inspecteur à la Cie du gaz de Stamboul [İstanbul gaz şirketi müfettişi].
 11. Eumer Agha, café [kahvehane].

11. Mehmed Ali, restaurant [lokanta].
11. Kardarli (Constantin), café [kahvehane].
12. Biberdjian (A.), libraire [kitapçı].
12. Ipekjian (G.), librairie [kitaphane].
13. Spiro, boucher [kasap].
13. Halil Effendi, charbons de bois [kömür].
13. Davoudjopoulos (Pavlos), café [kahvehane].
13. bis. Moïsis restaurant [lokanta].
13. Ahmed Agha, charbons de bois [kömür].
14. Kaïsserian (Gaspar), libraire turc [Türk kitapçısı].
14. Kodjabeyekian (Alexan), libraire [kitapçı].
20. Kéchichian (Garabet), libraire [kitapçı].
11. *Administration du journal "Djéridei Charkié"* [Ceride-i Şarkiye gazetesini idarehanesi].
15. Sava (Kiriaco), épicier [bakkal].
15. Stavro (B), épicier [bakkal].
17. Nicola (Marco), boulanger [ekmekçi].
18. Loubi (Alex.), employé aux chemins de fer orientaux [Rumeli Demiryolu'nda işçi].
18. Mihalian (N.), libraire [kitapçı].
19. Papazoglou (Bodos), débit de tabacs [tütüncü].
19. Tchakidjian (O.), machines à coudre [dikiş makinesi].
19. Bodos (Stavri), épicier [bakkal].
20. Garabetian (A.), libraire [kitapçı].
21. Abdullah Effendi, libraire [kitapçı].
22. Minaoglou (Yorghis), débit de tabacs [tütüncü].
23. Azaria (V. R.), médecin [doktor].
23. Yeorghiou (N.), bottier [çizmeci].
23. Djemil (D.), médecin [doktor].
24. Yemenidjian (A. A.), tailleur [terzi].
25. Haïranian (M.), blés [buğday].
25. Kevorkian (H.), fonderie de caractères [hurufat dökümhanesi].
26. Ohanian (M.), libraire [kitapçı].
26. Hadji Emin, musique orientale [şark musikisi].
26. Zanni (J.), droguerie [ecza deposu].
26. Saribechian (Serkis), tailleur [terzi].
26. Assa (Yechoua M.), calottes turques [fes].
26. Pintopoulos (M.), coiffeur [kuaför].
26. Yedikian (Aram K.), restaurant [lokanta].
27. Athanassios (V.), débit de tabacs [tütüncü].
27. Théodorou (Ath.), débit de tabacs [tütüncü].
27. Sivropoulos (A.), café [kahvehane].
28. Naskidow (M.), broserie Caucase [Kafkas Birahanesi].
28. Dimitroulis (D.), hôtel de Paris [Paris Oteli].
28. Christou (Luca), légumes [zerzevat].
28. Jean Paul, professeur [hoca].
29. Cherif Effendi, médecin [doktor].
29. Osman Ahmed, boucher [kasap].

30. Savas (Mihail), café [kahvehane].
30. Kevorkoff (M.), débit de tabacs [tütüncü].
30. Polanis (Manoli), cordonnier [kunduracı].
30. Boyadjioglou (Yordan), café [kahvehane].
30. Hussein Ibrahim, peintre [ressam].
31. *Société ottom. pour l'éclairage au gaz* [Osmanlı havagazıyla tenvir şirketi].
32. Raouf Bey, libraire [kitapçı].
32. Ali Haïdar, pharmacie [eczane].
32. Joannidis (N. A.), libraire [kitapçı].
34. Spiro, brasserie Steinbruck [Steinbruch Birahanesi].
34. Poupoulidis (G. P.), bottier [çizmeci].
34. Abdullah Effendi, libraire [kitapçı].
34. Nouredin (M.), médecin [doktor].
36. Essad (N.), oculiste [göz doktoru].
36. *Moussoul Han*.
36. Nechat, médecin [doktor].
36. Hassan Effendi, tailleur [terzi].
36. Rassam (Elias), avocat [avukat].
36. Kaïsserlian (Artin), avocat [avukat].
36. Abahouni (Arakel), avocat [avukat].
36. Ismaïl Sakki, avocat [avukat].
36. Caprelian (A.), tailleur [terzi].
36. Fevzi Bey, avocat [avukat].
36. Hassan Vassi Bey, avocat [avukat].
36. Mahmoud Mayr Effendi, avocat [avukat].
36. Danielidi Mayr, avocat [avukat].
36. Basmadjian (O.), avocat [avukat].
36. Ismaïl Hakki Bey, avocat [avukat].
38. Haleplian (K.), changeur de monn. [sarraf].
38. Kaïsserlian (Ch.), libraire [kitapçı].
38. Vafiadis (Thémistocle), libraire [kitapçı].
38. Caloustian (M.), peintre [ressam].
38. Mardirossian (Agop), libraire [kitapçı].
38. Husni Bey, papiers à cigarettes [sigara kâğıdı].
38. Lazarou (Théodore), gargotte [ucuz lokanta].
38. Vatan (Oh.), libraire [kitapçı].
40. Hussein Eff., librairie *Chems* [Şems Kitaphanesi].
40. Tchohadjian (A. D.), libraire [kitapçı].
40. *Administration du journal "İkdam"* [İkdam gazetesini idarehanesi].
40. *Administration des journaux "Malumat" et "Servet"* [Malumat ile Servet gazetelerinin idarehanesi].
40. Tahir Bey, imprimeur [matbaacı].
40. Hussein Eff., librairie *Darulchefaca* [Darüşşafaka Kitaphanesi].
40. Tefeyuz Eff., libraire [kitapçı].
40. *Bureau des Postes Impériales* [Büyük Postane].
42. Tudjar Zadé I. Hilmi, libraire [kitapçı].
42. Terekki, librairie [kitaphane].
44. Assir Effendi, libraire [kitapçı].

44. Passeyan (B.), merceries [tuhafiye].
 44. Kaïsserian (Kircor), libraire [kitapçı].
Sublime Porte [Babîâli].
 46. Tozlian (Arakel), libraire et imprimeur [kitapçı, matbaacı].
 46. Halil Eff., débit de tabacs [tütüncü].
 48. Tchividjian (Boghos), tapissier [döşemeci].
 48. Nikiforo (Serafin), épicier [bakkal].
 50. Assadourian (Artin), libraire [kitapçı].
 50. Raphaelian (K.), fonderie de caract. [hurufat dökümhanesi].
 50. Patchadjoglou (Costi), limonadier [limonatacı].
 52. Assadourian (Artin), imprimeur [matbaacı].
 52. *Administration du journal Bulgare "Progrès"* [Bulgar gazetesi *Progrès*'nin idarehanesi].
 53. Kevorkoff (L.), débit de tabacs [tütüncü].
 56. Der Kircorian (Oh.), libraire [kitapçı].
 58. Voscanian (Pascal), tapissier [döşemeci].
 58. *Administration et imprimerie du journal turc "Tarik"* [Türk gazetesi *Tarik*'in idarehanesi ile matbaası].
 58. Hadji Osman Bey, curiosités orient. [nevadir-i şarkiye].
 62. Michel (Hilmi), libraire [kitapçı].
 62. Caracachian (L.), relieur [mücellit].
 62. Kapamadjian (Isabella), repassage [ütü].
 64. Marcarian (M.), libraire [kitapçı].
 66. Sourian (Dikran), libraire [kitapçı].
 71. Voutsidis (Cosma), relieur [mücellit].
 73. Mardirossian (Mihran), libraire [kitapçı].

- (a) La plupart des magasins de cette rue ne portent pas de numéros; ceux qui figurent à côté des adresses, sont calculés approximativement. [Bu caddedeki dükkânların çoğunda kapı numarası yoktur; adreslerin yanındakiler tahminen hesaplanmıştır.]

AO (1901: 1057-1058)

"Bab-i-Ali Djadessi (Avenue de la Sublime Porte). (a)"

De l'échelle de Sirkedji Iskel. à la Subl. Porte. [Sirkeci iskelesinden Babîâli binasına kadar]

- N^{os}
1. Marco (Nicolaos), patissier turc [Türk hamurcusu].
 2. Touchoum Effendi, café [kahvehane].
 2. Panayoti (B.), cordonnier [kunduracı].
 5. Pappadopoulos (An.), épicier [bakkal].
 5. Paroniadis (A.), coiffeur [kuaför].
 6. Hadji (Hatchik), café [kahvehane].
 7. *Administration du Journal "Sabah"* [*Sabah* gazetesi idarehanesi].
 8. Mavridis (Yanko), débit de tabacs [tütüncü].
 9. Anastassiou (A.), épicier [bakkal].
 9. Aïdjian (Nazaret), café [kahvehane].

10. Barzilay (Isaac), inspecteur à la Cie du gaz de Stamboul [İstanbul gaz şirketi müfettişi].
11. Eumer Agha, café [kahvehane].
11. Mehmed Ali, restaurant [lokanta].
11. Kardarli (Constantin), café [kahvehane].
12. Biberdjian (A.), libraire [kitapçı].
12. İpekdjian (G.), librairie [kitaphane].
13. Spiro, boucher [kasap].
13. Halil Effendi, charbons de bois [kömür].
13. Davoudjopoulos (Pavlos), café [kahvehane].
14. Kaïsserian (Gaspar), libraire turc [Türk kitapçısı].
14. Kodjabeyekian (Alexan), libraire [kitapçı].
15. Ali Haïdar, pharmacie [eczane].
17. Hassan Nedim, tailleur [terzi].
19. Mehmed Tevfik, peintre-dessin. [ressam].
19. bis. Tcherkezian (P.), poëlier [ocakçı].
20. Kéchichian (Garabet), libraire [kitapçı].
11. *Administration du journal "Djérideï Charkié"* [Ceride-i Şarkıye gazetesi idarehanesi].
15. Sava (Kiriaco), épicier [bakkal].
15. Stavro (B.), épicier [bakkal].
17. Nicola (Marco), boulanger [ekmekçi].
18. Mihalian (N.), libraire [kitapçı].
19. Bodos (Stavri), épicier [bakkal].
20. Garabetian (A.), libraire [kitapçı].
21. Hadji Baba, libraire [kitapçı].
23. Yanco (B.), phonographes [gramofon].
23. Djemil (D.), médecin [doktor].
25. Kevorkian (H.), fonderie de caractères [hurufat dökümhanesi].
26. Ohanian (M.), libraire [kitapçı].
26. Assa (Yechoua M.), calottes turques [fes].
26. Pintopoulos (M.), coiffeur [kuaför].
26. Pappadopoulos (Kyrilos), restaurant [lokanta].
27. Athanassios (V.), débit de tabacs [tütüncü].
27. Théodorou (Ath.), débit de tabacs [tütüncü].
28. Naskidow (M.), brasserie Caucase [Kafkas Birahanesi].
28. Dimitroulis (D.), hôtel de Paris [Paris Oteli].
28. Christou (Luca), légumes [zerzevat].
28. Kevorkoff (M.), débit de tabacs [tütüncü].
29. Cherif Effendi, médecin [doktor].
30. Savas (Mihail), café [kahvehane].
30. Polanis (Manoli), cordonnier [kunduracı].
30. Boyadjioglou (Yordan), café [kahvehane].
30. Hussein Ibrahim, peintre [ressam].
31. *Société ottom. pour l'éclairage au gaz* [Osmanlı havagazıyla tenvir şirketi].
32. Raouf Bey, libraire [kitapçı].
32. Zgouridis (S.), cordonnier [kunduracı].
32. Joannidis (N. A.), libraire [kitapçı].

34. Spiro, brasserie Steinbruck [Steinbruch Birahanesi].
34. Poupoulidis (G. P.), bottier [çizmecî].
34. Ohannessian (Miguirditch), libraire [kitapçî].
34. Nouredin (M.), médecin [doktor].
34. Parseghian (Boghos), merceries [tuhafiye].
34. Agayan (Stépan G.), peintre-artiste [ressam, sanatçî].
36. Essad (N.), oculiste [göz doktoru].
36. *Moussoul Han*.
36. Rassam (Elias), avocat [avukat].
36. Kaïsserlian (Artin), avocat [avukat].
36. Abahouni (Arakel), avocat [avukat].
36. Ahmed Sakki, avocat [avukat].
36. Caprelian (A.), tailleur [terzi].
36. Fevzi Bey, avocat [avukat].
36. Hassan Vassi Bey, avocat [avukat].
36. Danielidi (Youvan), avocat [avukat].
36. Ali Seïfî, avocat [avukat].
36. Moustapha Arif, avocat [avukat].
36. Sali Hassan, avocat [avukat].
36. Kevorkoff (Lévon), débit de tabacs [tütüncü].
36. Mehmed Allaeddin Effendi et Stépan Ismirlian, architectes [mimarlar].
38. Théodorou (Ath.), trippes [işkembe].
38. Haleplian (K.), changeur de monn. [sarraf].
38. Kaïsserlian (Ch.), libraire [kitapçî].
38. Vafiadis (Thémistocle), libraire [kitapçî].
38. Caloustian (M.), peintre [ressam].
38. Mardirossian (Agop), libraire [kitapçî].
38. Lazarou (Théodore), gargotte [ucuz lokanta].
38. Vatan (Oh.), libraire [kitapçî].
40. Hussein Eff., librairie *Chems* [Şems Kitaphanesi].
40. Tchohadjian (A. D.), libraire [kitapçî].
40. *Administration du journal "İkdam"* [İkdam gazetesini idarehanesi].
40. *Administration des journaux "Malumat" et "Servet"* [Malumat ile Servet gazetelerinin idarehanesi].
40. Tahir Bey, imprimeur [matbaacı].
40. Hussein Eff., librairie *Darulchefaca* [Darüşşafaka Kitaphanesi].
40. Tefuyuz Eff., librairie [kitaphane].
40. *Bureau des Postes Impériales* [Büyük Postane].
42. Tudjar Zadé I. Hilmi, libraire [kitapçî].
42. Terekki, libraire [kitapçî].
44. Assir Effendi, libraire [kitapçî].
44. Passeyan (B.), merceries [tuhafiye].
44. Kaïsserlian (Kircor), libraire [kitapçî].
- Sublime Porte* [Babiâli].
48. Tozlian (Arak.), libraire et imprimeur [kitapçî, matbaacı].
48. Petri, tapissier [döşemeci].
48. Nikiforo (Serafin), épiciier [bakkal].
50. Jean Paul, professeur [hoca].

50. Assadourian (Artin), libraire [kitapçı].
 50. Raphaelian (K.), fonderie de caract. [hurufat dökümhanesi].
 50. Patchadjoglou (Costi), limonadier [limonatacı].
 52. Assadourian (Artin), imprimeur [matbaacı].
 52. *Administration du journal Bulgare "Progrès"* [Bulgar gazetesi *Progrès*'nin idarehanesi].
 56. Der Kirkorian (Oh.), libraire [kitapçı].
 58. Voscanian (Pascal), tapissier [döşemeci].
 58. Hadji Osman Bey, curiosités orient. [nevadir-i şarkiye].
 62. Michel (Hilmi), libraire [kitapçı].
 62. Caracachian (L.), relieur [mücellit].
 62. Kapamadjian (Isabella), repassage [ütü].
 64. Palamoudian (Garabed), libraire [kitapçı].
 66. Sourian (Dikran), libraire [kitapçı].

(a) La plupart des magasins de cette rue ne portent pas de numéros; ceux qui figurent à côté des adresses, sont calculés approximativement. [Bu caddedeki dükkânların çoğunda kapı numarası yoktur; adreslerin yanındakiler tahminen hesaplanmıştır.]

AO (1902: 1129-1130)

"Bab-i-Ali Djaddessi (Avenue de la Sublime Porte). (a)"

De l'échelle de Sirkedji Iskel. à la Subl. Porte. [Sirkeci iskelesinden Babıâli binasına kadar]

- N°s 7, 9. Gheorghiou (Anesti), café [kahvehane].
 11. Abdullah Agha, café [kahvehane].
 11. Terpini (M.), restaurant [lokanta].
 13. Ali, charbons de bois [kömür].
 13. Halil, charbons de bois [kömür].
 15. Archangelos (Yoanni), épicier [bakkal].
 17. Edhem Hassan, café [kahvehane].
 19. Doucas (Dim.), cordonnier [kunduracı].
 23. Bozadjidès (Diam.), coiffeur [kuaför].
 25. Miguirditchian (Gar.), orges [arpa].
 27. Gheorghiou (Abr.), café [kahvehane].
 29. Anastassiou (Yanni), légumes [zerzevat].
 29. Osman Agha, boucher [kasap].
 1. Pappadopoulos (Anastasse), épicier [bakkal].
 2. Touchoum, café [kahvehane].
 2. Panayoti (B.), cordonnier [kunduracı].
 3. Deltcho (N. M.), patissier turc [Türk hamurcusu].
 5. Paroniadis (A. N.), coiffeur [kuaför].
 6. Hadji Hatchik, café [kahvehane].
 7. *Administration du Journal "Sabah"* [Sabah gazetesi idarehanesi].
 8. Mavridis (Yanko), débit de tabacs [tütüncü].
 9. Anastassiou (A.), épicier [bakkal].
 9. Aïdjian (Nazaret), salon de lecture [kiraathane].

10. Barzilay (Isaac), inspecteur à la Cie du gaz de Stamboul [İstanbul gaz şirketi müfettişi].
11. Kaliahtopoulos (Gabriel), restaurant [lokanta].
12. Biberdjian (A.), libraire [kitapçı].
12. Ipekdjian (G.), libraire [kitapçı].
12. Kézanlis (Yanco), café [kahvehane].
13. Spiro, boucher [kasap].
13. Davoudjopoulos (Pavlos), café [kahvehane].
14. Kaïsserian (Gaspar), libraire turc [Türk kitapçısı].
14. Haleplian (K.), chang. de monnaies [sarraf].
15. Ibrahim Nazif, pharmacie [eczane].
15. Mestioglou (Kyr. S.), épicier [bakkal].
17. Mazloum (Aghiah), draps [çarşaf, yünlü kumaş].
18. Diacopoulos (Christo), café [kahvehane].
19. Mehmed Tevfik, peintre-dessinateur [ressam].
19. bis. Tcherkezian (P.), poëlier [ocakçı].
20. Kéchichian (Garabet), libraire [kitapçı].
20. *Administration du Journal "Djérideï Charkié"* [*Ceride-i Şarkıye* gazetesi idarehanesi].
20. Calivas (Nic.), hôtel et café [otel, kahvehane]. [Şark ticaret yıllıklarının ilk örneği sayılan 1868-69 risalesinde "Hôtels. Lokantalar" başlığı vardır. Burada belli bir otel adı verilmediğine göre, kelimenin bu karşılığını akılda tutmakta fayda var.]
15. Sava (Kiriaco), épicier [bakkal].
15. Stavro (B.), épicier [bakkal].
17. Nicola (Marco), boulanger [ekmekçi].
18. Mihalian (N.), libraire [kitapçı].
19. Bodos (Stavri), épicier [bakkal].
21. Hadji Baba, libraire [kitapçı].
22. Missirlioglou (Boghos), café [kahvehane].
22. Raftopoulos (Yorghı), libraire [kitapçı].
23. Tazi (Amizel), relieur [mücellit].
23. Essad Bey, oculiste [göz doktoru].
24. Moustapha Ahmed, restaurant [lokanta].
25. Kevorkian (H.), fonder. de caractères. [hurufat dökümhanesi].
26. Ohanian (M.), libraire [kitapçı].
26. Assa (Yechoua M.), calottes turques [fes].
26. Pintopoulos (M.), coiffeur [kuaför].
26. Pappadopoulos (Kyriolos), restaurant [lokanta].
26. Hassan Effendi, horloger [saatçi].
26. Andreadis (Sava), épicier [bakkal].
26. *Nemli Zadé Han.*
27. Théodorou (Ath. V.), débit de tabacs [tütüncü].
28. Naskidow (M.), brasserie *Caucase* [Kafkas Birahanesi].
28. Dimitroulis (D.), hôtel de *Paris* [Paris Oteli].
28. Christou (Luca), légumes [zerzevat].
28. Mourad (Ferd.), photographe [fotoğrafçı].
28. Kevorkoff (M.), débit de tabacs [tütüncü].

29. Cherif Effendi, médecin [doktor].
30. Savas (Michaël), café [kahvehane].
30. Volanidis (Y. M.), cordonnier [kunduracı].
30. Boyadjoglou (Yordan), café [kahvehane].
31. *Société ottom. pour l'éclairage au gaz* [Osmanlı havagazıyla tenvir şirketi].
32. Kéchichian (Arsène), libraire [kitapçı].
32. Sgouridis (S.), cordonnier [kunduracı].
32. Joannidis (N. A.), libraire [kitapçı].
34. Tchokos (Spiro), brasserie *Steinbruch* [Steinbruch Birahanesi].
34. Poupoulidis (Y. P.), bottier [çizmeci].
34. Ohannessian (Miguirditch), libraire [kitapçı].
34. Nouredin Bey, médecin [doktor].
34. Parseghian (Boghos), merceries [tuhafiye].
34. Agayan (Stépan G.), peintre-artiste [ressam, sanatçı].
38. *Moussoul Han*.
38. Kevorkoff (Lévon), débit de tabacs [tütüncü].
38. Théodorou (Ath.), trippes [işkembe].
38. Kaïsserlian (Oh.), libraire [kitapçı].
38. Caloustian (M.), peintre [ressam].
38. Hassan Hussein Frères, librairie *Chems* [Şems Kitaphanesi].
38. Palamoudian (Issaak), libraire [kitapçı].
38. Vatan (Oh.), libraire [kitapçı].
40. Tchohadjian (A. D.), libraire [kitapçı].
40. *Administration du journal "İkdam"* [İkdam gazetesi idarehanesi].
40. *Administration des journaux "Malumat" et "Servet"* [Malumat ile Servet gazetelerinin idarehanesi].
40. Sarian (M.) et Cie, imprimeurs [matbaacılar].
40. Hussein Eff., librairie, *Darulchefaca* [Darüşşafaka Kitaphanesi].
40. Kéchichian (Parsegh), libraire [kitapçı].
40. *Bureau de la Poste Ottomane* [Osmanlı Postanesi].
44. Parseghian (B.), merceries [tuhafiye].
- Sublime Porte* [Babiâli].
46. Palamoudian (Garabed), libraire [kitapçı].
48. Tozlian (Arak.), libraire et imprimeur [kitapçı, matbaacı].
48. Petri, tapissier [döşemeci].
48. Nikiforo (Serafin), épicier [bakkal].
50. Fildjandjian (Kircor), relieur [mücellit].
50. Patchadjoglou (Costi), limonadier [limonatacı].
52. Assadourian (Artin), imprimeur [matbaacı].
52. *Administration du journal Bulgare "Progrès"* [Bulgar gazetesi *Progrès*'nin idarehanesi].
52. Raphaelian (K.), fonderie de caract. [hurufat dökümhanesi].
56. Der Kirkorian (Oh.), libraire [kitapçı].
58. Voscanian (Pascal), tapissier [döşemeci].
58. Hadji Osman Bey, curiosités orient. [nevadir-i şarkiye].
62. Michel (Hilmi), libraire [kitapçı].
62. Caracachian (L.), relieur [mücellit].
62. Kapamadjian (Isabella), repasseuse [ütücü].

66. Sourian (Dikran), libraire [kitapçı].

- (a) La plupart des magasins de cette rue ne portent pas de numéros; ceux qui figurent à côté des adresses, sont calculés approximativement. [Bu caddedeki dükkânların çoğunda kapı numarası yoktur; adreslerin yanındakiler tahminen hesaplanmıştır.]

AO (1903: 1295-1296)

“Bab-i-Ali Djaddessi (Avenue de la Sublime Porte). (a)”

De l'échelle de Sirkedji Iskel. à la Subl. Porte. [Sirkeci iskelesinden Babıâli binasına kadar]

- N°s 7, 9. Gheorghiou (Anesti), café [kahvehane].
11. Abdullah Agha, café [kahvehane].
11. Terpini (M.), restaurant [lokanta].
13. Ali, charbons de bois [kömür].
13. Halil, charbons de bois [kömür].
15. Archangelos (Yoanni), épicier [bakkal].
17. Edhem Hassan, café [kahvehane].
19. Doucas (Dim.), cordonnier [kunduracı].
23. Bouyoukleoglous (D.), coiffeur [kuaför].
25. Miguiritch (Garabed), orges [arpa].
27. Gheorghiou (Seraph.), restaurant [lokanta].
29. Anastassiou (Yanni), légumes [zerzevat].
29. Osman Agha, boucher [kasap].
1. Pappadopoulos (Anastasse), épicier [bakkal].
2. Zembouli (Siméon), épicier [bakkal].
2. Panayoti (B.), cordonnier [kunduracı].
3. Deltcho (N. M.), pâtissier turc [Türk hamurcusu].
3. Havrilis (I.), calottes turques [fes].
4. Patchadjoglou (Costi), limonadier [limonatacı].
5. Paroniadis (A. N.), coiffeur [kuaför].
6. Mavridis (Yanko), débit de tabacs [tütüncü].
7. *Administration du Journal “Sabah”* [Sabah gazetesi idarehanesi].
9. Aïdjian (Nazaret), salon de lecture [kırathane].
10. Barzilay (Isaac), inspecteur à la Cie du gaz de Stamboul [İstanbul gaz şirketi müfettişi].
10. Barzilay (Elia), agent à Stamoul de la *Société g^{le} d'assurances ottomane* [Osmanlı Sigorta Şirket-i Umumiyesi'nin İstanbul temsilcisi].
10. Kitéïan (Kirkor), photographe [fotoğrafçı].
11. Kaliahtopoulos (Gabriel), restaurant [lokanta].
12. Biberdjian (A.), libraire [kitapçı].
12. Ipekdjian (G.), libraire [kitapçı].
12. Kézanlis (Yanco), café [kahvehane].
13. Davoudjopoulos (Pavlos), café [kahvehane].
23, 25, 27. Kaïsserian (Gaspar), libraire turc [Türk kitapçısı].
14. Haleplian (K.), chang. de monnaies [sarraf].
15. Ibrahim Nazif, pharmacie [eczane].

15. Mestioglou (Kyr. S.), épicier [bakkal].
17. Mazloum (Aghiah), draps [çarşaf, yünlü kumaş].
18. Diacopoulos (Christo), café [kahvehane].
19. Kadri, peintre-dessinateur [ressam].
19. bis. Tcherkezian (P.), poëlier [ocakçı].
20. Kéchichian (Garabet), libraire [kitapçı].
20. *Administration du Journal "Djéridei Charkié"* [Ceride-i Şarkiye gazetesini idarehanesi].
20. Calivas (Nic.), hôtel et café [otel, kahvehane]. [Şark ticaret yıllıklarının ilk örneği sayılan 1868-69 risalesinde "Hôtels. Lokantalar" başlığı vardır. Burada da belli bir otel adı verilmediğine göre, kelimenin bu karşılığını akılda tutmakta fayda var.]
15. Sava (Kiriaco), épicier [bakkal].
15. Stavro (B.), épicier [bakkal].
17. Nicola (Marco), boulanger [ekmekçi].
18. Mihalian (N.), libraire [kitapçı].
19. Bodos (Stavri), épicier [bakkal].
21. Hadji Baba, libraire [kitapçı].
22. Missirlioglou (Boghos), café [kahvehane].
23. Essad Bey, oculiste [göz doktoru].
24. Moustapha Ahmed, restaurant [lokanta].
25. Kevorkian (H.), fonder. de caractères [hurufat dökümhanesi].
28. Ohanian (M.), libraire [kitapçı].
28. Sabri Eyoub, coiffeur [kuaför].
26. Assa (Yechoua M.), calottes turques [fes].
26. Pintopoulos (P.), coiffeur [kuaför].
26. Pappadopoulos (Kyrilos), restaurant [lokanta].
26. Hassan Effendi, horloger [saatçi].
26. Andreadis (Sava), boucher [kasap].
26. *Nemli Zadé Han.*
27. Théodorou (Ath. V.), débit de tabacs [tütüncü].
27. Phocas (Elie), dentiste [dişçi].
28. Naskidow (M.), brasserie *Caucase* [Kafkas Birahanesi].
28. Dimitroulis (D.), hôtel de *Paris* [Paris Oteli].
28. Christou (Luca), légumes [zerzevat].
28. Mirat (Ferd.), photographe [fotoğrafçı].
28. Kevorkoff (M.), débit de tabacs [tütüncü].
29. Cherif Effendi, médecin [doktor].
30. Savas (Michaïl), café [kahvehane].
30. Volanidis (Marco), cordonnier [kunduracı].
30. Boyadjoglou (Yordan), café [kahvehane].
- Fontaine* [sebil].
31. *Société ottom. pour l'éclairage au gaz* [Osmanlı havagazıyla tenvir şirketi].
32. Sgouridis (S.), cordonnier [kunduracı].
32. Jeannidis (N. A.), libraire [kitapçı].
32. Nouredin Bey, médecin [doktor].
- 34 et 36. Tchokos (Spiro), brasserie *Steinbruch* [Steinbruch Birahanesi].
34. Poupoulidis (G. P.), bottier [çizmeci].

34. Ohannessian (Miguirditch), libraire [kitapçı].
36. Midad Effendi, libraire [kitapçı].
38. *Moussoul Han*.
38. Kevorkoff (Lévon), débit de tabacs [tütüncü].
38. Ahmed Sakki Bey, avocat et agent d'affaires [avukat, iş temsilcisi].
38. Théodorou (Ath.), trippes [işkembe].
38. Kaïsserlian (Oh.), libraire [kitapçı].
38. Caloustian (M.), peintre [ressam].
38. Hassan Hussein Frères, librairie *Chems* [Şems Kitaphanesi].
38. Palamoudian (Issak), libraire [kitapçı].
38. Vatan (Oh.), libraire [kitapçı].
40. Tchohadjian (A. D.), libraire [kitapçı].
40. *Administration du journal "Ikdam"* [Ikdam gazetesini idarehanesi].
40. *Administration des journaux "Malumat" et "Servet"* [Malumat ile Servet gazetelerinin idarehanesi].
40. Sarian (M.) et Cie, imprimeurs [matbaacılar].
40. Hussein Eff., librairie, *Darul-cheffacat* [Darüşşafaka Kitaphanesi].
40. Kéchichian (Parsegh), libraire [kitapçı].
40. *Bureau de la Poste Ottomane* [Osmanlı Postanesi].
44. Kaïsserian (Kir.), librairie *Assir* [Asır Kitaphanesi].
Sublime Porte [Babiâli].
46. Palamoudian (Garabed), libraire [kitapçı].
46. Makhnikian (Andon H.), libraire [kitapçı].
48. Tozlian (Arak.), libraire et imprimeur [kitapçı, matbaacı].
50. Fildjandjian (Kircor), relieur [mücellit].
50. Patchadjoglou (Costi), limonadier [limonatacı].
52. Assadourian (Artin), imprimeur [matbaacı].
52. *Administration du journal Bulgare "Progrès"* [Bulgar gazetesini Progrès'nin idarehanesi].
52. Raphaelian (K.), fonderie de caract. [hurufat dökümhanesi].
56. Der Kirkorian (Oh.), libraire [kitapçı].
58. Petri, tapissier [döşemeci].
58. Voscanian (Pascal), tapissier [döşemeci].
58. Hadji Osman Bey, curiosités orient. [nevadir-i şarkiye].
60. Tinghir (Joseph), graveur [hakkâk].
62. Michel (Hilmi), libraire [kitapçı].
62. Caracachian (L.), relieur [mücellit].
62. Kapamadjian (Isabella), repasseuse [ütücü].
66. Sourian (Dikran), libraire [kitapçı].
70. Foutchoudjioglou (K.), relieur [mücellit].
73. Mardirossian (Mihran), librairie *Djihan* [Cihan Kitaphanesi].

- (a) La plupart des magasins de cette rue ne portent pas de numéros; ceux qui figurent à côté des adresses, sont calculés approximativement. [Bu caddedeki dükkânların çoğunda kapı numarası yoktur; adreslerin yanındakiler tahminen hesaplanmıştır.]

AO (1904: 1295-1296)

“Bab-i-Ali Djaddressi (Avenue de la Sublime Porte). (a)”

De l'échelle de Sirkedji Iskel. à la Subl. Porte. [Sirkeci iskelesinden Babıâli binasına kadar]

- N^{os}
- 7, 9. Gheorghiou (Anesti), café [kahvehane].
 11. Abdullah Agha, café [kahvehane].
 11. Terpini (M.), restaurant [lokanta].
 13. Ali, charbons de bois [kömür].
 13. Halil, charbons de bois [kömür].
 15. Archangelos (Yoanni), épicier [bakkal].
 17. Edhem Hassan, café [kahvehane].
 19. Doucas (Dim.), cordonnier [kunduracı].
 23. Bouyoukleoglous (D.), coiffeur [kuaför].
 25. Miguiritch (Garabed), orges [arpa].
 27. Gheorghiou (Seraph.), restaurant [lokanta].
 29. Anastassiou (Yanni), légumes [zerzevat].
 29. Osman Agha, boucher [kasap].
 1. Pappadopoulos (Anastase), épicier [bakkal].
 2. Zembouli (Siméon), épicier [bakkal].
 2. Panayoti (B.), cordonnier [kunduracı].
 3. Deltcho (N. M.), pâtissier turc [Türk hamurcusu].
 3. Havrilis (I.), *fezs* [fes].
 4. Patchadjoglou (Costi), limonadier [limonatacı].
 5. Paroniadis (A. N.), coiffeur [kuaför].
 6. Mavridis (Yanko), débit de tabacs [tütüncü].
 7. *Administration du Journal “Sabah”* [Sabah gazetesi idarehanesi].
 9. Papazian (Scon) et Cie, imprimeurs et graveurs [matbaacılar, hakkâklar].
 10. Barzilay (Isaac), inspecteur à la Cie du gaz de Stamboul [İstanbul gaz şirketi müfettişi].
 10. Barzilay (Elia), agent à Stamoul de la *Société g^{le} d'assurances ottomane* [Osmanlı Sigorta Şirket-i Umumiyesi'nin İstanbul temsilcisi].
 10. Kitéïan (Kirkor), photographe [fotoğrafçı].
 11. Kaliahtopoulos (Gabriel), restaurant [lokanta].
 12. Biberdjian (A.), libraire [kitapçı].
 12. Ipekdjian (G.), libraire [kitapçı].
 13. Davoudjopoulos (Pavlos), café [kahvehane].
 14. Kaïsserian (Kasbar B.), libraire [kitapçı].
 14. Haleplian (K.), chang. de monnaies [sarraf].
 15. Ibrahim Nazif, pharmacie [eczane].
 15. Mestioglou (Kyr. S.), épicier [bakkal].
 19. Sarafian (Ohannès), tailleur [terzi].
 18. Diacopoulos (Christo), café [kahvehane].
 19. Tcherkezian (P.), poëlier [ocakçı].
 20. Kéchichian (Garabet), libraire [kitapçı].
 20. *Administration du Journal “Djérideï Charkié”* [Ceride-i Şarkıye gazetesi idarehanesi].
 15. Sava (Kiriaco), épicier [bakkal].

15. Stavro (B.), épicier [bakkal].
17. Nicola (Marco), boulanger [ekmekçi].
18. Mihalian (Nazaret), libraire [kitapçı].
19. Bodos (Stavri), épicier [bakkal].
22. Missirlioglou (Boghos), café [kahvehane].
23. Essad Bey, oculiste [göz doktoru].
24. Noury (M.), musicien [müzisyen].
25. Kevorkian (H.), fonder. de caractères [hurufat dökümhanesi].
28. Ohanian (M.), libraire [kitapçı].
28. Sabri Eyoub, coiffeur [kuaför].
26. Assa (Yechoua M.), *fezs* [fes].
26. Pintopoulos (P.), coiffeur [kuaför].
26. Pappadopoulos (Kyrilos), restaurant [lokanta].
26. Hassan Effendi, horloger [saatçi].
26. Andreadis (Sava), boucher [kasap].
26. *Nemli Zadé Han.*
27. Théodorou (Ath. V.), débit de tabacs [tütüncü].
27. Phocas (Elie), dentiste [dişçi].
27. Kadri Rechid, médecin [doktor].
28. Naskidow (M.), brasserie *Caucase* [Kafkas Birahanesi].
28. Dimitroulis (D.), hôtel de *Paris* [Paris Oteli].
28. Christou (Luca), légumes [zerzevat].
28. Mirat (Ferd.), photographe [fotoğrafçı].
28. Kevorkoff (M.), débit de tabacs [tütüncü].
20. Chefik Pacha, médecin [doktor].
30. Tsalikis (Seraphim), café [kahvehane].
30. Volanidis (Marco), cordonnier [kunduracı].
30. Boyadjoglou (Yordan), café [kahvehane].
Fontaine [sebil].
31. *Société ottom. pour l'éclairage au gaz* [Osmanlı havagazıyla tenvir şirketi].
32. Sgouridis (S.), cordonnier [kunduracı].
32. Jeannidis (N. A.), libraire [kitapçı].
32. Nouredin Bey, médecin [doktor].
- 34, 36. Tchokos (Spiro), brasserie *Steinbruch* [Steinbruch Birahanesi].
34. Poupoulidis (G. P.), bottier [çizmeci].
34. Ohannessian (Miguirditch), libraire [kitapçı].
36. Midad Effendi, libraire [kitapçı].
38. *Moussoul Han.*
38. Kevorkoff (Lévon), débit de tabacs [tütüncü].
38. Ahmed Sakki Bey, avocat et agent d'affaires [avukat, iş temsilcisi].
38. Théodorou (Ath.), trippes [işkembe].
38. Kässerlian (Oh.), libraire [kitapçı].
38. Caloustian (M.), peintre [ressam].
38. Hassan Hussein Frères, librairie *Chems* [Şems Kitaphanesi].
38. Palamoudian (Missak), libraire [kitapçı].
38. Vatan (Oh.), libraire [kitapçı].
40. Tchohadjian (A. D.), libraire [kitapçı].
40. *Administration du journal "İkdam"* [İkdam gazetesini idarehanesi].

40. *Administration des journaux "Malumat" et "Servet"* [Malumat ile Servet gazetelerinin idarehanesi].
40. Sarian (M.) et Cie, imprimeurs [matbaacılar].
40. Hussein Eff., librairie, *Darul-cheffacat* [Darüşşafaka Kitaphanesi].
- 36, 38. Kéichichian (Parsegh), libraire et imprimeur [kitapçı, matbaacı].
- 36, 38. *Bureau de la Poste Ottomane* [Osmanlı Postanesi].
44. Kaïsserian (Kir.), librairie *Assir* [Asır Kitaphanesi].
Sublime Porte [Babîâli].
24. Palamoudian (Garabed), libraire [kitapçı].
46. Makhnikian (Andon H.), libraire [kitapçı].
47. Irfan (Avedis), libraire [kitapçı].
48. Tozlian (Arak.), libraire et imprimeur [kitapçı, matbaacı].
50. Boyadjian (H.), relieur [mücellit].
52. Assadourian (Artin), imprimeur [matbaacı].
52. *Administration du journal Bulgare "Progrès"* [Bulgar gazetesi *Progrès*'nin idarehanesi].
58. Aktarian (Hatchik), fonderie de caractères [hurufat dökümhanesi].
56. İbrahim Hilmi, libraire [kitapçı].
58. Elagheuzian (Petri), tapissier [döşemeci].
58. Hadji Osman Bey, curiosités orient. [nevadir-i şarkiye].
66. Tinghir (Joseph), graveur-xilographie [hakkâk, ksilografi].
62. Caracachian (L.) et Cie, relieurs [mücellitler].
62. Kapamadjian (Isabella), repasseuse [ütücü].
70. Foutchoudjioglou (K.), relieur [mücellit].
73. Mardirossian (Mihran), libr. *Djihan* [Cihan Kitaphanesi].

- (a) La plupart des magasins de cette rue ne portent pas de numéros; ceux qui figurent à côté des adresses, sont calculés approximativement. [Bu caddedeki dükkânların çoğunda kapı numarası yoktur; adreslerin yanındakiler tahminen hesaplanmıştır.]

AO (1905: 1285-1286)

"Bab-i-Ali Djadessi (Avenue de la Sublime Porte). (a)"

De l'échelle de Sirkedji Iskel. à la Subl. Porte. [Sirkeci iskelesinden Babîâli binasına kadar]

- N°s 7. Sklariotis (Georges), café [kahvehane].
9. Vassiliou (Mercurios), café [kahvehane].
11. Abdullah Agha, café [kahvehane].
11. Terpini (M.), restaurant [lokanta].
13. Ali, charbons de bois [kömür].
13. Halil, charbons de bois [kömür].
14. Ioannoglou (Moïssis), restaurant [lokanta].
15. Archanghelos (Efthimios), épicier [bakkal].
17. Kehaya Agha, café [kahvehane].
19. Pazariadis (Kiriako), cordonnier [kunduracı].
19. Yeretzian (Hovsep), graveur [hakkâk].
23. Bouyoukleoglous (D.), coiffeur [kuaför].

25. Miguiriditch (Garabed), orges [arpa].
27. Gheorghiou (Seraph.), restaurant [lokanta].
29. Anastassiou (Yanni), légumes [zerzevat].
29. Osman Agha, boucher [kasap].
1. Pappadopoulos (Anastase), épicier [bakkal].
2. Zembouli (Siméon), épicier [bakkal].
3. Deltcho (N. M.), pâtissier [hamurcu].
3. Havrilis (I.), *fezs* [fes].
4. Patchadjoglou (Costi), limonadier [limonatacı].
5. Paroniadis (A. N.), coiffeur [kuaför].
6. Mavridis (Yanko), débit de tabacs [tütüncü].
7. *Administration du Journal "Sabah"* [Sabah gazetesi idarehanesi].
9. Papazian (Scon) et Cie, imprimeurs et graveurs [matbaacılar, hakkâklar].
10. Arslan (M.), photographe [fotoğrafçı].
10. Papazian (O.), appareils de chauffage [ısıtıcı].
10. Frantzis (Georges), débit de tabacs [tütüncü].
10. Kitéian (Kirkor), photographe [fotoğrafçı].
11. Cambouroglou (Georges), café et hôtel, *Yeni-Dounia* [Yenidünya Oteli, Kahvehanesi]
12. Biberdjian (A.), libraire [kitapçı].
12. Ipekjian (G.), libraire [kitapçı].
13. Davoudjopoulos (Pavlos), café [kahvehane].
14. Kaïsserian (Kasbar B.), libraire [kitapçı].
14. Haleplian (K.), chang. de monnaies [sarraf].
15. Mestisoglou (Kyr. S.), épicier [bakkal].
19. Sarafian (Ohannès), tailleur [terzi].
18. Diacopoulos (Christo), café [kahvehane].
19. Tcherkezian (P.), poëlier [ocakçı].
20. Kéchichian (Garabet), libraire [kitapçı].
20. *Administration du Journal "Djérideï Charkié"* [Ceride-i Şarkiyé gazetesi idarehanesi].
15. Sava (Kiriaco), épicier [bakkal].
15. Stavro (B.), épicier [bakkal].
18. Mihalian (Nazaret), libraire [kitapçı].
19. Bodos (Stavri), épicier [bakkal].
22. Missirlioglou (Boghos), café [kahvehane].
23. Essad Bey, oculiste [göz doktoru].
23. Djemil Pacha, médecin-chirurgien [doktor, cerrah].
24. Noury (M.), musicien [müzisyen].
24. Garbis (G.), librairie [kitaphane].
24. Ferdinand (M.), photographe [fotoğrafçı].
25. Kevorkian (H.), fonder. de caractères [hurufat dökümhanesi].
26. Ali, restaurant [lokanta].
28. Ohanian (M.), libraire [kitapçı].
28. Sabri, coiffeur [kuaför].
26. Assa (Yechoua M.), *fezs* [fes].
26. Pintopoulos (P.), coiffeur [kuaför].
26. Pappadopoulos (Kyrilos), restaurant [lokanta].

26. Hassan Effendi, horloger [saatçi].
26. Andreadis (Sava), boucher [kasap].
26. *Nemli Zadé Han*.
27. Théodorou (Ath. V.), débit de tabacs [tütüncü].
27. Kadri Rechid, médecin [doktor].
28. Naskidow (M.), brasserie *Caucase* [Kafkas Birahanesi].
28. Dimitroulis (D.), hôtel de *Paris* [Paris Oteli].
28. Ibrahim Nazif, pharmacie [eczane].
28. Kevorkoff (M.), débit de tabacs [tütüncü].
20. Chefik Pacha, médecin [doktor].
30. Tsalikis (Seraphim), café [kahvehane].
30. Volanidis (Marco), cordonnier [kunduracı].
30. Boyadjoglou (Yordan), café [kahvehane].
Fontaine [sebil].
31. *Société ottom. pour l'éclairage au gaz* [Osmanlı havagazıyla tenvir şirketi].
32. Sgouridis (S.), cordonnier [kunduracı].
32. Jeannidis (N. A.), libraire [kitapçı].
32. Djihan (Mihran), libraire [kitapçı].
32. Nouredin Bey, médecin [doktor].
- 34, 36. Tchokos (Spiro), brasserie *Steinbruch* [Steinbruch Birahanesi].
34. Poupoulidis (G. P.), bottier [çizmeci].
34. Ohannessian (Miguirditch), libraire [kitapçı].
36. Midad Effendi, libraire [kitapçı].
38. Voskeridjian (Kircor), imprimeur [matbaacı].
38. *Moussoul Han*.
38. Kevorkoff (Lévon), débit de tabacs [tütüncü].
38. Ahmed Sakki Bey, avocat [avukat].
38. Théodorou (Lazare), trippes [işkembe].
38. Kaïsserlian (Oh.), libraire [kitapçı].
38. Ohanian (Mihran), libraire [kitapçı].
38. Hassan Hussein Frères, librairie *Chems* [Şems Kitaphanesi].
38. Palamoudian (Missak), imprimeur [matbaacı].
38. Vatan (Oh.), libraire [kitapçı].
40. *Administration du journal "İkdam"* [İkdam gazetesi idarehanesi].
40. Sarian (M.) et Cie, imprimeurs [matbaacılar].
40. Hussein Eff., librairie, *Darul-cheffacat* [Darüşşafaka Kitaphanesi].
44. Kaïsserian (Kir.), librairie *Assir* [Asır Kitaphanesi].
Sublime Porte [Babiâli].
24. Palamoudian (Garabed), libraire [kitapçı].
30. Volanidis (Georges), cordonnier [kunduracı].
44. Parseghian (Boghos), merceries [tuhafiye].
46. Makhnikian (Andon H.), libraire [kitapçı].
47. Irfan (Avedis), libraire [kitapçı].
48. Tozlian (Arak.), libraire et imprimeur [kitapçı, matbaacı].
50. Boyadjian (H.), relieur [mücellit].
52. Assadourian (Artin), imprimeur [matbaacı].
58. Aktarian (Hatchik), fonderie de caractères [hurufat dökümhanesi].
56. İbrahim Hilmi, libraire [kitapçı].

- 58. Elagheuzian (Petri), tapissier [döşemeci].
- 58. Hadji Osman Bey, curiosités orient. [nevadir-i şarkiye].
- 62. Caracachian (L.) et Cie, relieurs [mücellitler].
- 62. Kapamadjian (Isabella), repasseuse [ütücü].
- 70. Foutchoudjioglou (K.), relieur [mücellit].

- (a) La plupart des magasins de cette rue ne portent pas de numéros; ceux qui figurent à côté des adresses, sont calculés approximativement. [Bu caddedeki dükkânların çoğunda kapı numarası yoktur; adreslerin yanındakiler tahminen hesaplanmıştır.]

“Mossoul Han, Rue Bab-i-Ali Djaddressi, 38” (AO 1905: 1038)

- N°s 2 à 4. Rassam (Elias), avocat [avukat].
- 6. Mehmed Allaeddin Effendi et Stepan Ismirlian, architectes [mimarlar].
 - 8, 11, 13. Kiazim Kaourzadé, commiss. [komisyoncu].
 - 9, 10. Ahmed Sakki Bey, avocat [avukat].
 - 13. Papazoglou (Haïk), commissionnaire [komisyoncu].
 - 15. Constantinidis (Dém.) et Ali Riza, avocats [avukatlar].
 - 16, 17. Ahmed Mouchfik et Aghiah Bey, avocats [avukatlar].
 - 19. Danielidi (Youvan), avocat [avukat].
 - 20, 21. Ali Seïfi, avocat [avukat].
 - 22 à 24. Kaïsserlian (Artin), avocat [avukat].
 - 25. Demirdjioglou (Dim.), avocat [avukat].
- Odabachi*: Ramos (Dimitri).

AO (1906: 1297-1298)

“Bab-i-Ali Djaddressi (Avenue de la Sublime Porte). (a)”

De l'échelle de Sirkedji Iskel. à la Subl. Porte. [Sirkeci iskelesinden Babıâli binasına kadar]

- N^{os}
- 7. Sklariotis (Georges), café [kahvehane].
 - 9. Vassiliou (Mercurios), café [kahvehane].
 - 11. Terpini (M.), restaurant [lokanta].
 - 13. Ali, charbons de bois [kömür].
 - 13. Mehmed Agha, débit de tabacs [tütüncü].
 - 14. Ioannoglou (Moïssis), restaurant [lokanta].
 - 17. Kehaya Agha, café [kahvehane].
 - 19. Pazariadis (Kiriako), cordonnier [kunduracı].
 - 23. Bouyoukleoglous (D.), coiffeur [kuaför].
 - 25. Miguirditch (Garabed), orges [arpa].
 - 27. Gheorghiou (Seraph.), restaurant [lokanta].
 - 29. Anastassiou (Yanni), légumes [zerzevat].
 - 29. Osman Agha, boucher [kasap].
 - 1. Pappadopoulos (Anastase), épicier [bakka].
 - 2. Zembouli (Siméon), épicier [bakka].
 - 3. Deltcho (N. M.), patissier [hamurcu].
 - 3. Havrilis (I.), *fezs* [fes].

5. Paroniadis (A. N.), coiffeur [kuaför].
6. Mavridis (Yanko), débit de tabacs [tütüncü].
7. *Administration du Journal "Sabah"* [Sabah gazetesi idarehanesi].
9. Papazian (Scon) et Cie, imprimeurs et graveurs [matbaacılar, hakkâklar].
10. Arslan (M.), photographe [fotoğrafçı].
10. Papazian (O.), appareils de chauffage [ısıtıcı].
10. Kitéïan (Kirkor), photographe [fotoğrafçı].
11. Cambouroglou (Georges), café et hôtel, *Yeni-Dounia* [Yenidünya Oteli, Kahvehanesi].
12. Biberdjian (A.), libraire [kitapçı].
12. Ipekjian (G.), libraire [kitapçı].
13. Davoudjopoulos (Pavlos), café [kahvehane].
14. Kaïsserian (Kasbar B.), libraire [kitapçı].
14. Haleplian (K.), chang. de monnaies [sarraf].
15. Yenidunia (Const. D.) et Cie, *bazar d'Amérique* [Amerikan çarşısı].
15. Mestisoglou (Kyr. S.), épicier [bakkal].
18. Diacopoulos (Christo), café [kahvehane].
19. Meziki (G.) et Cie, appareils fotogr. et phonographes [fotoğraf makinesi, gramofon].
19. Tcherkezian (P.), poëlier [ocakçı].
20. Kéchichian (Garabet), libraire [kitapçı].
20. *Administration du Journal "Djérideï Charkié"* [Ceride-i Şarkiye gazetesi idarehanesi].
21. Vafiadis (Th.) et P. D. Békés, appar. de photographie et phonographes [fotoğraf makinesi, gramofon].
15. Sava (Kiriaco), épicier [bakkal].
15. Stavro (B.), épicier [bakkal].
18. Mihalïan (Nazaret), libraire [kitapçı].
19. Bodos (Stavri), épicier [bakkal].
22. Missirlioglou (Boghos), café [kahvehane].
23. Essad Bey, oculiste [göz doktoru].
23. Djemil Pacha, médecin-chirurgien [doktor, cerrah].
24. Noury (M.), musicien [müzisyen].
24. Garbis (G.), librairie [kitaphane].
24. Ferdinand (M.), photographe [fotoğrafçı].
25. Kevorkian (H.), fonder. de caractères [hurufat dökümhanesi].
26. Ali, restaurant [lokanta].
26. Pappadopoulos (Kirillos), épicier [bakkal].
26. Loukas (Christo), boucher et légumes [kasap, zerzevat].
28. Sabri, coiffeur [kuaför].
26. Assa (Yechoua M.), *fezs* [fes].
26. Pintopoulos (P.), coiffeur [kuaför].
26. Ali, restaurant [lokanta].
26. *Nemli Zadé Han.*
27. Théodorou (Ath. V.), débit de tabacs [tütüncü].
27. Kadri Rechid, médecin [doktor].
28. Naskidow (M.), brasserie *Caucase* [Kafkas Birahanesi].
28. Dimitroulis (D.), hôtel de *Paris* [Paris Oteli].

28. Sarafoglou (Missak), débit de tab. [tütüncü].
 30. Volanidis (Marco), cordonnier [kunduracı].
 30. Boyadjoglou (Yordan), café [kahvehane].
Fontaine [sebil].
 31. *Société ottom. pour l'éclairage au gaz* [Osmanlı havagazıyla tenvir şirketi].
 32. Kyriakou (Pandeli), boucher et lég. [kasap, zerzevat].
 32. Jeannidis (N. A.), libraire [kitapçı].
 32. Djihan (Mihran), libraire [kitapçı].
 32. Noureddin Bey, médecin [doktor].
 34, 36. Tchokos (Spiro), brasserie *Steinbruch* [Steinbruch Birahanesi].
 34. Poupoulidis (G. P.), bottier [çizmeci].
 34. Ohannessian (Miguirditch), libraire [kitapçı].
 36. Midad Effendi, libraire [kitapçı].
 38. Voskeridjian (Kircor), imprimeur [matbaacı].
 38. *Moussoul Han*.
 38. Kevorkoff (Lévon), débit de tabacs [tütüncü].
 38. Théodorou (Lazare), trippes [işkembe].
 38. Kaïsserlian (Oh.), libraire [kitapçı].
 38. Ohanian (Mihran), libraire [kitapçı].
 38. Hassan Hussein Frères, librairie *Chems* [Şems Kitaphanesi].
 38. Palamoudian (Missak), imprimeur [matbaacı].
 38. Vatan (Oh.), libraire [kitapçı].
 40. *Administration du journal "İkdam"* [İkdam gazetesini idarehanesi].
 40. Sarian (M.) et Cie, imprimeurs [matbaacılar].
 40. Hussein Eff., librairie, *Darul-cheffacat* [Darüşşafaka Kitaphanesi].
 44. Kaïsserian (Kir.), librairie *Assir* [Asır Kitaphanesi].
Sublime Porte [Babıâli].
 24. Palamoudian (Garabed), libraire [kitapçı].
 30. Volanidis (Georges), cordonnier [kunduracı].
 44. Parseghian (Boghos), merceries [tuhafiye].
 46. Makhnikian (Andon H.), libraire [kitapçı].
 47. Irfan (Avedis), libraire [kitapçı].
 48. Tozlian (Arak.), libraire et imprimeur [kitapçı, matbaacı].
 50. Boyadjian (H.), relieur [mücellit].
 52. Assadourian (Artin), imprimeur [matbaacı].
 58. Aktarian (Hatchik), fonderie de caractères [hurufat dökümhanesi].
 56. İbrahim Hilmi, libraire [kitapçı].
 58. Elagheuzian (Petri), tapissier [döşemeci].
 58. Hadji Osman Bey, curiosités orient. [nevadir-i şarkiye].
 62. Caracachian (L.) et Cie, relieurs [mücellitler].
 62. Kapamadjian (Isabella), repasseuse [ütücü].
 70. Foutchoudjioglou (K.), relieur [mücellit].

- (a) La plupart des magasins de cette rue ne portent pas de numéros; ceux qui figurent à côté des adresses, sont calculés approximativement. [Bu caddedeki dükkânların çoğunda kapı numarası yoktur; adreslerin yanındakiler tahminen hesaplanmıştır.]

AO (1907: 1565-1566)

“Bab-i-Ali Djaddressi (Avenue de la Sublime Porte). (a)”

De l'échelle de Sirkedji Iskel. à la Subl. Porte. [Sirkeci iskelesinden Babıâli binasına kadar]

- N^{os}
9. Vassiliou (Mercurios), café [kahvehane].
 11. Terpini (M.), restaurant [lokanta].
 13. Ali, charbon de bois [kömür].
 13. Mehmed Agha, débit de tabacs [tütüncü].
 14. Ioannoglou (Moïssis), restaurant [lokanta].
 17. Kehaya Agha, café [kahvehane].
 19. Pazariadis (Kiriako), cordonnier [kunduracı].
 23. Bouyoukleoglous (D.), coiffeur [kuaför].
 25. Miguirditch (Garabed), orges [arpa].
 26. Plinthopoulos (P.), coiffeur [kuaför].
 26. Pappadopoulos (K.), produits ferme *Omourdja* [Omurca çiftliği ürünleri].
 26. Loukas (Christo), légumes [zerzevat].
 27. Gheorghiou (Seraph.), restaurant [lokanta].
 29. Anastassiou (Yanni), légumes [zerzevat].
 29. Osman Agha, boucher [kasap].
 1. Pappadopoulos (Anastase), épicier [bakkal].
 2. Zembouli (Siméon), épicier [bakkal].
 3. Deltcho (N. M.), pâtissier [hamurcu].
 3. Havrilis (I.), *fezs* [fes].
 5. Paroniadis (A. N.), coiffeur [kuaför].
 6. Mavridis (Yanko), débit de tabacs [tütüncü].
 7. *Administration du Journal "Sabah"* [Sabah gazetesi idarehanesi].
 9. Papazian (Scon) et Cie, imprimerie *Giran* [Giran matbaası].
 9. Fassouliadjian (Mesrob), accordeur de pianos [piyano akortçusu].
 10. Arslan (M.), photographe [fotoğrafçı].
 10. Papazian (O.), appareils de chauffage [ısıtıcı].
 10. Kitéian (Kirkor), photographe [fotoğrafçı].
 11. Cambouroglou (Georges), café et hôtel *Yeni-Dounia* [Yenidünya Oteli, Kahvehanesi].
 12. Biberdjian (A.), libraire [kitapçı].
 12. Ipek djian (G.), libraire [kitapçı].
 13. *Librairie Irfan* [İrfan Kitaphanesi].
 14. Kaïsserian (Kasbar B.), libraire [kitapçı].
 14. Haleplian (K.), chang. de monnaies [sarraf].
 15. Yenidunia (Const. D.) et Cie, *bazar d'Amérique* [Amerikan çarşısı].
 15. Mestisoglou (Kyr. S.), épicier [bakkal].
 17. Meziki (G.) et Cie, appareils fotogr. et phonographes [fotoğraf makinesi, gramofon].
 18. Diacopoulos (Christo), café [kahvehane].
 19. Tcherkezian (P.), poëlier [ocakçı].
 20. Kéchichian (Garabet), libraire [kitapçı].

20. *Administration du Journal "Djéridei Charkié"* [*Ceride-i Şarkiye* gazetesini idarehanesi].
21. Vafiadis (Th.), appar. de photographie et gramophones [fotoğraf makinesi, gramofon].
15. Sava (Kiriaco), épicier [bakkal].
15. Stavro (B.), épicier [bakkal].
18. Mihalian (Nazaret), libraire [kitapçı].
19. Bodos (Stavri), épicier [bakkal].
22. Missirlioglou (Boghos), café [kahvehane].
23. Essad Bey, oculiste [göz doktoru].
23. Djemil Pacha, médecin-chirurgien [doktor, cerrah].
24. Noury (M.), musicien [müzisyen].
24. Garbis (G.), librairie [kitaphane].
24. Ferdinand (M.), photographe [fotoğrafçı].
25. Kevorkian (H.), fondeur en caractères [hurufat dökümcüsü].
26. Ali, restaurant [lokanta].
26. Pappadopoulos (Kirillos), épicier [bakkal].
26. Loukas (Christo), boucher et légumes [kasap, zerzevat].
28. Sabri, coiffeur [kuaför].
26. Assa (Yechoua M.), *fezs* [fes].
26. Pintopoulos (P.), coiffeur [kuaför].
26. Ali, restaurant [lokanta].
26. *Nemli Zadé Han*.
27. Stavrou (H.), débit de tabacs [tütüncü].
27. Kadri Rechid, médecin [doktor].
28. Naskidow (M.), brasserie *Caucase* [Kafkas Birahanesi].
28. Dimitroulis (D.), hôtel de *Paris* [Paris Oteli].
28. Sarafoglou (Missak), débit de tab. [tütüncü].
30. Volanidis (Marco), cordonnier [kunduracı].
30. Boyadjoglou (Yordan), café [kahvehane].
- Fontaine* [sebil].
31. *Société ottom. pour l'éclairage au gaz* [Osmanlı havagazıyla tenvir şirketi].
32. *Administ. du journal turc Saadet* [Türk gazetesini *Saadet*'in idarehanesi].
32. Kyriakou (Pandeli), boucher et lég. [kasap, zerzevat]
32. Jeannidis (N. A.), libraire [kitapçı].
32. Djihan (Mihran), libraire [kitapçı].
32. Nouredin Bey, médecin [doktor].
- 34, 36. Tchokos (Spiro), brasserie *Steinbruch* [Steinbruch Birahanesi].
34. Poupoulidis (G. P.), bottier [çizmeci].
34. Ohannessian (Miguirditch), libraire [kitapçı].
36. Midad Effendi, libraire [kitapçı].
38. Voskeridjian (Kircor), imprimeur [matbaacı].
38. *Moussoul Han*.
38. Kevorkoff (Lévon), débit de tabacs [tütüncü].
38. Théodorou (Lazare), trippes [işkembe].
38. Kaïsserlian (Oh.), libraire [kitapçı].
38. Ohanian (Mihran), libraire [kitapçı].
38. Hassan Hussein Frères, librairie *Chems* [Şems Kitaphanesi].

38. Palamoudian (Missak), imprimeur [matbaacı].
 38. Vatan (Oh.), libraire [kitapçı].
 40. *Administration du journal "Ikdam"* [Ikdam gazetesini idarehanesi].
 40. *Administr. du journal grec Proodos* [Rum gazetesini Proodos'un idarehanesi].
 40. Sarian (M.) et Cie, imprimeurs [matbaacılar].
 40. Hussein Eff., librairie, *Darul-cheffacat* [Darüşşafaka Kitaphanesi].
 44. Kaïsserian (Kir.), librairie *Assir* [Asır Kitaphanesi].
 Sublime Porte [Babıâli].
 24. Palamoudian (Garabed), libraire [kitapçı].
 30. Volanidis (Georges), cordonnier [kunduracı].
 44. Parseghian (Boghos), merceries [tuhafiye].
 46. Makhnikian (Andon H.), libraire [kitapçı].
 47. Irfan (Avedis), libraire [kitapçı].
 48. Tozlian (Arak.), libraire et imprimeur [kitapçı, matbaacı].
 50. Boyadjian (H.), relieur [mücellit].
 52. Assadourian (Artin), imprimeur [matbaacı].
 57. *Librairie Islam* [İslam Kitaphanesi].
 58. Aktarian (Hatchik), fonderie de caractères [hurufat dökümhanesi].
 56. Ibrahim Hilmi, libraire [kitapçı].
 58. Elagheuzian (Petri), tapissier [döşemeci].
 58. Hadji Osman Bey, curiosités orient. [nevadir-i şarkiyeye].
 62. Caracachian (L.) et Cie, relieurs [mücellitler].
 62. Théophanidis (S.), cordonnier [kunduracı].
 70. Foutchoudjioglou (K.), relieur [mücellit].

- (a) La plupart des magasins de cette rue ne portent pas des Nos; ceux qui figurent à côté des adresses sont calculés approximativement. [Bu caddedeki dükkânların çoğunda kapı numarası yoktur; adreslerin yanındakiler tahminen hesaplanmıştır.]

AO (1908: 1565-1566)

“Bab-i-Ali Djadessi (Avenue de la Sublime Porte). (a)”

De l'échelle de Sirkedji Iskel. à la Subl. Porte. [Sirkeci iskelesinden Babıâli binasına kadar]

- N°s 1. Belzo (Nic.), four [fırın].
 3. Samandjoglou (Gavril), *fezs* [fes].
 5. Hadji Anesti (Jean), coiffeur [kuaför].
 9. Vassiliou (Mercurios), café [kahvehane].
 11. Terpini (M.), restaurant [lokanta].
 11. Sotiriou (Georges), café [kahvehane].
 13. Ali, charbon de bois [kömür].
 13. Mehmed Agha, débit de tabacs [tütüncü].
 13. Irfan (Avedis), libraire [kitapçı].
 17. Ioannidis (Grégoire), épiciier [bakka].
 17. Kehaya Agha, café [kahvehane].
 19. Pazariadis (Kiriako), cordonnier [kunduracı].
 23. Bouyoukleoglous (D.), coiffeur [kuaför].

25. Miguirditch (Garabed), orges [arpa].
26. Plinthopoulos (P.), coiffeur [kuaför].
26. Pappadopoulos (K.), produits de la ferme *Omourdja* [Omurca çiftliği ürünleri].
26. Loukas (Christo), légumes [zerzevat].
29. Anastassiou (Yanni), légumes [zerzevat].
29. Osman Agha, boucher [kasap].
66. Abadji (Nico) et Cie, bazar [çarşı].
68. Mehmed Kiazim, restaurant [lokanta].
2. Zembouli (Anastase), épicier [bakkal].
3. Deltcho (N. M.), pâtissier [hamurcu].
3. Havrilis (I.), *fezs* [fes].
4. Papazoglou (Const.), café [kahvehane].
5. Paroniadis (A. N.), coiffeur [kuaför].
6. Tavaniotis (Vassili), débit de tabacs [tütüncü].
7. *Administration du Journal "Sabah"* [Sabah gazetesi idarehanesi].
9. Papazian (Scon) et Cie, imprimerie *Giran* [Giran matbaası].
9. Fassouliadjian (Mesrob), accordeur de pianos [piyano akortçusu].
10. Nazarian (A.), droguerie [ecza deposu].
10. Papazian (O.), appareils de chauffage [ısıtıcı].
10. Kitéian (Kirkor), photographe [fotoğrafçı].
11. Cambouroglou (Georges), café et hôtel *Yeni-Dounia* [Yenidünya Oteli, Kahvehanesi].
12. Biberdjian (A.), libraire [kitapçı].
12. Ipekdjian (G.), libraire [kitapçı].
12. Constantinou (Apost.), chang. de monn. [sarraf].
13. *Librairie Irfan* [İrfan Kitaphanesi].
14. Kaïsserian (Kasbar B.), libraire [kitapçı].
14. Haleplian (K.), chang. de monnaies [sarraf].
14. Vrionis (Strati), débit de tabacs [tütüncü].
15. Yenidunia (Const. D.) et Cie, *bazar d'Amérique* [Amerikan çarşısı].
15. Prodromou (Stavro), épicier [bakkal].
16. Haleplian (Elie), chang. de monn. [sarraf].
17. Meziki (G.) et Cie, appareils fotogr. et phonographes [fotoğraf makinesi, gramofon].
18. Diacopoulos (Christo), café [kahvehane].
18. Mihalian (Nazareth), libraire [kitapçı].
19. Tcherkezian (P.), poëlier [ocakçı].
20. Kéchichian (Garabet), libraire [kitapçı].
20. *Administration du Journal "Djéridei Charkié"* [Ceride-i Şarkiye gazetesi idarehanesi].
21. Vafiadis (Th.), appar. de photographie et gramophones [fotoğraf makinesi, gramofon].
15. Sava (Kiriaco), épicier [bakkal].
15. Stavro (B.), épicier [bakkal].
19. Bodos (Stavri), épicier [bakkal].
22. Missirlioglou (Boghos), café [kahvehane].
24. Garbis (G.), librairie [kitaphane].

24. Ferdinand (M.), photographe [fotoğrafçı].
25. Kevorkian (H.), fondeur en caractères [hurufat dökümcüsü].
26. Ali, restaurant [lokanta].
26. Pappadopoulos (Kirillos), épicier [bakkal].
26. Loukas (Christo), boucher et légumes [kasap, zerzevat].
26. Pintopoulos (P.), coiffeur [kuaför].
26. Ali, restaurant [lokanta].
26. *Nemli Zadé Han*.
27. Stavrou (H.), débit de tabacs [tütüncü].
28. Sabri, coiffeur [kuaför].
28. Naskidow (M.), brasserie *Caucase* [Kafkas Birahanesi].
28. Ibrahim Nazif Bey, pharmacie [eczane].
28. Dimitroulis (D.), hôtel de *Paris* [Paris Oteli].
28. Sarafoglou (Missak), débit de tab. [tütüncü].
30. Volanidis (Marco), cordonnier [kunduracı].
30. Boyadjoglou (Yordan), café [kahvehane].
Fontaine [sebil].
31. *Société ottom. pour l'éclairage au gaz* [Osmanlı havagazıyla tenvir şirketi].
32. Mardirossian (Mihran), librairie *Djihan* [Cihan Kitaphanesi].
32. Kyriakou (Pandeli), boucher et lég. [kasap, zerzevat].
32. Jeannidis (N. A.), libraire [kitapçı].
34. Papazian (Léon), graveur [hakkâk].
- 34, 36. Tchokos (Spiro), brasserie *Steinbruch* [Steinbruch Birahanesi].
34. Poupoulidis (G. P.), bottier [çizmeci].
34. Ohannessian (Miguirditch), libraire [kitapçı].
36. Midad Effendi, libraire [kitapçı].
38. Voskeridjian (Kircor), imprimeur [matbaacı].
38. *Moussoul Han*.
38. Kevorkoff (Lévon), débit de tabacs [tütüncü].
38. Kechichian (Parsegh), libraire [kitapçı].
38. Théodorou (Lazare), trippes [işkembe].
38. Kaïsserlian (Oh.), libraire [kitapçı].
38. Ohanian (Mihran), libraire [kitapçı].
38. Hassan Hussein Frères, librairie *Chems* [Şems Kitaphanesi].
38. Palamoudian (Missak), imprimeur [matbaacı].
40. *Administration du journal "İkdam"* [İkdam gazetesini idarehanesi].
40. *Administr. du journal grec Proodos* [Rum gazetesini Proodos'un idarehanesi].
40. Bahri Bey, peintre-artiste [ressam, sanatçı].
40. Hussein Eff., librairie, *Darul-cheffacat* [Darüşşafaka Kitaphanesi].
44. Kaïsserian (Kir.), librairie *Assir* [Asır Kitaphanesi].
Sublime Porte [Babîâli].
24. Palamoudian (Garabed), libraire [kitapçı].
30. Volanidis (Georges), cordonnier [kunduracı].
44. Parseghian (Boghos), merceries [tuhafiye].
46. Ibrahim Hilmi, libraire [kitapçı].
47. Irfan (Avedis), libraire [kitapçı].
48. Tozlian (Arak.), libraire et imprimeur [kitapçı, matbaacı].
50. Boyadjian (H.), relieur [mücellit].

52. Assadourian (Artin), imprimeur [matbaacı].
 57. *Librairie Islam* [İslam Kitaphanesi].
 58. Aktarian (Hatchik), fonderie de caractères [hurufat dökümhanesi].
 56. Aznavourian (Ohannès), libraire [kitapçı].
 58. Elagheuzian (Petri), tapissier [döşemeci].
 58. Hadji Osman Bey, curiosités orient. [nevadir-i şarkiye].
 62. Caracachian (L.) et Cie, relieurs [mücellitler].
 62. Théophanidis (S.), cordonnier [kunduracı].
 70. Foutchoudjioglou (K.), relieur [mücellit].
 76. Anagnostidis (Georges), *ahtar* [aktar].
 78. Flengas (Georges), brasserie [birahane].
 82. Triantaphilopoulos (Michel), chang. de monnaies [sarraf].
 82. *Administration du journal turc Servet-i-finun* [Türk gazetesi *Servet-i Fünun*'un idarehanesi].

- (a) La plupart des magasins de cette rue ne portent pas des Nos; ceux qui figurent à côté des adresses sont calculés approximativement. [Bu caddedeki dükkânların çoğunda kapı numarası yoktur; adreslerin yanındakiler tahminen hesaplanmıştır.]

AO (1909: 1565-1566)

“Bab-i-Ali Djaddessi (Avenue de la Sublime Porte). (a)”

De l'échelle de Sirkedji Iskel. à la Subl. Porte. [Sirkeci iskelesinden Babıâli binasına kadar]

- N°s 3. Vassiliadis (C. P.), dentiste [dişçi].
 5, 7. Vassiliadis (Mathéo), épicier et chang. de monn. [bakkal, sarraf].
 9. Moustapha Eff., *fezs* [fes].
 11. Terpini (M.), restaurant [lokanta].
 16. Abadjides (N.), et Cie, phonographes [gramofon].
 9. Fadil Riza, café [kahvehane].
 11. Vassiliadis (Mathéo), épicier [bakkal].
 13. Ali, charbon de bois [kömür].
 15. Hadji Ghafar, café [kahvehane].
 17, 19. Selanekli Keusseoglou Cadri, hôtel et café *Anatolie* [Anadolu Oteli, Kahvehanesi].
 21. Kokides (D.), médecin [doktor].
 23. Bouyoukleoglou (D.), coiffeur [kuaför].
 29. Osman Agha, boucher [kasap].
 4. Papazoglou (Jean), chang. de monnaies [sarraf].
Moussoul Han.
 6. Parseyan (Boghos), quincailleries [hırdavatçı].
 35. Paroniadis (A. N.), coiffeur [kuaför].
 6. Tavaniotis (Vassili), débit de tabacs [tütüncü].
 7. *Administration du Journal “Sabah”* [*Sabah* gazetesi idarehanesi].
 27. Paroniadis (Jean), café [kahvehane].
 31. Hassan Hekimoglou, épicier [bakkal].
 33. Youvan (Georges), four [fırın].

39. Eliguzel (Giraïr), imprimerie [matbaa].
10. Nazarian (A.), droguerie [ecza deposu].
12. Biberdjian (A.), libraire [kitapçı].
12. Ipekjdian (G.), libraire [kitapçı].
12. Vrionis Frères, chang. de monnaies [sarraf].
13. Irfanian (Irfan), libraire [kitapçı].
- 36, 38. Kechichian (Parsegh), libraire [kitapçı].
14. Kaïsserian (Kasbar B.), libraire [kitapçı].
15. Devreli Saafeddin Sirri, hôte! et café *Messeret* [Meserret Oteli, Kahvehanesi].
16. Haleplian (K.), chang. de monnaies [sarraf].
17. Nalpasse (Georges), pharmacie [eczane].
18. Mihalian (Nazareth), libraire [kitapçı].
19. Angelidès (Const. E.), poêles [ocak].
20. Kéchichian (Garabet), libraire [kitapçı].
20. *Administration des Journaux "Djérideï Charkié" et "Sourhantag"* [Ceride-i Şarkiye ile Surhantag gazetelerinin idarehanesi].
21. Tcherkezian (Parsegh), poêles [ocak].
23. *Administr. et imprim. du journal Feizi Houriette* [Feyzi Hürriyet gazetesi matbaası, idarehanesi].
20. Papazian (Housep), graveur sur bois [ahşap oymacısı].
24. Garbis (G.), librairie [kitaphane].
24. Ferdinand (M.), photographe [fotoğrafçı].
25. Kevorkian (H.), fondeur en caractères [hurufat dökümcüsü].
26. Pappadopoulos (Kirillos), vins et mastic [şarapla mastika].
26. Loukas (Christo), boucher et légumes [kasap, zerzevat].
26. Plinthopoulos (P.), coiffeur [kuaför].
24. Moustapha Saadeddin, dentiste [dişçi].
26. *Nemli Zadé Han*.
27. Stavrou (H.), débit de tabacs [tütüncü].
34. Marishedouni (Mihitar), café [kahvehane].
28. Naskidow (M.), brasserie *Caucase* [Kafkas Birahanesi].
28. Ibrahim Nazif Bey, pharmacie [eczane].
28. Dimitroulis (D.), hôte! de *Paris* [Paris Oteli].
28. Triandaphilopoulos (Mihail A.), café [kahvehane].
28. Anagnostidis (Georges), débit de tabacs [tütüncü].
Fontaine [sebil].
31. *Société ottom. pour l'éclairage au gaz* [Osmanlı havagazıyla tenvir şirketi].
32. Mardirossian (Mihran), librairie *Djihan* [Cihan Kitaphanesi].
32. Jeannidis (N. A.), libraire [kitapçı].
34. Papazian (Scon), graveur [hakkâk].
- 34, 36. Tchokos (Seraphime) et Jean Lefas, brasserie *Steinbruch* [Steinbruch Birahanesi].
34. Poupoulidis (G. P.), bottier [çizmeci].
33. Haïdar Ibrahim, médecin [doktor].
35. Zia (H.), médecin [doktor].
37. Radovitch (Vve Zafira).
39. Ghalib Atta, médecin [doktor].

41. Nechat Osman, médecin [doktor].
30. Riza Nouri, médecin [doktor].
30. Avny (D^r), médecin [doktor].
30. Victor (D^r), médecin [doktor].
30. Djelaleddin Moukhtar, médecin [doktor].
30. Cayron (Mme), masseuse [masajcı kadın].
40. Ohanian (Mihran), libraire [kitapçı].
40. Hassan Hussein Frères, librairie *Chems* [Şems Kitaphanesi].
40. *Administration du journal "İkdam"* [İkdam gazetesi idarehanesi].
40. Garoyan (Archak), imprimeur [matbaacı].
40. Berberian (Zareh N.), imprimeur [matbaacı].
40. *Admin. du journal turc Chark* [Türk gazetesi Şark'ın idarehanesi].
40. Kevorkian (Hatchik), fond. de caract. [hurufat dökümhanesi].
40. Kaïsserlian (Kasdar), imprimeur [matbaacı].
40. *Administ. du journal grec Proodos* [Rum gazetesi Prodos'un idarehanesi].
40. Bahri Bey, peintre-artiste [ressam, sanatçı].
40. Hussein Husni, librairie, *Darul-cheffacat* [Darüşşafaka Kitaphanesi].
44. Kaïsserian (Kir.), librairie *Assir* [Asır Kitaphanesi].
Sublime Porte [Babiâli].
47. Davoutian (Simpad), librairie [kitaphane].
42. Lagrange (Georges de), ing. à la Société du gaz à Stamboul [İstanbul gaz şirketi mühendisi].
38. Palamoudian (Missak), libraire [kitapçı].
42. Hilmi (I.), librairie [kitaphane].
40. Kechichian (Arsen), chang. de monnaies [sarraf].
38. Behar (Elia), librairie [kitaphane].
46. Ibrahim Hilmi, libraire [kitapçı].
48. Tozlian (Arak.), imprimeur [matbaacı].
50. Boyadjian (H.), relieur [mücellit].
52. Assadourian (Artin), imprimeur [matbaacı].
58. Aktarian (Hatchik), fonderie de caractères [hurufat dökümhanesi].
56. Aznavour (Ohannès M.), libraire [kitapçı].
58. Elagheuzian (Petri), tapissier [döşemeci].
62. Caracachian (L.), relieur [mücellit].
52. *Administration et imprim. du journal turc Tanine* [Türk gazetesi Tanin'in idarehanesi ile matbaası].
54. *Administ. et imprim. du journal arménien Manzoumeï-Efkïar* [Ermeni gazetesi Manzume-i Efkâr'ın idarehanesi ile matbaası].
56. Sivadjan (Vahan), graveur sur bois [ahşap oymacısı].
69. Kazandjian (Mihran), graveur [hakkâk].
70. Nouredin Bey (A.), médecin [doktor].
73. Caracachian (Léon), librairie [kitaphane].
74. Feroglou (Vassil), débit de tabacs [tütüncü].
78. Georgiadès (Athán.), tailleur [terzi].

(a) Les numéros de cette rue ne se suivent pas. [Bu caddede kapı numaraları sırasıyla ilerlemez.]

AO (1910: 1217-1218)

“Bab-i-Ali Djaddressi (Avenue de la Sublime Porte). (a)”

De l'échelle de Sirkedji Iskel. à la Subl. Porte. [Sirkeci iskelesinden Babıâli binasına kadar]

- N^{os}
3. Vassiliadis (C. P.), dentiste [dişçi].
 - 5, 7. Vassiliadis (Mathéo), épicier et chang. de monn. [bakkal, sarraf].
 9. Moustapha Eff., *fezs* [fes].
 16. Abadjidès (N.), et Cie, phonographes [gramofon].
 9. Fadil Riza, café [kahvehane].
 11. Vassiliadis (Mathéo), épicier [bakkal].
 13. Ali, charbon de bois [kömür].
 15. Hadji Ghafar, café [kahvehane].
 - 17, 19. Selanekli Keusseoglou Cadri, hôtel et café *Anatolie* [Anadolu Oteli, Kahvehanesi].
 20. Sarfati (Ilia), bonneteries [çorapçı].
 21. Kokidès (D.), médecin [doktor].
 23. Bouyoukleoglou (D.), coiffeur [kuaför].
 29. Osman Agha, boucher [kasap].
 4. Papazoglou (Jean), chang. de monnaies [sarraf].
Monssoul Han.
 6. Parseyan (Boghos), quincailleries [hırdavatçı].
 35. Paroniadis (A. N.), coiffeur [kuaför].
 6. Tavaniotis (Vassili), débit de tabacs [tütüncü].
 7. *Administration du Journal “Sabah”* [Sabah gazetesi idarehanesi].
 27. Paroniadis (Jean), café [kahvehane].
 31. Hassan Hekimoglou, épicier [bakkal].
 33. Youvan (Georges), four [fırın].
 39. Eliguzel (Giraïe), imprimerie [matbaa].
 10. Nazarian (A.), droguerie [ecza deposu].
 12. Biberdjian (A.), libraire [kitapçı].
 12. Ipekdjian (G.), libraire [kitapçı].
 12. Vrionis Frères, chang. de monnaies [sarraf].
 13. Irfan (Avedis), libraire [kitapçı].
 - 36, 38. Kechichian (Parsegh), libraire [kitapçı].
 14. Kaïsserian (Kasbar B.), libraire [kitapçı].
 15. Devreli Saafeddin Sirri, hôtel et café *Messeret* [Meserret Oteli, Kahvehanesi].
 16. Haleplian (Elie), chang. de monn. [sarraf].
 17. Nalpassé (Georges), pharmacie [eczane].
 18. Mihalian (Nazareth), libraire [kitapçı].
 19. Angelidès (Const. E.), poëles [ocak].
 20. Kéchichian (Garabed), libraire [kitapçı].
 20. *Administration des Journaux “Djérideï Charkié” et “Sourhantag”* [Ceride-i Şarkiye ile Surhantag gazetelerinin idarehanesi].
 21. Tcherkezian (Parsegh), poëles [ocak].
 23. *Administr. et imprim. du journal Feïzi Houriette* [Feyzi Hürriyet gazetesi matbaası, idarehanesi].

24. Garbis (Minas), librairie [kitaphane].
24. Ferdinand (M.), photographe [fotoğrafçı].
25. Kevorkian (H.), fondeur en caractères [hurufat dökümcüsü].
26. Pappadopoulos (Kirillos), vins et mastic [şarapla mastika].
26. Loukas (Christo), boucher et légumes [kasap, zerzevat].
26. Plinthopoulos (P.), coiffeur [kuaför].
24. Moustapha Saadeddin, dentiste [dişçi].
26. *Nemli Zadé Han*.
34. Marishedouni (Mihitar), café [kahvehane].
28. Kramboulis (Theoph.), brasserie *Caucase* [Kafkas Birahanesi].
28. Ibrahim Nazif Bey, pharmacie [eczane].
28. Dimitroulis (Aristote), hôtel de *Paris* [Paris Oteli].
28. Triandaphilopoulos (Mihaïl A.), café [kahvehane].
27. Anagnostidis (Georges), débit de tab. [tütüncü].
Fontaine [sebil].
31. *Société ottom. pour l'éclairage au gaz* [Osmanlı havagazıyla tenvir şirketi].
32. Mardirossian (Mihran), librairie *Djihan* [Cihan Kitaphanesi].
32. Jeannidis (N. A.), libraire [kitapçı].
34. Papazian (Scon), graveur [hakkâk].
- 34, 36. Tchokos (Seraphime) et Jean Lefas, brasserie *Steinbruch* [Steinbruch Birahanesi].
34. Poupoulidis (G. P.), bottier [çizmecî].
34. *Association des anciens élèves de l'école Mulkié* [Mülkiyeliler Birliği].
33. Haïdar Ibrahim, médecin [doktor].
35. Zia (H.), médecin-oculiste [doktor, göz doktoru].
37. Radovitch (Vve Zafira).
51. Ghalib Atta, médecin [doktor].
33. Nechat Osman, médecin [doktor].
30. Riza Nouri, médecin [doktor].
30. Avny (D^f), médecin [doktor].
30. Victor (D^f), médecin [doktor].
30. Djelaleddin Moukhtar, médecin [doktor].
30. Cayron (Mme), masseuse [masajcı kadın].
30. Nazif (D^f), médecin [doktor].
30. Ibrahim Nazif, pharmacien [eczacı].
40. Ohanian (Mihran), libraire [kitapçı].
40. Hassan Hussein Frères, librairie *Chems* [Şems Kitaphanesi].
40. *Administration du journal "Ikdam"* [Ikdam gazetesî idarehanesi].
40. Garoyan (Archak), imprimeur [matbaacı].
40. Berberian (Zareh N.), imprimeur [matbaacı].
40. *Admin. du journal turc Chark* [Türk gazetesî Şark'ın idarehanesi].
40. Kevorkian (Hatchik), fond. de caract. [hurufat dökümhanesi].
40. Kaïsserlian (Kasdar), imprimeur [matbaacı].
40. Papazian (Oussepe), graveur [hakkâk].
40. Bahri Bey, peintre-artiste [ressam, sanatçı].
40. Hussein Husni, librairie, *Darul-cheffacat* [Darüşşafaka Kitaphanesi].
34. Ibrahim Hilmi, marchand de journaux [gazeteci].
44. Kaïsserian (Kir.), librairie *Assir* [Asır Kitaphanesi].

- Sublime Porte* [Babîâli].
47. Davoutian (Simpad), librairie [kitaphane].
42. Lagrange (Georges de), ing. à la Société du gaz à Stamboul [İstanbul gaz şirketi mühendisi].
- Société des Médecins Militaires Ottom.* [Cemiyet-i Tıbbiye-i Askeriye-i Osmaniye].
38. Palamoudian (Missak), librairie [kitaphane].
42. Hilmi (I.), librairie [kitaphane].
40. Kechichian (Arsen), chang. de monnaies [sarraf].
38. Behar (Elia), librairie [kitaphane].
46. Ibrahim Hilmi, libraire [kitapçı].
48. Tozlian (Arak.), imprimeur [matbaacı].
48. Boyadjian (Maksoud), relieur [mücellit].
48. Husséin Kassem et Cie, librairies [kitaphane].
50. Boyadjian (H.), relieur [mücellit].
52. Assadourian (Artin), imprimeur [matbaacı].
58. Aktarian (Hatchik), fonderie de caractères [hurufat dökümhanesi].
56. Aznavour (Ohannès M.), libraire [kitapçı].
58. Elagheuzian (Petri), tapissier [döşemeci].
62. Caracachian (L.), relieur [mücellit].
52. *Administration et imprim. du journal turc Tanine* [Türk gazetesi *Tanin*'in idarehanesi ile matbaası].
54. *Administ. et imprim. du journal arménien Manzounei-Efkâr* [Ermeni gazetesi *Manzume-i Efkar*'ın idarehanesi ile matbaası].
56. Sivadjian (Vahrn), graveur sur bois [ahşap oymacısı].
66. Carayan (J. A.), peintre-artiste [ressam, sanatçı].
69. Kazandjian (Mihran), graveur [hakkâk].
75. Nouredin Bey (A.), médecin [doktor].
73. Caracachian (Léon), libraire [kitapçı].
73. Zia Effendi, libraire [kitapçı].
74. Feroglou (Vassil), débit de tabacs [tütüncü].
78. Georgiadès (Athán.), tailleur [terzi].
80. Assim Bey, imprimeur [matbaacı].
80. *Administration du Journal turc Osmanli* [Türk gazetesi Osmanlı'nın idarehanesi], Ahmed Fazi Bey, directeur [müdür].

(a) Les numéros de cette rue ne suivent pas. [Bu caddede kapı numaraları sırasıyla ilerlemez.]

AO (1911: 1033-1034)

“Bab-i-Ali Djadessi (Avenue de la Sublime Porte) Stamboul. (a)”

De l'échelle de Sirkedji Iskel. à la Subl. Porte. [Sirkeci iskelesinden Babîâli binasına kadar]

- N°s 5, 7. Vassiliadis (Mathéo), épicier et chang. de monn. [bakkal, sarraf].
9. Moustapha Eff., *fezs* [fes].
16. Abadjidès (N.) et Cie, phonographes [gramofon].
11. Vassiliadis (Mathéo), épicier [bakkal].

- 17, 19. Kiamil Eumer, hôtel et café *Anatolie* [Anadolu Oteli, Kahvehanesi].
20. Sarfati (Elia J.), bonneteries [çorapçı].
23. Bouyoukleoglou (D.), coiffeur [kuaför].
29. Osman Agha, boucher [kasap].
4. Papazoglou (Jean), chang. de monn. [sarraf].
 MOSSOUL HAN.
 1. Kemaleddin Bey, architecte [mimar].
 2, 3. Rassam (Elias), avocat [avukat].
 5. Kazandjidis (A.), tailleur [terzi].
 7 à 10. Speidel (F.), exploitation de mines à l'île de Thassos [Taşoz adasındaki madenlerin işletmesi].
 9. Ahmed Sakki Bey, avocat et directeur des susdites mines [yukarıda adı geçen madenlerin müdürü, avukat].
 13. Tchailak (Meguerditch), avocat [avukat].
 14 à 17. Ahmed Nedjatti, avocat [avukat].
 19. Mehmed Bechala, avocat [avukat].
 21. Ali Seïfi, avocat [avukat].
 24. Djemil Nazif, avocat [avukat].
 25, 26. Daoud Vehbi, avocat [avukat].
Odabachi: Mehmed.
6. Parseyan (Boghos), quincailleries [hırdavatçı].
35. Paroniadis (A. N.), coiffeur [kuaför].
6. Tavaniotis (Vassili), débit de tabacs [tütüncü].
5. Hadji Anesti (Jean), coiffeur [kuaför].
7. *Administration du Journal "Sabah"* [Sabah gazetesi idarehanesi].
27. Paroniadis (Jean), café [kahvehane].
31. Hassan Hekimoglou, épicier [bakkal].
33. Youvan (Georges), four [fırın].
39. Eliguzel (Giraïr), imprimerie [matbaa].
10. Nazarian (A.), droguerie [ecza deposu].
12. Biberdjian (A.), libraire [kitapçı].
12. Ipekdjian (G.), libraire [kitapçı].
12. Vrionis Frères, chang. de monnaies [sarraf].
13. Irfan (Avedis), libraire [kitapçı].
- 36, 38. Kechichian (Parsegh), libraire [kitapçı].
14. Kaïsserian (Kasbar B.), libraire [kitapçı].
 MESERET HAN.
Hôtel Messeret [Meserret Oteli], Moustapha Loutfi, propriétaire [sahibi].
15. Moustapha Loutfi, hôtel et café *Messeret* [Meserret Oteli, Kahvehanesi].
16. Haleplian (Elie), chang. de monn. [sarraf].
17. Ali Haïdar, pharmacie [eczane].
18. Mihalian (Nazareth), libraire [kitapçı].
19. Lange (H.), quincailleries [hırdavatçı].
20. Kéchichian (Garabed), libraire [kitapçı].
23. Vrahopoulos (Vassil), restaurant [lokanta].
3. Skouphopoulos (Avram), tailleur [terzi].
5. Moustapha Motos, café [kahvehane].

11. Constantinou (Pavli), restaurant [lokanta].
13. Vrahopoulos Frères, restaurant [lokanta].
15. Moustapha Ismaïl, café [kahvehane].
25. Paroniadis (Jean), laitier [sütçü].
9. Youssouf Ziaeddin, march.-tailleur [tüccar terzi].
25. Papazian (Hovsep), graveur sur bois [ahşap oymacısı].
27. Garabed (Haïgazoun), librairie [kitaphane].
20. *Ouhouvet*, librairie et imprimerie [kitaphane, matbaa].
27. *Administration et Impr. du journal turco-grec Assia* [Türk-Yunan gazetesi *Assia*'nın idarehanesi ile matbaası].
25. Vaphiadis (Pascal), restaurant [lokanta].
23. Magazadjian (P.), relieur [mücellit].
20. *Administration des Journaux "Djérideï Charkié" et "Sourhantag"* [*Ceride-i Şarkiye* ile *Surhantag* gazetelerinin idarehanesi].
21. Tcherkezian (Parsegh), poëles [ocak].
23. Mardirossian (Mihran), librairie [kitaphane].
24. Palamoudian (Garbis), librairie [kitaphane].
25. Kevorkian (H.), fondeur en caractères [hurufat dökümcüsü].
26. Vrahopoulos (Vassil), vins et mastics [şarapla mastika].
26. Loukas (Christo), boucher et légumes [kasap, zerzevat].
26. Plinthopoulos (P.), coiffeur [kuaför].
24. Moustapha Saadeddin, dentiste [dişçi].
26. NEMLI ZADÉ HAN.
Nazareth de la Société du Tombac [Tömbeki Şirketi], Henry Cohn, nazir.
 Cohn (Henry), commissionnaire [komisyoncu].
Le Monde, Cie d'assurances sur la vie et contre l'incendie [hayat ve yangın sigortası şirketi], Henry Cohn, agent [temsilci].
NederlandscheOrientHandelsmaats.chappy, négociants-commiss.
 [tüccarlar, komisyoncular].
 Nemli Zade Zihni Bey, négociant [tüccar].
34. Marisbedouni (Mihitar), café [kahvehane].
28. Kramboulis (Theoph.), brasserie *Caucase* [Kafkas Birahanesi].
28. Ibrahim Nazif Bey, pharmacie [eczane].
28. Dimitroulis (Aristote), hôtel de *Paris* [Paris Oteli].
28. Hussein Ghafar, café [kahvehane].
27. Anagnostidis (Georges), débit de tab. [tütüncü].
Fontaine [sebil].
31. *Société ottom. pour l'éclairage au gaz* [Osmanlı havagazıyla tenvir şirketi].
28. Nazmi Moustapha Assim, agent de publicité [reklam ajansı].
28. Moustapha Saadeddin, dentiste [dişçi].
28. *Association des Reporters* [Muhabirler Birliği].
28. Machinovitch (Stefo), photographe [fotoğrafçı].
32. Mardirossian (Mihran), librairie *Djihan* [Cihan Kitaphanesi].
32. Jeannidis (N. A.), libraire [kitapçı].
34. Papazian (Scon), graveur [hakkâk].
- 34, 36. Tchokos (Seraphime) et Jean Lefas, brasserie *Steinbruch* [Steinbruch Birahanesi].
34. Poupoulidis (G. P.), bottier [çizmeci].

34. *Association des anciens élèves de l'école Mulkié* [Mülkiyeliler Birliği].
33. Haïdar Ibrahim, médecin [doktor].
35. Zia (H.), médecin-oculiste [doktor, göz doktoru].
37. Radovitch (Vve Zafira).
30. Bercovitz (S.), commissionnaire [komisyoncu].
30. Avny (D^f), médecin [doktor].
30. Victor (D^f), médecin [doktor].
30. Djelaleddin Moukhtar, médecin [doktor].
30. Cayron (Mme), masseuse [masajcı kadın].
30. Nazif (D^f), médecin [doktor].
30. Ibrahim Nazif, pharmacien [eczacı].
40. Ohanian (Mihran), libraire [kitapçı].
40. *Administration du journal "İkdam"* [İkdam gazetesi idarehanesi].
40. Garoyan (Archak), imprimeur [matbaacı].
40. Berberian (Zareh N.), imprimeur [matbaacı].
40. Sandjak (Takvor), imprimerie [matbaa].
40. *Administr. du journal turc Kalem* [Türk gazetesi *Kalem*'in idarehanesi].
40. *Administ. du journal turc Ressimli Kitab* [Türk gazetesi *Resimli Kitab*'ın idarehanesi].
40. Kevorkian (Hatchik), fond. de caract. [hurufat dökümhanesi].
40. Papazian (Skon), graveur [hakkâk].
40. Fahri Bey, peintre-artiste [ressam, sanatçı].
40. Hussein Husni, librairie, *Darul-cheffacat* [Darüşşafaka Kitaphanesi].
44. Kaïsserian (Kir.), librairie *Assir* [Asır Kitaphanesi].
- SUBLIME PORTE* [Babiâli].
47. Davoutian (Simpad), librairie [kitaphane].
42. Lagrange (Georges de), ing. à la Société du gaz à Stamboul [İstanbul gaz şirketi mühendisi].
- Metzeler (Hans), fondé de pouvoirs de la maison Ihmsen et Cie [Ihmsen Kumpanyası'nın yetkili temsilcisi].
- Société des Médecins Militaires Ottom.* [Cemiyet-i Tıbbiye-i Askeriye-i Osmaniye].
36. Papazian (Achod E.), papeterie [kâğıtçı].
38. Palamoudian (Missak), librairie [kitaphane].
36. Samanon (Davoud), agent de public [reklam ajansı].
38. Seïd Hussein, libraire [kitapçı].
38. *Comité des souscripteurs pour la flotte ottomane* [Osmanlı filosuna yazılanların komitesi].
42. Hilmi (I.), librairie [kitaphane].
40. Kechichian (Arsen), libraire [kitapçı].
38. Behar (Elia), librairie [kitaphane].
46. Ibrahim Hilmi, libraire [kitapçı].
48. Tozlian (Arak.), imprimeur [matbaacı].
48. Pazardjian (Maksoud), relieur [mücellit].
48. Nasroullah Ibrahim, libraire [kitapçı].
48. Hussein et Kassim, libraires [kitapçılar].
50. Boyadjian (H.), relieur [mücellit].
52. Assadourian (Artin), imprimeur [matbaacı].

54. K  sserlian (Ohannès), imprimerie [matbaa].
 56. Aznavour (Ohannès M.), libraire [kitapçı].
 58. Elagheuzian (Petri), tapissier [döşemeci].
 62. Caracachian (L.), relieur [mucellit].
 52. *Administration et imprim. du journal turc Tanine* [Türk gazetesi *Tanin*'in idarehanesi ile matbaası].
 56. Sivadjian (Vahrn), graveur sur bois [ahşap oymacısı].
 66. Carayan (J. A.), peintre-artiste [ressam, sanatçı].
 69. Kazandjian (Mihran), graveur [hakkâk].
 71. *Imprimerie de Salonique* [Selanik Matbaası], Essad Mouhlisse et Cie, propriétaires [sahipleri].
 77. Mehmed Chukri, papeterie [k  ğit  ı].
 75. Nouredin Bey (A.), médecin [doktor].
 73. Caracachian (Léon), libraire [kitapçı].
 73. Zia Nadji, libraire [kitapçı].
 84. *Imprimerie du journal persan Chems* [Farisi gazetesi *Şems*'in matbaası], Se id Hassan, directeur-propriét. [müdürü, sahibi].
 84. *Admin. du journal turc Mahmoudine* [Türk gazetesi *Mahmurin*'in idarehanesi].
 84. *Guide Commercial turc* [Türk Ticaret Rehberi], Abdul Kadir Nassi, directeur-propriétaire [müdürü, sahibi].
 88. *Administ. et imprimerie du journal turc Y  ni-Gazetta* [Türk gazetesi *Yeni Gazete*'nin idarehanesi ile matbaası].

- (a) Les numéros de cette rue ne suivent pas. [Bu caddede kapı numaraları sırasıyla ilerlemez.]

AO (1912: 1040-1042)

“Bab-i-Ali Djaddessi (Avenue de la Sublime Porte) Stamboul. (a)”

De l'échelle de Sirkedji Iskel.    la Subl. Porte. [Sirkeci iskelesinden Babı ali binasına kadar]

- N°s 3. Koukidis (J.), médecin [doktor].
 3. Issaakidis (N.), médecin [doktor].
 5, 7. Vassiliadis (Mathéo), épicier et chang. de monn. [bakkal, sarraf].
 9. Moustapha Eff., *fezs* [fes].
 16. Abadjidès (N.) et Cie, phonographes [gramofon].
 11. Vassiliadis (Mathéo), épicier [bakkal].
 17, 19. Kiamil Eumer, hôtel et café *Anatolie* [Anadolu Oteli, Kahvehanesi].
 21. Mehmed Ali, horloger [saat  ı].
 20. Sarfati (Elia J.), bonneteries [  rap  ı].
 23. Hamladjidis (Procopios), coiffeur [kuaför].
 4. Papazoglou (Jean), chang. de monn. [sarraf].
 MOSSOUL HAN.
 1. Kela iditis (A.), médecin [doktor].
 2. Hassan Ali, tailleur [terzi].
 3. Rassam (Elias), avocat [avukat].
 5. Kazandjidis (A.), tailleur [terzi].

7 à 10. Speidel (F.), exploitation de mines à l'île de Thassos [Taşoz adasındaki madenlerin işletmesi].

9. Ahmed Sakki Bey Clapsar Zadé, avocat et directeur des susdites mines [yukarıda adı geçen madenlerin müdürü, avukat].

14 à 17. Ahmed Nedjatti, avocat [avukat].

21. Ali Seïfi, avocat [avukat].

24. Djemil Nazif, avocat [avukat].

25, 26. Daoud Vehbi, avocat [avukat].

Odabachi: Mehmed.

35. Paroniadis (A. N.), coiffeur [kuaför].

6. Tavaniotis (Vassili), débit de tabacs [tütüncü].

5. Hadji Anesti (Jean), coiffeur [kuaför].

7. *Administration du Journal "Sabah"* [Sabah gazetesi idarehanesi].

25. Hassan Hekim Zadé, épicerie [bakkal].

27. Paroniadis (Jean), café [kahvehane].

33. Youvan (Georges), four [fırın].

10. Nazarian (A.), droguerie [ecza deposu].

12. Biberdjian (A.), libraire [kitapçı].

12. İpekdjian (G.), libraire [kitapçı].

12. Vrionis Frères, chang. de monnaies [sarraf].

13. İrfan (Avedis), libraire [kitapçı].

36, 38. Kechichian (Parsegh), libraire [kitapçı].

MESERET HAN.

Hôtel Messeret [Meserret Oteli], Moustapha Loutfi, propriétaire [sahibi].

17. Ali Haïdar, pharmacie [eczane].

18. Mihalian (Nazareth), libraire [kitapçı].

19. Lange (H.), quincailleries [hırdavatçı].

40. Kéchichian (Garabed S.) Fils, libraires [kitapçılar].

20. Osman Zeki, marchand-tailleur [tüccar terzi].

20. Hamamdjian (Artin), zincographe [çinkograf].

20. Bekir (M.), avocat [avukat].

20. Chahinian (H.), avocat [avukat].

13. Vrahopoulos Frères, restaurant [lokanta].

15. Moustapha İsmail, café [kahvehane].

9. Youssouf Ziaeddin, march.-tailleur [tüccar terzi].

25. Papazian (Hovsep), graveur sur bois [ahşap oymacısı].

27. Garabed (Haïgazoun), librairie [kitaphane].

27. *Administration et Impr. du journal turco-grec Assia* [Türk-Yunan gazetesi Aşya'nın idarehanesi ile matbaası].

25. Alevridis (J.), photographe [fotoğrafçı].

27. Chukri Bey, librairie [kitaphane].

29. *Administr. du journal turc Zia* [Türk gazetesi Ziya'nın idarehanesi].

25. Vaphiadis (Pascal), restaurant [lokanta].

25. Magazadjian (Onnik), relieur [mücellit].

21. Tcherkezian (Parsegh), poëles [ocak].

23. Mardirossian (Mihran), librairie [kitaphane].

24. Palamoudian (Garbis), librairie [kitaphane].

25. Kevorkian (H.), fondateur en caractères [hurufat dökümcüsü].
26. Zotos et Plinthopoulos, bonneteries [çorapçılar].
24. Moustapha Saadeddin, dentiste [dişçi].
26. NEMLI ZADÉ HAN.
Nazareth de la Société du Tombac [Tömbeki Şirketi], Cléanthe Késsissoglou, nazir.
Le Monde, Cie d'assurances sur la vie et contre l'incendie [hayat ve yangın sigortası şirketi], Henry Cohn, agent [temsilci].
NederlandscheOrientHandelsmaats.chappy, négociants-commiss. [tüccarlar, komisyoncular].
 Nemli Zade Zihni Bey, négociant [tüccar].
28. Chrissikos (Const.) et Theoph. Kramboulis, brasserie *Caucase* [Kafkas Birahanesi].
28. Dimitroulis (Aristote), hôtel de *Paris* [Paris Oteli].
Fontaine [sebil].
29. *Administr. du journal turc Ressimli Kitab* [Türk gazetesi *Resimli Kitap*'ın idarehanesi].
31. *Société ottom. pour l'éclairage au gaz* [Osmanlı havagazıyla tenvir şirketi].
30. Vartevarian (Artin), cartes postales illustrées [resimli kartpostal].
32. Mardirossian (Mihran), librairie *Djihan* [Cihan Kitaphanesi].
32. Jeannidis (N. A.), libraire [kitapçı].
34. Papazian (Scon), graveur [hakkâk].
- 34, 36. Tchokos (Seraphime) et Jean Lefas, brasserie *Steinbruch* [Steinbruch Birahanesi].
34. Poupoulidis (G. P.), bottier [çizmeci].
33. Nechat Osman, médecin [doktor].
37. Radovitch (Vve Zafira).
30. Bercovitz (S.), commissionnaire [komisyoncu].
30. Avny (D^f), médecin [doktor].
30. Victor (D^f), médecin [doktor].
30. Djelaleddin Moukhtar, médecin [doktor].
30. Bahri Ismet, médecin [doktor].
30. Nazif (D^f), médecin [doktor].
30. Ibrahim Nazif, pharmacien [eczacı].
34. Mehmed Ali, libraire [kitapçı].
40. Ohanian (Mihran), libraire [kitapçı].
40. *Administration du journal "İkdam"* [İkdam gazetesi idarehanesi].
40. Garoyan (Archak), imprimeur [matbaacı].
40. Sandjakdjian (Takvor), imprimerie [matbaa].
40. *Administr. du journal turc Kalem* [Türk gazetesi *Kalem*'in idarehanesi].
40. Ali Nihad, marchand-tailleur [tüccar terzi].
40. Kevorkian (Hatchik), fond. de caract. [hurufat dökümhanesi].
40. Papazian (Skon), graveur [hakkâk].
40. Hussein Husni, librairie, *Darul-cheffacat* [Darüşşafaka Kitaphanesi].
42. Palamoudian (Léon), libraire [kitapçı].
44. Kaïsserian (Kir.), librairie *Assir* [Asır Kitaphanesi].
SUBLIME PORTE [Babıâli].
47. Davoutian (Simpad), librairie [kitaphane].

36. ORHAN BEY HAN.

Société des Médecins Militaires Ottom. [Cemiyet-i Tıbbiye-i Askeriye-i Osmaniye].

36. Papazian (Achod E.), papeterie [kâğıtçı].

38. Palamoudian (Missak), librairie [kitaphane].

38. Seïd Husseïn, libraire [kitapçı].

42. Hilmi (I.), librairie [kitaphane].

40. Kechichian (Arsen), libraire [kitapçı].

38. Behar (Elia), librairie et imprim. [kitaphane, matbaa].

46. Ibrahim Hilmi, libraire [kitapçı].

48. Pazardjian (Maksoud), relieur [mücellit].

48. Mehmed Tevfik, libraire [kitapçı].

48. Husseïn et Kassim, libraires [kitapçılar].

50. Boyadjian (H.), relieur [mücellit].

52. Assadourian (Artin), imprimeur [matbaacı].

54. Kaïsserlian (Ohannès), imprimerie [matbaa].

56. Aznavour (Ohannès M.), libraire [kitapçı].

58. Elagheuzian (Petri), tapissier [döşemeci].

62. Caracachian (L.), relieur [mücellit].

56. Sivadjian (Vahan), graveur sur bois [ahşap oymacısı].

66. Carayan (J. A.), peintre-artiste [ressam, sanatçı].

69. Kazandjian (Mihran), graveur [hakkâk].

71. *Imprimerie de Salonique* [Selanik Matbaası], Essad Mouhliße et Cie, propriétaires [sahipleri].

77. Ahmed Akif et Cie, librairie [kitaphane].

75. Nouredin Bey (A.), médecin [doktor].

73. Caracachian (Léon), libraire [kitapçı].

84. *Imprimerie du journal persan Chems* [Farisi gazetesi *Şems*'in matbaası], Seïd Hassan, directeur-propriét. [müdürü, sahibi].

88. *Administr. et imprimerie du journal turc Yéni-Gazetta* [Türk gazetesi *Yeni Gazete*'nin idarehanesi ile matbaası].

(a) Les numéros de cette rue ne suivent pas. [Bu caddede kapı numaraları sırasıyla ilerlemez.]

AO (1913: 1071-1072)

“Bab-i-Ali Djaddessi (Avenue de la Sublime Porte) Stamboul. (a)”

De l'échelle de Sirkedji Iskel. à la Subl. Porte. [Sirkeci iskelesinden Babiâli binasına kadar]

N°s 3. Varjabedian (A.), médecin [doktor].

3. Djezaïrlian (M.), médecin [doktor].

5, 7. Vassiliadis (Mathéo), épicier et chang. de monn. [bakkal, sarraf].

9. Moustapha Eff., *fezs* [fes].

16. Abadjidès (N.) et Cie, phonographes [gramofon].

11. Vassiliadis (Mathéo), épicier [bakkal].

17, 19. Kiamil Eumer, hôtel et café *Anatolie* [Anadolu Oteli, Kahvehanesi].

21. Mehmed Ali, horloger [saatçi].

20. Sarfati (Elia J.), bonneteries [çorapçı].
 23. Hamladjidis (Procopios), coiffeur [kuaför].
 4. Papazoglou (Jean), chang. de monn. [sarraf].
 MOSSOUL HAN.
 2. Hassan Ali, tailleur [terzi].
 3. Rassam (Elias), avocat [avukat].
 5. Kazandjidis (A.), tailleur [terzi].
 7 à 10. Speidel (F.), exploitation de mines à l'île de Thassos [Taşoz adasındaki madenlerin işletmesi].
 9. Ahmed Sakki Bey Clapsar Zadé, avocat et directeur des susdites mines [yukarıda adı geçen madenlerin müdürü, avukat].
 14 à 17. Ahmed Nedjatti, avocat [avukat].
 21. Ali Seifi, avocat [avukat].
 24. Djemil Nazif, avocat [avukat].
 25, 26. Daoud Vehbi, avocat [avukat].
Odabachi: Mehmed.
 35. Paroniadis (A. N.), coiffeur [kuaför].
 6. Tavaniotis (Vassili), débit de tabacs [tütüncü].
 5. Hadji Anesti (Jean), coiffeur [kuaför].
 7. *Administration du Journal "Sabah"* [Sabah gazetesi idarehanesi].
 25. Hassan Hekim Zadé Kris, épicerie [bakkal].
 27. Paroniadis (Jean), cremérie [muhallebici].
 33. Youvan (Georges), four [fırın].
 29. Djernaz (H.), horloger [saatçi].
 10. Nazarian (A.), droguerie [ecza deposu].
 12. Biberdjian (A.), libraire [kitapçı].
 12. İpekdjian (G.), libraire [kitapçı].
 12. Vrionis Frères, chang. de monnaies [sarraf].
 13. İrfan (Avedis), libraire [kitapçı].
 36, 38. Kechichian (Parsegh), libraire [kitapçı].
 MESERET HAN.
Hôtel Messeret [Meserret Oteli], Moustapha Loutfi, propriétaire [sahibi].
 17. Ali Haïdar, pharmacie [eczane].
 18. Mihalian (Nazareth), libraire [kitapçı].
 19. Kiemal Sureya et Stavro, marchands-tailleurs [tüccar terziler].
 40. Kéchichian (Garabed S.) Fils, libraires [kitapçılar].
 24. Machanovitch (S.), photographe [fotoğrafçı].
 24. Emmanuelidis (A.), médecin [doktor].
 24. Papazian (B.), dentiste [dişçi].
 20. Osman Zeki, marchand-tailleur [tüccar terzi].
 20. Hamamdjian (Artin), zincographe [çinkograf].
 20. Bekir (M.), avocat [avukat].
 20. Chahinian (H.), avocat [avukat].
 13. Vrahopoulos Frères, restaurant [lokanta].
 15. Moustapha İsmail, café [kahvehane].
 9. Youssouf Ziaeddin, march.-tailleur [tüccar terzi].
 25. Papazian (Hovsep), graveur sur bois [ahşap oymacısı].

27. Garabed (Haïgazoun), librairie [kitaphane].
25. Alevridis (J.), photographe [fotoğrafçı].
27. Baghdikian (Nichan), peintre en enseignes [tabelacı].
29. *Administr. du journal turc Zia* [Türk gazetesi *Ziya*'nın idarehanesi].
25. Vaphiadis (Pascal), restaurant [lokanta].
25. Magazadjian Frères, relieurs [mücellitler].
21. Tcherkezian (Parsegh), poëles [ocak].
23. Mardirossian (Mihran), librairie [kitaphane].
24. Palamoudian (Garbis), librairie [kitaphane].
26. Zotos et Plinthopoulos, bonneteries [çorapçılar].
24. Moustapha Saadeddin, dentiste [dişçi].
26. NEMLI ZADÉ HAN.
Hespérus (Maison), horlogeries [saatçiler].
Nazareth de la Société du Tombac [Tömbeki Şirketi], Cléanthe Késsissoglou, nazir.
Nederlandsche Orient Handelsmaatschappij, négociants-commiss. [tüccarlar, komisyoncular].
 Nemli Zade Zihni Bey, négociant [tüccar].
28. Chrissikos (Const.) et Theoph. Kramboulis, brasserie *Caucase* [Kafkas Birahanesi].
28. Dimitroulis (Aristote), hôtel de *Paris* [Paris Oteli].
Fontaine [sebil].
29. *Administr. du journal turc Resimli Kitab* [Türk gazetesi *Resimli Kitab*'ın idarehanesi].
31. *Société ottom. pour l'éclairage au gaz* [Osmanlı havagazıyla tenvir şirketi].
30. Vartevarian (Artin), cartes postales illustrées [resimli kartpostal].
32. Mardirossian (Mihran), librairie *Djihan* [Cihan Kitaphanesi].
32. Jeannidis (N. A.), libraire [kitapçı].
34. Papazian (Scon), graveur [hakkâk].
- 34, 36. Tchokos (Seraphime) et Jean Lefas, brasserie *Steinbruch* [Steinbruch Birahanesi].
34. Poupoulidis (G. P.), bottier [çizmeci].
33. Nechat Osman, médecin [doktor].
87. Salih Saïd, oculiste [göz doktoru].
87. Médéni (D^r), médecin [doktor].
30. Avny (D^r), médecin [doktor].
30. Victor (D^r), médecin [doktor].
30. Djelaleddin Moukhtar, médecin [doktor].
30. Bahri Ismet, médecin [doktor].
30. Nazif (D^r), médecin [doktor].
30. Ibrahim Nazif, pharmacien [eczacı].
34. Mehmed Ali, libraire [kitapçı].
40. Ohanian (Mihran), libraire [kitapçı].
40. Garoyan (Archak), imprimeur [matbaacı].
40. Sandjadjian (Takvor), imprimerie [matbaa].
40. *Administr. du journal turc Kalem* [Türk gazetesi *Kalem*'in idarehanesi].
40. Ali Nihad, marchand-tailleur [tüccar terzi].
40. Coenca Frères, commissionnaires [komisyoncular].

40. Papazian (Skon), graveur [hakkâk].
40. Hussein Husni, librairie, *Darul-cheffacat* [Darüşşafaka Kitaphanesi].
42. Palamoudian (Léon), libraire [kitapçı].
44. Kaïsserian (Kir.), librairie *Assir* [Asır Kitaphanesi].
40. La Fontaine L^{td} (James), papiers [kâğıt].
40. *Administration du journal "İkdam"* [İkdam gazetesini idarehanesi].
SUBLIME PORTE [Babîlî].
47. Davoutian (Simpad), librairie [kitaphane].
38. ORHAN BEY HAN.
Yeghigian (Dicran), dentiste [dişçi].
Soc. Anon. Ott. Ressian [Osmanlı Resan Veresiye Anonim Şirketi], tout objet à crédit [her türlü veresiye eşya].
Club Central du parti Constitutionnel Democrate [Anayasal Demokrat Parti Merkezi].
Djevad Tahsin, chimiste [kimyager].
Fehmi Riza, chimiste [kimyager].
Paul (Jean), professeur [hoca].
Moustapha Saadeddin, dentiste [dişçi].
36. Papazian (Achod E.), papeterie [kâğıtçı].
38. Palamoudian (Missak), librairie [kitaphane].
38. Seïd Hussein, libraire [kitapçı].
42. Hilmi (I.), librairie [kitaphane].
40. Kechichian (Arsen), libraire [kitapçı].
38. Behar (Elia), librairie et imprim. [kitaphane, matbaa].
46. Ibrahim Hilmi, libraire [kitapçı].
48. Pazardjian (Maksoud), relieur [mücellit].
48. Mehmed Tefvik, libraire [kitapçı].
30. *Administration du journal Manzoumeï Efkîar* [Manzume-i Efkâr gazetesini idarehanesi].
30. Bardizbanian (Yervant), zincographe [çinkograf].
48. Hussein et Kassim, libraires [kitapçılar].
50. Boyadjian (H.), relieur [mücellit].
54. Kaïsserlian (Ohannès), imprimerie [matbaa].
56. Aznavour (Ohannès M.), libraire [kitapçı].
58. Elagheuzian (Petri), tapissier [döşemeci].
62. Caracachian (L.), relieur [mücellit].
56. Sivadjan (Vahan), graveur sur bois [ahşap oymacısı].
66. Carayan (J. A.), peintre-artiste [ressam, sanatçı].
69. Kazandjian (Mihran), graveur [hakkâk].
71. *Imprimerie de Salonique* [Selanik Matbaası], Essad Mouhlisse et Cie, propriétaires [sahipleri].
77. Ahmed Akif et Cie, librairie [kitaphane].
75. Nouredin Bey (A.), médecin [doktor].
73. Caracachian (Léon), libraire [kitapçı].
80. Boyadjian (Ohannès), libraire [kitapçı].
82. Djemil Ali, libraire [kitapçı].
84. Raptopoulos (P.), relieur [mücellit].

84. *Imprimerie du journal persan Chems* [Farisi gazetesi *Şems*'in matbaası],
Seid Hassan, directeur-propriét. [müdü, sahibi].

88. *Administr. et imprimerie du journal turc Yéni-Gazetta* [Türk gazetesi *Yeni Gazete*'nin idarehanesi ile matbaası].

- (a) Les numéros de cette rue ne suivent pas. [Bu caddede kapı numaraları sırasıyla ilerlemez.]

EK 15. BABIÂLİ CADDESİ'NİN FOTOĞRAFLARI

“Sadaret alayı Babıâli yokuşundan çıkarken” (*Resimli Kitap*, Eylül 1327/Septembre 1911, 32: 631).

“Raif Paşa merhumun cenaze alayı — Babıâli Caddesi'nden geçerken” (*Resimli Kitap*, Haziran 1327/Juin 1911, 31: 550).

“Vükela cenaze merasiminde” (*Resimli Kitap*, Haziran 1327/Juin 1911, 31: 551).

“Zat-ı şahanenin merasimden sonra Babiâli Caddesi tarikiyle avdetleri sırasında idarehanemiz önünde alınan bir resim” (*Resimli Kitap*, Mayıs 1328/Mai 1912, 40: 304).

[İdarehanenin kapı numarası 1913 yılına ait *Annuaire Oriental*'e göre 29'dur. Üst tarafta da Vilayet Camisi görülüyor.]

“Sitare-i şerifeyi istikbal ve mahal-i mahsusuna vazetmek üzere zat-ı hazret-i padişahi Babıâli Caddesi'nden mürur ederlerken” (*Resimli Kitap*, Mayıs 1328/Mai 1912, 40: 304). [Bu fotoğraftaki levhaların yazıları iyi kötü seçilebiliyor. Solda 58 numarada döşemeci Petri, onun bir dükkân ötesinde *Manzume-i Efkâr*'ın idarehanesi görülüyor. İdarehanenin kapı numarası 1913 yılına ait *Annuaire Oriental*'e göre 30'dur.]

EK 16. 1326 SENE-İ HİCRİYESİNE MAHSUS SALNAME-İ DEVLET-İ ALİYE-İ OSMANİYE'DEKİ MATBAA LİSTESİ

“Dersaadet'te Mevcut Matbaalar” (1323: 1054-1058)

- Matbaa-ı Amire — Gülhane'de — Maarif Nezaret-i Celilesi'ne merbuttur — 1247
- Matbaa-ı Askeriye — Süleymaniye'de — Bab-ı Vâlâ-ı Seraskeri'ye merbuttur — [Tarih-i küşadı yazmıyor.]
- Matbaa-ı Bahriye — Kasımpaşa'da — Bahriye Nezaret-i Celilesi'ne merbuttur — [Tarih-i küşadı yazmıyor.]
- Koromila — Galata'da Çınar Sokağı'nda — Arestidi Koromila Efendi — 1259
- Süleyman Sakıp Efendi — Beyazıt'ta Simkeşhane derununda — Süleyman Sakıp Efendi — 1270
- Kostantinopolis gazetesi — Galata'da rıhtım üzerinde Loyd Hanı'nda — *Kostantinopolis* gazetesi sahib-i imtiyazı Nikolayidis Efendi — 1270
- Lefler — Tünel ittisalinde — Mösyö Lefler — 1273
- Palamari — Beyoğlu'nda Katolik Kilisesi civarında — Mösyö Palamari — 1275
- Zeliç — Kulekapısı'nda — Mösyö Zeliç — 1283
- Levant Herald gazetesi — Beyoğlu'nda Asmalı Mescit Sokağı'nda — *Levant Herald* gazetesi sahib-i imtiyazı Doktor Luis Miçi — 1283
- Matbaa-ı Osmaniye — Çemberlitaş'ta — [Sahib-i imtiyazı yazmıyor.] — 1285
- Samuel Hazarosyan — Fincancılar Yokuşu'nda Rıza Paşa Hanı'nda — Samuel Hazarosyan Efendi — 1286
- Kırk Anbar — Babıâli civarında Ebusuut Caddesi'nde *Tercüman-ı Hakikat* — *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi sahib-i imtiyazı Mehmet Cevdet Efendi — 1288
- Agop Boyacıyan — Fincancılar Yokuşu'nda Amerikan Hanı'nda — Agop Boyacıyan Efendi — 1288
- Mahmut Bey — Babıâli civarında Ebusuut Caddesi'nde — Müdür-i mesul İsmail İhsan Efendi — 1289
- Karabet — Babıâli Caddesi'nde — Karabet Efendi — 1298
- Serviçen Çakıryan — Sultan Hamamı'nda Topalyan Hanı ittisalinde — Serviçen Efendi — 1292
- Ceride-i Şarkiye — Babıâli Caddesi'nde — [Sahib-i imtiyazı yazmıyor.] — 1293
- Ali Rıza Efendi — Koska'da Hasan Paşa Hanı derununda — Beyazıt dersiamlarından Ali Rıza Efendi — 1295
- Arif Efendi — Beyazıt Kütüphanesi altında — Çorlulu Ali Paşa Medresesi müderrisi Arif Efendi — 1295
- Abdah Efendi — Kızıtaşı Caddesi'nde — Abdah Efendi — 1295
- İsmail Hakkı Efendi — At Pazarı Caddesi'nde — Müdür-i mesul Hakkı Efendi — 1295
- Mehmet Hulusi Efendi — Mercan'da — Mehmet Hulusi Efendi — 1295
- Hacı Hüseyin Efendi — Mahmutpaşa'da Tarakçılar'da — Hacı Hüseyin Efendi — 1295

- Kaloçi — Galata'da Malta Sokağı'nda — Mösyö Kaloçi — 1296
- Mihran Efendi — Babiâli Caddesi'nde — *Sabah* gazetesi sahib-i imtiyazı Mihran Efendi — 1297
- Eksenefon — Çakmakçılar'da Sümbüllü Han'da — Eksenefon Teodoridis Efendi — 1298
- Minasyan — Beyoğlu'nda Halep Çarşısı'nda — Antuvan Minasyan Efendi — 1298
- Agop Matosyan — Fincancılar Yokuşu'nda Amerikan Hanı'nda — Müdür-i mesul Vahan Efendi — 1300
- Zareh Berberyan — Babiâli Caddesi'nde Reşit Efendi Hanı derununda — Zareh Berberyan Efendi — 1300
- Monitör Oryantal gazetesi — Kulekapısı'nda Hendek Sokağı'nda — Müdür-i mesul Mösyö Velis — 1300
- Şirket-i Mürettibiye — Babiâli Caddesi'nde — Artin Asaduryan Efendi — 1300
- Hüseyin Remzi Efendi — Mercan'da — Hüseyin Remzi Efendi — 1303
- Nomiz Matidis — Mahmutpaşa'da Cafer Ağa Hanı altında — Aleksandros Nomiz Matidis Efendi — 1303
- Leon Terziyan — Galata'da Medrese Sokağı'nda — Leon Terziyan Efendi — 1303
- Babayan — Galata'da Tünel Caddesi'nde — Barunak Babayan Efendi — 1304
- Tolayan — Beyoğlu'nda Taksim Caddesi'nde — Tolayan Ohanes Efendi — 1304
- Arevelk gazetesi — Galata'da Bereketzade Sokağı'nda — Boyacıyan Karakin Efendi — 1304
- Kaspar — Babiâli Caddesi'nde Reşit Efendi Hanı derununda — Müdür-i mesul *Manzume-i Efkâr* gazetesi sahib-i imtiyazı Ohanes Ferit Efendi — 1304
- Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye — Çemberlitaş'ta Vezir Hanı civarında — Müdür-i mesul Atâ Efendi — 1305
- Avram Leon — Mahmutpaşa'da Kürkçü Hanı'nda — Avram Leon Efendi — 1305
- Kefalidi — Galata'da Tünel Sokağı'nda — Nikolaki Kefalidi Efendi — 1305
- Vala — Beyoğlu'nda Tekye civarında — Mösyö Ferdinand Vala — 1305
- Doço — Yüksek Kaldırım Caddesi'nde — Kumyano Doço Efendi — 1306
- Mikail Mikailyan — Eski Zaptiye Caddesi'nde — Müdür-i mesul Ohanes Aznavur Efendi — 1306
- Onnik Mokosyan — Sultan Hamamı'nda Katırcıoğlu Hanı civarında — Onnik Mokosyan Efendi — 1307
- Hristidi — Galata'da Voyoda Caddesi'nde — *Revü Medikofarmasötik* gazetesi sahib-i imtiyazı Aleksandr Hristidi Efendi — 1307
- Vasil veled-i Eftim — Galata'da Ziver Bey Hanı'nda — Vasil veled-i Eftim Efendi — 1308
- Dersaadet Ticaret Odası gazetesi — Galata'da Haraççı Sokağı'nda — [Sahib-i imtiyazı yazmıyor.] — 1308
- Anadolu gazetesi — Tahtakale'de Tamburacı Hanı'nda — Misailidi Efendi — 1308

- Avram Mayorkaz — Sultan Hamamı civarında — Avram Mayorkaz Efendi — 1308
- Papadopulo — Beyoğlu'nda Tepebaşı Caddesi'nde — Apostol Papadopulo Efendi — 1309
- İbrahim Efendizade Arif Efendi — Beyazıt civarında Hakkâklar Çarşısı arkasında — İbrahim Efendi — 1310
- Nersis Papasyan — Sultan Hamamı civarında Çingiroğlu Hanı'nda — Nersis Papasyan Efendi — 1310
- Ardini — Marpuççular içinde Salih Efendi Hanı'nda — Manol Ardini Efendi — 1311
- Kastro — Galata'da Perşembe Pazarı'nda — İlya Kastro Efendi — 1311
- Suma — Galata'da Şehsuvar Sokağı'nda — Dimistokli Suma Efendi — 1311
- Nea Efimerisis gazetesi — Galata'da Perşembe Pazarı'nda — *Nea Efimerisis* gazetesi sahib-i imtiyazı Esperidon Karayanidi Efendi — 1311
- Hacı Abbas Kerimof — Çakmakçılar Yokuşu'nda Valide Hanı derununda — Hacı Abbas Efendi Kerimof — 1311
- İkdam — Babiâli Caddesi'nde Reşit Efendi Hanı derununda — *İkdam* gazetesi sahib-i imtiyazı Ahmet Cevdet Bey — 1312
- Puzantiyon gazetesi — Babiâli Caddesi'nde — *Puzantiyon* gazetesi sahib-i imtiyazı Puzant Keçyan Efendi — 1312
- Fresko — Galata'da Kuyumcuyan Hanı'nda — David Fresko Efendi — 1312
- Kosti Zividi — Galata'da Malta Sokağı'nda — Kosti Zividi Efendi — 1313
- Aristovelos — Galata'da Perşembe Pazarı'nda — Aristovulos Efendi — 1313
- Asır — Babiâli Caddesi'nde — *Terakki* gazetesi sahib-i imtiyazı Kirkor Efendi — 1313
- Yerardo — Galata'da Perşembe Pazarı'nda Agopyan Hanı'nda — Antuvan Yerardo Efendi — 1314
- Hanımlara Mahsus Gazete — Babiâli civarında Ebusuut Caddesi'nde — *Hanımlara, Çocuklara Mahsus Gazete* sahib-i imtiyazı İbnü'l-Hakkı Mehmet Bey — 1314
- Arakel — Babiâli Caddesi'nde — Kitapçı Arakel Efendi — 1315
- Vahan Derminasyon — Sultan Hamamı Caddesi'nde — *Luis* gazetesi sahib-i imtiyazı Vahan Derminasyon Efendi — 1315
- Yorgopulos — Galata'da Kürkçüler'de — Grigoryos Bogopulos Efendi — 1315
- Vahan Yordamyan — Fincancılar Yokuşu'nda İbrahim Paşa Mahallesi'nde — Tomas Yordamyan Efendi — 1315
- Sanayi — Galata'da Bank-ı Osmani karşısında — Azaryan Efendi — 1315
- Rupen Agopyan — Daye Hatun Mahallesi'nde Sıvacıoğlu Hanı altında — Rupen Agopyan Efendi — 1317
- Vahram Dernerseyan — Sultan Hamamı ittisalinde — Vahram Dernerseyan Efendi — 1318
- Jerar Partik — Babiâli Caddesi'nde — Jerar Partik Efendi — 1318
- Yervant Becit — Galata'da Tünel Hanı altında — Yervant Becit Efendi — 1318
- Bogos Kaprilyan — Babiâli Caddesi'nde — Bogos Kaprilyan Efendi — 1318
- Mihran Hamamcıyan — Bab-ı Vâlâ-ı Seraskeri altında — Mihran Hamamcıyan Efendi — 1318

- Yervant Acemyan — Meydancık Caddesi'nde — Yervant Acemyan Efendi — 1318
- Bedosaki — Sümbüllü Han'da — Bedosaki Lagopulos Efendi — 1318
- İsak Gabay — Galata'da Kurşunlu Han'da — İsak Gabay Efendi — 1318
- Kigork Papasyan — Yeni Cami civarında Çiçek Pazarı'nda — Kigork Papasyan Efendi — 1319
- Ahmet İhsan Bey — Babiâli Caddesi'nde — *Servet-i Fünun* gazetesi sahib-i imtiyazı Ahmet İhsan Bey — 1319
- Dikran Mihlayıcıyan — Galata'da Kürkçüler'de Tahta Han'da — Dikran Mihlayıcıyan Efendi — 1319
- Pekmezian Edvar — Beşiktaş'ta Dereçi'nde — Pekmezian Edvar Efendi — 1319
- Dragoni Hristo — Galata'da Çömlekçi Sokağı'nda — Dragoni Hristo Efendi — 1320
- Corci Şişmanoğlu — Sultan Hamamı'nda Katırcıoğlu Hanı civarında — Corci Efendi — 1320
- Cihan Kütüphanesi Matbaası — Babiâli Caddesi'nde — Cihan Kütüphanesi sahibi Mihran Efendi — 1321
- Hakkâk Eskon Papasyan — Babiâli Caddesi'nde — Eskon Papasyan Efendi — 1321
- Hristo Mayidis — Beyoğlu'nda Asmalı Mescit civarında Sofyalı Sokağı'nda — Hristo Mayidis Efendi — 1321
- Rıfat Efendi — Mahmutpaşa civarında Mercan'da İmameli Han'da — Abdah Rıfat Efendi — 1322
- Natali — Galata'da Kürkçüler Caddesi'nde — Natali Teodati Efendi — 1322
- Takfor Sancakçıyan — Ağa Cami-i şerifi civarında Devo Sokağı'nda — Takfor Sancakçıyan Efendi — 1322
- Hrant Keresteciyan — Babiâli civarında Eski Zaptiye Caddesi'nde — Hrant Keresteciyan Efendi — 1322
- Mücellit Haşim Efendi — Beyazıt'ta Parmakkapı'da Tramvay Caddesi'nde — Mücellit Haşim Efendi — 1323
- Ahmet Kâmil Efendi — Beyazıt kurbunda Fuat Paşa Caddesi'nde — Ahmet Kâmil Efendi — 1323
- Rokos Sakayan — Galata'da Balık Pazarı'nda — Rokos Sakayan Efendi — 1323

EK 17. 1908 YILINDA ÇIKMIŞ ANNUAIRE ORIENTAL'DEKİ MATBAACILAR LİSTESİ

“Imprimeurs (1)” (1908: 1157-1158)

- Adjemian (Yervant), R. Meïdandjik, 58, S.
- Arditti (Is.), Salih Effendi Han, 9 à 11, S.
- Aristovoulos et Anastassiadis, R. Tchechmé, 3, G.
- Babayan (P. H.), R. Billour, 28, G.
- Bagdadlian (K.), R. Sultan Hamam, 14 et Sadikié Han, 12, S.
- Bardisbanian (S.), Riza Pacha Han, 16, S.
- Calocci (Georges), R. Haratchi, 26, G.
- Castro (E. de), R. Tchechmé, 10, G.
- Christidis (Alex.), R. Yuksek Caldérin, 92, G.
- Coromilas (A.), R. Tchinar, 26, G.
- Der Nersessian (V. et H.), Messadet Han, 2, 3, S.
- Dotzi (C.), R. Yuksek Calderim, 28, G.
- Gabaï (Isaac Y.), Kourchoum Han, 30, G.
- Gérard Frères, R. Perchembé Bazar, 17, G.
- Ihsan Bey (Ahmed), et lithographie [ayrıca taşbaskı], vis-à-vis la Sublime Porte [Babiâli'nin tam karşısında], S.
- Impériale, à *Top Capou Sérâi* [Topkapı Sarayı'nda], S. — Hakki Bey, *directeur* [müdürü].
- Kéfalidès (N. G.), R. Billour, 12, G.
- Lagopoulos (P. J.), Zumbullu Han, 6, S.
- Levant Herald (du), R. Asmali Mesdjid, 35, P.
- Lœffler (F.), et lithographe de S. M. I. le Sultan [Sultan hazretlerinin taşbaskıcısı], Place du Tunnel, P.
- Mahmoud Bey, propriétaire [sahibi], Ismaïl Hakki Bey, R. Ebou Seoud, S.
- Maïdès (Christo S.), R. Sofialy, 1, P.
- Matteossian (Hagop), Américan Han, 19 à 21 (Bible House [Kitab-ı Mukaddes Evi]), et R. Fildjandjilar, 25, S.
- Mihlaïdjian (Dikran), Tahta Han, 5 à 7, G.
- Mikaëlian (M.), R. Eski Zaptié, 69, S.
- Minasse (J. M.), Cité d'Alep, 20, P.
- Mourkidès (L.), et relieur [ayrıca mücellit], Place du Tunnel, 8, P. et R. Luledji Hendek, G.
- Nomismatidès (X.), Zumbulu Han, 26, S.
- Osmanié, la plus grande imprimerie et lithographie du pays [ülkenin en büyük matbaası, taşbaskı evi], directeur [müdürü], Hakki Bey, R. Sedefdjiler, 7, S.
- Pallamary (Emile), fondée par feu Jean Pallamary en 1875 [1875'te matbaayı kuran müteveffa Jean Pallamary], R. de Pologne, 21, P.
- Papazian (K.), R. Tchitchek Bazar, 9, S.
- Papazian (N.), R. Molla Tachi, 1, et Djinguiroglou Han, 1, 2, S.

- Papazian (Skon) et Cie, R. Bab-i-Ali Djaddressi, 9, S.
 - Pappadopoulos (A. A.), et papetier [ayrıca kâğıtçı], R. Mezarlik, 11, P.
 - Sakayan (Rokos Effendi), Kourchoum Han, 7, G.
 - Sandjak (T.), R. Deveaux, 1, P.
 - Servitchen, R. Molla Tachi, S.
 - Silidjan (M.), R. Kutuf-Hané, S.
 - Silmanoglou (G.), R. Molla Tachi, 16, S.
 - Souma (E.) et Cie, *Française* [Fransız], R. Chahsouvar, 37, G.
 - Terzian et Hovaghimian, R. Perchembé Bazar, 29, G.
 - Tolayan (O.), Grande Rue de Péra, 67.
 - Vassiliadis (Evang.) et Grég. Georgopoulos, Kourchoum Han, 3, G.
 - Voskeridjian (Kircor), R. Bab-i-Ali Djaddressi, 38, S.
 - Walla (Ferd.), et lithographe [ayrıca taşbaskıcı], R. Koumbaradji Yocouchou, 105, P.
 - Zellich (A.) Fils [oğulları], lithographes, papetiers et relieurs [taşbaskıcı, kâğıtçı, mücellitler], Grande Rue de Péra, 351, R. Balcon, 4, 6, 8, 11, Téké, P.
 - Zividès (C.), R. Haratchi, 12, G.
- (1) Plus les imprimeries des journaux, Voyez Journaux. [Daha çok gazete matbaası için bkz. Gazeteler.]

**EK 18. OSMANLI TÜRKİYE'SİNDEKİ ERMENİ
MATBAALARININ & BURALARDA BASILAN
ERMENİCE YAYINLARIN SAYISI (1565-1923)**

Osmanlı Türkiyesi'nde Anadolu'da Ermeni Matbaalarının Bulunduğu Yerler ve Buralarda Basılan Ermenice Gazete, Dergi ve Kitap Sayısı (1565-1923)			
Matbaanın Bulunduğu İl veya İlçe	(a)	(b)	(c)
İSTANBUL	131	397	4000'i aşkın
ADANA	8	11	—
ADAPAZARI	2	2	5
AMARA (Trabzon)	—	1	—
AMASYA	2	2	—
ARMAŞ	1	1	15 (1864-1879)
AYNTAB	1	—	—
BAHÇECİK	2	7	—
BURSA	—	2	2
DİYARBAKIR	—	3	—
DÖRTYOL	—	3	—
EDİRNE	1	—	—
ERZİNCAN	1	2	—
ERZURUM	1	8	1
GILMAN	—	1	—
GİRESUN	1	1	1
HARPUT	1	5	1
İZMİR	15	53	—
İZMİT	2	3	—
KARAHİSAR	—	1	—
KARS	1	4	—
KAYSERİ	1	5	—
KONYA	1	2	—
KUDÜS	3	1	131
MARAŞ	1	4	—
MERZİFON	3	5	9
MUŞ	1	4	—
MUNCUSUN	1	1	1
SAMSUN	1	1	—
SİVAS	2	12	2
SİVRİHİSAR	1	1	—
ŞADAKH	—	3	—
TARSUS	1	2	—
TEKİRDAĞ	—	1	—
TOKAT	1	2	—
TRABZON	3	9	7
VAN	5	24	—

(a) Matbaa Sayısı
(b) Basılan Ermenice gazete ve dergi sayısı
(c) Basılan Ermenice kitap sayısı

(Tuğlacı 1991: 56).

EK 19. KİTAPÇI ARAKEL EFENDİ’NİN OĞLU İLE MATBAASINA DAİR BELGELERİN ÇEVİRİYAZILARI

Orman ve Maadin ve Ziraat Nezaret-i Celilesi’ne

Fi 26 Rebiyülâhır sene 316

Ve fi 1 Eylül sene 314

Küşat eylediği matbaaya muktezi Türkçe hurufun Mekteb-i Sanayi-i Şahane’den mubayaasına mezuniyet itası Kitapçı Arakel Efendi tarafından istida olunmuştur. Matbuat-ı Dahiliye İdaresi’nden ifade olunduğu üzere mumaileyh ruhsat-ı resmiyeyi haiz matbaa sahibi bulunduğundan emsali veçhile iktizasının ifasına himem-i aliye-i asafaneleri derkâr buyurulmak babında

[Metnin üst tarafındaki bazı evrak numaraları ile üstü çizili yerler okunmadı.]

BOA, DH.MKT.02105.00131.001. (H. 26.04.1316)

* * *

Zaptiye Nezaret-i Aliyesi’ne

6 Cemaziyülâhır sene 316

10 Teşrinievvel sene 314

Evvelce Babıâli civarında Hobyar Mahallesi’nde Aşir Efendi Kütüphanesi sokağında mükerrer iki numarolu mahali matbaası için irae eylediği halde bu kere mahal-i mezkûru terk ile Babıâli Caddesi’nde kırk sekiz numarolu mahale matbaa ittihaz edeceğinden bahisle muamele-i nizamiyenin icrası Kitapçı Arakel Efendi tarafından verilip leffen irsal kılınan arzuhalde istida edildiğinden mezkûr mahalın matbaa ittihazında mahzur olup olmadığı bi’t-tahkik inbası Matbuat-ı Dahiliye İdaresi ifadesiyle beyan olunup olabda

[Metnin üst tarafındaki bazı evrak numaraları ile üstü çizili yerler okunmadı.]

BOA, DH.MKT.02121.00056.001. (H. 06.06.1316)

* * *

Zaptiye Nezaret-i Aliyesi’ne

Fi 21 Şaban sene 316

Ve fi 23 Kânunuevvel sene 314

Kitapçı Arakel Efendi’nin matbaa ittihaz edeceği Babıâli Caddesi’nde kırk sekiz numarolu mahalın Babıâli’ye yakın ve caddeye nazır bir dükkândan ibaret olmasıyla

orada matbaa küşadı zabıtaca mahzurdan salim olamayacağı cevaben tevarüt eden 10 Teşrinisani sene 314 tarih ve dokuz yüz yetmiş sekiz nümerolu tezkire-i aliyelerinde izbar buyurulmuş ise de mumaileyh tarafından ahiren ita ve leffen isra kılınan arzuhalde mezkûr cadde üzerinde daha birçok matbaa bulunmasına nazaran mahal-i mezkûrun matbaa nizam ve emsaline muvafık bulunduğu beyanıyla tekrar-i istida olunmasına mebni Matbaalar Nizamnamesi'nin mevadd-ı mahsusası ahkâmına ve usul ve emsaline tevfikan mezkûr matbaanın yeniden teftiş ve muayenesiyle neticesinin inbası hususunun Matbuat-ı Dahiliye İdaresi ifadesiyle beyanına ibtidar kılınması olababda
[Metnin üst tarafındaki bazı evrak numaraları ile üstü çizili yerler okunmadı.]
BOA, DH.MKT.02156.00078.001. (H. 21.08.1316)

* * *

Zaptiye Nezaret-i Celilesi'ne

Tarih-i tesvidi: 12 Temmuz sene 318

Tarih-i tebyizi: Fi 20 Rebiyülâhır sene 319 ve fi 23 Temmuz sene 317

7 Mayıs sene 317 tarih ve yüz doksan beş nümerolu tezkire-i aliye-i asafanelerine cevaptır.

Kitapçı Arakel Efendi'nin Babiâli Caddesi'nde matbaa ittihaz edeceği mahalın nizamden matbaa ittihazına salih olmadığı 16 Şubat sene 314 tarihinde işar buyurulmuş ise de muahharen varit olan 28 Şubat sene 316 tarihli ve bin iki yüz nümerolu tezkire-i aliye-i daverilerinde mahal-i mezkûrun matbaa ittihazında bir mahzur olmadığı izbar buyurulması üzerine ol-vakit matbaada mühürlü bulunan tipografi makinesi memurin-i aidesi tarafından alelusul fekkedilmiş olduğunun Matbuat-ı Dahiliye İdaresi ifadesiyle beyanına müsaberat kılınması olababda

[Metnin üst tarafındaki bazı evrak numaraları ile üstü çizili yerler okunmadı.]

BOA, DH.MKT.02519.00049.001. (H. 20.04.1319)

* * *

Maarif-i Umumiye Nezareti Mektubi Kalemi Telgraf Müsveddâtına mahsus varakadır.

Tesvidi: Fi 21 Teşrinisani sene 319

Evrak nümerosu: 3358

(Ruhsatnamesi raptedilmiştir.)

Dahiliye Nezaret-i Celilesi'ne

Kitapçı Arakel Efendi'nin eseri olup mahdumu Armenak Efendi tarafından tab ve neşrine ruhsat itası istida ve tay ve tashih veçhile Teftiş ve Muayene ve Tetkik-i Müellefat Heyeti'nce tabına ruhsat ita kılınan (Talim-i Kıraat) nam kitabın usul-i müttehaze-i ahireye tevfikân Matbuat-ı Dahiliye İdare-i Behiyesi'nce muamele-i lazimesi ifa edilmek üzere bir nüshası matviyyen savb-ı ali-i asafanelerine tesyar kılınmış olmakla olbabda

[Metnin üst tarafındaki bazı evrak numaraları ile imzalar okunmadı.]

BOA, MF.MKT.00752.00047.004. (H. 15.09.1321)

* * *

Maarif-i Umumiye Nezaret-i Aliyesi'ne

Semahatli efendim hazretleri

Pederim Kitapçı Arakel Efendi'nin eseri olup hakk-ı tabı bendelerine ait bulunan "Mekteb-i Edep" nam kitabımın birinci kısmının nüsh-ı mevcudesi kalmadığı için beşinci defa tab edilmek üzere icap eden ruhsatnamenin ita buyurulması babında emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fi 25 Eylül sene 319

Kitapçı Arakel Efendi'nin mahdumu Armenak Tozlıyan

BOA, MF.MKT.00780.00017.002. (H. 29.02.1322)

* * *

Maarif-i Umumiye Nezareti Mektubi Kalemi Telgraf Müsveddâtına mahsus varakadır.

Tesvidi: Fi 19 Nisan sene 321

Evrak nûmerosu: 41

Tarih-i tebyizi: Arabi Safer sene 323/Rumi 22 Nisan 321

Dahiliye Nezaret-i Celilesi'ne

Kitapçı Arakel Efendi'nin mahdumu Armenak Tozlıyan imzasıyla ita olunan arzuhalde akdemce Selanikli Tevfik Bey tarafından tahrir olunup hakk-ı tabı kendine terk edilen Mükemmel Elifba-ı Osmani nam kitabın tekrar tab ve neşrine ruhsat verilmesi istida ve alelusul üç nüshası ita edilmesiyle Teftiş ve Muayene ve Tetkik-i Müellefat Heyetleri'ne lede'l-havale kitab-ı mezkûrun ber-veçh-i tay ve tashih tekrar tabında beis olmadığı bi'l-muayene anlaşılmış ve mezkûr nüshaların yekdiğeriyle bi't-tatbik tasdik olunarak bir adedi hıfz ve bir kıtası tanzim kılınan ruhsatname ile müstedi-i mumaileyhe teslim edilmiş olduğundan hin-i tabında usul-i müttehaze-i ahireye tevfikân Matbuat-ı

Dahiliye İdaresi'nce lazım gelen muamelenin ifası için keyfiyetin savb-ı ali-i nezaretpenahilerine izbarı ifade ve nüsah-ı mezkûreden bir kıtası leffen itare kılınmakla olbabda

[Metnin üst tarafındaki bazı evrak numaraları ile imzalar okunmadı.]

BOA, MF.MKT.00852.00012.001. (H. 01.03.1323)

* * *

Maarif Nezaret-i Aliyesi'ne

Tesvit tarihi: 28 Haziran sene 325

Tarih-i tebyizi: Arabi 24 Cemaziyülâhır sene 327/Rumi 30 Haziran sene 325

Devr-i sabıkta kendisinden alınmış olan kitap ve resailin esamisiyle miktar ve fiyatını havi Kitapçı Arakel Efendi tarafından verilen melfuf beyannamede nezaretçe alındığı işaret olunan kitapların ilan-ı meşrutiyeti müteakip ashabına li-ecli'l-iade vuku bulan talep üzerine nezaret-i aliyelerine irsal kılınan kütüp ve resail meyanında bulunduğu kayden anlaşılmaqla mezkûr kitapların mumaileyhe iadesi lüzumunun Matbuat-ı Dahiliye İdaresi ifadesiyle beyanına ibtidar olundu olbabda

Tebyizi

[Metnin üst tarafındaki bazı evrak numaraları ile imzalar okunmadı.]

BOA, DH.MKT.02874.00019.002. (H. 24.06.1327)

EK 20. ARAKEL KİTAPHANESİ ESAMİ-İ KÜTÜBÜ'NDEKİ (1301, 1304, 1310) ÖNSÖZ İLE SONSÖZLERİN ÇEVİRİYAZILARI

- *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü* (1301) önsözü [Bu önsözde sayfalar numaralandırılmamış, kitap listesinin başladığı yer birinci sayfadan sayılmıştır]:

Mukaddime

Saye-i maarifvaye-i hazreti padişahide terakki-i maarif emr-i mühimine [ilmin ilerlemesine, o önemli işe] masruf buyurulan [sarf edilen] himmet sayesinde memalik-i mahruse-i şahanede husulüne intizar olunan semerât-ı terakki rûnümün olmakta [yüzünü göstermekte] ve nur-ı marifet gittikçe evlad-ı vatanın efkârını tenvir eylemektedir. Terakki-i maarife en ziyade hadim olan kütüp ve resailin tab ve neşrince şimdiye kadar pek büyük eser-i terakki [ilerleme belirtisi] görülmüşken matbuat-ı cedidenin cins ve nevini müelliflerinin esamisiyle bir dereceye kadar fiyatlarını mübeyyin olarak henüz bir fihris vücuda getirilmemiş idi.

Kitap mütalaasında hahişger [istekli] olanların istedikleri kitapları kemal-i suhuletle intihap edebilmelerine [seçebilmelerine] medar olmak için lüzumu çoktan beri hissolunan böyle bir fihrisi birkaç sene çalışarak bilütfihi teala ikmal ve neşre muvaffak oldum.

İşbu eserin muntazaman ve mükemmelen meydan-ı intişara [yayıma] çıkarılmasına mümkün mertebe çalışılmış ise de bir taraftan kesret-i meşguliyet saikası [sebebi] ve diğer yandan her şey bidayetinde [başlangıcında] nekaisten [noksanlıklardan] salim olmayacağı cihetle eser-i mezkûr dahi noksandan hali olamamış ve binaenaleyh bazı unvanlar ile ibarâta görülecek nekaisin damen-i af ile setredilmesi [örtülmesi] ashab-ı mütalaanın şime-i mürüvvetlerine [lütufkâr tabiatlarına] havale kılınmıştır.

Fihrisimizdeki asar-ı matbua hakkında takdirât-ı âcizanemize göre beyan-ı mütalaa eylemiş isek de asar-ı mezkûre müellif ve mütercim ve mürettepleri tarafından eserleri hakkında başka yolda beyan-ı mütalaa olunmasını isteyenler tarafından beyan-ı malumat edilir ise ikinci tabında tashihât-ı lazıme [lüzumlu düzeltmeler] icra edilir.

Kitap iştirasına [alımına] rağbet gösteren zevata tamamıyla suhuletbahş olmak üzere her kitabın fiyatını yanı başına işaret etmek arzusuna düşmüş isek de henüz bizde

neşrolunan kitaplar Avrupa’da olduğu gibi kitapçıların malı olmayıp müstesna olarak müellif ve mütercimler tarafından kendi hesaplarına tab olunmuş ve her müellif ve mütercim ise kitabın fiyatını bir kararda bırakmamış olduğundan bunların ve mevcudu kesb-i nedret etmiş kitapların fiyatları yazılamayıp yalnız fiyatları sabit olanlar gösterilmiştir.

İşbu eser öyle görüldüğü gibi pek de kolaylıkla vücuda gelmiş bir şey olmayıp tab olunup meydana gelinceye kadar hacmine nispetle haylice masarifi müstelzim olmakla [gerekirmekle] meccanen [bedava] verilemeyip fakat yalnız bir kısım masarifimizi kapatabilmek üzere bi’n-nispe ehven bir fiyat vazedilmiştir.

Kitaphane-i âcizanemde bulunmayan birçok kütüb-i diniye vesairenin esamisi dahi bu fihrise derç edilmek istenilmiş ise de bunların miktarı pek kesretli olduğundan ve kâffesinin [hepsinin] bu kitaba dercine kalkışılca cesametçe birkaç misli büyük bir kitap tertip etmek lazım geleceğinden şimdilik işin bu derecesiyle iktifa kılınmıştır [yetinilmiştir]. Mamafih bu fihris haricinde tedariki matlup [istenen] kitabın dahi vakit ve zamanıyla mümkün mertebe ehven fiyatla irsalini de kitaphanemiz deruhte eyler [üstlenir].

Mukaddema [önceden] gazetelerle ilan olunduğu vecih üzere taşrada bulunan erbab-ı mütalaaya ziyade bir suhulet vermek için vaki olacak [meydana gelecek] siparişleri az olduğu takdirde kitaplara bedel posta pulu gönderilir ise nakit makamında kabul ve kütüb-i matlube irsal olunacağı [rağbet gören kitaplar gönderileceği] ve Dersaadet’te gerek Türkçe ve gerek elsine-i saire [başka diller] üzere gazeteler ve Ceride-i Mahakim ile Medrese-i Hukuk risalesi ve Mecmua-ı Ebüzziya için abone kabul olunduğu ve abone olunan gazete veya risale şayet tatil olunur [kapatılır] ise bedeline sair bir gazete veya risale irsal ile ifa-i din olunacağı henüz bilmeyenlere bu vasıta ile ilan olunur.

İşbu eserin meyanında münderiç [toplanan] kitapların sahib-i eser namı işar olunmuş ise de meşhur müelliflerin ve mülkümüzde ale’t-tevali [peş peşe] neşr-i asar ile haiz-i iştihar [meşhur] olan zevatın müellefatı suhulet olmak için nihayet kitapta elifba tertibiyle de gösterilmiştir.

Gerek mevcudumuz olup da her nasılsa işbu fihrise derç olunamayan ve gerek peyderpey tab ve neşrolunan eserler ara sıra bu fihrisin zamimesi [eki] olmak üzere ayrıca cüz cüz neşrolunacaktır.

- *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü* (1310: 2-3) önsözü:

İhtar-1 Mühim

Ecza-1 kelamı tefrik [sözleri birbirinden ayırmak] ve durak mahalleriyle derecelerini tayin için elsine-i sairede müstamel [başka dillerde kullanılan] şu dört işaret yani:

(,) “virgül” (:) “puanvirgül” (:) “döpuan” (:) “puan” namlarıyla dört işaret; lisan-1 Osmani için dahi kabul olunup ekser asar-1 cedidede istimal edildiği [birçok yeni eserde kullanıldığı] malumdur.

Mezkûr işaretlere; hizmetlerine ve makam-1 istimallerine göre bazı erbab-1 kalem tarafından sair münasip isimler verilmiş ise de biz burada muharrirlerimizden ekseri ile hurufat dökmeçileri, kitapçılar, mürettipler ve matbaaların sair amelelerince en ziyade müstamel ve maruf olan isimleri istimal ettik.

“Virgül” ile “döpuan”ın durak dereceleri pek cüzi yani bir göz açıp kapayacak kadardır. “Puanvirgül”ün durağı az daha ziyadecedir. “Puan”ınki de bundan ziyadecedir. Ancak lisan-1 Osmani’de öyle bir durak ve tefrik mahali daha vardır ki bunların hiçbirisi o hizmeti eda edemez. O gibi mahaller; ya virgül ile geçiştirilmekte, yahut bütün bütün işaretsiz bırakılmaktadır. Bu ise zirde irat olunan [söylenen] misallerden müsteban [aşikâr] olacağı veçhile okuyanın zihnini teşviş [karıştırmak], manayı ihlal, durak hattını kısmen veya kâmilen kaybetmek gibi mahzurlardan hali değildir. Binaenaleyh o gibi mahaller için ayrı bir işaretin lüzumu hissedilmiştir.

Vakıa o yolda ibarelerin siyak ve sibakından [bağlamından] manaya intikal edebilen erbab-1 vukuf; bunun lüzumundan müstağni olabilirler [buna ihtiyaç duymayabilirler]. Lakin okumaya ve mana çıkarmaya yeni alışan etfal-i Osmaniye ve sair müptediler için hal bütün bütün başkadır. Onlar; dürüst okumak, durak mahallerini tanımak için yardıma, vasıtaya muhtaçtırlar. İşte o gibi mahaller için ayrı bir işaretin ihdasına [işareti ortaya çıkarmaya] en ziyade bizi sevk eden husus bu olmuştur.

Bu babda muallimin ve muharririn-i kiramımızdan birçokların reylerine dahi müracaatımızda tasvip ve tasdik buyurmuşlardır. İhdas olunan işaret ise

“puantevirgül”ün aksi demek olan şu (:) şekilden ibarettir. Bunun noktası bilakis üstünde olmasına göre ismi de “virgülpuan” tesmiyesi münasip görülmüştür.

Bunun durak derecesi ise sanki “puanvirgöl” kadardır. Bu işaret; badema [bundan sonra] vesatât-ı âcizi [benim vasıtam] ile neşrolunacak asarda istimal olunacak ve tamim edinceye [umumi hale gelinceye] kadar o kitapların başlarında işbu ihtar derç edilecektir.

Misal: İnsan; kâmil, fazıl, akıl, munsif [insafılı], hayırhah olmalıdır.

Bu misalde “insan” lafzı “müsnedünileyh” ve “müpteda”dır [öznedir]. “Kâmil”, “fazıl” ve sair sıfatlar da “müsnet” ve “haber”dirler [yüklemdirler]. Burada mezkûr işaretin yerine “virgöl” konulsa, hem “müsnedünileyh” ile “müsnet” birbirine karışmış olur, hem de durak hakkı kısmen kaybedilmiş bulunur. İşaretsiz geçilse, o halde “kâmil” lafzı; “insan” lafzının sıfatı zannolunarak “insan-ı kâmil” okunmak ve binaenaleyh “kâmil insan” anlaşılma ihtimali vardır.

Misal-i diğere: Cenab-ı Hak; sebzeleri, meyveleri, mubah hayvanatı ve her nevi erzakı insana nafaka olmak üzere halk buyurmuştur [yaratmıştır].

Bu misalde de “Cenab-ı Hak” tabirinin önündeki işaretin yerine “virgöl” konulsa, zihni teşviş ve manayı ihlal etmezse de durak hakkı kısmen kaybedilmiş olur. İşaretsiz bırakılsa manaca bir mahzur yoksa da durak hakkı kâmilten kaybedilmiş bulunur.

“Hilkat-ı âlem nedir?” sorununun cevabı olan şu atideki [aşağıdaki] misalde dahi mezkûr işaretin ne derece lüzumu olduğu görülecektir.

Cenab-ı Hakk’ın; yeri göğü, insanları, hayvanları, otları, ağaçları elhasıl âlemde görülen ve görülemeyen sair şeyleri yoktan var etmesidir.

Burada cümle-i asliyenin bir kısmı olan “Cenab-ı Hakk’ın” önüne virgöl işareti konulsa mütemmimât-ı cümleden [cümlelerin tamamlayıcı unsurlarından] biri bulunan “yeri” lafzıyla sair mütemmimât arasındaki irtibat bozulduktan ve cümle-i asliyeye karıştıktan başka durak derecesi de hakkıyla eda edilmiş olmaz. İşaretsiz bırakılsa, o halde de “Cenab-ı Hakk’ın yeri” diye okunacağından durak hakkı kâmilten kaybolacağı şöyle dursun zihni teşviş ve manayı ihlal edeceği derkârdır.

Kitapçı Arakel

- *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü* (1304: 3-23) önsözü:

İfade-i Mahsusa

Maarifin kadir ve kıymeti daha evvel bilinen ve herkes menafî-i maddiye ve maneviyelerini, zevk ve sefasını kitap mütalaasında arayan memalik-i sairedeki kitapçılar

kendi hesaplarına mahsus tab ve neşreyledikleri asarın her ay esami ve hususat-ı sairesini havi fihristi tab ve bütün âleme neşir ve tevzi etmekte oldukları halde, kitapçılarımız tarafından bizde bulunan kitapların fihristini tab ve tevzi eyledikleri son iki sene zarfında şu bir kıta fihristimiz ile adedi iki üç taneye balığ oluyor.

İşte terakkiperver padişahımız efendimiz Sultan Abdülhamit Han hazretlerinin zaman-ı sad-ı iktiranlarında [kutlu zamanlarında] maarifimizin kemal-i süratle terakkiye yüz tutmasına bir delil-i kavi olan asar-ı celile cümlesinden biri de bu addolunsa sezadır.

Bundan evvel tertip ile tab ve neşrelediğimiz mufassal esami-i kütübün, masarif-i tabiyesinin bir kısmını olsun çıkarabilmek maksadıyla on kuruş fiyat vazetmiştik. Ancak tesadüf ettiğimiz yüz zevattan hemen seksen ve doksanı “Avrupa’da ve mahal-i sairede kitap fihristleri meccanen [bedava] verilir iken sizin para ile satmanız ayıptır”; diye Dersaadet’te şifahen ve taşralardan tahriren âdeta bıkar derecede hayli itirazâta uğramışızdır. Gerçi bunların iddia ve iştikâları yanlış olup öyle bir şey işitmişler ama künhüne varamamış olduklarını icabına göre şifahen ve tahriren ecvibe-i muknia itasıyla [inandırıcı cevaplar vererek] tashih-i efkâra çalışmakta isek de bu suretle hem birçok vakit zayi olmakta ve hem de aynı efkâr ve hissiyatta bulunup da kalben münfail [kırgın] olan daha nice zevat dahi bulunacağı melhuz olmakla [düşünmekle] cümlesinin bu babdaki efkârını tashih etmek ve bir de, mademki bunlar ekseriyet teşkil ediyorlar ve gazetelerimizin de şimdiye kadar kendi taraflarından kitapçılarımızın buldukları vaziyetleri hakkında bir şey yazmamışlardır bu babda halkımıza bir malumat vermiş olmak üzere şu vesile-i hasene ile bazı izahat-ı lazıme itasını tensip eyledim.

Kitapçılık iki nevidir: birisi çıkmış ve çıkacak olan her nevi kitaplardan kitapçının kudreti yettiği ve becerebildiği kadar alıp beyiye [kâr] ile satmaktır. Diğer nevi de Avrupa’da “editör” bizde (tabi) ve (naşir) ve (mümessil) namı veriliyor ki bu da erbab-ı kalem tarafından telif ve tercüme olunmuş asarı mübayaa [satın almak] ve kendi hesabına tab ve fûruht etmektir. İşte asıl kitapçılık da budur ki derece-i gayrimahdudedede [sınırsız derecede] büyümeye müsait bir meydan-ı terakki demektir. Ancak bizde “editör”lük henüz o derece tanılmış ve ileri varmış olmadığından bu silke [mesleğe] dahil olmak arzusunda bulunan kitapçılarımız taayyüş edebilmek [geçinebilmek] için şimdilik iki türlü kitapçılığı birden etmektedirler.

“Esami-i kütüp meccanen verilmeli!” diyenlere gelince bunlar şurasına dikkat etmiyorlar ki Paris kitapçılarından bir kitap fihristi meccanen alıyorlar ise o fihrist umum Fransa matbuatının fihristi olmayıp yalnız o kitapçının kendi hesabına olarak tab ettirdiği kitapların esamisidir. Yoksa bir adam Fransa’da şimdiye kadar tab ve neşrolunan kitapların bir fihristini edinmek istese beş yüz elli ve altı yüz frank vermesi icap eder.

İşte bu kabilden olarak âcizleri de bundan evvel on kuruş fiyatla neşrettiğim esami-i kütüp o tarihe kadar bizde (Arapça kitaplar müstesna) tab ve neşrolunan hemen umum kitapların fihristi idi.

Şimdi hangi sahib-i vicdan kabul edebilir ki herkes kitap okuyacak kitap sahipleri de o sayede kolayca ve güzel güzel kitaplarını satacaktır diye sanatı ilerletmek arzusunda bulunan bir Kitapçı Arakel o kitapların hülasa-ı münderecatını çıkarmak için bir iki sene vakit ve nakit sarf ederek ve fikir ve zihin yorarak elli altmış lira ile vücuda getirmiş olduğu bir fihristi âleme meccanen versin?

Yüz kuruşa satılan kitabın yetmiş beş seksen ve kitabına göre doksan kuruşunu kitap sahibi alıyor. Bu halde bu fedakârlık seksen doksan kuruş alanlara mı yoksa, kendi kitaphanesinin yevmiye [gün gün] muhtaç olduğu külli masarife bedel yüzde on on beş yirmi kuruş beyiye alan kitapçıya mı düşer?

Biz o fihristi neşrettik ise mülkümüzde bunun mucidi (sözümüz matbu kitaplar içindir) âcizleri olmak hasebiyle şeref ve menfaat-i maneviye de filhakika bu âcizlerine kalmış oldu ise de bunda maddeten en çok istifade edenler eser sahipleri ile kendi hesabına kitap tab eden ve alıp satan diğer meslektaşlarımız olmuştur.

Birçok kitap sahipleri o esami-i kütüp sayesinde ne zahmet ve ne de hiçbir para masarif etmeksizin bir hayli kitapları sorulmuştur. Bunlardan hiçbirisi gelip de “Sen bu kadar vakit ve nakit sarf ettin. Bizim kitaplarımızın sorulmasına sebep oldun. Masarifine bir medar olmak üzere hiç değilse ilan ettiğin kitaplardan birer nüsha verelim!” veyahut “Sair kitapçılara nispetle her halde ve her cihetle ziyade beyiye almaya istihkakınız [hakkınız] olmakla diğerlere nispetle size yüzde iki veya üç veya dört ziyade beyiye verelim!” diyen bile bulunmadı.

Meccanen fihrist mi talep olunuyor? İşte onun da vakit ve sırası geldi.

İnsan birçok iyilik ve ıslahat arzusunda bulunuyor da cümlesini birden ve istediği bir zamanda icra edemiyor. Bazı teşebbüslerin ilk muavini zamandır.

İşte hamdolsun şu esercik Memalik-i Osmaniye'miz kitapçıları da Avrupa kitapçıları gibi fihrist tab edebilmek ve meccanen dağıtmak zamanı geldiğini gösteriyor. Vakıa büyük bir şey değildir. Lakin her halde bir mebde [başlama] bir başlangıç olduğu için bihakkın iftihar olursa sezadır.

Hem de yalnız bize değil ecanibe karşı da bir medar-ı iftihadır. Zira ecanipten [ecnebilerden] ara sıra gelip bizde şimdiye kadar tab ve neşrolunan kitapların fihristini sorarlardı. Meyus [üzgün] olmaksızın “Yok!” cevabını vermek kabil mi idi? Bir eyyam [günler] sonra “Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü” namıyla bâlâda zikrolunan fihristi neşreder etmez öyle bizde olduğu gibi on kuruş için sitemler ile mübayaa değil, âdeta bedava mal bulmuşçasına Beyoğlu kitapçıları vasıtasıyla mükerreren mübayaa ve parti parti Almanya'ya, Fransa'ya, İngiltere'ye, Avusturya'ya ve daha sair mahallere gönderildi.

Bu kadarı ise kitapçılığımızın henüz şu hal-i sabavette [çocuklukta] bulunduğu bir zamanda olup saye-i terakkivaye-i hazret-i şahanede ve saye-i maarifperveranede an karibi'z-zaman [yakın zamanda] bizde de birkaç ayda bir ve daha sonraları ayda birer esami-i kütüp neşredilebilecektir.

İmdi kitapçılarımız hakkında fikirleri gayrisahih olup hatta bunu âlem-i matbuatla beyan ve ilana cesaret eden birkaç zevat ne derlerse desinler. Biz âcizane deriz ki bir mülkte kitapçıların (kendi vazife-i mukaddesesini bilmeyen ve başkasının kâr ve kesbine [kazancına] göz diken mürtekipler [kötülük edenler] ve sairinin hukukunu gasp ile geçinmek arzusunda bulunan taklitçiler müstesna) adedi ve bahusus “editör”lük namıyla erbab-ı kalem ve iktidara eserine ve muharririne göre bir hakk-ı telif vererek alıp bunları kendi hesaplarına tab ve âleme neşre vasıta olan bizim gibi yeni yolda kitapçıların adedi ne kadar tekessür etse ve bunlar ne kadar kuvvet bulsa onların doğrudan ve dolaydan vatana ve maarife pek çok hizmetleri dokunacağından bu babda kitapçılar kendi kendilerine edecekleri iftihadan ziyade umum vatandaşlarımız sevinip iftihar etmelidirler. Kitapçıların maarife olan hizmetleri çok olduğunu geçende başka bir vesile ile tadat [saymış] ve beyan etmiş idik. Eğer burada dahi zikri lazım gelse şu veçhile tadat olunabilir:

Evvela memalik-i sairede erbab-ı kalem eserin yalnız telif ve tercümesini düşünür ve yalnız onunla uğraşır. Ondan sonra birer şart ile “editör” yani naşirlere terk eder. Bizde ise alelumum öyle olmayıp bundan evvel bir sahib-i kalem eserini kaleme aldıktan

sonra vazifesi bundan ibaret kalmazdı. Onun masarif-i tabiyesini, kâğıdını, satmasını, kitapçı ve müvezziler ile uğraşmasını, kârını, zararını hesap ve hususat-ı sairesini de beraber düşünecekti.

Saniyen bir kitapçı kendi hesabına bastırıldığı kitaptan ne kadar satarsa sahib-i eser kendi hesabına tab ve fûruht etmeye mecbur olduğu kitaptan o kadar satamayacağından, o eserden ticaret etmek şöyle dursun, bir de keseden para üste verdiğini görünce yarı buçuk bırakıp yol yakın iken geri dönmeye mecbur olurdu.

Bundan zuhur eden mazeret ise müteaddit [pek çok] olup başlıcası erbab-ı kalem ve iktidara yeis [keder] gelerek tabii başka bir şey daha yazmaya cüret ve hevesi kalmazdı. Diğeri de kitap mütalaasına az ve çok meraklı bulunan erbab-ı rağbet böyle yarı yolda kalan kitaba para vermekten ve bahusus risale-i mevkute [sürelî yayın] ve buna mümasil [benzer] sair kitaplara abone olup da bir de üç beş nüshasını alır almaz ihtiyar-ı tatil edildiğini görünce abone paraları üste gitmesinden dolayı tabii canları sıkılmakta idi.

Salisen cesim kitapların umumunu birden tab etmeyip de cüz cüz veyahut cilt cilt olarak tab ve neşri gerek müellifler ve gerek müşterilerce birçok suhuleti mucip olduğu halde, bundan da bâlâda arz ve beyan olunan esbaptan dolayı emniyet-i umumi münselip [ortadan kalkmış] olduğundan erbab-ı mütalaa “Adam sen de! Bunun da çıkacağı bir iki cüzdür. Hele tekmil olsun da o vakit alırsınız!” cevabını verirlerdi. Bu ise her cihetçe büyücek bir ziyan olduğu tariften müstağnidir [tarif gerektirmez].

Rabien bir kitapçı ahirin hesabına tab ve neşrolunan kitapları peşin para ile alıp da (velev ki bazen beyiye ile satılmak üzere dükkânına emaneten bırakılmıştan olsun) veresiye vermeyeceği veya satılmak üzere uzak bir mahale gönderemeyeceği ve gönderecek olsa hesapça herhalde ziyan edeceği tecarib-i adide [birçok tecrübe] ile mücerreptir [tecrübe edilmiştir].

Lakin kitapçı kendi hesabına tab etmekte hal böyle olmayıp her bir masrafını etmiş, kitap kendisine mal olmuş, artık kimsenin hesap isteyeceği kalmamış olacağından kitapçı o eseri memalik-i şahanenin en uzak bir mahaline ve hatta memalik-i ecnebiyeye bile gönderebilmekte ve bununla hem halk memnun olmakta ve hem de bu sayede neşriyatımız çoğalmakta ve ulum ve fûnun şua-ı şems [güneş ışını] gibi mülkümüzün her tarafına pertevendaz-ı nur-ı maarif olmaya [bilgi nurunu saçmaya] bir medar ve vasıta olmaktadır.

Mamafih “Eser sahipleri Avrupa müellif ve muharrirleri gibi çok çok para alıyorlar” demek istemiyorum. Ancak eserine ve müellif ve muharririnin şöhretine göre kitapçılarımız az ya çok para verebilmektedirler. Bu hususta da ara sıra kitapçılarımızı tayip edenler [ayıplayanlar] eksik olmamıştır. Lakin bu da sırf yanlış efkârdan ve hesaptan neşet edip bu ise bir şeyin aslına vakıf olmaksızın mahza [sadece] bir söz söylemiş olmak kabilindedir. Zira bunlar bir kere düşünmüyorlar ki bize nispetle Avrupa kitapçıları müelliflere çok para veriyorlar ise keselerinden vermiyorlar. Onlarda kitap gayet çok okunduğu ve binaenaleyh sarfiyat [masraflar] çok olduğu cihetle kitapçı da çok para kazandığı için müelliflere de o nispetle para vermek icap ediyor. Bu halden yalnız müellif ve kitapçı değil matbaacı, mücellit, mürettip ve sair bütün matbaa takımı da o nispetle müstefit oluyorlar.

Binaenaleyh eğer müellifler ile kitapçılarımızın hallerini memalik-i saire ile tatbik etmek lazım gelse bizim şimdiki maarifimiz ne derecede ise onların maarifi de aynı derecede bulunduğu bir zamanını veya tabir-i ahirle bizim maarifimiz de onların şimdiki bulunduğu mertebeye vasıl olduğu bir vaktini bulup da öyle tatbik ve mukayese etmek lazım gelir.

Kitapçılarımızı bu yolda tayip edenlere en kestirme bir cevap olmak üzere deriz ki:

Daha bundan beş altı sene evvel büyük ve muhterem müelliflerimizden biri tab olunacak bir eserine mukabil bizden para istemek şöyle dursun eserinin neşrolunması hatırı için masarif-i tabiyesinin bir kısmını da kendisi muavenet [yardım] etmeyi bize teklif etmiş iken biz yine zarar ederiz diyerek tereddüt ve kabulden imtina etmiş idik. Şimdi ise o müellifin o yolda bir eserinin beher on altı sahifelik formasına kitapçılarımız bir ve bir buçuk lira hakk-ı telif verebiliyorlar. Demek bir zaman da gelecek ki daha ziyade verebileceklerdir.

Editörlerin bir mülke ettikleri hizmet daha bundan da ibaret kalmıyor. Derun-ı fihriste görülen asardan haylisi mülkümüzce daha ziyade elzem olduğunu bizzat görüp erbab-ı kaleme ihtar ve onların telif ve tercümesi için teşvik ederek vücuda gelmiştir. Bunlar ise henüz kudretimizin taalluk ettiği [iliştigi] derecenin bir mahsulü olup yoksa eşedd-i ihtiyacımız [en şiddetli ihtiyacımız] olan daha nice kitaplar vardır ki bunların kuvveden fiile ihracını her gün, her saat arzu ediyoruz ama şu zamanda muvaffak olamıyoruz. İşte bunlardan biri de mükemmel bir lügat-i Osmaniye'nin lüzumudur.

Herkes bilir ve tasdik eder ki elan bizde bulunan lügat-i Osmaniye ihtiyacı zamane ve şimdiki maarifimizin şanına göre değildir. Mükemmel bir lügat-i Osmaniye vücuda getirmek ise ya her ilim ve fenne aşına on on beş yirmi zevatın bir yere gelip de bu uğurda aylarca ve yıllarca fedakârane çalışmalarına veyahut kitapçılarımızın iktidarları buna taalluk edip de o kadar zevata ücret yetiştirerek ve sair masarifi külliye ihtiyar ederek yaptırımalarına tevakkuf eder [bağlıdır].

Halbuki şimdiye kadar evvelki suretle vücuda gelememiş olduğuna nazaran şu arzumuzun da kuvveden fiile ihracı olsa olsa yine kitapçılarımız vasıtasıyla olacaktır.

Birkaç sene evvel arzu edip de muvaffak olamadıkları bazı şeylere muahharen muvaffakiyet hasıl olduğu gibi inşallah bunu da görmek ikbaline nail oluruz.

Bunları bu türlü arz etmekten maksat başka bir şey olmayıp yalnız iki cihet vardır. Biri halkımızca bilinmesi lazım ve elzem iken bilmeyenlere bildirmek, diğeri de vatan ve maarife bu yolda âcizane hadim olanlara hiç değilse bir muavenet-i maneviyede bulunmalarını arzu etmektir. Bu babda herkesten ve hususuyla taşra erbab-ı maarif ve ashab-ı hamiyetten arzu ve intizar olunan [beklenen] muavenet güç bir şey değildir. Bunun birisi kendilerine takdim kılınan şu fihristi taşralarda âcizleri ile henüz muarefesi [aşinalığı] bulunmayan zevata irae ve ita [bildirme ve verme] ve yekdiğerini teşvik ile tab ve neşrine vesatatt ettiğim [vasıta olduğum] kitapların masarifini kolayca çıkarmaya bir medar olmaları hususudur.

Bu himmetlerinden husule gelecek menfaat yalnız âcizlerine münhasır kalmıyor. Hizmetleri neşri maarife de ait olduğundan envar-ı maarif [bilgi nurları] kandiline kendileri de bir iki damla yağ damlatmış olacaktır.

Fihristimizde derç olunan [toplanan] şu mütalaadan ihtimaldir bazı muteriz ve müştekiler [itiraz ve şikâyet edenler] olabilsin veya bazı cihetleri zait [fazla] addedenler bulunsun. Bunların kendi zum [zan] ve muhakemelerince bir dereceye kadar hakları olabilir. Ancak eğer benim de zirde [aşağıda] arz ve beyan edeceğim azâr [özürler] ve esbabımı [sebeplerimi] da istima edecek [kulak verecek] olurlar ise bu babda âcizlerini mazur buyuracaklarında eminim. Şöyle ki: evveleminde malum ya âlemde her yerin ve her sınıf halkın tab ve mizaçları, zum ve nazarları, görenekler bir olmayıp muhtelif olduğundan bir kimse hiçbir vakit kendi kavli-i mücerredini [kanıtsız sözünü] ve zan ve zumunu efkâr-ı umumiye diye arz ve irae edemez. Bunca sene zarfında yevmiye kitaphane-i âcizaneme müracaat eden zevattan ve memalik-i şahanenin her tarafından

şimdiye kadar aldığım on bini müteceviz mektuplar mütalaasından diyebilirim ki halkımızın ahvaline âcizleri kadar vakıf olan az bulunur. Bu kadar zevatin her bir itirazına şifahen veya tahriren cevap vermek mümkün olamıyor. Her birine izahat ve malumat vermem başka işlerime bakamayacak derecede umur ve hususuma [işlerime] iras-ı sekte ve mani olduktan başka bihuzur ve âdeta takatfersa [dayanılmaz] bir hale duçar oluyorum. Sükût etsem halkın hakk-ı âcizanemde fena zum peyda etmelerine mahal verilmiş olur. İki cihet de fena. Gazetelerle ifade-i hal ve meram etsem o da hem muvakkat [geçici] bir şey demektir ve hem de her kitap okuyan gazete okumadığından yine maksat hasıl olmaz. Düşündüm nihayet en kestirme bir tarik olmak üzere bunu buldum ki bunların cümlesine topluca bir cevap olmak için şu fihristin mukaddimesinde beyan-ı hal ile artık olur olmaz itirazlara cevap yerine meccanen birer fihrist vereyim de maksat hasıl olsun.

İhtarât

Gerek fihristimiz dahilinde muharrer [yazılı] kitaplardan ve gerek bunların haricinde olarak Dersaadet'te tab ve neşrolunan umum kütüp ve resail ve gazetelerden celp etmek üzere taşra erbab-ı maarif tarafından vuku bulacak bilcümle siparişâtın fiyat-ı asliyeleri üzere istenilen mahale irsalini [gönderilmesini] kitaphanemiz kema-fi's-sabık [eskisi gibi] deruhte ediyor [üstleniyor]. Ancak fihristimiz haricinde bulunan bilcümle asarın muamele ve mübayaası hep peşin para üzerine cari olduğu gibi vasıta-ı âcizanemle tab olunan asarın dahi hakk-ı telifi, kâğıdı, ücret-i tabiyesi ve keza posta ücreti ve saire hep peşinat üzerine cereyan etmekte olduğundan siparişâtın bedeli peşinen gönderilmedikçe kitaphanemizden kitap sipariş edilmemesi bilhassa rica olunur.

Bir de “Şu ya bu kitapların fiyatını bildir” diye gelen mektupların cevabı tehhürde kalır [gecikir] veya hiç cevap yazılamaz ise ondan dolayı kitaphanemiz mesul değildir.

Bu babda ashab-ı vicdan âcizlerini mazur buyuracaklarına eminim. Zira ashab-ı siparişten öyleler de görülmüştür ki herkesin halini de kendi hallerine kıyas ederek tıpkı kendileri kadar zait ve müsait vakitleri vardır gibi üç beş kuruşluk kitapların bile evveleminde fiyatını bildirilmesini matlup [talep] ediyorlar. Bu üç beş kuruşluk kitaptan kitapçının kaç para ticareti olduğu bir kere hesaba alınırsa ne öyle bir teklifte bulunmak ve ne de cevapsız kalır ise gücenmek lazımdır.

Gerçi bizde mevcut kitapların fiyatları alelumum muayyen olmadığı hususu taşra halkımızı duçar-ı müşkülât ediyor. Bunun için en ufak bir sipariş sahibini de hoşnut etmeyi gönül ziyade arzu ediyorsa da ne çare ki ötede daha mühim hizmetler geri kalıyor.

Kitabhane-i âcizaneme müracaat buyuran zevattan siparişleri az olsun çok olsun en evvel iş görenler “Size şu kadar kuruş (veya posta pulu) irsal ediyorum. Filan ve filan kitapları gönder. Para artarsa bedeline ileride ne gönderileceği bildirilecektir” diyenler veya “Artan meblağa mukabil bazı şayan-ı mütalaa ve münasip eserin ilave ve irsali” veyahut “Fazlasının yerine posta pulu olarak iadesi” yolunda vuku bulan sipariş sahipleri oluyor.

Bedeli muahharen gönderilmek üzere vuku bulan sipariş sahiplerinden bazıları ashab-ı servet ve haysiyetten olduklarına veya hüsn-i ahlak ve tabiata malik bulduklarına ve binaenaleyh kimsenin hakkını iptal etmedikleri ve etmeyeceklerine rağmen siparişlerinin reddedildiğini görünce bunu bir emniyetsizliğe haml [yorma] ile âcizlerini tayip ve takbih edenler [beğenmeyenler] de çok bulunmuştur.

Lakin şurası derhatır edilmelidir ki umum vilayât-ı şahaneden kitaphane-i âcizaneme müracaat buyuran erbab-ı maarifin adedi o kadar çoktur ki o yolu iltizam etsem [tutsam] daha birçok da yeniden yeniye zuhuru melhuz [muhtemel] olanlar da hesaba alınırsa buna “Roçıld” veya “Alyon” kadar servet ve sermayem olsa yine dayanamaz. Bu ise kitap vasıl olur olmaz bedelini irsal edenler hakkında sahih bir hesaptır. Ya bunca senelik vaki olan tecarib-i adide ile meşhut ve mücerrebimiz olmuştur ki aynı o muteber ve mutemet zatlar da tahvil-i memuriyet, tebdil-i mekân, seyahat, namızaçlık [hastalık] ve buna mümasil birtakım gavail [gaileler] ve esbab-ı saireden dolayı matlubâtımız [alacaklarımız] aylarca ve yıllarca duçar-ı teehhür olup kalıyor. İşte buraları derhatır olunursa hükümler bittabi başkalaşacağı şüphesizdir.

Şu sanatta tuttuğum meslek-i istikamet iktizasınca [mesleğin gerektirdiği şekilde] ittihaz ettiğim tedabirden [aldığım tedbirlerden] biri de tab ve neşrine vasıta olduğum asarın suret-i intihabı, kâğıt ve tabının nefis olmasıyla beraber fiyatının da mümkün merteye ehven [ucuz] bulunması hususlarıdır.

Binaenaleyh bir eserin hin-i tabında [basıldığı zamanda] bazı refiklerimiz misillü [gibi] evvelce fahiş fiyat vazedip de bir gün sonra aynı kitabın arkasında veya sair vesait ile “Bu kitaplardan almak isteyenler doğrudan doğruya kitaphanemize müracaat

ettiklerinde iskonto edilecektir” diyerek iftihar etmekten ise evvelden bir mutedil [orta kararda] bir fiyat vaz ederek ilanihaye [sonsuz kadar] aynı fiyatla satmaya devam etmek bizce her veçhile müreccahtır [yeğdir]. Bununla, hem erbab-ı mütalaanın zihni teşviştan vikaye [karişmaktan korunmuş] ve hem de taayyüşleri [geçimleri] mahza bu yüzden olan ve maarifimizin neşrine medar ve neyumma [bir derece] hadim bulunan Dersaadet ve taşradaki bazı fakir kitap bayileri ile müvezzilerin hukuku muhafaza edilmiş olur.

Mamafih taşra halkımızın kitap celbinde bir de ücret-i nakliye de vermeye mecbur bulunması ile daha sair bazı halleri nazar-ı dikkate alındığı halde onların cümleden ziyade suhulet gösterilmeye muhtaç bulunduğu derkâr olmakla mümkün mertebe kabil-i ikram olan bazı eserden posta ücreti alınmayacaktır. Bu gibi kitaplar hangisi ise beher kitabın yanı başlarında beyan olunmuştur.

Şu fihristimiz mukaddimesinde ulum ve fûnun ve maarifin meziyet ve faziletini tadat ve bunun bizde taammüm [umumi hale gelmesi] ve intişarı [yayılması], bâlâ-ı mukaddime arz olunduğu üzere herkes maddi ve manevi menfaatlerini ve zevk ve sefalarını mahza kitap mütalaasında aramak derecesine gelmeye muhtaç ve mütevakkıf [bağlı] bulunduğu hakkında da bir iki söz irat etmek [söylemek] sadadımızın [sadetlerimizin] haricinde değil ise de bu husus zaten erbab-ı kalem ve üdeba-ı kiramımız [ulu edebiyatçılarımız] hazaratı [hazretleri] taraflarından her an ve zaman tarif ve beyan edilmekte ve pek çok bahisler yazılmakta olduğundan artık bu babda bize söz söylemek düşmez. Bu cihetle meşahir-i hükema [meşhur düşünürler] ve ekâbir-i üdeba-ı salife ve hazıramızdan [hem geçmişteki hem şimdiki yüce edebiyatçılarımızdan] birkaçının bu babda söyledikleri bazı kelam-ı hakimane ve müşevvikanelerini [insanı teşvik eden bilgece sözlerini] ber-veçh-i zir [aşağıdaki gibi] beyan ve tezbir [yazılma] ile iktifa olundu [yetinildi].

Kitapçı Arakel

Rütbetü’l-ilim ale’r-rüteb. (İmam Ali) [İlmin rütbesi rütbelerin en yücesidir.]

Adamın hayvaniyeti yemekle, insaniyeti okumakla kaimdir [ayakta durur]. (Kemal Bey)

İlmin ulüvv-i kadrini ber-veçh-i bihterin/İspat eder şahadet-i hel yestevillezin. (Muallim Naci) [İlmin kudretinin yüceliğini en iyi kanıtlayan, Kuran'ın Zümer suresindeki "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" ayetinin şahitliğidir.]

İnsanın müddet-i ömrü içinde yâd ve teselliye layık bir mevsim-i saadet var ise o da mücerret tahsil-i marifetle geçen zamandır. (Ekrem Bey)

Bir cemiyetin refah ve saadetini tayin için, her ne lazım ise hepsi maariften tevellüt eder. (Ş. Sami Bey)

Nev-i beşer için maariften başka selamet yolu yoktur. (Ş. Sami Bey)

Cehalet koca bir milleti esaret altına alır. (Ahmet Midhat)

Terbiye-i fikir insan için en mühim vazifedir. Terbiye-i fikrin gayeti [neticesi] ise istikamettir. (Muallim Naci)

Hayat-ı insaniye maarifledir. (Ş. Sami Bey)

Dünyada şeref-i insaniyet feyz-i marifetten ibarettir. (Kemal Bey)

Maarif insanın fikrini uyandırıp aklını parlattırır, zekâvetini artırır. (Ş. Sami Bey)

- *Arakel Kitaphanesi Esami-i Kütübü* (1304: 81-85) sonsözü:

İhtar-ı Ahir

Dersaadet'te tab ve neşrolunan gazetelerden herhangiisine abone olunup bedeli ber-veçh-i peşin tediye edilir [peşinen ödenir] ise üzerlerinde yazılmış olan fiyat üzere istenilen mahale sürat-i irsalini kitaphanemiz kema-fi's-sabık [eskisi gibi] deruhte etmekte [üstlenmekte] olduğu gibi mezkûr gazetelerden hüdaneerde [allah korusun] herhangiisi duçar-ı tatil olursa [kapanırsa] yerine diğer istenilen bir gazete veya kitap irsaliyle ödeşilir ve zata bir gazeteye abone olunup da muahharen yerine başka bir gazete istenilir ise istenilen gazete gönderilir.

Dersaadet'te tab ve neşrolunan gazetelerimizin fiyatları gerçi muayyen ise de bilmeyenlerce suhulet olmak üzere abone bedelleri ber-veçh-i zir beyan olunur.

Tarik, Tercüman-ı Hakikat ve Saadet gazeteleri

Bir senelik olursa → Gazete bedeli 200. Posta ücreti 87. Posta ücretine akçe farkı 420.

Altı aylık olur ise → Gazete bedeli 110. Posta ücreti 4320. Posta ücretine akçe farkı 210.

Üç aylık olur ise → Gazete bedeli 60. Posta ücreti 22. Posta ücretine akçe farkı 1.

Ceride-i Mahakim

Bir senelik → Gazete bedeli & posta ücreti 80.

Altı aylık olur ise → Gazete bedeli & posta ücreti 45.

Mizan gazetesi

Bir senelik olur ise → Gazete bedeli & posta ücreti 65.

Altı aylık olur ise → Gazete bedeli & posta ücreti 35.

Mürüvvet

Bir senelik olur ise → Gazete bedeli & posta ücreti 30.

Taşra erbab-ı ticareti öteden beri bildikleri sair emvale [mallara] hasr-ı sermaye edip [sermaye yatırıp] kitap ahzüitasınca [alışverişine] bikayıt [kayıtsız] bulunmaktadır. Bunu iki şeye hamledebiliriz [yorabiliriz]. Birincisi eşref-i sanat [çok şerefli sanat] olan şu kitapçılık üzerine henüz malumatları olmadığı, ikincisi ise buldukları mahalde maarifin fıkdanıdır [eksikliğidir]. İşte bu sebepten bazı büyük büyük vilayetlerimizde bile elan asar-ı cedide [yeni eserler] satan bir kitapçı dükkânı bulunmakta değildir. Şu kadar var ki bir taraftan maarifimizin günden güne kesb-i terakki etmesi ve diğer taraftan herkesin vatan ve maarife az çok hizmet etmek gibi bir vazife ile mükellef olması mülahaza olunur [düşünülür] ise şimdiden az çok tahsis-i sermaye ederek kitapçılık mesleğine süluk etmeye [girmeye] ve bu veçhile evvelden ilk mevkiyi tutmaya çalışacakları bedihidir [aşikârdır].

Ancak bu maksat her ne kadar savap [doğru] ise de bunu istediğimiz zaman herkese anlatmak müşkül ve hayli vakte muhtaç bulunduğundan bu da bir hizmet-i vataniye olmak üzere şu vasıta ile alenen arz ederiz ki vilayât-ı şahanede emniyetli, ehlinamus, sözünde sağ ve müstakimü'l-etvar [dürüst] olan ve tahriren ifade ve istifade-i meram edecek kadar elinde yazısı olup da kitap ahzüitasına girişmek ister ise âcizlerine müracaat etsin. Kendisinden peşin para talep etmedikten maada [başka] her nevi suhulet vermeye de [kolaylığı sağlamaya da] hazırım.

Bir de erbab-ı maarif ile ulum ve maariften az çok zevkyab olan [zevk alan] zevattan maada esnaf takımı çokluk kitap ve gazete mütalaasına rağbetleri olmadığından bunlar şu ihtarâtımızdan matlup olan [alınan] semereyi iktitaf edemeyecekleri [toplayamayacakları] melhuzdur [muhtemeldir]. Binaenaleyh şu fihristimizi okuyan erbab-ı mütalaa bu gibi adamlar meyanında bildikleri esnaf ve erbab-ı ticaretten bâlâda

arz olunan hassalara malik zevat var ise hem onlara ihtar-ı keyfiyet ve hem de âcizlerine ita-ı malumat eylemeleri terakki-i maarif namına kendilerine rica olunur.

Derun-ı fihriste muharrer kitaplardan bazıları evvelce ahiri tarafından tab ve muahharen taraf-ı âcizanemden cüzi ve külli olarak mübayaa olunan eserler olup bunların kesret ve nedretlerine göre şayet az vakit zarfında veya bir zaman sonra cümleten sarf olunup mevcudu kalmaz ve bir zaman sonra bazı isteyenler olup da kitaphanemizde bulunmaz ise böyle eserlerin tekrar tabı bize ait olmadığından bunların fihrisimiz dahilinde bulunup da ilanihaye kitaphanemizde bulunamamasından dolayı erbab-ı müracaat bizi mesul tutmamaları şimdiden ihtar olunur.

Avrupa kitapçıları yeniden yeniye tab ve neşrettikleri kitapların her ay birer fihrisini neşretmekte oldukları gibi erbab-ı maarifimiz tarafından tabii bizden de öyle talepte bulunuluyor ise de bizim bir ay zarfında neşredeceğimiz kitaplar henüz bir fihris teşkil edecek kadar olamayacağından bundan böyle peyderpey neşredeceğimiz kitapların birkaç ayda bir kere böyle esami ve hususat-ı sairesini natık [söyleyen] birer fihris neşrine çalışılacağı arz olunur.

Kitapçı Arakel

EK 21. ARAKEL KİTAPHANESİ ESAMI-İ KÜTÜBÜ'NDEKİ TANITIMLARIN ÇEVİRİYAZILARI

1) **Atala Tercümesi:** Avrupa müellefin-i meşhuresinden (Şatobiryan)ın [Chateaubriand'ın] telifkerdesi ve eazım-ı üdeba-ı hazıramızdan saadetli Mahmut Ekrem Beyefendi hazretlerinin tercümekeerdesi olup münderecatı Amerikalı bir vahşi ile vahşiyenin macera-ı aşk ve muhabbetlerinin tarif ve tavsifinden ibaret görünür ise de tahtında nice nice ibretimiz ve hikmetengiz fıkralar mestur [saklı] olduğundan ve şive-i kalemiyesi ise zevk-i aşınayan-ı zamanın neşebahş kılıp mesrurları olacağından her veçhile şayan-ı mütalaadır.

2) **Eratos Yani Sevda:** Münderecatı Yunan krallarından meşhur (Irakli) [Herakles] nam hükümdar-ı namdarın tercüme-i hali makamında bir hikâye-i garibeden ibaret olup neticesi bahr-i muhit-i aşk ve sevdada duçar olduğu fırtınalardan nihayet tahlis-i giriban [yakayı kurtarma] ile sahil-i selamete çıkan bir sevdazedenin ahval-i garibesini gayet müessir surette tasvir eder bir eserdir ki Rumcadan tercüme edilmiştir.

3) **Evlenmek İster Bir Adam:** Fransızcadan tercüme edilmiş olup musavver ve gayet latif bir hikâyedir.

4) **Üç Yüzlü Bir Karı:** Fransa meşahir-i muharririnden (Pol de Kok)un [Paul de Kock'un] asarından tuhaf bir hikâyeye olup saadetli Ahmet Midhat Efendi ile Ebüzziya saadetli Tevfik Beyefendi taraflarından tercüme edilmiştir. 9 kuruştur.

5) **Amiral Bing:** İngiltere ile Fransa arasında gayet şairane ve muharebe esası üzerine bina edilerek dram yollu bir tiyatro oyunundan Ahmet Midhat Efendi hazretleri tarafından romana tahvil suretiyle tercüme edilmiştir. Bu oyunun aslı beş altı eazımdan [büyük kimseden] müteşekkil bir cemiyet tarafından tertip edilmiş gayet mükemmel bir eser olmakla Osmanlıcaya tercümesi dahi o nispette pek güzel olmuş ve bais-i intibah [uyanma, ders alma sebebi] olacak nice nice fıkraları havi bulunmuştur. 15 kuruştur.

6) **Ihlamur Altı:** Fransa meşahir-i üdebasından (Alfo Mebin) nam zatın asarından tercüme edilmiş gayet güzel bir hikâyeye olup her veçhile şayan-ı mütalaa asardandır. [Alphonse Karr'ın yazımında dizgi hatası var gibi duruyor.]

7) **Engizisyon Esrarı:** Avrupa muharririn-i meşhuresinden (Mösyö de Freal) [de Féréal] nam zatın telifi ve saadetli Nazım Bey'in tercümekeerdesi olup mevzubahis ise on beşinci asrın evahirinde [sonlarında] halkın taassub-ı cahilanesinden bilistifade onları

taht-ı tazallüm ve tahakkümlerine [zulüm ve hüküm altına] almak üzere İspanya’da sahib-i nüfuz papaslardan müteşekkil ve (Engizisyon) unvanı tahtında akdedilmiş bir cemiyetin eba-ı [ebna-ı] beşer hakkında reva gördüğü birtakım mezalim-i gaddarane [gaddarca zulümleri] ve esrar-ı müstebidanelerini [baskıcı gizlilikleri] tarif eder.

8) Esrar-ı Saray Kralı: Meşhur (Ksavye de Montepen) [Xavier de Montépin] nam müellifin asarından tercüme edilmiş bir hikâye-i garibedir ki bais-i intibah olacak surette olduğundan şayan-ı mütalaadır, yalnız on bir cüzü çıkmıştır.

9) İbn-i Sirac-ı Ahiri: Endülüs fethine dair güzel bir hikâyeciktir.

10) İncili Hanım: Fransa meşahir-i üdebasından (Aleksandr Düma) zadenin [Alexandre Dumas-fils’in] eseri olup Mehmet Tahir Bey tarafından tercüme edilmiş olup şayan-ı mütalaa asardandır.

11) Alayın Kraliçesi: Bir İngiliz kızı tarafından kaleme alınan bu roman Avrupa’ca o kadar şöhret bulmuş idi ki hülasa-ı tercümesi “Revü de Mond” [Revue du Monde] nam Fransız mecmua-ı nefisesinde dahi derç edilmiş idi. Eser-i mezkûr saadetli Ahmet Midhat Efendi tarafından Türkçeye tercüme olunarak yeni kütüphaneyi teşkil eyleyen ciltler meyanına ithal edilmiş ve umumun calib-i rağbeti olmuştur.

12) Esrar-ı Hint: Fransa meşahir-i müellifininden (Ksavye de Montepen) nam zatın asarından tercüme olup münderecatı tarihe müstenit gayet latif ve müessir bir hikâye-i ibretamizdir.

13) Bin Bir Hayal: Fransızcadan mütercem güzel bir roman olup bir vakit piyasada pek çok var idi ise de eyadi-i rağbette olduğundan [çok rağbet gördüğünden] şimdi mevcudu nadirleşmiştir.

14) Bir Fakir Delikanlının Hikâyesi: Fransa üdeba-ı meşhuresinden (Oktav Föye)nin [Octave Feuillet’nin] nezaket ahlak ve ulüv-i cenap [yüce kişilik] nokta-ı nazarınca [bakımından] hayretbahş-ı ukul olan [akıllara hayret veren] işbu eseri mütercimi bulunan saadetli Ahmet Midhat Efendi’nin en büyük şevk ile tercüme eylediği nüsha-ı edeptir ki İstanbul’ca mazhar olduğu rağbet asar-ı müterceme-i sairesine tefevvuk eylemiştir [çevirdiği başka eserlere üstün gelmiştir]. 16 kuruştur.

15) Bir Kadının Hikâyesi: Bu dahi efendi-i müşarünileyh hazretlerinin [Ahmet Midhat Efendi’nin] eser-i tercümesi olup Aleksandr Düma zadenin işbu hikâyesi ‘La Dam o Kamelya’dan sonra her taraftan en ziyade rağbet görmüş eseri olmakla ‘La Dam

o Kamelya'nın nail olduğu rağbetin teşvikiyle tercüme edilmiş ve filhakika o nispette mazhar-ı rağbet olmuştur. 37 buçuk kuruştur.

16) Paris Batakhaneleri: Fransa üdeba-ı meşhuresinden (Ksavve de Montepen) nam edib-i mahirin eserinden mütercem olup kırk yedi cüz ve altmış resmi havi bulunmuş ve şive-i lisanı dahi gayet musanna [sanatlı] bir eser-i ibretnümadır.

17) Polin: Fransa meşahir-i şuarasından (Aleksandr Düma)nın bir hikâye-i garibesi olup aslı manzum ise de nesren tercüme edilmiş gayet latif bir risaledir.

18) Peçeli Kadın: Muahharen Avrupa'ca kesb-i şöhret eden (Emil Rişburg) [Émile Richebourg] nam zatın eseri olup evvela Rumcaya olan tercümesi fevkalade mazhar-ı rağbet olduğu görülmekle Ahmet Midhat Efendi hazretleri tarafından Osmanlıcaya dahi tercüme edilmiş ve bizde dahi o nispette calib-i rağbet-i umumi olmuştur. 31 buçuk kuruştur.

19) Paris Faciaları: Fransa meşahir-i üdebasından (Ponson dü Teray) [Ponson du Terrail] nam zatın eseri ve Ahmet Münif Efendi'nin tercüme kerdesi bulunan mezkûr romanın nefaset-i mütalaasından müsteban [aşikâr] olacağı gibi tenvir-i efkâr ve tezhîb-i ahlak yolunda kaleme alınmış olduğundan ve pek çok mülâhazat ve mütalaat-ı hikemiyeyi [hikmetli düşünceleri] havi bulunduğundan her veçhile mucib-i istifade asardandır.

20) Prusya'da Askerlik Âlemi: Tercüman-ı Hakikat gazetesi muharrirlerinden ve meşhur Serseri Yahudi nam romanın mütercimi Selanikli Tevfik Efendi'nin eseri olup münderecatı hizmet-i askeriye'nin şân ve şöhretinden bâhis ve bir de askerlik âleminde bulunan bir delikanlının çektiği serencamlarını havi olduğundan ve hizmet-i askeriyede bulunanlarca mucib-i intibah olacak nice fıkraları ve tuhaf tuhaf haller muhtevi bulunduğundan şayan-ı mütalaadır. 16 buçuk kuruştur.

21) Tembeller Muaşakası: Fransa meşahir-i üdebasından (Öjen Sü)nün [Eugène Sue'nün] eseri olup Arif Beyefendi tarafından tercüme edilmiş münderecatı gayet tuhaf ve eğlenceli bir romancıktır.

22) Çöl Kahraman Kızı: Avrupa meşahir-i müellifininden (Güstav Amar Dojak)ın [Gustave Aimard ile J. Berlioz d'Auriac'ın] eseri ve Hüseyin Tayfur Bey'in tercüme kerdesi olup münderecatı gayet faci [acıklı] ve neticesi vahşiler eline düşen bazı üseranın [esirlerin] suret-i tahlislerini [kurtarılmalarını] tasvir eder gayet müessir ve muteber ve ibretimiz bir romandır. 10 kuruştur.

23) Çapkın Güstav: Münderecatı gayet eğlenceli olmasıyla beraber şive-i kalemiyesince dahi şayan-ı mütalaadır. 13 buçuk kuruştur.

24) Robenson: Münderecatı için sergüzeşt cetveline müracaat oluna.

[Adı geçen cetvelden:] Sergüzeşt-i Robenson: Her lisanda meşhur ve bütün âleme menşur [yayılmış] olan işbu sergüzeşt bir hikâye-i garibe ve vaka-ı acibe olup mütalaasından ebna-yı vatan dahi telezzüz ve istifade etmek üzere vakanüvis Ahmet Lütfi Efendi tarafından tabirât-ı hoşayende [hoşa giden tabirler] ve ibarât-ı cedide [yeni sözler] üzere lisan-ı Türkçeye nakil ve tercüme olunmuş ve mekteplerde kıraat olunur bir eser-i muteberdir.

25) Rehnüma-ı Garaip: Dokuz hükümdar, dokuz kız, dokuz canan, dokuz köşk, dokuz çeşme, dokuz havuz, dokuz ırmak, dokuz hikâyeyi havi eğlenceli bir eserdir.

26) Sefiller: Müteaddit asar-ı nafia-ı meşhuresiyle [pek çok meşhur faydalı eserleriyle] namı şöhretgir-i âlem [dünyaya nam salmış] ve ferid-i erbab-ı kalem [kalem erbapları içinde eşsiz] olan (Viktor Hügo)nun [Victor Hugo'nun] cümle asar-ı faikasından [seçkin eserlerinden] olup surette bir hikâyeden ibaret görünür ise de hakikatte kanun-ı medeniyet ve insaniyetin bir düsturu bulunmuş ve Avrupa'nın kâffe-i lisanlarına tercüme olunarak mazhar-ı rağbet-i fevkalade olmuş ve muahharen seramedan-ı üdebamızdan [ileri gelen edebiyatçılarımızdan] Şemseddin Sami Beyefendi tarafından Türkçeye tercüme edilerek pek çok rağbet bulmuş olan eser-i mezkûr hayretbahş-ı ukul ve mahiyet ve meziyeti erbabı indinde müselleme [teslim edilmiş] olmakla her ehl-i merakın mütalaasına şayan ve herkesçe dahi mucib-i istifade ve bais-i intibah olacak bir eser-i meşhurdur.

27) Serseri Yahudi: Fransa meşahir-i üdebasından (Öjen Sü)nün telifi ve Tercüman-ı Hakikat gazetesi muharirlerinden Selanikli Tevfik Efendi'nin tercüme kerdesi bulunan eser-i mezkûr dahi (Sefiller) ve (Monte Kristo) gibi Avrupa'ca gayet şöhret ve rağbet bulmuş asardan olup bizde dahi calib-i dikkat ve haylice mazhar-ı rağbet olmuş ve peyderpey neşredilmekte bulunmuştur.

28) Şikempvereri yahut (Oburluk): Bu dahi Fransa meşahir-i üdebasından (Öjen Sü)nün eseri olup münderecatı kebair-i sebadan [yedi büyük günahın] oburluk beliyesiyle [belasıyla] duçar-ı fakr ve mezellet olan [fakir ve hakir duruma düşen] boğaz düşkününü bir oburun ahval-i garibesiyile kebair-i sebaya müptela olan sair bazı kesianın [kişilerin] dahi tuhaf tuhaf hallerini gayet müessir surette tasvir eder, bu ise herkese

mucib-i intibah olacak ahvalden olmakla mütalaası herhalde calib-i dikkat ve mucib-i ibret olan asardandır. 13 kuruştur.

29) Şerubino Selestini: Fransızcadan mütercem ve musavver olarak gayet tuhaf ve eğlencelidir.

30) Gabriyel'in Günahı: Fransa'nın askeri sınıfından olan kibarzadelerindeki ahlak-ı caliyeye-i kahramanane [yapmacık kahramanlıklar] üzerine (Şarl Meruel) [Charles Merouvel] tarafından kaleme alınmış hikâye-i meşhuredir ki Avrupa erbab-ı tenkidinin gazeteleri dolduran tenkidât-ı sitayişkârieleri [övgü dolu eleştirileri] üzerine okunup Osmanlıcaya dahi tercümesi bihakkın şayan görülmüştür. Saadetli Ahmet Midhat Efendi'nin asar-ı mergubesindedir. 30 kuruştur.

31) Graziyella: Fransa meşahir-i üdebasından (Lamartin'in) [Lamartine'in] eseri olup Neyyir Bey tarafından Türkçeye tercüme edilmiş meşhur bir hikâyedir. Bunun dahi münderecatı şayan-ı dikkattir.

32) Fitne-i Cihan: Meşhur (Pol dö Kok)un eserinden mütercem olup münderecatı (Madam Blakizkof) nam bir kadının enva-ı fitneliklerini tasvir eder eğlenceli ve ibretamizdir. 10 buçuk kuruştur.

33) Kırmızı Değirmen: Fransa müellifin-i meşhuresinden (Ksavye de Montepen)in eserinden mütercem olup münderecatı Avrupa tevarihine müstenit olarak birtakım vakayi-i acibe ve ahval-i garibeyi havidir. Neticesi sadakat ve sabır ve sebatın sonu saadet ve selamet olduğunu ve her nevi cinayet ve denaetin [alçaklığın] akıbet [nihayet] ceza-ı sezası çekildiğini gayet müessir surette tasvir eder otuz kadar resmi havi eser-i ibretamizdir.

34) Kadınlar Muharebesi: Fransa meşahir-i hikâyenüvisanından (Aleksandr Düma)nın eserinden mütercem ve Fransa tevarihine müstenit bir hikâye-i meşhuredir ki vazifelerini hüsn-i ifa etmeyenlerin nihayetü'l-emr [nihayetinde] mazhar-ı mücazat olduklarını [cezalandırıldıklarını] ve âşığı hakikatte sever bir kadının her şeyi göze aldırarak rakipleri olan sair kadınların rekabetine galebe ettiğini [üstün geldiğini] gayet müessir surette tasvir eder bir eserdir.

35) Kafkas Üserası: Fransa meşahir-i üdebasından (Mösyö de Mestr)in [Xavier de Maistre'in] eseri ve Yakup Vasfi Efendi'nin tercüme kerdesi olup münderecatı gayet müessir ve müşevvik olduğu halde Kafkasya'da mutavattın [Kafkasya'yı vatan edinen] Çeçen kabilesiyle Rusya müstahfizları [muhafızları] beyninde vuku bulmuş olan bir

müthiş cenk ve cidali [savaş ve mücadeleyi] ve kabile-i mezkûrenin harekât-ı acibe ve rûsum ve âdât-ı garibelerini [garip usul ve âdetlerini] ve tuhaf tuhaf hallerini pek müessir surette tasvir eder gayet ibretamiz ve şive-i kalemiyesi dahi şevkengiz bir romandır.

36) Kış Masalı: İngiliz meşahir-i üdebasından (Şekspir)in [Shakespeare'in] asarından bir piyestir ki muahharen romana tahvil olunarak Şemsü'l-Maarif Mektebi muallimlerinden Nadir Efendi tarafından tercüme olunmuştur. Münderecatı gayet ibretamiz ve şive-i kalemiyesi dahi şevkengiz olmakla şayan-ı mütalaa asardandır.

37) Gece Yolcuları: Fransa meşahir-i şuarasından (Ponson du Teray)ın meşhur bir hikâyesinin tercümesi olup tarihe müstenit olarak gayet eğlenceli ve şive-i kalemiyesi dahi istifadeli bir eser-i mergup ve ibretamizdir.

38) Küçük Hanri: Adap ve ahlaka hadim bir hikâye olup Fransızcadan tercüme olunmuştur. Havi olduğu hikâye gayet zeki bir çocuğun tercüme-i haliyle bir pir-i ruşenzamir [gönlü aydın olan pir] tarafından görmüş olduğu asar-ı terbiyesini güzelce tasvir eder gayet ibretamiz ve şevkengiz bir eserdir.

39) Le Ruin dö Palmir: Fransız müelifininden (Volney)in eseri olup Tedmur harabeleri ile inkılabât-ı zamane ve tagayyürat-ı ahval-i insan [insan hallerinin değişmesi] hakkında pek çok mütalaat-ı hikemiyeyi havi ve bazı makalât-ı müessireyi [etkileyici makaleleri] muhtevi olup şive-i kalemiyesi dahi gayet münşiyane [ustaca] ve mahirane surette olduğundan mütalaaından herkes müstefit ve mütelezziz olacağı derkâr bir eser-i muteberdir.

40) Londra Biçaregânı: (Piyer Jako)nun [Pierre Zaccone'un] en güzel romanlarından biri olup gerek letafet-i asliyesi gerek tercümesindeki şive-i halavet [tatlılık] edası cihetle gayet şevkengiz ve ibretamiz bir eserdir.

41) La Dam o Kamelya: Meşhur Aleksandr Düma zadenin en meşhur asarından olan bu hikâye-i latife pek çok rağbetkâranın teşvikiyle saadetli Ahmet Midhat Efendi hazretleri tarafından tercüme edilmiş ve mazhar-ı rağbet-i umumi olmuş gayet güzel ve latif bir eser-i muteberdir. 18 kuruştur.

42) Lort Hop: Fransa üdeba-ı meşhuresinden (Aleksandr Düma)nın eseri olan meşhur (Monte Kristo) nam hikâyesinin zeyli olup onun mütemmimâtındandır [tamamlayıcı unsurlarındandır].

43) Monte Kristo: Meşhur (Aleksandr Düma)nın bu eseri ulviyet-i efkâr ve keşfiyât-ı esrarı ve şive-i kalemiyesi cihetleriyle en meşhur romanlar sırasında ve en ziyade merak ve rağbeti calip olmakla Avrupa’da olduğu gibi bizde dahi pek çok mazhar-ı rağbet olan asardandır.

44) Mari Kraliçe ve Kızları: İngiliz tevarihine müstenit gayet ibretamiz ve latif bir sergüzeşt olup elyevm [bugün] mevcudu nadirleşmiştir.

45) Manon Lesko: Fransızcadan mütercem olup gayet güzel ve ibretamiz bir hikâyeyi havidir.

46) Merdut Kız: Meşhur (Emil Rişburg)un telifâtından olup münderecatının güzelliği cihetle Rum ve Ermeni gazeteleri tarafından kemal-i şevk ve hahişle [istekle] tercüme olduğu gibi muahharen saadetli Ahmet Midhat Efendi hazretleri tarafından Türkçeye dahi tercümesine himmet olunmuş ve iki cilt üzerine olup mecmuanın fiyatı 58 kuruştur.

47) Meprizon Tercümesi: Bu dahi serefracan-ı üdebamızdan [seçkin edebiyatçılarımızdan] saadetli Ekrem Beyefendi hazretlerinin Fransızcadan mütercem bir eser-i bergüzideleri olup münderecatı pek ibretamiz olduğu gibi şive-i kalemiyesi dahi gayet şevkengiz olmakla münderecatından ziyade muharririn kullandığı lisan halavet-i edasından neşeyab olmak üzere mütalaasından erbab-ı rağbetin her iki cihetle dahi müstefit olacakları derkârdır.

48) Jeinviyev: Fransa meşahir-i üdebasından (Lamartin)in asarından olup ezkiya-ı şübbandan [gençlerin en zekilerinden] Halil Edip Bey tarafından cüz cüz tercüme olunmakta bulunan ve peyderpey neşrolunacak olan bu eser bir hizmetçi kızın sergüzeşti olup gayet sade ve sanat ve külfetten azade ve okuyanlar lezzetyab ve müstefit olacak surette kaleme alınmış adap ve ahlaka hadim meşhur bir romandır. Beher cüz 60 paradır.

49) Kanun-ı Aşk: Vassaf Bey’in eser-i mütercemesi olup Avrupa’da muamelat-ı zendostu ve muaşakanın suret-i cereyanını ve aşk ve sevda hususunda cari olan usul ve kavaid-i lazımeği güzelce tarif ve beyan eder latif bir eserdir. Dersaadet için 5, taşra için 6 kuruştur.

50) Demirhane Müdürü: Bu dahi (Jorj One)nin [Georges Ohnet’nin] eseri ve Ahmet İhsan Bey’in tercüme kerdesidir. Fransa’da her veçhile mazhar-ı takdir-i rağbetkâran olan ve asrımızın bir ayine-i hayatı ıtlakına [“asrımızın hayat aynası” adına]

şayan bulunan bu eser, calib-i merak olduğu kadar da hadim-i ahlaktır. Müellifi her eserinde olduğu gibi bu Demirhane Müdürü'nde dahi efkâr-ı cedide-i zamanı ahlak-ı hamide ile mezcetmek [zamanın yeni fikirlerini övgüye değer ahlaka katmak] gibi bir tarik-i ciddi küşat ederek ahlak nokta-ı nazarından ömr-i beşerin menazır-ı mütenevvasını [insan ömrünün çeşitli manzaralarını] kalplere azim [büyük] tesiri olacak surette nakış ve tasvir eder bir romandır. 216 sahifeden ibaret olan eczası 15, mücelledi 20 kuruştur.

51) Ekmekçi Kadın: Romannüvis meşhur (Ksavye dö Montepen)in asarından ve Ahmet İhsan Bey'in tercüme kerdesidir. Bu eser memalik-i ecnebiyede mükerreren tab ve neşrolunduğu gibi mülkümüzde bulunan milel-i saire lisanlarına dahi nakil ve tercüme ve az müddet zarfında nüshaları sarf olunmuştur. Mevzubahis ve esası, bir canı yüzünden birkaç ailenin duçar-ı dâm-ı bela [bela tuzaklarına düştüklerini], ve hatta bazıları telef olduklarını ve nihayette caninin bilcümle dolap ve desais-i cinayetkâranenin [canice oyunlarının] ve hakikat-i halin [işin aslının] meydana çıkmasını ve adalet-i ilahiyenin akıbet [nihayet] hükmünü icra eylediğini müessir surette tasvir eder romandır. Eczası 40, mücelledi 45 kuruştur. Büyük hacimde 636 sahifedir.

52) Hümayunname: Ulema-ı hindiyeden Brahman-ı meşhurun eserinden mütercem olup münderecatı mülûk-ı hindiyeden birinin idare-i memalik hakkında etmiş olduğu birtakım vesaya-ı nadire [nadir vasiyetler] ile pek çok mevaiz ve nesayih-i hikemiye [hikmetli vaazlarla nasihatler] ve nice nice hikâyât-ı garibe ve fikarât-ı acibe ve eşar ve ebyat-ı nadireyi havidir. Bu eser hakikaten hümayunname unvanına layık bir eserdir ki her fıkrasında ibret ve her kıtasında bir hikmet mevcut olmakla herkes için lüzum-ı mütalaası müsellemdir. Büyük hacimde 512 sahifeden ibaret olan şu eserin eczası her yer için 40, mücelledi 45 kuruştur.

53) İptila: Tahrirat-ı Hariciye hulefasından saadetli Ragıp Beyefendi'nin hamegüzarı olan bu eser, Fransa meşahir-i hükemasından (Ebayar) [Abélard] ile muasirinden olup hüsün ve melahati ve ilim ve fazileti cihetiyle meşhur olan (Eloiz)in [Héloïse'in] gayet ibretamiz ve hikmetamuz [hikmet öğreten] muaşakasıyla yine gayet edebiyane ve hikemiyane yazılmış beş altı kıta mektuplarını havidir.

Fransızcası fevkalade mazhar-ı rağbet ve mükerreren nail-i tab olmuştur. Eser-i mezkûr: aşk-ı hakiki itlakına şayan surette olduğu, bunların muaşakaları tevarihe ve

ansiklopedilerden ta ufak lügat kitaplarına kadar geçmiş ve bilcümle üdeba ve hükema-ı garbiyenin mazhar-ı takdirleri olmuştur. Filhakika mütalaasından müstefit ve mütelezziz olacak asar meyanında bir mevki-i mühim tutmaya şayan bulunmakla bu meziyetlerinden mütalaa meraklılarımızın dahi hissemend-i istifade olmaları için tercüme olunmuştur. Umum cüzlerin eczası 3, taşra için 4 kuruştur. Mücelledi 7 kuruştur.

54) Kutb-ı Şimaliye Seyahat – Kaptan Hatras’ın Sergüzeşti: Mütercimleri Ahmet İhsan ve Mazhar Bey’lerdir. Osmanlı karileri tarafından derece-i iktidar ve mahareti bihakkın takdir edilmiş ve bilcümle kitaplarına ziyade rağbet gösterilmiş olan meşhur (Jül Vern)in [Jules Verne’in] en harikulade asarından bulunan bu latif ve fenni roman, usulüne mutabık olmak üzere Paris’ten celp olunan 150 adet büyük resim ve harita ve 122 adet ufak resmine ceman yekûn [topu topu] 262 adet resim ve haritalarla tezyin edilerek neşredilmiştir. Jül Vern’in asarında, kariler vakayi-i fevkalade ile iştilgal edilmekle beraber onlara gavamız ve bedayi-i fenniyede [fenni güzellikler ve inceliklerde] cedit bir malumat ita olunur. Müellifi Jül Vern; bu Kaptan Hatras romanında, efkâr-ı kariini [okurların fikirlerini] birçok garabetnüma [garip] vukuat ile ta kutb-ı şimaliye [kuzey kutbuna] kadar sevk edip tarz-ı hikâyeye badi-i merak [merak sebebi] cihetlerde ilave eyleyerek olanca maharet-i hüsn-i tasvirini ve malumat-ı müktesebe-i fenniyesini [edindiği fen bilgisini] göstermiştir. Binaenaleyh roman hakkıyla şayan-ı istifade asar-ı nadireden maduttur [sayılır]. Tab ve kâğıdı nefis ve büyük hacimde 650 sahife raddesinde olarak her yer için 45, mücelledi 50 kuruştur. Eser-i mezkûr bilhassa Fransa akademisinin mazhar-ı takdir ve tahsini olmuştur.

55) Deniz Altında 20000 Fersah Seyahat: Meşhur (Jül Vern)in asar-ı meşhuresindendir. Gerek romanlar intihap ve tercümesince gerek iktidar-ı kalemiyesince maruf olan Ahmet İhsan Bey’in tercüme kerdesidir. Büyük kıtada 400 sahifeye karib [yakın] olan bu seyahat, Avrupa’dan celp olunan 26 kıta nefis resimleriyle müzeyyen bir eserdir. Münderecatına gelince: her roman ve hikâyede meziyet-i mahsusa bulunması lazım geleceği gibi (Jül Vern)in asarındaki meziyet de ciddiyât-ı fenniyeye müstenit olmasıdır.

Eserin mukaddimesinde dahi beyan olunduğu üzere şu seyahat, öyle fikir ve hayali tahdiş edecek [karıştıracak], yüz kızartacak, insana nefret veya dehşet getirecek manzaralardan büsbütün ari ve beridir.

(Jül Vern)in her asarını; hususuyla şu seyahati okuyanlar hem vakitlerini hoş geçirir, hem de fennen istifade ederler. Elhasıl en müşkülpesent bir peder bunları çocuklarına bile okutmaya bir mahzur göremez. Umum mekâtip şakirdanı için ders tettebbuundan [araştırmasından] hali [boş] kaldıkları zamanlarda bu seyahati okumakla hayli malumat-ı fenniye kesbetmiş bulunacakları şüphesizdir. Her yer için eczası 25, mücelledi 30 kuruştur. Büyük hacimde 392 sahifedir.

56) Kontes Sara: Avrupa meşahir-i hikâyenüvisanından ve fikriyun sınıfının serefrazanından (Jorj One)nin (Hayat Mübarezeleri) unvan-ı umumisi altında neşredilen asar-ı adadındandır [çok sayıda eserindedir]. Mevzubahsi, hissiyat-ı beşeriye olmak hasebiyle sairlerine nispetle cihet becihet faikiyet ve rüçhaniyeti [üstünlüğü] bulunan bu “Kontes Sara”da, dekaik-i hayatiye-i insaniye [anlaşılması güç insani ve hayati şeyler] ve hakaik-i ahval-i beşeriye [insan hallerinin hakikatleri] kemal-i maharet-i kalemiye ile tavsif ve tasvir edilmiş ve müellifin fikr-i dehaperveranesi ile mütercim mahir İhsan Bey’in maharet-i kalemiyesi burada tamamıyla irae-i iktidar eylemiştir. Âlâ kâğıt üzerine nefis surette tab ve müellifinin resmi dahi derc-i sahife-i ziyettiraz ile tezyin edilmiştir [yazarın resmi de kitaba konarak sayfa süslenmiştir]. Böyle efkâr-ı aliye-i beşeriye ve hissiyat-ı insaniye ile mâlâmâl [dopdolu] olan romanlar mütalaasından erbab-ı zevk ne derece zevkyab ve ne kadar mütelezziz olacakları müstağni-i tariftir [tarif gerektirmez]. Tab ve kâğıdı güzel ve büyük hacimde 254 sahifeli olarak eczası her yer için 15, mücelledi 20 kuruştur.

57) Kaptan Gran'ın Çocukları, Seyahat-i Harikulade: Esası fenne müteallik roman yazmakla Avrupa’da teferrüt etmiş [sivrilmış] olan (Jül Vern)in eşher-i asarından [pek meşhur eserlerinden] bulunan bu roman, Paris’ten celp olunan aslındaki mükemmel 51 adet resimlerle tezyin ve Ahmet İhsan Bey tarafından tercüme olunarak nefis surette âlâ kâğıt üzerine tab olunmuştur.

Romanı mütalaa edenler, etraf-ı kürede mükemmel bir seyahat-i fikriyede bulunurlar. Hem coğrafya, tarih ulum müfide-i saire [başka faydalı şeylerin hepsi] hakkında bir fikr-i mücmel hasıl eyerler [kısa bir fikir edinirler], hem de fevkalade surette eğlenirler ve meraka düşerler. Büyük hacimde 640 sahifeden mürekkep olan işbu kitabın eczası her yer için 40, orta ciltlisi 45, âlâ mücelledi 50 kuruştur.

58) Büyük İkramiye: Bu dahi (Ksavye dö Montepen)in asarından olup kitabi-i hazret-i şehriyari izzetli M. Şakir Beyefendi tarafından tercüme olunmuştur. Romanın

mevzubahis ve makal olan [söylenen] münderecatı ise, tenvir-i efkâr [fikirleri aydınlatma], tehzib-i ahlak [ahlakı ıslah etmek], tashih-i etvar [tavırları düzeltme], edebiyata, hemcinsine iras-ı mazarrattan içtinap [zarar vermekten kaçınma] ve iyiliğe sevk etmeye hizmet edecek surette gayet feci yazılmış olduğu gibi pek de ibretamizdir. Her yer için eczası 30, orta ciltlisi 35, âlâ ciltlisi 40 kuruştur. Büyük hacimde 464 sahifeyi havidir.

59) Paris'te Bir Teehhül: “Arakel Kitaphanesi cep romanları” unvan-ı umumisi altında peyderpey neşrolunan milli ve mütercem romanların üçüncü adedini teşkil eden bu eser; Fransa meşahir-i muharririnden (Arnolt)un en güzel en müntahap [seçkin] asarından olup Hüseyin Rahmi Bey tarafından tercüme olunmuştur.

Teehhül edecekler beyninde [evlenecekler arasında] en ziyade aranılacak cihet; muhabbet-i mütekaibile [karşılıklı muhabbet] olup bu husus-ı mühimi sair her nevi menafi-i maddiyeye takdim etmek [başka her türlü maddi faydaların önüne almak] zaruridir. Eserin münderecatı da onu tasvir etmektedir. Tab ve kâğıdı gayet nefis olarak 5, taşra için 6 kuruştur.

Nihayetinde “İki Refik-i Tahrir” namıyla bir güzel hikâye dahi vardır.

60) Kolonel Rober yahut “Belvil”deki Şahs-ı Meçhul: Fransa meşahir-i hikâyenüvisanından (Piyer Zakon)un asarından mütercem bir romandır. Münderecatı: okuyanların hatırınaşanları olacak [hatırlayacakları] kadar yakın senelerde vuku bulan bir vakayı müessir surette tasvir ediyor. Her yer için eczası 15, mücelledi 20 kuruştur.

61) Arzdan Kamere Seyahat: Fenni, ciddi romanlar yazmakta kesb-i şöhret-i fevkalade etmiş olan (Jül Vern)in asarından bir seyahat-i fevkaladeyi havi musavver, fenni bir romandır. Birçok Avrupa lisanlarına tercüme edildiği gibi bu kere yirmi sekizinci tabının nüshasından iktidar-ı kalemiyesi ile maruf Mazhar Bey tarafından selis [düzgün, akıcı] bir tarz-ı ifade ile tercüme olunmuştur.

Müellif; bu eserinde balistik, heyet [astronomi], hikmet-i tabiiye [fizik], fenn-i makine gibi fünün-ı aliye mebahisini [yüce ilimler konularını] tetkik ve teşrih yolunda “Arzdan Kamere Seyahat” namı altında bir esas metin kurarak olanca maharet ve iktidarını ibraz etmiştir.

Resimleri aslına mutabık, nefis olmak üzere Avrupa'dan celp edilmiş ve âlâ kâğıt üzerine nefis surette tab olunmuştur. Binaenaleyh böyle ciddi eser mütalaasına rağbet olan zevat; şu eserden hem müstefit hem de mahzuz [hoşnut] olacakları şüphesizdir.

Fransa akademiyası tarafından mazhar-ı tahsin ve takdir olunmuş asardandır. Eczası; 17 buçuk, mücelledi; 22 buçuk kuruştur. Taşra için 2 buçuk kuruş posta ücreti zammedilir.

62) İberistan-ı Almani: Almancadan mütercem yüz doksan hikâyeyi havidir. Müellifi; Almanya meşahir-i hikâyenüvisanından Mösyö (Von Kristof Şimid) [Christoph von Schmid] mütercimi; şura-ı devlet aza-ı kiramından atıfetli Macit Beyefendi hazretleridir.

Mütercim-i müşarünileyh kitabın mukaddimesindeki bir ifadesinden müsteban olduğu üzere kendi mahdumlarına okutmak üzere Fransızca ve Almanca kıraat-ı ahlakiye kitaplarından güzel bir eser taharri ettiği sırada işbu kitab-ı fevaitnisabı [esasî faydalarla dolu bu kitabı] intihap buyurmuşlardır. Ancak fevait ve muhasenatı yalnız mahdumlarına münhasır kalmasını tecviz etmeyip [uygun bulmayıp] sair nevresidegân-ı vatanın [vatanın gençleri] dahi bundan hissemend-i istifade olmaları maksad-ı hayırmirsadıyla tercümesine hameran-ı himmet buyurmuşlardır [tercümesini kaleme almayı lütfetmişlerdir].

Müellif-i meşhurun sair asar-ı bergüzide ve rağbetdidesi [rağbet gören başka seçkin eserleri] gibi bu eseri de Avrupa âlem-i edebiyatta çok rağbet bulmuş ve elsine-i mütemeddinenin [medeni dillerin] cümlesine nakil ve tercüme edilmiştir. Hatta eserin bu tercümesine ittihaz olunan nüsha; Fransızcasının altıncı tabından mehuzdur [alınmıştır].

Eserin havi olduğu yüz doksan hikâye; dört kısma münkasım [bölünmüş] olup her biri kısa kısa ve kıssadan hisse alınacak latif latif, gayet ibretimiz ve şevkengiz hikâyelerdir. Şöyle ki: her bir hikâye; bir veya iki ibreti havi ve her bir ibret; birer hikemiyât-ı ameliyeyi [uygulamaya yönelik bilgileri] ve birtakım nesayih-i nafıayı [faydalı nasihatleri] muhtevidir. Her biri altında o hikâyenin hülasası olarak birkaç ebyat [beyit] dahi derç ve ilave kılınmıştır.

Hin-i tercüme ve tahrirde [tercüme ile tahrir sırasında] itikadât-ı salime-i İslamiyeye muvafık düşmeyen yerler; tay ve tenkih ve kabil-i tatbik olanlar [ortadan kaldırılan, ayıklanan, başka şeye uydurulması mümkün olanlar]; tevfik ve tatbik suretiyle vücuda getirilmiş; binaenaleyh havi olduğu nesayih-i nafia itibarıyla hakikaten bir eser-i kıymettar olduğu inde'l-mütalaa [okunması üzerine] herkesin tasdik ve teslim edeceği

şüphesizdir. Elhasıl; mütercim-i müşarünileyh mukaddimede eser hakkındaki mütalaasından şu atideki beyanatını da dermeyan [ortaya koymak] ile iktifa olunur.

“Eserin nazar-ı âcizanemde en büyük kıymeti; — her ferdin mensup olduğu dini murat ederek — ebna-yı zamanı menba-ı feyiz ve saadet ve yegâne çare-i temin-i selamet olan tarik-i fezail-i refik-i diyanete hikmet-i lisanından sevk ve terqip etmesinden [harekete geçirip heveslendirmesinden] ibarettir.”

Eserin havi olduğu yüz doksan hikâye ve fıkradan kırk beşi, etfalce şevknüma ve nazarrüba olan [çocukların şevkle istediği, gözlerini alamadığı] meyveler, çiçekler, ağaçlar ve hububat ile sebzevata dairdir.

İkinci kısmını teşkil eden kırk beş fıkra ve hikâye, hayvanat ve madeniyat üzerine müessestir [kurulmuştur].

Üçüncü kısmı teşkil eden elli adet kıssadan bazıları; halât-ı semaviyenin en mühimleri hakkında, bazıları da etfalin ıslah-ı ahval ve tehzib-i ahlaklarına hadim mevaddan [konulardan] bâhistir.

Dördüncü kısmını teşkil eden elli hikâye dahi, keza fezail-i ahlakiye ve hissiyat-ı aliye-i insaniyeyi kılıp etfale telkin yolunda tertip olunmuş şeylerdir. Öyle ki bu kısımdan büyüklerin dahi hissemend-i istifade olacakları inde'l-mütalaa müsteban olacağı şüphesizdir.

63) İki Valide: Fransa meşahir-i hikâyenüvisanından “Emil Rişburg”un asarı mergubesinden müntahap ve mütercemdir. Üç kısma münkasım olup birincisi: “Memata Arzu”, ikincisi: “Sarı Benizli Kadın”, üçüncüsü: “Polis Hafiyesi” namlarını almıştır. Umumiyeti itibarıyla münderecatı: iki validenin sergüzeşt-i ahvalini, bütün fezail ve rezail-i insaniyesini [insana dair bütün faziletleri, rezillikleri], bir mirat-ı mücellada [parlak aynada] hikâye tarikiyle tecessüm edercesine tasvir eder gayet ibretamiz bir romandır. Umumu; orta hacimde 1200 sahifeyi mütecaviz olarak mücelledi 25, taşra için 28 kuruştur.

64) Vahametli Sevdalar: İsmail Safa ile Ahmet Vefa Beylerin tercüme kerdesi olan bu eser; “Arakel Kitaphanesi cep romanları” unvan-ı umumisi altında peyderpey neşrolunan milli ve mütercem romanların sekizinci adedini teşkil ediyor.

Mevzubahsi; “dünya güzeli” tabirine şayan bir kadının, iffet, ismet ve son derece metanet-i kalbini, kendisinin dildade [gönül vermiş, âşık] ve sevdazedesi bulunan bir zencinin fevkalade fedakârlığını, bazı eşhasın hiyel ve desaisine [hilelerine, dolaplarına]

ve bu yüzden duçar oldukları her nevi felakete karşı ibraz eyledikleri metanet ve istikamet gibi fezail-i aliyeyi tecessüm edencesine yazılmış azim vakaları, vahim manzaraları irae eder. Fiyatı: 5, taşra için 6 kuruştur.

